- Title – श्री नारदीयपुराणे पूर्वभागः
- Accession No – Title –
- Accession No –
- Folio No/ Pages –
- Lines-
- Size
- Substance Paper –
- Script Devanagari – देवनागरी
- Language – – संस्कृत
- Period –
- Beginning – "महामुनिः पुराणसंहितावक्ता शान्तो वैलोमहर्षणिः"
- End – सत्यपाता जपे लक्षं ।
- Colophon-
- Illustrations -
- Source -
- Subject -
- Revisor -
- Author -
- Remarks- गायब पृष्ठों की संख्या
36-38, 40, 44-47, 51, 92-95, 99, 102-108, 111-115, 123-137, 150-157, 208-282 = 119

18-23 - गायब
36 - 38 - " - 5
— 40 - " - 1
44-47 - " - 3
51 - " - 1
92-95 - " - 3
99 - " - 1
102-108 - " - 6
111 - 115 - " - 4
123-137 - " - 14
150-157 - " - 7
208 - 282 " - 74
119

सत्ता 163

- Title – श्री नारदीय पुराणे पूर्व भागः
- Accession No – Title –
- Accession No –
- Folio No/ Pages –
- Lines-
- Size
- Substance Paper –
- Script Devanagari – देवनागरी
- Language – – संस्कृत
- Period –
- Beginning – "महामुनिः प्रजासंहितावक्ता शानो वैकोमहर्षिणि"
- End – सत्ता यातो जपे लक्षं ।
- Colophon-
- Illustrations -
- Source -
- Subject -
- Revisor -
- Author -
- Remarks- गायब पृष्ठों की संख्या
36-38, 40, 44-47, 51, 92-95, 99, 102-108, 111-115,
123-137, 150-157, 208-282 = 119

17 (तक) 18 - 23 गायब
24-35 तक) - 36 - 38 गायब
39) - 40 - गायब
41-43) - 44 - 47 गायब
48-50) - 51 - गायब
52-67 -
173 - 186 - (184 गायब
185
101 - 121 - है
122 - 137) गायब
150 - 157) गायब
160 - 160-167 है।

महामुनिः पुराणसंहितावक्ता पाराशर्यो वै महर्षिभिः पुराणस्यास्य कारणमाननिरीहा मधु
सूदनः वेदव्यासस्वरूपेण वेदभागं करोति वै १२ वेदव्यासमुनिः साक्षान्नारायण इति द्विजाः
श्रावणः सर्वशास्त्रेषु सत्त्वलक्षणसंयुताः १३ तेन पृष्टः पुराणानि सूतो वेदव्यासेन धीमता पु
राणानि सर्वे सर्वज्ञो लोके ततः परः १४ सर्वपुराणेष्वविख्यातो लोके सर्ववेत्ता सद्बुद्धिमान् सर्वशा
स्त्रेषु धर्मतः कर्मभक्तिकलाविन् १५ वेदवेदाङ्गशास्त्रार्थतत्त्वज्ञो नमतीश्वरः जगद्धिता
र्थं तस्य वै पुराणसूक्तवान्मुनिः २१ तानार्थो ज्ञानसंयुक्तं तस्मार्थकेविदः तस्मात्सर्वे मनद्वा
मग्नस्य वै शौनकोऽवनीन् २२ तत्र केमनवः सर्वे शौनकं वाक्यविदाम्वरं समाहितमनसूते शौनकः सा
पुराणधिनि चाब्रुवन् २३ अथ नैमिषे योगेश्वरः पुण्ये नैमिषाख्ये वने अगणितमत्कीर्तिमुनिभिः
परिशोभिते २४ मनोहर कुसुमफलपुष्पविभूषिते शुकसारिकाकोकिलनादितेत्यादि संकु
ले २५ तेन नारायणदेवम् अन्नेन पराजिते यत्र नैमिषे होमेन दत्तं महर्षिभिः यत्राद्भुत
वितानेन प्रथितो नरः तत्र आवभृथमीतं तत्र तस्य मधुरालये २७ अथ रावभृथ स्ना
तेसनं पौराणिकोत्तमं पप्रच्छुर्लोमहर्षणं शौनकादिमुनयः नैमिषारण्यवासिनः २८ ऋषय ऊचुः वर्धन
निर्घृणः सामान्या तिथिर्घातव्रतः तानदानेषु चारित्र जयाशमान्य याविधि २९ द्विवेकस्य
हीनं वै तिथीनां वै दक्लाम्रतं ताना मृते भूतानां अनेनन्यासनिरूपितं ३० येनेदं पालितं तत्
यत्पुरा धर्मदासकं पश्चिन्त्य तिष्ठितं ताल नपस्विनां लयमेष्यति ३१ केन विष्णुः प्रसन्नः स्यात्सक
यं पूजितैर्नरैः कथं वा श्रेष्ठमाचारस्यान्तिकः पुण्ये कथं ३२ सफलं स्यात्पद्याकर्मणोः सपापः क

ष्टं नराणां भक्त्या किं प्राप्यते भुवि भक्तिप्रदायको हरौ ॥ ११ ॥ वद सूत नमस्ते सर्वमेतद्यथार्थतः
कथं नो नारायणे भक्तिः श्रोतुं न ह्यतृप्यते ॥ १४ ॥ सूत उवाच शृणुध्वमृषयः सर्वे यदिदं वो वदामि
तत् गोलोकेन कमलेन नारदाय महात्मने ॥ १५ ॥ पुराणानामशेषाणां देवार्थसंमितं सर्वेषां
पद्मपुराणं तु ह्युत्तमं कलिकालके ॥ १६ ॥ दुःखमन्नापानेन यत्नेन भक्तिमुक्तिफलप्रदं नारायणकथो
पेतं सर्वकल्याणकारणं ॥ १७ ॥ धर्मार्थकाममोक्षाणां हेतुभूतं महत्फलं श्रुत्वैव पुण्यफलदं
पुण्यं धर्मसमाहिताः ॥ १८ ॥ ब्रह्महत्यादिकपापानि वायुकोटयः पापानलकैः श्रुत्वैतत्पादं श्रुत्वा चतुर्णां
णां सुहि मामनुयान ॥ १९ ॥ यज्ञकोटिसहस्राणां फलमवाप्नुयात् यथा पादं यः पठेन्नरः तत्
पफलं तथा ... सर्वपापविनिर्मुक्तो नरः ... बोधि
चित्तः ... द्विजाः ... पादं ततः
... जन्मार्जितैः पापैर्मुक्तः कोटिजन्मार्जितैः ॥ २१ ॥
... भावेन मानवः ... नि
र्वाणमुक्तिं लभते नात्र कार्या विचारणा ... ॥ २२ ॥ दुःखम
नाप्नोति ... द्विजाः ... श्लोकं श्लोकार्द्धमेव वा ॥ २४ ॥ पठि
... ॥ २५ ॥ बाधयेन्नारको विना
... ॥ २६ ॥ ... काम
... ॥ २७ ॥ ... ॥ २८ ॥ सदाचारपराणां चैव कथं

3

सनत्कुमारैस्तैर्नारदाय महात्मने प्रोक्तवान्सकलान्धर्मान्कथं तौ मिलितावुभौ १ कस्मिन्स्था
ने स्थितौ तौ सज्जनौ ताबुभौ ब्रह्मवादिनौ हरिगीतसमस्थाने च कस्मिन्नेतद्वदस्व नः २ सूत उवाच सन
काद्या महात्मानो ब्रह्मणो मानसाः सुताः निर्ममा निरहंकाराः सर्वे ते ह्यूर्ध्वरेतसः ३ तेषां नामा
नि वक्ष्यामि सनकश्च सनंदनः सनत्कुमारश्च विभुः सनातनश्च निष्कृतः ४ विष्णुभक्ता महात्मा
नो ब्रह्मध्यानपरायणाः सहस्रसूर्यसंकाशाः सत्यसंधा मुमुक्षवः ५ एकदा मेरुशृंगं ते प्रस्थि
ता ब्रह्मणः सभां उष्ट्रमार्गेण ददृशुर्गंगां विष्णुपदीं द्विजाः ६ तां निरीक्ष्य समुत्कंठाः स्नातुं सीता
जलेऽभवन् एतस्मिन्नंतरे तत्र देवर्षिर्नारदो मुनिः ७ आजगाम हि तत्रैव ददृशे भ्रातॄन्स्वका
ग्रजान् तान्दृष्ट्वा स्नातमध्यकान्नमस्कृत्य कृतांजलिः ८ गृणन्नामानि प्रेमभक्तियुक्तो
मधुद्विषः नारायणाच्युतानंत वासुदेव जनार्दन ९ यज्ञेश यज्ञपुरुष कृष्ण विष्णो नमोस्तु
ते पद्माक्ष कमलाकांत गंगाजनक केशव १० क्षीरोदशायिन्देवेश दामोदर नमोस्तु ते
श्रीराम विश्वेश नृसिंह वामन प्रद्युम्न संकर्षण वासुदेव अजानिरुद्धामल हन्मारारे त्वं पा
हि नः सर्वभयादजस्रं ११ इत्युच्चरन्देवमुनिर्नत्वा तान्स्वाग्रजान्मुनीन् उपासीनश्च तैः सह
सहर्षप्रीतिसमन्वितः १२ तेऽपि वै सितसीताया जले लोकमलापहे स्नात्वा संतर्प्य देवर्षिपितॄन्
निर्गतकल्मषाः १३ उत्तीर्य संध्योपास्त्यादि कृत्वाचारं स्वकं द्विजाः कथाश्च चक्रुर्विविधाः ना
रायणगुणाश्रिताः १४ कृतक्रियेषु मुनिषु गंगातीरे मनोरमे चकार नारदः प्रश्नं नानाख्या
नकथांतरे १५ नारद उवाच सर्वेऽत्र स्थ मुनिश्रेष्ठाः भगवद्भक्तितत्पराः यूयं सर्वे जगन्नाथा

ना॰ सं॰ ४

भगवंतं सनातनाः १६ लोकेश्वरपरमात्मानं प्रमोदीनेशुकं तन्मोहसान पृच्छेननोवदनमेभगवन्न
त्वत्प्रियाः ७ येनेदमखिलं जातं जगत्स्थावरजंगमं गंगापादोदकं यस्य स कथं ज्ञायते हरिः ५
कथं च त्रिविधं कर्म सफलं जायते नृणां ज्ञानस्य लक्षणं ब्रूहि तपसश्चापि मानद १९ अति
थिपूजनं वापि येन विष्णुः प्रसीदति एवमादीन्निगूढानि हृदि न्हिकरात्रिच २० प्रसन्नह
चमानाप्यालत्ततो वक्तुमर्हथ २१ सनक उवाच नमः परायदेवाय परस्मात्परमाय च प
रावरनिवासाय सगुणायागुणाय च २२ अमायायात्मसंज्ञाय मायिने विश्वरूपिणे योगी
श्वराय योगाय योगगम्याय विष्णवे २३ ज्ञानाय ज्ञानगम्याय सर्वज्ञानैकहेतवे ज्ञानेश्वरा
य ज्ञेयाय ज्ञातृविज्ञानसंपदे २४ ध्यानाय ध्यानगम्याय ध्यातृपापहराय च ध्यानेश्वराय
सुधिये ध्येयध्यातृस्वरूपिणे २५ आदित्यचन्द्राग्निविधातृदेवाः सिद्धाश्च यक्षासुरनागसंघाः
यच्छक्तियुक्तास्तमजं पुराणं सत्यं स्तवीशं सततं नतोऽस्मि २६ योब्रह्मरूपी जगतां विधा
ता स एव पाता द्विजविष्णुरूपी कल्पान्तरुद्राख्यतनुः स देवः शेतेऽब्धिपानस्तमजं भजामि २७
यन्नामसंकीर्तनतो गजेन्द्रो २८ ग्राहोग्रबंधान्मुमुचे स देवः विराजमानः स्वपदे पराख्ये तं
विष्णुमाद्यं शरणं प्रपद्ये शिवस्वरूपी शिवभक्तिभाजां २९ यो विष्णुरूपी हरिभावितानां सं वि
कल्परूपी अकदेहहेतुः तमेव नित्यं शरणं प्रपद्ये ३० यः केशिहंतानरकांतकश्च बालो भु
जाग्रेण दधार गोत्रं ३१ भूभारविच्छित्तिविनोदशीलं तं वासुदेवं सततं नतोऽस्मि तमेव तीर्थे ४
ग्रनसिंहरूपी प्रोद्दीप्त वक्षः कठिनं शिलावत् ३२ हिरण्यकं दारितवान्स भक्तं प्रह्लादमी

७८

शांतमनंतं नमामि ॥ योसादिविष्णुः स्थितमात्मकं च निरंजनं नित्यममेयतत्वं ॥ ३० ॥ जगद्विधाता रमकर्म
कं च परं शरणं प्रपन्नो स्मि ॥ ब्रह्मेंद्ररुद्रानिलवायुमर्त्यगंधर्वयक्षामरदेववंद्यैः ॥ ३१ ॥ स्वमूर्तिभेदैः
स्थित एक ईशस्तमादिमात्मानमहं भजामि ॥ यतो भिन्नमिदं सर्वं समुद्भूतं स्थितं च वै ॥ ३२ ॥ यस्मिन्ने
व निधनं याति तं नमस्मि शरणं गतः ॥ यः स्थितो विश्वरूपेण संगीवात्र प्रतीयते ॥ ३३ ॥ असंगी परिपू
र्णश्च तं नमस्मि शरणं गतः ॥ हृदि स्थितोपि यो दूरे वो माययामोहितात्मनां ॥ ३४ ॥ ज्ञानाद्येन परः स्मृह
स्तं नमस्मि शरणं गतः ॥ सर्वसंगनिवृत्तानां ध्यानयोगरतात्मनां ॥ ३५ ॥ सर्वत्र भाति ज्ञानात्मा तं नमस्मि
शरणं गतः ॥ इत्थमंदरे हेतौ तीरोदे मंथने ॥ ३६ ॥ देवतानां हितार्थाय तं कूर्मं शरणं गतः ॥ दं
ष्ट्रांकुरेण यो नंतः समुद्धृत्य क्षितिं वाहरत् ॥ ३७ ॥ तस्मै वराहरूपाय वाराहं तं नतोस्म्यहं ॥ प्रह्लादं यो
दुःखात्मको तं ॥ संसृष्टा ... वाहरत् ॥ ३८ ॥ विदार्य हतवान्यो हि तं नरसिंहं नतोस्म्यहं ॥ लब्ध्वा वैरोचनेर्भू
यं प्रदेशं पीतानि कनिनो रसं ॥ ३९ ॥ आक्रम्य भुवनं प्रादात्सुरेभ्यस्तं नतो स्मि तं ॥ हैहयस्य परावरेण येन
५६ निःक्षत्रा पृथ्वी कृता ॥ ... ॥ आविर्भूतश्चतुर्व्यूहः कपिभिः
किं प्रातिसंख्यया ॥ ४० ॥ हतवान्राक्षसेंद्रं यो जामदग्न्यं नतोस्मि तं ॥ मूर्तिद्वयं समाश्रित्य भूभारमपहृत्य च
परिवारितः ॥ ४१ ॥ हतवान्राक्षसानीकं रामचंद्रं नतोस्मि तं ॥ मूर्तिद्वयं समाश्रित्य भूभारमपहृत्य च ॥ ४२
॥ ४३ ॥ संजहार कलेर्यस्तं नमो कृष्णमहं भजे ॥ भूम्यादिलोकत्रितयं संहृत्यात्मानमात्मनि ॥ ४४ ॥ प्रा
पश्यंति निर्मलं शुद्धं तमीशानं भजाम्यहं ॥ युगांते पापिनो श्रुद्धानिन्नीतो ... धारया ॥ ४५ ॥ नशांकांते
पयामास योधर्मं हृतनाशेतं नमाम्यहं ॥ एवमादीन्यनेकानि यस्य रूपाणि पांडव ॥ ४६ ॥ देवा ब्रह्मादयः
नुसंख्यातं कोऽसमर्थैरपितं भजे ॥ महिमानं तु यन्नाम्नः परं गंतुं मनीषिणः ॥ ४७ ॥ देवा ब्रह्मादयो मनवः

ना॰पु॰
५

कथं न तल्लब्धको भवे यन्नामस्मरणेनापि महापातकिनो नराः ४७ पवित्रतां प्रपद्यन्ते तं कथं
स्तौमि चाल्पधीः यथा कथंचिद्यन्नाम्नि कीर्तिते वा श्रुतेपि वा ४८ पापिनस्तु विशुद्धाः स्युः शुद्धा-
मोक्षमवाप्नुयुः आत्मन्यात्मानमाधाय योगिनो गतकल्मषाः ४९ पश्यन्ति यं ज्ञानरूपं तमस्मि शर-
णं गतः सांख्याः सर्वेषु पश्यन्ति परिपूर्णात्मकं हरिं ५० तमादिदेवमजरं ज्ञानरूपं नमाम्यहं
सर्वसत्वमयं शान्तं सर्वद्रष्टारमीश्वरं ५१ सहस्रशीर्षकं देवं वंदे भावात्मकं हरिं यद्भूतं यच्च वै
भाव्यं स्थावरं जंगमं जगत् ५२ दशांगुलं योत्यतिष्ठत्तमीशमजरं भजे अणोरणीयांसमजं महत-
तश्च महत्तरं ५३ गुह्याद्गुह्यतमं देवं प्रणमामि पुनः पुनः ध्यातः स्मृतः पूजितो वा श्रुतः प्रणमि-
तोपि वा ५४ स्वपदं यो ददातीशस्तं वंदे पुरुषोत्तमं इति स्तुवंतं परमं परेशं हर्षांबुसंरुद्धवि-
लोचना ते मुनीश्वरा नारदमुत्तमांगं समर्चयामासुरदभ्रचेतसः ५५ य इदं प्रातरुत्थाय पठे-
द्वै पौरुषं स्तवं सर्वपापविशुद्धात्मा विष्णुलोकं स गच्छति ५६ इति श्रीनारदीयपुराणे पूर्वभा-
गे प्रथमोध्यायः १ नारद उवाच कथं ससर्ज ब्रह्मादीनादिदेवः पुरा विभुः तन्ममाख्याहि सन-
क सर्वज्ञो ह्यसि यतो भवान् १ सनक उवाच नारायणोक्षरोऽनंतः सर्वव्यापी निरंजनः तेनेदम-
खिलं व्याप्तं जगत्स्थावरजंगमं २ आदिसर्गे महाविष्णुः स्वप्रकाशो जगन्मयः गुणभेदमधिष्ठा-
य मूर्तित्रिकमवासृजत् ३ सृष्ट्यर्थं तु पुरा देवो दक्षिणांगात्प्रजापतिं मध्ये रुद्राख्यमीशानं ज-
गदंतकरं मुने ४ पालनाय जगतो वामांगाद्विष्णुमव्ययं तमादिदेवमजरं केचिदाहुः शि-
वाभिधं ५ केचिद्विष्णुं सदा सत्यं ब्रह्माणं केचिदूचिरे तस्य शक्तिः परा विष्णोर्जगत्कार्यप्रवर्तिनी

६ ५

भावाभावस्वरूपा या विद्याविद्येति गीयते यदा विश्वं महाविष्णोर्भिन्नत्वेन प्रतीयते ६ तदाविद्ये
ति संसिद्धा भवेदुःखसाधनं ज्ञातृज्ञेयाद्युपाधिस्तु यदा न प्रतिभाति नारद ७ सर्वैकभावना बु
द्धिः सा विद्येत्यभिधीयते एवं माया महाविष्णोर्भिन्ना संसारदायिनी ८ अभेदरूपदृष्ट्या चेत्संसा
रक्षयकारिणी विष्णुशक्तिः समस्तं तमेतत्सर्वं चराचरं ९ यस्माद्भिन्नमिदं सर्वं यच्चेंगति यच्च नेंग
ति उपाधिभिर्यथाकाशो भिन्नत्वेन प्रतीयते १० अविद्योपाधियोगेन तथेदमखिलं जगत्
यथा हि जीवव्यापी लक्ष्मीशक्तिस्तथानघे ११ ह्लादशक्तिर्ध्यायं मायेत्याप्रशंसयं वाप्यप्रतिगृहति उ
मेति केचिदाहुस्तां शक्तिं लक्ष्मीं तथापरे १२ भारतीत्यपरे चैनां गिरिजेत्यम्बिकेति च दुर्गेति भ
द्रकालीति चंडी माहेश्वरीत्यपि १३ कौमारी वैष्णवी चेति वाराह्यैन्द्री च शांभवी ब्राह्मीति वि
द्याविद्येति मायेति च तथापरे १४ प्रकृतिश्च परा चेति वदंति परमर्षयः सेयं शक्तिः परावि
ष्णोर्जगत्सर्गादिकारिणी १५ व्यक्ताव्यक्तस्वरूपेण जगद्व्याप्य व्यवस्थिता प्रकृतिश्च पुमां
श्चैव कालश्चेति त्रिधा स्थितः १६ सृष्टिस्थितिविनाशानामेकः कारणतां गतः येनेदमखिलं जग
द्व्याप्तं स्वरूपधरेण वै १७ तस्मात्परतरो देवो नित्य इत्यभिधीयते (रक्षां करोति यो देवो जगन्नित्य इत्य
भिधीयते) १८ रक्षां करोति यो देवो जगतां परमः पुमान् तस्मात्परतरं यत्तद्ब्रह्म यत्परमं पदं १९
अक्षरो निर्गुणः शुद्धः परिपूर्णः सनातनः यः परः कालरूपाख्यो योगिध्येयः परात्परः २०
परमात्मा परानंदः सर्वोपाधिविवर्जितः ज्ञानैकवेद्यः परमः सच्चिदानंदविग्रहः योऽसौ शुद्धोऽपि
परमोऽहंकारेण संयुतः देहीति प्रोच्यते मूढैरहो ज्ञानविडंबनं स एव परमः शुद्धः सनादि

न:

ना॰श॰ ६

गुणभेदतः मूर्त्तित्रयं समापन्नः सृष्टिस्थित्यंतकारणे ११ योसौ ब्रह्मा जगत्कर्त्ता यश्च ना-
भिकमलोद्भवः सएवानंदरूपात्मा नान्यथा [illegible] परोमतो १४ अंतर्यामी जगद्रूपी सर्वसाक्षी
निरंजनः भिन्नाभिन्नस्वरूपेण स्थितो वै परमेश्वरः १५ [illegible] महामाया [illegible]
मिनी [illegible] निःश्वसितं तत्प्रकृतिः [illegible] १६ सर्गादिमौ महाविष्णुर्लोकान्कर्त्तुंस-
मुद्यतः प्रकृतिः पुरुषश्चेति कालश्चेति त्रिधाभवत् १७ [illegible]
त्तिंशः [illegible] १८ [illegible] कालरूपी महेश्वरः गुण-
रूपी [illegible] १९ [illegible] महत्त्वा
[illegible] २० [illegible] तन्मात्रा-
ण्यहि [illegible] २१ [illegible] यथाक्र-
मं कारणानामेकैकस्योपर्यवतिष्ठे २२ ततो ब्रह्मा [illegible] तिर्यग्यो-
निगतान्जंतून् [illegible] ततो वै
मानुषं सर्गं [illegible] २४ ततो [illegible] एभि-
[illegible] २५ भूर्भुवःस्वस्तथा [illegible] तपः सत्य-
मित्येवं लोकाः सप्तोपरि स्थिताः २६ अतलं वितलं चैव सुतलं च तलातलं महातलं च विश्वे-
[illegible] रसातलं २७ पातालं चेति सप्तैव पातालानि क्रमात् [illegible] सर्वेषु लोकेषु ६
लोकनाथा [illegible] २८ कुलाचलान्द्वीपान् [illegible] लोकनिवासिनां वर्त्तनादिकं [illegible]

न्तिम याचो गणमक्त्वायन ३६ भूतलेमध्यमोमेरुः सर्वदेवसमाश्रयः लोकालोकश्च भूम्या
नेतन्मध्ये सप्तसागराः ४० द्वीपाश्च सप्त विप्रेंद्र द्वीपे द्वीपे कुलाचलाः वहन्ति नद्यश्च विख्याताना
नाधाम सरसन्निभाः ४१ जंबूप्लक्षाभिधानौ च शाल्मलिश्च कुशस्तथा क्रौंचः शाकश्च पुष्करश्चैते स
वेदेव भूमयः ४२ एते द्वीपाः समुद्रैस्तु सप्त सप्तभिरावृताः लवणेक्षुसुरासर्पिर्दधिदुग्धजलैः
समं ४३ एते द्वीपाः समुद्राश्च पूर्वे ये मध्यभूतनाः तेषां हि गुणतो विस्तारो लोकालोकपर्वता श्रा
न ४४ ताभेदयेन्नोसं यद्विभाविद्भिर्वेदविदां तेषां तन्मालोकं तु कर्मफलप्रदं ४५ अत्र
कर्माणि कुर्वन्ति त्रिविधानि नारद तत्फलं भुज्यते चैव भोगभूमिषु नक्रमात ४६ भारते
तु कृतं कर्म शुभं वाशुभमेव च तत्फलं क्षयि विप्रेंद्र भुज्यते न्यत्र जन्तुभिः ४७ अद्यापि देवा इ
च्छन्ति जन्म भारतभूतले संचितं सुमहत्पुण्यं अक्षय्यममलं शुभं ४८ कदा लभामहे जन्म
वयं भारतभूमिषु कदा पुण्येन महता यास्यामः परमं पदं ४९ दानैर्वा विविधैर्यज्ञैस्तपोभि
श्रीपतिसेवैर्वा स्थवा हरिं जगदीशं समेष्यामो नित्यानंदमनामयं ५० यो भारतभुवं प्राप्य वि
ष्णुपूजापरो भवेत् न तस्य सदृशोन्योस्ति त्रिषु लोकेषु नारद ५१ हरिकीर्तनशीलो वा तद्भक्ता
नां प्रियोपि वा शुश्रूषुर्वापि महतां स वंद्यो दिविजैरपि ५२ हरिपूजारतो नित्यं भक्तपूजारतो
पि वा भक्तोच्छिष्टान्नसेवी च याति विष्णोः परं पदं ५३ नारायणेति कृष्णेति वासुदेवेति यो व
देत् अहिंसादिपरः शान्तः सोपि वंद्यः सुरैरपि ५४ शिवेति नीलकंठेति शंकरेति च यः स्मरेत्
सर्वभूतहितो नित्यं सोपि वंद्यो दिविजैः स्मृतः ५५ गुरुभक्तः शिवध्यानी स्वाश्रमाचारतत्परः अ

ना॰ शृ॰

१

नवासुः प्रविर्दत्तः संसारकर्त्तृभिरेवमैः ७९ आश्रमाणां हितकरं श्रद्धावान्धर्ममेव वेद
वादरतो नित्यं सत्तेयः पंक्तिपावनः ८० प्रमेदर्शी देवेषु नानाश्च शिवात्मके सर्वधर्मस
माणितय प्रसन्नादिषु कालकथा ८१ गोसुवर्णांगमहाबालीपानिर्दानिवर्त्तितः अपरिग्रहमपी
लद्यदेवपूज्यः सनातनः ८२ लोकानांहितायमविमलः कृतज्ञः सत्यवाक्सर्वतः परोपकारनिर
तः पूजनीयः सज्जनैः ८३ वेदार्थस्यवक्ता वुद्धिः प्रमाणश्चवतां तथा सर्वेषांपि च यस्यास्ति
सोपि वंद्यः सदा नरैः ८४ एवमादीन्यनेकानि कर्माणि शुद्धचेतसा कर्त्तव्यानि सर्वदा
धीमान्मिरेवच ८५ एते धर्मा नरो विप्रदत्तात्मानं नाम्ना येन यः स एव दुःकृतिर्मूढो नात्मनो
स्मारचेतनः ८६ संप्राप्य भारते जन्म सत्कर्मसु पराङ्मुखः पीयूषकलशं त्यक्त्वा विषभांडमपा
श्रितः ८७ श्रुतिस्मृत्युदितं धर्मं नानापायं येन यः स एव नाम्ना विद्यानो स्यात्सर्पे नामय
त्तोत्र्यते कर्मभूमिं समासाद्य यो न धर्मं समाचरेत् स च सर्वाधमः प्रोक्तो वेदविद्भिर्मनीषि
र ८९ शुभं कर्मसमत्सृज्य दुःकर्माणि करोति यः कामधेनुं परित्यज्य अर्कक्षीरं समार्गति
एवं भारतभूभागं प्राप्य हंति दिवौकसः व्रह्माद्या अपि दिदृक्षंते भोगतत्पराः रवः तस्मात्
पुण्यतमं ज्ञेयं भारतं वर्षमुत्तमं देवानामपि दुर्लभं चापि सर्वकर्मफलप्रदं ९० अस्मिन्प्राप्ते
च भूभागे यस्तु सत्कर्म तत्परः न तस्य सदृशः कश्चित्त्रिषु लोकेषु विद्यते ९१ अस्मिन्जातो
नरो यस्तु सत्कर्मतत्परो भवेत् न सृष्टपथं विश्ववेत्ता सद्गतिं नैव गच्छति पापकृत् ९२ परलोकफलप्रेप्सुः
कुर्यात्कर्माण्यतंद्रितः निष्पादयेत्सर्वकर्माणि फलेच्छारहितं नरः ९३ विरागी चेत्कर्मफले च पि

किंचिन्नकार्येन अर्पयेन्मत्कृतं कर्म श्रीपतिप्रीतिमिच्छता ८ आब्रह्मभुवनाल्लोकाः पुन
रावर्तिनस्तथा फलाकांक्षायुक्तकर्मणो नाप्नोति परमं पदं ९ वेदेहितानि कर्माणि कर्तव्यानी
श्वरतुष्टये यथाश्रमं त्यक्तकामः प्राप्नोति परमं पदं ८२ निष्कामो वा सकामो वा कर्माणि क
र्म यथाविधि स्वाश्रमाचारयुक्तस्तु पतितः प्रोच्यते बुधैः सदाचारपरो विप्रो वर्द्धते ब्रह्मतेज
सा तस्य विष्णुः प्रसन्नः स्याद्भक्तियुक्तस्य नारद ९ भावेनानन्यभावेन नारायणपरायणः
पश्यन्ते निश्चयेनैव तत्त्वार्थं नारदं ९ वासुदेवपरो धर्मो वासुदेवपरं तपः वासुदेवपरं
ज्ञानं वासुदेवपरा गतिः वासुदेवात्मकं सर्वं जगत्स्थावरजंगमं आब्रह्मस्तम्बपर्यन्तं तस्मा
दन्यन्न विद्यते १० स एव धाता त्रिपुरान्तकश्च स एव देवासुरयज्ञरूपः स एव ब्रह्माण्डमिदं
ततोऽन्यन्न किंचिदस्ति व्यतिरिक्तरूपं ११ यस्मात्परं नापरमस्ति किंचिद्यस्मादणीयो न
ज्यायो न महीयान् व्याप्तं हि तेनेदमिदं विचित्रं तं देवदेवं प्रणमे समीड्यं १२ इति श्रीनारदीय
पुराणे पूर्वभागे तृतीयोऽध्यायः ३ सनक उवाच श्रद्धापूर्वाः सर्वधर्मा मनोरथफलप्रदाः
श्रद्धया साध्यते सर्वं श्रद्धया तुष्यते हरिः १ भक्तिर्भक्त्यैव कर्तव्या तथा कर्माणि भक्तितः क
र्म श्रद्धाविहीनैस्तु न सिद्ध्यति मुनीश्वर २ यथालोको हि जन्तूनां चेष्टाकारणतां गतः तथै
व सर्वसिद्धीनां भक्तिः परमकारणं ३ यथा समस्तलोकानां जीवनं सलिलं स्मृतं तथा सम
स्तसिद्धीनां जीवनं भक्तिरिष्यते ४ यथा भूमिं समाश्रित्य कर्माणि कुर्वते॰ श्रद्धावान्
लभते धर्मं श्रद्धावानर्थमाप्नुयात् ५ श्रद्धया साध्यते कामः श्रद्धावान्मोक्षमाप्नुयात् नरानै

सर्वे जीवन्ति जन्तवः तथा भक्तिं समाश्रित्य सर्व

ना० प्र
८

नेनयोमिर्व्वाय सेर्व्वा बहुद्विजोत्तमैः ६ भक्तिहीनैर्न लिप्येहं न लब्धो भगवान् हरिः मेरुमात्र
सुवर्णानां कोटिकोटिसहस्रशः ७ दत्तमर्थमपि प्राहुर्निष्फलं भक्तिवर्जितं अश्वमेधाय
तपस्तप्तं केवलं कायशोषणं ८ अभक्त्या पुष्कलं दत्तं भस्मन्याहितसमं विदुः यत्किंचित्कृत
नेकर्म श्रद्धया धर्मसाधकं ९ तत्सर्वं तु यते प्रसीदत्यच्युतो हरिर्नहि हि तं अश्वमेधसहस्राणि
कर्मवेदोदितं कृतं १० तत्सर्वं निष्फलं विद्धि हरिभक्तिविवर्जितं हरिभक्तिः परा नित्यं काम
धेनूपमा स्मृता ११ तस्यां सत्यां पिबन्त्यज्ञाः संसारगरलं ह्यहो असारभूते संसारे सारमेतदजा
त्मज १२ भगवद्भक्तसंगश्च हरिभक्तिस्तितिक्षुता अस्मत्कार्येषु चिन्तानां भक्तिहीनास्तु नाम
ने १३ कृतं दानादिकं सर्वं तेन प्रीयेत नो हरिः यतो कं दानसहानां तद्धर्मचारश्रुतात्मना १४
सर्वानकुर्वन्तो कर्मत्तेयो हरत्तो हरिः सर्वेषां तत्र च धर्माणां सदा धर्मात्मने १५ भक्तिश्र
द्धाविहीनानां तेषां हरति नो हरिः वेदप्रतिहितो धर्मैर्नाशयन्ते स्वयं १६ तत्र श्रद्धाविही
नानां तेषां हस्तिनो हरिः यद्यप्यर्थविहीनस्य हरिनाम्नाप्यतिष्ठति च १७ सतो हरिं कामहेव
श्रवणं जीवति नारद धर्मार्थकाममोक्षाख्याः पुरुषार्थाः सनातनाः १८ श्रद्धावतो हि सिद्ध्यं
ति नान्यथा कल्पकोटिभिः आचारमनतिक्रम्य हरिभक्तिपरो हि यः १९ स पुनाति त्रिभुवनं
यद्येकपदमपि यः कुर्वन्न देहिनाम् आत्मनो मोक्षमोचितानां २० हरिध्यानपरो नित्यं
परं नाम्नमनामयं आचारप्रभवो धर्मो धर्मस्य प्रभुरच्युतः २१ यत्सद्वाचारपरिभ्रष्टः सत्येयः ८
पुरुषाधमः पुण्ये देशाभिगमनं पुण्यतीर्थनिषेवणं २२ यत्सोदानं तपः कर्म यत्कृताचारं न

रहति आचारात्प्राप्यते स्वर्गं आचारात्प्राप्यते सुखं २३ आचारात्प्राप्यते धर्मो नित्यं लोके च
नापरः आचारात्लभते सर्वं योगो ज्ञानं च मह्यमे २४ ज्ञानानां ज्ञानदानानां निःश्रेयसं भक्ति
ष्यते भक्तिर्वै नश्यति हि भवत्फलप्रदः २५ तस्मात्सततं लोकानां भक्तिर्मानते नि
यते जीवं निजं ततः सर्वे पापात्मानः प्रमादिनः २६ तथा भक्तिं समास्थाय सर्वे जीवंति साधवः
र्वश्रमाचारयुक्तस्य हृदि भक्तिः प्रतिष्ठिता २७ ततस्य सर्वशास्त्रे श्रीविष्णुर्लोके प्रनारदः भक्त्या
सिद्ध्यंति कर्माणि कर्मभिर्लभ्यते हरिः २८ तेष्वेव हरौ भवे ज्ञानं ज्ञानान्मोक्षो लभ्यते भक्तिलभ
। चरुं तं संतोषं लभ्यते भुवने २९ सत्संगात्प्राप्यते पुंभिः सकृत्तेषां संचितैः कामादिदोषनिर्मु
क्ताः संतो लोकोपकारकाः ३० तस्मात्सत्संगमो ब्रह्मन् लभ्येत स्वकर्मभिः यदि लभ्येत वित्तेय
नरा पुण्यपुंजानिते ३१ सर्वे निर्ता नित्यपुण्या नित्यमार्यानित्यप्रयैव सत्संगान्निर्भवेत्तस्य नाम
प्याप्तः गेहिम ३२ रविकिरणमिवन्तलेन हृदि वासुदेव हि ततः संतः सत्क्रियमाणो यो धीरेवानधी
तं संसारिलेच ३३ दुर्लभाः पुरुषा लोके भगवद्भक्तितत्पराः तेषां संगो भवेद्यस्य तस्य शांतिर्हि शा
श्वती ३४ नारद उवाच किं लक्षणा भगवतां तेषां च किं कर्म कुर्वते तेषां लोके भवेद्यादृक् त
न्मे ब्रूहि सनातन ३५ भक्तस्वरूपामे प्रष्टदेवदेवस्य चक्रिणः एतन्निगदितं प्रांकत्वनोना
पोधिकः ३६ सनक उवाच श्रूयतां ब्रह्मन् मार्कंडेयस्य धीमतः यद्ब्रवीत् जगन्नाथो
योगनिद्रामुपाश्रितः ३७ योऽसौ विश्वरूपात्मा निर्देवदेवः सनातनः जगदुत्पत्तिजगत्कर्त्तापि
वब्रह्मस्वरूपवान् ३८ पुण्यं तेषां हृदि प्रणवसंपूज्यासहितः जगत्येकार्णवीभूते नष्टेऽस्था

नाग
६

वरंजगमे ४६ भगवानेकरूपवान्मायोनेकरूपलेकृतिः एकधानेकधानरोदेवोब्रह्मांडेदाहरूप
धृक् ४७ वरवृद्देपुराणानोमोमहतेजसिनिरालम्बिने निराकारनिर्वाणः पूर्वंसकंडुरीतिविश्रुतः
सोनपाननपलोकांवृषलक्षप्रलहाक्षमे शुणनामश्रुतेवृत्तनन्तपानवृक्षसनन्तनंतं निर
हानः समोप्तेतस्यसंयोजिनेंद्रियः यान्नवन्सर्वेभ नानिधायपल्लिवियपनिस्पृहः सर्वेमन
हिनोहृतः संचारपरिलिखितनंनयः पंकिनाः सर्वेदेवाः हृष्टघनादा ४४ नहुवूदेवदेव
पापघनाभंजनगहूः देवाऊचुः नारायणहरानंतश्चारणागतपालक सर्वकृतपश्चा
नमाम्यहिनः पारणागतान ४५ नमोदेवाधिदेवायनमः पापलगदात्मने नमोलोकस
रूपायनमोब्रह्मांडदेहनवे ४६ नमस्तेदेवदेवेशनमस्तेलोकपावन नमस्तेलोकनाथा
यनमस्तेलोकसाक्षिणे ४७ नमस्तेध्यानगम्यायनमस्तेध्यानहेतवे केवलिंहेतवेनमस्तेस
मष्टिहेतवेपरात्मने ४८ नमोभूम्यादिरूपायनमश्चैतन्यरूपिणे नमोज्येष्ठायश्रेष्ठायनि
त्यायपरमात्मने ४९ अरूपायसरूपायबहुरूपायतेनमः नमोब्रह्मण्यदेवायगोब्राह्म
णहितायच ५० जगद्धितायकृष्णायगोविंदायनमोनमः नमोहिरण्यगर्भायनमोब्रह्मा
दिरूपिणे ५१ नमः सूर्यादिरूपायहव्यकव्यभुजेनमः नमोनित्यायवंद्यायसदानंदैकरू
पिणे ५२ नमोभक्तार्तिनाशायब्रह्मण्यायनमोनमः इतिदेवस्तुतिंश्रुत्वाभगवान्कम
लापतिः ५३ प्रसन्नतनामगातेषांप्रत्यक्षरूपधरः विकचांबुजपत्राक्षंहिकोटिसम
प्रभं ५४ सर्वालंकारसंयुक्तंश्रीवत्सांकितवक्षसं पीतांबरधरंसौम्यंहेमयज्ञोपवीति

ते ५५ स्तूयमानस्तु निर्वैरः पादैः दृष्ट्वा यान्वहन्तं ते हृष्टा देवसंघा एते नते ज्योतिर्हन्त तेजसः न
मश्चक्रुर्मंदाग्रजा अग्रगैरवनितानाः ततः प्रसन्नो भगवान्मेघगम्भीरनिस्वनः ५६ उवा
च प्रीणयन्देवान्वानानिर्दशो गतमान श्रीभगवानुवाच ज्ञानेको मानतसंकुलं रमकं दुन
यसोद्भवं दुष्मान्वाधते देवाः सकृत्पिसृजना ग्रणीः ५७ संपद्भिः संयुतावाणी विपद्भिश्चा
पिसृजताः सर्वेष्वानंदनवाधं ते स्वर्गे पिसृर सततमाः ५८ सततं वाध्यमानोऽपि विविधयात्ति
दगतिभिः अविधायाप्तमनोरम्यामस्यान्तृष्टिकृष्णमयीः नापत्रयाभिधानेन वाध्यमाना
हिमानवः अन्यपीडयितं प्राज्ञः कथं भवति सततमाः ५९ कर्मणा मनसा वाचा कायते यः
सदापरान् नित्यं कामादिभिर्युक्तो मन्दधीः प्रोच्यते नमः योलोकहितकृन्मर्त्यो गतनाशये
विमत्सरः निर्शंकः प्रोच्यते सद्भिरिहामत्र च सततमः ६० सर्वकः सर्वदा दक्षो विपुलः सा
वमात्मयान् गच्छेत्सकालं यत्सरपापीडयिष्यन्निवेनमः भवन्तो रक्षकस्याद्विरस्यप
व्याहतं इति दत्तवरं ते षामन्तर्धौ कृतमसप्रभः पश्यतामेव देवानां तत्रैवान्तरधीयत
तस्मात्ममस्यगणापवृत्तलोकं प्रयागतं ६१ सकंडेरपि नप्रात्माहरिः प्रत्यन्तनामागात
अहंपरमं ब्रह्मस्वरूपं कामं निरंजनं ६२ अनसीपुष्पसंकाशं पीतवाससमच्युतं दि
व्यायुधधरं दृष्ट्वा मर्कंडु विस्मितो भवत् ६३ ध्यानादुन्मील्य नयने प्रणम्य शिरसा नतः प्र
सन्नवदनं शांतं पावनं विष्णुतेजसं ६४ रोमांचितशरीरो सावानंदाश्रुविलोचनं न
नामदंडवद्भूमौ देवदेवं सनातनं ६५ सम्पुभिः तालगंधस्य चाप्लौ दृष्टं भवैः शिरस्यंज

16

ना॰पु॰
२

लिमाधाय स्थितं सम्प्रणम्य च क्रमे ॥ १२ मार्कण्डेय उवाच नमः परेशाय परात्मरूपिणे परा
त्परस्मात्परतः पराय अपारपाराय परानुकर्त्रे नमः परेभ्यः परपारणाय यो नाम
जात्यादिविकल्पहीनः शब्दादिदोषव्यतिरेकरूपः बहुस्वरूपोपि निरंजनो यस्तमी
शमीड्यं परमं भजामि ॥ १३ वेदान्तवेद्यं पुरुषं पुराणं हिरण्यगर्भादिजगत्स्वरूपमनू
पमेयं भक्तिजनानुकम्पिनं भजामि सर्वेश्वरमीशमीड्यं ॥ १४ पश्यन्ति यं वीतसमस्तदो
षाः ध्यानैकनिष्ठा विगतस्पृहाश्च निवृत्तमोहाः परमं पवित्रं नतोस्मि संसारनिवर्त
कं तं ॥ १५ स्मृतार्तिनाशनं विष्णुं शरणागतपालकं जगत्सेव्यं जगद्धाम परेशं करुणा
करं ॥ १६ एवं स्तुतः स भगवान्विष्णुस्तेन महर्षिणा अवाप परमां तुष्टिं शंखचक्रगदा
धरः ॥ १७ प्रत्यक्षतां मुनेरेवमभिदीर्घबाहुभिः उवाच परमप्रीत्या वरं वरय सुव्रतः ॥ १८
प्रीतोस्मि तपसानेन स्तोत्रेण च तवानघ मार्कण्डेय उवाच देवदेव जगन्नाथ कृतार्थोस्मि
न संशयः त्वद्दर्शनमपुण्यानां दुर्लभं च यतः स्मृतं ॥ १९ ब्रह्माद्या यं न पश्यन्ति यं न पश्यन्ति यो
गिनः धर्मिष्ठा दीक्षिता याश्चापि वीतरागा विमत्सराः ॥ २० नैव पश्यन्ति परं धाम किमतोन्यं व
रं वृणे एतेनैव कृतार्थोस्मि जनार्दन जगद्गुरो ॥ २१ यन्नामस्मृतिमात्रेण महापातकिनोपि
श्री ये नराः परमं यान्ति तं दृष्ट्वा किं मतोच्युत ॥ २२ श्रीभगवानुवाच सम्यक्प्रोक्तं त्वया ब्रह्म १०
प्रीतोस्मि तव भक्तेन मद्दर्शनं हि विफलं न कदाचिद्भविष्यति विप्रर्षे [illegible]ति
वदन्ति विबुधाः सदा नरे च पालयिष्यामि मज्जनो नाम्नं तवदेन ॥ २३ तस्मात्त्वत्प्रसादात

ध्येयायास्याभिनवपुत्रतां समस्तलक्षणसंयुक्तो द्वितीयोनीवीसहायवान् १८ ममजन्मकृतेयस्मा
न्नकालंमोत्तमाभिवै मयिवहेमन्निषेधकिमपायंननात्रये १९ इत्युक्त्वादेवदेवेयोमने
लमस्ममीहत: श्रुत्वैतत्येमर्कडुस्तनयप्रशस्यवनेन २० इतिश्रीनारदीयपुराणेपूर्वभा
गेचतुर्थोऽध्याय: ४ नारदउवाच ब्रह्मन्कथंसमभवन्मार्कंडेय: प्रजनोत्तम: किंचकारच
नवर्हिहरिमार्गवंचजा: श्रूयतेचपुराणेषुमार्कंडेयोमहामुनि: कल्पप्रलयेसर्वमा
योचिंनीयमसंस्तवे २ सनकउवाच श्रृणुनारदवक्ष्यामिकथामेतांसनातनीं वि
ष्णुभक्तिसमायुक्तांमार्कंडेयमुनिप्रियां ३ तपसोतेमृकंडुस्तुभार्गवोमहदाग्रसत्तम: गार्हे
स्थ्यमकरोद्भृगु: पंचलोहोत्तन:स्तनाद्धिक: ४ तस्यभार्यामनुविदित्वानित्यपतिपरायणा मनस्वि
वचसाचापिदेहेनचपतिव्रता ५ कालेदेयास्यभार्यागर्भेहरितेजोपसंभवं सुषुवेदसमासंभ
नेपुत्रंतेनवसिनेपरां ६ मृकंडुषिपरमप्रीतोदृष्ट्वापुत्रंमहायशा जातकंकारयामासमंगले
विधिपूर्वकं ७ मृकंडोवत्सपुत्रेनवर्षलक्षणपदाशुवेद्धपि: तनन्तपंचमेवर्षेउपनीयमहा
मुनि: ८ शिक्षांचकारविप्रेंद्रवैदिकोयमसंहितां नमस्कार्याद्विजा: पुत्रसदादृष्ट्वाविधा
नत: ९ त्रिकालंमार्कंडेयाभ्यर्चेष्ठादिलाजलिदानत: वैदिकंकर्मकर्तव्येदाध्ययनपूर्वकं
१० ब्रह्मचर्येणात्मसमायुक्तोनीयोहरि: सदानिषिद्धंवर्णनीयंस्याउक्तंभावप्रणादिकं सा-
धुभि:सहवक्तव्यंविस्मभक्तिपरै:सदा नदेष: कस्यचिकार्य:सर्वेषांहितमाचरेत् इत्याध्या
यनदानानिसदाकार्याणिनेभ्रत एवंपित्रासमादिष्टोमार्कंडेयोमनीश्वर १२ चचारय-

18

मं सततं सम्यक् संचिन्तयन् हरिं एकदा नव यं विप्र तेन दृष्टो वेदव्यासा ११ गृहं गतो मुपायातो
ना॰ ७ भक्ति पूर्वं नमस्कृत्वा नः वयं तं बालकं दृष्ट्वा सदाचार परायणं १२ अल्पायुषं सकं दुःखं अब्रुवत्
११ मा दृष्ट्वा मर्त्यः अस्तु तं बालकं [illegible] शुभ सदाचार परायणः १३ तस्मा देव तन[illegible] सोमात्मजो वदत
णांनिके ततस्तं बालकं विप्र [illegible] कृत्वा च साद रं १४ नमस्कारं सनातनं कृत्वा तं ततः बालकाः
सवा [illegible] तत्र सत्कृत्य [illegible] ब्राह्मणः कृत्स्नैर्यि: १५ चिरंजीव इति तेन प्राह बालकं सह सादरं तं न
वुत्वा वचनं [illegible] महर्षि [illegible] लि: १६ अल्पायु देव बालक चिरंजीवीत या कृतः तस्य
नारदं तं बालकं सपिता मह: १७ [illegible] नमन सा बालं दृष्ट्वा बालक आयुषं दृष्ट्वा
काष्ठ [illegible] सह [illegible] सहसा चरन् [illegible] बालक [illegible] दिति नोयु
ना चिरंजीव मया प्रोक्तो [illegible] १९ न वचनं [illegible] मानसाः
पितामहं नमस्कृत्य [illegible] २० सकं दृष्ट्वा सभा [illegible] बालकं तं समर्थ्य च नि
दृष्य [illegible] वचसा नत्वा तं चिरंजीविनं २१ नमस्कृत्य सकं दुःखं [illegible] एवं स
चिरंजीवी न मार्कण्डेयो सकं दुःखं २२ ब्रह्मचर्ये [illegible] केशवं अष्टादश
निमेषा [illegible] काष्ठा त्रिंशत् तत्काला कला २३ तत्त्रिंशता [illegible] घटिका तथा तद्द्वयेन
मुहूर्तः [illegible] दिनं तत्त्रिंशता भवेत् २४ त्रिंशद्दिनै र्भवेन्मासः [illegible] समन्वितः २ [illegible]
द्वयेन [illegible] २५ तद्द्वयेन भवेद् [illegible] देवानां दिनं भवेत् उत्तरं [illegible] ११
[illegible] २६ मानवे [illegible] मासेन पितॄणां दिनमुच्यते तस्मा [illegible]

पिरण्यं रत्नमव्ययं हिमौपम्यं महशैलं दंदं मितिर्द वनं पुण्यं देवेषु गणमहदेवेद्रा ह्मसः कल्पांत
कोटरण्यं ३० सप्तकल्पान्ति संज्ञाको केदिशैमं नवनां पुण्यौः चतुर्दश मिरेमिल्लत्रकल्पाणे दिव
संमवेन ३१ यावन्मात्रादिव संज्ञा व ब्रह्म विः प्रकीर्तिता कालं भाषानि विभिर्ग्न सिन्कालेन
गच्छेयं ३२ चतुर्युगसहस्रं दे पद्र हूं ब्राह्मदिनं स्मृतं तद्दस्मात्रो वत्सरा घ्रते यत्प्रलयाणि वेषमः
परार्द्धं यकालल्लनत्प्रणो न भवे हि न विशोऽहं ब्रह्म विज्ञेय यत्ना वद्भुविः प्रकीर्तिताः स्कं
तु ननयस्ता वनिश्चनः संज्ञानि पञ्चवत् नमिन्यो न लमये विश्व यत्नापदे हि नः ३५ आत्मा
नं परमं ध्यायन् निश्चलानां विमलितयो अयम् कालेन समायां ते योगनिद्राविमोचितः ३६ स्वप्न
कान्नमह रूपेण जगदेतच्चराचरं संहृतं सर्वं जलेवी स्वरहं विष्णुः स्कंदजः ३७ विश्मिनः पर
मपीतो व वदे चलो रूद्रः पिरस्थे न लिमाधाय मार्कण्डेयो महामुनिः ३८ तदुद्र वको मि
निहा मिमि रतिम पुरुहरं मार्कण्डेय उवाच सहस्रशीर्षं देवं नारायणमनामयं वाह
देवमनाधारं प्रणतोऽस्मि जनार्दनं ३९ आधारं सर्वलोकानामनादिनिधनं परं अमेयं
सर्वभूतानां प्रणतोऽस्मि जनार्दनं ४० अप्रमेयमनंतं नित्यमस्तनं देकविग्रहं अप्रतर्क्यम
निर्देश्यं प्रणतोऽस्मि जनार्दनं ४१ अक्षरं परमं ब्रह्म विष्णोर्लिंगं विश्वसंभवं सर्वतत्त्वमयं
ध्यानं प्रणतोऽस्मि जनार्दनं ४२ पुराणं पुरुषं सिद्धं सर्वज्ञानैकभाजनं परात्परतरं ध्यानं
प्रणतोऽस्मि जनार्दनं ४३ परं ज्योतिः परं धाम पवित्रं परमं पदं सर्वैकरूपं परमं प्रणतो
ऽस्मि जनार्दनं ४४ सगुणं निर्गुणं ध्यानं मायातीतं समाधिनं अहूपं बहुरूपं च प्रणतो

२०

ना॰पु॰ क्षितिजनार्दनं ४५ येषांपापात्मनांतेष्वमपापानांतवात्मना ताहिंसांकरुणांसितेयोमनोनीत

१२ नमोस्तुते ४६ एवंस्तुवंतंविप्रेंद्रंमार्कंडेयंजनार्दनः उवाचपरयाप्रीत्याप्रीतात्माचक्रगदाधरः

श्रीभगवानुवाच लोकेभागवतानांयेनममभक्तिपरायणाः स्वाध्यायेनात्रसंदेहः सदासंत

मानसाः ४७ अहमेवद्विजश्रेष्ठनित्यंप्रच्छन्नविग्रहः भक्तहृदयेषुवर्तेनः प्राप्यस्तेनात्र

संशयः ४८ मार्कंडेयउवाच किंलक्षणाभगवतानांकथंतेनेकेनकर्मणा एतदिच्छाम्य

हंश्रोतुंकथयस्वसुरासुरेश्वर श्रीभगवानुवाच येतुभागवतालोकेतन्मामध्यायेकमानसाः

वक्ष्येतेषांप्रभावंचशक्यंनेनकोटिभिः ५० तेहितासर्वजंतूनांनानासूयाविमत्सराः व

शिनोनिस्पृहाःशांतास्तेवैभागवतोत्तमाः ५१ येनवैवाचिनरेतापैश्चतन्मायककानवाः प्र

नामरहस्यानमोरंगेतेतेवैभागवतोत्तमाः ५२ मन्मनाःकर्मणाचापरपीडांनकुर्वते अप्रतिग्र

हशीलाश्चतेवैभागवतोत्तमाः ५३ सत्कथाश्रवणेयेषांवर्ततेसात्विकीमतिः तद्भक्तिव

भक्तास्तेवैभागवतोत्तमाः ५४ मातापित्रोश्चशुश्रूषांकुर्वतेयेनरोत्तमाः गंगाविश्वेश्व

रधियातेवैभागवतोत्तमाः ५५ वर्तिनांचयतीनांचपरिचर्यापरायणाः विमुक्तपरनिंदा

श्चतेवैभागवतोत्तमाः ५६ सर्वेषांहितवाक्यानियेवदंतिनरोत्तमाः अन्यमर्मान्तदोषेव

तेवैभागवतोत्तमाः ५७ नरांश्चग्रामणानांचसेवंकुर्वंतियेद्विजाः तीर्थयात्रापरास्तु

तेवैभागवतोत्तमाः ५८ अन्येषामुदयंदृष्ट्वानंदयंतिचयेनराः हरिनामरताःयेतुते १२

वैभागवतोत्तमाः ५९ आरामारोपणरतास्तडागपरिरक्षकाः कासारकूपकर्त्ता

रतास्ते वै भागवतोत्तमाः ९ ये वै तडागकर्तारो देवसद्मविधायकाः गायत्रीनिरता ये च ते वै भा
गवतोत्तमाः ११ येभिनंदंति नामानि हरेः श्रुत्वातिहर्षिताः रोमांचितशरीराश्च ते वै भागवतो
त्तमाः १२ तुलसीकाननं दृष्ट्वा नमस्कुर्वंति ये नराः तत्काष्ठांकितकर्णा ये ते वै भागवतोत्तमाः
१३ तुलसीगंधमाघ्राय परं हर्षं व्रजंति ये तन्मूलमृत्तिलकास्ते वै भागवतोत्तमाः १४
स्वाश्रमाचारनिरता लोकेवातिथिपूजकाः ये च वेदार्थवक्तारस्ते वै भागवतोत्तमाः १५ धर्म
शास्त्रप्रवक्तारः सत्यवाक्यरताश्च ये सतां शुश्रूषवो ये च ते वै भागवतोत्तमाः १६ व्याकुर्वंति पु
राणानि नित्यं शृण्वंति ये नराः तद्वक्तरि सदा भक्तास्ते वै भागवतोत्तमाः १८ शिवप्रियाः शि
वपूजकाः शिवपादार्चने रताः त्रिपुंड्रधारिणो ये च ते वै भागवतोत्तमाः १९ व्याहरंति च नामा
नि ये शंभोः परमात्मनः रुद्राक्षालंकृता ये च ते वै° ये यजंति महादेवं क्रतुभिर्भूरिदक्षिणैः
हरिं वा परया भक्त्या ते वै° २१ शिवे च परमेशाने विष्णौ च परमात्मनि समबुद्ध्या प्रवर्तंते ते वै°
विदितानि च शास्त्राणि परार्थं प्रवदंति च सर्वत्र गुणभाजो ये ते वै° २२ पानीयदाननिरता
येऽन्नदानपरायणाः एकादशीव्रतपरास्ते वै° २३ गोदाननिरता ये च कन्यादानरताश्च ये
मदर्थं कर्मकर्तारस्ते वै° २४ मन्मानसाश्च मद्भक्ता मद्भक्तजनसंगिनः मत्कथाश्रवणास
क्तास्ते वै° २५ बहुनात्र किमुक्तेन संक्षेपात्तेऽब्रवीम्यहं सद्गुणा यत्र वर्तंते ते ते वै° २६ एते भा
गवता विप्र संक्षेपात्ते प्रकीर्तिताः मयापि गदितुं शक्या नाब्दकोटिशतैरपि २७ तस्मात्त्व
पि विप्रेंद्र सुशीलो भव सर्वदा सर्वभूतहितो दांतो मैत्रो धर्मपरायणः २८ पुनर्यन्मां तपर्यंतं

धर्मान्सम्यक्समाचर मनसैव स्मरन्नित्यं त्वं निर्वाणमवाप्स्यसि ७९ एवं सकेतु पुत्रस्य
ना॰पु कस्य कृपानिधिः दत्त्वा वरं सदेवेशः शालग्रामे तदा ययौ ८० मार्कण्डेयो महाभागो हरिभक्तिरतः
५ सदा चकार परमं धर्मं मनीषिविहितं कर्मभिः ८१ पालयन्मे महादेवे तेन तापपरमं तपः ध्यान
वशितकर्मा तपो निर्वाणमवाप्स्यवान् ८२ तस्मात्तत्र पुनर्वैष्णवे हरिभक्तिपरायणकः इक्षितम
तमापद्यतेन परमां मोक्षसायं ८३ सनक उवाच एतत्ते सर्वं निगदितं त्वया पृष्टं द्विजोत्तम भ
गवद्भक्तिमाहात्म्यं किमन्यच्छ्रोतुमिच्छसि ८४ इति श्रीनारदीयपुराणे पूर्वभागे पंचमोऽध्या
यः ५ सूत उवाच भगवद्भक्तिमाहात्म्यं श्रुत्वा प्रीतमना नारदः पुनः पप्रच्छ सनकं ज्ञानविज्ञा
नपारगं १ नारद उवाच तीर्थानामुत्तमं तीर्थं क्षेत्राणां चोत्तमं च यत् तन्मे सर्वमशेषेण ब्रूहि
शास्त्रार्थपारग २ सनक उवाच शृणुष्व ब्रह्मन्वक्ष्यामि सर्वं पापक्षयकरं परं दुःखानां नाशनं पुण्यं
सर्वपापहरं शुभं ३ श्रोतॄणां मनसि प्रीतिं जनयद्यश्च नित्यशः सर्वेषामपि पापानां नाशनं नरका
र्णवं ४ तीर्थानामुत्तमं तीर्थं क्षेत्राणां चोत्तमोत्तमं गंगायमुनयोर्योगं वदन्ति परमर्षयः ५
सितासिते तु यत्तीर्थं ब्रह्माद्याः सर्वदेवताः मुनयो मनवश्चैव सेवन्ते पुण्यकांक्षिणः गंगाप
ादनदी तेषां यतो विष्णुपदोद्भवा रविजा यमुना ब्रह्मंस्तयोर्योगः शुभावहः ७ स्मृताखिलाघहा
रीणां गंगानदीनां प्रवरा मता सर्वपापक्षयकरी सर्वोपद्रवनाशिनी ८ यानि क्षेत्राणि पुण्यानि
समुद्रान्ते महीतले तेषां पुण्यतमं विद्धि प्रयागाख्यं महामुने ९ यत्र यज्ञैश्च धाता यजते नयत्र देवं रमा २२
पतिं तथैव मनवः सर्वे च कुर्वन्ति विविधान्क्रतून् १० सर्वतीर्थाभिषेकाणि यानि पुण्यानि तानि

निवे गंगाबिंदुमभिषेकस्य कल्पांनार्हंति षोडशीं ११ गंगागंगेति यो ब्रूयाद्योजनानां शतेस्थितः
सोपि मुच्येत पापेभ्यः किं पुनर्गंगाभिषेकवान् १२ विष्णुपादोद्भवा देवी विश्वेश्वर शिरःस्थिता संसे
व्यामलनिर्हरैर्वैः किं पुनः पापसंचयैः १३ यत्सैकतं ललाटे न ध्रियते मनुजोत्तमैः तत्रैव नेत्रं वि
ज्ञेयं ध्रियते यः समुज्वलन् १४ यज्जलं तेन महापुण्यं इह लोके भवेद्धि वै कस्मा साहाय्यदायकं वि
ष्णो किमस्मात्कथ्यते परं १५ यत्र स्नात्वा पापिनोपि सर्वपापविवर्जिताः महद्विमानमारूढाः
प्रयांति परमं पदं १६ यत्र स्नानात् महत्मानः पितरमात्रकुलानि वै सहस्रशोपि समहत्य विष्णुलो
के व्रजंति वै १७ स्नात्वा नर्मदायां तीर्थे वृषभे गंगायां स्नानं विरेष्विन शुभ्रदेहे त्रेषु सर्वेषु स्थितवानत्र
संशयः १८ यत्र स्नात्वा नरो दुष्टो पापेपि स्त्री मुक्तिभाक् पुंगवस्य शमात्रेणादेवानामपि पोभ
वेत् १९ तत्सोमतुलनं भुक्तो द्विजपादोद्भवा तथा गंगोद्भवा तु स्त्रीलोका त्रयस्य तु तदपतां २०
गंगा च तुलसी चैव हरिभक्तिरचंचला अत्यंतदुर्लभा नृणां भक्तिर्देवे प्रवर्तते २१ सदैव
नः परं संभवाम्रद्धं गंगोद्भवा चैवनत्थान तुलस्याः मूलोद्भवा भक्तिश्च लोमनत्थापि नाशिते
निपर्वं च विष्णोः २२ कदा यास्यामहे गंगां कदा पश्यामि तामहं वांछन्नपि च यो हि वं सोपि वि
ष्णुपदं व्रजेत् २३ गंगायामहिमा वक्तुं न शक्यं वर्षशतैरपि न पाकांते विष्णुनापि किं मन्ये दं कु
मापितैः २४ अहो माया जगत्सर्वं मोहयत्येनत्रकृते यतो वै नरकं यांति गंगानाम्नि स्थिते
पि हि २५ संसार दुःखविच्छेदि गंगानामप्रकीर्तितं तथान्तुलस्यां भक्तिश्च हरिकीर्तिप्रवर्तते
सकृदुच्चरेद्यस्तु गंगेत्येवाक्षरद्वयं सर्वपापविनिर्मुक्तो विष्णुलोकं स गच्छति २६ योजन

24

ना॰ शं॰
२५

त्रिनयनं यस्तु गंगायां यः श्रीशिवमर्चति सर्वपापविनिर्मुक्तः स शिवलोकं समेहिति सेयं गंगा महापुण्या
नदी भक्ता निषेविता मेरुतस्तु विनिर्मग्ना ब्रह्माण्डं पावयन्त्यसौ ९ गोदावरी भीमरथी कृ
ष्णा वेणा सरस्वती तुंगभद्रा च कावेरी कालिंदी बाहुदा नदी १० वेत्रवती ताम्रपर्णी सरयूस्तु
तोत्तमः एवमादिषु तीर्थेषु गंगा मुख्यतमा स्मृता ११ यथा सर्वगतो विष्णुर्जगद्व्याप्य प्रतिष्ठि
तः तथेयं व्यापिनी गंगा सर्वपापप्रणाशिनी १२ अहो गंगा जगद्धात्री स्नानपानादिभिर्जगत्
पुनाति पावनी सेयं न कथं सेव्यते नरैः १३ तीर्थानामुत्तमं तीर्थं क्षेत्राणां क्षेत्रमुत्तमं वारा
णसीति विख्यातं सर्वदेवनिषेवितं १४ नादेवस्थानतीर्थं यत्संविद्यते वसुंधरे ह्यत्र निम
न्तः पुंसां काशी यामाश्रित्य नरा न ह्यत्र १५ [illegible] निर्दहेत्सर्वं
पापानि शिवलोकं व्रजेन्नित्यं १७ [illegible] वहुपातककृ
तोऽपि यदि तत्र स्नानमंगं १८ प्राणप्रयाणसमये यो विमुक्तं स्मरेद्धिज सोऽपि पापविनिर्मुक्तः
शैवं पदमवाप्नुयात् १९ काशीस्मरणात्पुण्यं मंत्रजाप्यं न तरंततः कृषिव्यामेकरात्रं मुक्त्वा
काशीं प्राप्य च मुक्तिभाक् २० बहुनात्र किमुक्तेन वाराणस्यां गुणान्वितिं नामापि स्मरणं
काशीप्राप्यते वेणीतत्त्वतः गंगायमुनयोर्यो योगो पिंडकल्पणं अपि द्विजः यस्य दर्शनमात्रेण
नरा यांति परां गतिं २२ मकरस्थे रवौ गंगायमुनासंगमे हितां पुनाति स्नानपानाद्यैर्नय
नीरपुण्यं जगत् २३ गंगां मां भजते नित्यं शंकरो लोकशंकरः लिंगरूपी कथं तस्या महिमा २५
परिकीर्त्यते २४ हरिहरप्रदं लिंगं लिंगरूपधरो हरिः ईश्वरप्रदं ना विमेदः कज्ञानयोः

पीः अनादिनिधने देवे हरिशंकरसंज्ञिते । अज्ञानसागरे मग्ना भेदं कुर्वंति पापिनः ४५
को देवो जगतां बीजः कारणानां च कारणं । ध्रुवं तेनैव तद्ज्ञेयं रूपं यतो हरिः ४६ हरौ
वै विमुखा ये च पापा लघवोऽखिलं जगत् । ब्रह्मरूपेण यज्जातं तन्नियंता यतो हरिः ४७ हरिं शंक
रयोर्मध्ये ब्रह्मणाश्चापि ये नराः । भेदं कुर्वंति मोहेन ते नाकं न प्राप्नुवंति ४८ हरौ हरिं विना ना
र्यः पापात्मकः प्रियः सदा नियमानंदं पापं ... मे ... ४९ योऽसावनादिः सर्व
लोकजगतामादिकृद्विभुः नित्यं संनिहितस्तत्र विनाद्यौ जनार्दनः ५० काशीविश्वेश्वरं लिंगं
ज्योतिर्लिंगं तदुच्यते तद्दृष्ट्वा परमं ज्योतिर्मोक्षमाप्नोति मानवः ५१ काशीप्रदक्षिणा येन कृ
ता त्रैलोक्यपावनी सप्तद्वीपा ससागरा शैलाभूः परिक्रमिता भवेत् ... पापाणि लोके
धाम निर्मलाः शिवरूपा ... ... हरिः ५२ तुलसीकानने यत्र यत्र
... पुण्यं ... हरिः ५३ ... हरि ... सिद्धी
... ५४ ... भक्तिं गंगा ... समाहि
यते ... दिने दिने ५५ ... तेजाग
... ५६ ... विमुक्तिः ... संज्ञां मे तु कथ्यते सदा ... तेजा ग
ज ... भक्तिः ... ५७ ... नास्ति ... नास्ति मातृसमो गुरुः
संसारसागरे मग्नैर् सह हरिः परिकीर्तितः ५८ नास्ति लिंगं गंगासमं तीर्थं नास्ति मातृसमो गुरुः
नास्ति विष्णुसमं दैवं नास्ति तत्त्वं गुरोः परं ५९ वर्णानां ब्राह्मणः श्रेष्ठः ... यथा ...
... नास्ति ... नास्ति ... तपः
यथा ... न ... नास्ति ... नास्ति ...
नास्ति मोक्षः ... नास्ति लिंगं गंगासमा नदी ६१ गंगा ... नाम ... पापानि ... नलः

26

भवत्यापि हरा गंगा गंगेत्युक्ता च यस्त्वनेन नः गायत्री जाह्नवी चोभे सर्वपापहरे स्मृते एतयो
ना०पु र्भक्तिहीनो यस्तं विद्यात्पतितं द्विज गायत्री छंदसां माता माता लोकस्य जाह्नवी उभे ते सर्व
२५ पापानां नाशकारणतां गते [illegible] गायत्री न [illegible] गायत्रीति ।। विष्णुभक्तिप्रदे ते हे
सर्वकामार्थसिद्धिदे ९३ धर्मार्थकाममोक्षाणां फलरूपे निरंजने सर्वलोकानुग्रहार्थं प्रवर्त्ते
ते महोत्तमे ९४ श्रुतीवद्दुर्लभाराध्या गायत्री जाह्नवी तथा तथैव तुलसीभक्तिर्हरिभक्तिश्च
सात्विकी ९५ अहो गंगा महाभाग्या स्मृता पापप्रणाशिनी हरिलोकप्रदा [illegible] दा
यिनी ९६ यत्र स्नानानन्तरं [illegible] नरपुंगवः [illegible] सनातनः
गंगास्नानपराणां तु वांछितार्थफलप्रदः गंगा [illegible] सर्व
पापविनिर्मुक्तः प्रयाति परमं पदं [illegible] ९९ विष्णु [illegible]
भावं संप्राप्तः परमं पदं १०० इति श्रीनारदीयपुराणे पूर्वभागे गंगामाहात्म्यं नाम षष्ठोऽध्यायः ६
नारद उवाच कोऽसौ [illegible] महात्म[illegible]
इति १ सनक उवाच [illegible] गंगामाहात्म्यमनुत्तमं [illegible] भा
गांकुले २ [illegible] सर्वलोकोपकारकं [illegible] बाहुर्नाम [illegible] का
नः ३ बुभुजे पृथिवीं सर्वां धर्मतो धर्मतत्परः ब्राह्मणा [illegible]
वः ४ [illegible] बाहुर्विपालितः [illegible] २५
[illegible] ६

27

मेनेकनार्थमात्मानमन्यानत्पनिवारणं चेदनात्मिमनोज्ञानिज्ञा लिंपन्सर्वेदाजनाः १ मुक्तिना
ममलोहिंसेलच्छहृहबिनोमने अकुह्यप्याहृचिचीयलग्नुममममल्लिना २ ववघमुमोदे
वेदः कालेकालेमनीषया दयुमेनीनकापेशुसनार्थमेतारविनाः ३ एकदानस्यमघमस्यमेव
संपद्विनाशकृत अहंकारोमहानज्ञेमामहृयोलोपहेतकः ४ अहंराजासमस्तानांलोका
नांपालकोबली कुर्याममहाकृतनंच मनः दृष्टोपलिकोपरः ५ अहंविचक्षणः श्रीमानजितं
सर्वेमयारयः वेदवेदांगतत्वज्ञोनीतिशास्त्रविशारदः ६ अनेनैवाहनेश्वर्येमनःकोन्योपि
केभुवि अहंकारपराः सैवंजानासमापरेद्वापि ७ अहयानेभवकामंलस्यराकोमनीश्व
र पद्मशक्तिनेश्चनतरोविनाशंयान्त्यपूर्वशं ८ योरनेधनसंपत्तिश्चभवनमविवेकता एकैक
मप्यनर्थायकिमयत्रचतष्टयं ९ नस्याद्धयानुमहनीनानालोकविरोधिनो स्वदेहना
शिनोविप्रसर्वसंपद्विनाशिनो १० अहयाविष्टमनसियदिसंपन्नवनेते नयाग्निवायुसं
योगमिवज्ञानीहिमत्वन ११ अहयोपेतमनसांदभाचारवनानथा परघोक्तिरनानांचव
त्वनेहपात्रच १२ अहयाविष्टचिनानांमहानिष्टरमाप्रियं प्रियावानचयावाणिकायवा
अप्यरानयः ४ मनोमिलाषकृहतेयः समीस्यपातिचं सर्वसंपद्विनाशायकठारोनान्यम
पायः २ यः सत्यधेयोविनाशायकर्याघत्नंनरोमने सर्वदांशेयसंदृष्टाकर्यांन्नास्तांकर्या
मित्राधमग्रहदेवयनयान्यपश्यद्धापि हानिमित्रनाः कुर्यादस्यांसननेहिनः ११ अथ
नस्याविनीतस्यदास्यादिद्वचेनसः दैदस्याशालानंद्वायवलिनोदनयोभवन् ११ यस्मान्

ना॰ ४
२६

कृ. लोललक्ष्मीपतः सौभाग्यं तन्यथ वर्द्धते सप्तवलिम लोक्य सौभाग्यं तस्य हीयते २४ नावमुञ्चा
मयो ज्ञाप्य धनधान्यादर्हास्य: सावहीवेन लक्ष्मीपः कुमार्यां गेनजाय २५ अपि मर्त्तीयव
पितनः सततविवेकिनः ज्ञानामवनिवि मिदृ केदिना मायवेलये २६ सौभाग्यं तस्य हीयेत य
स्मात्यादिला हूनं नायने नावसंदेहो जनदे योविशेषतः २७ सतनेयस्य कस्यापि योदेहं
कृतेनेनरः नस्पमर्दो शिनयंत निर्वेधा विमूलिसजन २८ मूह्यावनेनेयस्य तस्य विमुहः प
रामुखः धनधान्यसमृद्धोपि हिनस्पतितनोध्रुवं २९ विवेकं देहदेहं कालविवेकात्तजीव
नं अपद्मं भवं मेव दूरं कारंपनेननः ३० अदेहं कारेभवेद्यस्य तस्यनाशो तिवेगतः अतस्या
विद्मतनस्वलस्य नतः परेमदं ३१ अंदोधनमष्ठ होमनममे कं निरतं देहपेलालनं देखपी
पुभिः सपतनिनः ३२ सनकादूललनेड:खी संनवेन्मासमार्ग्या: सकापपरमानहितव
दूष्माम हत्सर: ३३ अहयोपेनमनसस्वस्यभावे निरीक्षच सरोगाना विहं गालेलीनाच्चि
निर्मदत ३४ अहोकष्टमहोहेय वेदोरमत्रसमागते विद्मतनरपावामसिस्त्वले विहंगमा:
सोवमाघु मरोमयः पत्नीभ्मासहितोमदा पीनातनं चसलेवे हूवमसलमपाश्रितः ३५
नसिन्नाहेवनं पीनेनेनेवपरिरक्षितः दुर्गेणा विनाशप्या प्रविधिपिनिमयवव मनाः पोवा
केवागुल्फी मयः सर्वे ज्ञाघातनरोहितः सर्वेसंपदसमायुक्तो यारणीनिरहितोजनैः ३६ अपकी
निसमोरस्तु लोके ह्यन्यो नविद्यते यदावादूर्वे नयातनलरानदाष्टगाजनाः ३७ हतविपमा
पाताः रवचोविगतेयया निरहितोवहपोवादुर्गे नवकानतेषिताः ३८ निर्दिष्टकर्मचया

योलोके द्विजवरोत्तम नास्ति कीर्तिसमो मर्त्यो नास्ति कोपसमो रिपुः ११ नास्ति निंदा समं पा
पं नास्ति मोह समा सवः नास्ति ह्यर्थसमा कीर्तिर्नास्ति कामसमोनलः १२ नास्ति रागसमः पा
शो नास्ति संगसमं विषं एवं विलप्य वहुधा वाहुस्वं नदुःखितः १३ जीर्णांगो मनसा तात्
द्दुर्भावाद्भ्रष्टसौ गतेन वहुतिथे काले सोद्वेष्ठा समसमीयत १४ सकाकुर्वाधिनायस्तो समारम्
नित्तनम नस्मभार्यानिर्द्दुःखानीक निहाग भिर्लीनद्र १५ चिंदुविलप्य वहु याप हर्षांत मनोरथे
समानोपचवैसंपसि विरूतोना निदुःखिता १६ समारोप्य मनसारोहुःस्वसंमप्यचक्रमे एतस्मि
न्नंतरे धीमानोर्वलेजो निधिर्भितिः १७ एतद्दिस्तारनारंदेशमेतसमापिना भूतंभंधवर्त
मानं त्रिकालज्ञा मुनी श्वराः १८ मत्तात स्थानमहात्मानं यपंडितं ज्ञानचत्तुषाः तपोभि सेनसांप
शिरोर्वं शुद्धमोम्मतिः १९ संप्राप्त स्तत्र सा धुश्च यत्रवाहुस्थिया स्थिता चिंतामारे दुःखेन तें
नारक्षामुनिसत्तमः २० श्रौवाच धर्मसूक्तानि वाक्यानि मुनिसत्तमः श्रौर्व उवाच राजवर्यस्मि
न्नेस्याधिमाकुरु ह्यानिसाहसं नवोदरे चक्रवर्ती पत्रुर्हंता द्विति द्विषति २१ वालाप धात्मा मागसि
ष्योद्धः २२ क्षत्रवत्तथा राजस्त्वाराजन्हत्तेना श्रेहंनि चिंता प्रभे २२ ब्रह्मद्रव्यादि पापानां प्र
क्रान्तिः कृत्तिहनमे दृष्टिनो निंदक स्यापि स्याद्युत्पत्ननिष्कृतिः २३ नास्तिक स्य कृतघ्नस्य
धर्मोपेक्षाकर स्यच विश्वासघात कस्यापि निःकृतिर्नास्ति ह्यते तस्माद्वैतन्महत्याप क
र्तेनाहं निर्योभने पदेन दुःखमरन्यत्रैन नत्सवं शान्तिमेष्यति २४ इत्युक्त्वा मुनिनाराधीः
विस्मयान्नदत्तवग्रहं विलक्षाप्य निर्द्दुःखार्त सम्भूय यवपकजो २५ श्रौर्वो पितांबुजनः प्राहस

पा

ना॰ श॰ वेदाङ्गार्थकोविदः मारोदीयाननतनये क्षिप्रमस्थोकाशिष्यति ११ कस्मैचाक्षु महाभागाप्रेतो
२ दाघोदपुत्तते ः तस्मात्कोकंपादिस्मारक्षतकालेविनिर्क्रियः १२ पतिनेवापितृपर्वे वारिदे
वाक्रियंतिते इत्युक्तेवाकलेवामसोः सर्वेषनस्यतः १३ नमदैवालनेवापितृयाप्रदौ दैत्यमे
वातिचाते यद्यत्सरानतंकर्मनन्देदेहसमाने १४ कारांडैत्समेवाचमस्येसोपाधिकाजनाः
गर्भेवावाल्यभावेवायौवनेवापिवार्द्धके १५ मस्योर्वेशंप्रयानस्मंजंतभिः कमलानने हंतिपा
निचगोविंदेजंतन्कमेवशेस्थितान् १६ प्रकांदेरोपयंत्सताहेतमात्रेप्रजंतव तस्माडुःखप
रिप्राप्तहाविनीभवसत्रते १७ कुरुपस्त्रकर्माणि विवेकेनस्थिराभव एतत्वरींडःखा
नांसाधीनामप्रतेहेतं १८ सखाभासंवहहकेपंकर्मपाशेनयंत्रितं इत्याख्यायमहाबुद्धि
लपाकार्याएकाश्यतत् १९ त्मकस्रोकाच कानतोनताप्रहमनीषां किमत्रविंद्यसंततः
परार्थफलकांक्षिणः २० नहिडुमास्वधर्माणांफलंविनतनीतले योमडःखानिविनाशमा
प्नुवाकैः प्रवोधये २१ सएवविस्मृतनस्योयतः पाहिते स्थित अल्पडुःखेनयोडुःखोयोऽल्पडुःखं
ाप्नुयात् २२ सएवजगतांमीशोनरहृपधरोहरिः सद्धिःकृतानिपापानिनडःखविम
कयो २३ सर्वेषांडुःखनाशायशंतिप्रीतोवहंतिहि यत्रसंतः प्रवर्त्तेनेतत्रडुःखंनवाधते
२४ वर्त्ततेयत्रमार्त्तंडः कथंतत्रतमोभवेत् इत्येवंवादिनीसातसूतपत्न्याप्राप्ताः क्रियाः चक्र
रतत्राशीरसनिप्राप्तकृतियानतः स्थितेतत्रमहोराजादेवएहिवेहत्रवलत् चित्तामथाहि
निष्क्रम्यचैमानवरमास्थितः प्रयोदेपरमंधामनतांचोवेमनीषां २५ महापातकयुक्ता ३०

२

मंन्योपितिनीर्वातेन यथा ३ आयस्वेत्युक्तं हितां कालात्पुमांनने थ्याकं छंजीकामिपमासिन्की
नारिकिततेवने दृष्ट्वा हिमा हूभमगवनता हिमांपुनिदानतः आगादनास्यां दानेनथ तेनम
विध्यानि प्रवदंतिमहूप्राज्ञाः प्राप्तदानेकरुषमे १ इत्युक्त्वा पपानाम्या रातस्थपस्य
तः एवं मे प्राप्त्य मानो पि ब्राह्मणापातकोहिते २ अभवद्यन्तस्यासा पि संध्या पुण्य याव
लात् ततो विलस्य वक्तव्यम् तस्य पुत्री प तित्रता श्रुत्वा पापदं तेन भूपमपापात्को पनःपुनः
पतिं गेहान्तानासंत्यक्ता हि पितेवान्वेलात् ३ तस्मान्नीतं नाम प्राप्य लाभ पिप्राप्य मेम ति
मं स्यैवं ब्राह्मणो द्रष्टुं पुनः पापानं दूरे रात्रमसंयम तेनेक्ष्य सपत्नि मे हितो पनः सापिश्वा
पदंयं शु ताननयावनेनिग्धाः ४ प्रथमस्तुः प्राहविहस्तत्कोपायं गारसंचयं इत्येकस्मान्न
दर्तेमहूप्याप्राप्तस्यनघा ५ एकस्यैतापरायस्य प्राप्तलेकं मममोचितः यस्याव्रतिपमिद्र
स्त्राणमध्यपिशाचपानां तन्नः ६ पिशाचयो विमये च पाहि श्रवणमनविना नेनैवं ब्राह्मणो
मंसा पिशाचनन्दनागता ७ तथा तां मम संभोगात् तत्पापस्य च पुत्रता रात्रमस्यापिशा
चीचकं पश्चात्रिनेनेवते ८ तस्मातनेमेदानी रेवनराक्षसमे विते श्रोत्राणि संगरोऽकुः
नागतं सीतनमाश्रितः ९ न तस्ले तु रव संततमः कश्चिल्लोक विशेषकृत् राक्षसं च पिशाची
चरद्वान्तवरमागतो १० उवाच कोयं वञ्चकोवरस्यात्र सुरा क्षसः किमर्थमागतो भीमो
गुणांमस्थानमोसिनि ११ दृष्ट्वा को के नपापेन तातो मे ब्रुवतां भवं सोदासलङ्घ्यः शुनानघा
पञ्चालनाहूतं १२ सर्वं निवेदयित्वा सैव पश्चात् देने उवाच सौदासउवाच कुन्तलवदमहाभा

गतयावै किं कृतं पुरा ब्राह्मणेमाविनिन्दे हे ननमवे चकृतमहं किं १४ करोति वंचनं मित्रेषो
ना. पु. वाकोवापि द्विजोत्तमः सद्विपापपकरे मलेच्छाननमहत्पापपुनं १५ तेन तं सर्वदुःखानि जीवं
२४ तमित्रदर्शनात् तस्मान्निन्दे पुनर्निमान्कं कोहे चमेकद्य १६ कल्माषपादेन स क्रोधवद्रस्तेन
ब्रह्मराक्षसः पृच्छ्यते निमापचेोधमंकर्माणि नार१७ ब्रह्मराक्षस उवाच अहं मासं पुरा
विप्रो मागधो वेदपारगः सोमदत्त इति ख्यातो नाम्ना धर्मपरायणः प्रमत्तोऽहं महाभागवि
धया वयसा धनैः घोरदर्शी सुरो कल्माषस्तान्नीदृशीदृशां नत्वमेहेत्स्तवं किंचित्रिय
हरोतिर्दुःखितः मयातनभक्तिं न विप्रा नत्वोत्तमदृष्टः १८ तदितिपापसाधरो निन्दमंत
करो लापेन पीडितः नानासंनिर्तमांसापानपरायणः १९ गुर्ववज्ञामनत्याणं नरन्तमत
प्राप्तिनी मयातनभूतनमेनहितनः श्रीमातृवाचेन २० कल्माषपाद उवाच गुरुरत्ककीदृ
शः प्रोक्तः कस्मयाप्राप्तिः पुरा तदहं सर्वं कोनहत्वं हि मे २१ ब्रह्मराक्षस उवाच
सरवंतिवहवः पुन्यावंधाप्रसादरं तानन्हं कथयिष्यामि शृणु एकमनाः सवे २२ अध्या
पकश्चवेदानां वेदार्थप्रतिबोधकः पुराणवक्ता धर्मवक्ता नीतिशास्त्रोपदेशकः २३ अपनेना
निषेकाच संस्कर्तामित्रसत्तम एते हि गुरवः प्रोक्ता पुन्यावंधाप्रसादरं २४ कल्माषपाद उवा
च गुरवोबहवः प्रोक्ता एतेषां कतमो वरः तन्मोऽभुन सर्वेन दयावद्भवी हि मे २५ ब्रह्मरा
क्षस उवाच साधुसाधुमहाप्राज्ञ यत्त्वंहेनदृशामिते गुरुमाहात्म्यकथनं श्रवणं चानमार २४
ने २६ सर्वेषां श्रेयसाधनेन सकदृष्टानिसिंपने एतेसमानदृज्ञाहाः सर्वदानाच संग्रयः २७

तथापि ह्यणवद्भामिनामज्ञातानांमानिश्चयं अध्यायकाद्यैदेवानांमंत्रव्याख्याकृतंतथा पि
तावधर्मवक्ताचविशेषश्रवःस्मृताः वेदोक्तानाम्भिमुखानांपुराणश्रवकांगके १७ सर्वपापहा
श्रुतनवेदभोगीनंश्रवणमिने यः पुराणानिचरन्निधर्मयुक्तानिपंडितः १५ संसारपापविच्छे
दकराणिनिमहत्तमः देवएवाईकमीणिदेवताश्रुन्नेफलं १६ कायनेचपुराणोक्तानसा
नानीहदेवताः सर्ववेदार्थसाराणिपुराणानीतिभूपते १७ वेदैर्विमलयष्टैवतदकाण्ड
मेयाहः यःश्रामांश्रवणोनमयोगंडरनेतरः १८ श्रुवापुराणानिहतिशास्त्रविदेविदः
वेदमाम्नातधर्मात्मावेदशास्त्रविभागकृत् १९ श्रोतव्यानिचधर्मार्थपुराणानिमहीपते न
केवलंवारहेतुःस्यान्नीतिविवेकहिककायने २० पुराणानिमहाबुद्धेश्रद्धामत्रमहात्मायदि यश
स्तानिपुराणानिसततंभक्तिसंयुतः १ तस्याचित्तंविमलंबुद्धिर्मेधयमेवपरायणा पुराणश्र
वणाद्भक्तिर्जायतेश्रीपतौध्रुवमा २ विरक्तमर्त्यानांभूयधर्मेबुद्धिःप्रवर्द्धते धर्मान्यापा
निनंसंतितानंश्रुद्धंचनायते ३ धर्मार्थकाममोक्षाणांयेफलान्यभिलिप्सवः श्रोतव्य
पुराणानिमहद्भिर्विष्णुपरायिणः ४ अहंतमोनमस्मिनेःसर्वतात्त्वतवादिनः श्रुतवान्सर्वधर्मा
णांयेफलान्यभिलिप्सवः ५ श्रवणमुक्तेपुराणानिश्रांगमानीरमनोरमे कदाचित्पारमेष्ठय
पुत्रांकर्मेमहेगतः ६ उपस्थितायापितसेप्राणामंतपुष्करीके सनत्कुमारोमहाबुद्धिर्गोतम
स्तेनसंनिधिः ७ मंत्रोदिनानिकर्माणिकरोतीतिमंदयधो यच्चिंतामघादेवःशिवःसर्वेन
गद्गुरुः ८ सर्ववत्ताकृतावेनरानवसनेनियुक्तवान् तानतोनानतोवापियोवत्तांकतेग

ते: ४ नस्पैवाग्रप्राप्य पंचनिशीथे विज्ञायधर्मान्क्रियाः अत्रत्यपांडुनंदनेयत्नात्हृत्गोपां सादर्शनात्:
ना॰ १ ९ नष्टसंधाइवेदेहपरनिमग्नाद्विविधस्थिताः तेनत्वायेनदृश्योऽहंमनसोवदतयाश्रिता ११ मोहं
२५ कराग्रयाद्गामिननानेन्तणत्ततम् एवंचदृनिविशिष्टंचदृष्टोत्तिम्निशाचरे १२ पर्वतग्नात्तप्रदं
गेननयोःवापैत्यंगतं एतस्मिन्नेवनरेशानकस्थिदिप्रोक्तिधार्मिकः १३ कलिंगदेशसंभूतो
नाम्नागंगेइतिश्रुतः वहन्नंगामनंतंसं पेत्तत्त्वविशेषमर्दप्रभं १४ गायत्र्यामानितस्यैवमहा
हृष्टननहृदः नमानतंमनिंदृष्टाविष्णवीगदलोकमे १५ ग्रामानःपापूर्णोमकामाद्वक्तई
वाहवः तेनकीर्तिनन्नामानिशु नारदेवचस्थिताः १६ अष्टाकानंयर्वपितमिदंतुश्रुयाव
माः यदेवविप्रमहाभागनमत्तंभमहात्मने १७ नामकीर्तेनमाहात्म्यातृदमाहरगावदं अ
त्तामिर्भेदिनाःएवंविप्राःकोटिमहत्तपं १८ नामप्रवत्तांविपरदतिनांमहाभयात् नाम
प्रवत्तमात्रेणदावत्ताग्रविमोचयं १९ पापंपंगिनिमायत्रामहिमाहृच्युतस्यविः सर्वयाते
महाभागताविदिहितोयुषि २० गंगाजलाभिषेकेणपापस्मान्मानकोत्तयात् हरिसेवापरो
भक्ताग्रमान्मानंनतारयेत् २१ सतारयेन्नात्मदेवमितिशं पानिमरदपः अपहायहरेर्नामवचोरसं
सारभेषजं २२ केनोपायेनलभ्येतमुक्तिःसर्वदेहदेभाः तोहोदुपेनप्रतरत्निमतस्मद्वकेयथा
नष्टैवाकुलश्यपानलननारंयेनिकर्पयान् अहोवचिमंमहतांसर्वेलोकसहावोवहं २४ यथा
हिसर्वलोकानामानंदायकवानिधिः एषविष्णपानिनीर्थानिपविशाणिहिजोत्तम: तानिस २५
र्वाणिगंगाद्रुकणस्यापिसमानिन तसोदलसमिश्रमपिसर्वपापकं २६ गंगांजलेश्वना

मेवकृत्वानामैकविंशतिं तस्माद्धि प्रमदामान सर्वकामार्थकोविद् २७ गंगाजलप्रदानेनया
पुण्यमाप्नोति मानवः तन्मात्रानेन दत्तेनैव नित्यं गामाहात्म्यमनन्तकं २८ निशामध्ये विमाया विष्णोः सु-
वहितमानसः एकामशीतिं च यो भक्त्या गंगायां लोकमानवि २९ किमत्र तन प्रभावाणां महतां
एकपक्षीदिनं शुश्रूषोन्न लब्धमें विनिद्धितप्रदिनोत्तमः ३० सर्वं मत्तहितो भक्त्याप्नोमोतीति
परं पदं ततोविप्रकृपाविष्णोः मन्नात्तन्मनन्तकं ३१ तत्क्षीरत्वमसिद्ध्यंते धार्वत्समेच यत
तत्सालेन सिक्ता लक्षं घंटापन विद्धना ३२ विष्णुपादत्वं मतावमभवन्देवनोपमाः ब्राह्म
णोत्तमं सुकाले मरन्ततस्यैव च ३३ कोटिकल्पसुनीकानानम भक्तिं च पञ्चमाः पूर्वे च कृत
एवविष्णुहरिमाहात्म्यमानानां ३४ तत्त्वं लोकहरंयं समकलमन्हं हि विमंदिरे एतात्कलाघपाद
त्वनिजहृदयं समाश्रिताः ३५ तत्त्वाधिमहतो विनां दृष्ट्वा तात्कं किमानमान तक्षितत्वविव
दुःखोर्ज्जनं तदहृपापाक्षनी यमकलक्षहदानंकंव माघेमायया मिरा मोमोतत्त्वमहभाग
नः कलंगनमहेश्री नवाधितत्वमोगानेमहिर्के योमविद्धानि सकमेधूनवापापेहरिभक्ति
परायणाः प्रयांतिनात्र संदेहस्त्वहिमोः परमंपदं सर्वमत्तरयाशुक्त्वा धर्ममार्गप्रवर्जिताः
प्रयांतिपरमंस्थानं गुरूएतत्तपरायणाः इतितिनस्माकर्णमारणातरयमनमः ४० मनसा
निर्हतिप्राप्यसमारचम्परोवेचः सुवनांगांचतेविप्रंहरिंचैवातिहर्षिताः ४१ हर्षहतेवि व
प्रायसर्वतसैनवेदयत तत्तोत्पलंकालिंगप्रणम्यविधिवत्मने ४२ नामानिवाहहत्वि
सोमयोवातामसोपशो धणम्यहंततत्रांगायांत्सानाद्दृष्ट्वासदाशिवं ४३ ब्राह्मणैदत्तथा

पातकमुक्तो मित्रसहोऽभवत् ततस्तु सद्गुरोः प्राप्तो वशिष्ठेन महात्मना ५४ अभिषिक्तो महीं
ना॰ पु॰ प्रेऽथ स्वकं राज्यं प्रपालयत् पालयित्वा महीं कृत्स्नां भुक्त्वा भोगाननिन्दितान् ५५ वशिष्ठात्मा
२९ पर्यन्तानंतगतो मोक्षं स्वर्गतो नृपः तेन विद्वन् द्विजश्रेष्ठ विस्तार्य गंगामाहात्म्यम् ५६ गंगाजलस्य एव
स्नानं गांगं पीतं मुक्तो भवेन्नरः न गंगासदृशं तीर्थं न गंगासदृशः फलं कलौ न हि ५७ पापं नरवर
धीरैः सर्वं विमुक्तिदे विप्र गंगास्नानं गंगादर्शनं पापनाशकं भीरुभिः ५८ विमुक्तो ब्रह्महत्यादेन
रो याति तत्पदं परम् गंगां गंगेति यो ब्रूयाद् योजनानां शतैरपि ५९ सर्वपापविनिर्मुक्तो विष्णुलो
के महीयते ६० इति श्रीनारदीयपुराणे पूर्वभागे गंगामाहात्म्ये नवमोऽध्यायः ९ नारद उवा
च विष्णुपादाग्रसंभूता या गंगा गगनात्पतिता मुनिश्रेष्ठ सर्वमेतत्समाख्याहि यथातथं १ सनक
उवाच शृणु नारद वक्ष्यामि गंगामाहात्म्यमुत्तमम् वदतां शृण्वतां चैव सर्वपापप्रणाशनम् २
आसीदादित्यवंशे तु दितिर्दैवानां जननी कश्यपस्य प्रिया सती दत्ता दक्षेण भार्या दितिश्चादितिरेव च ३
अदितिर्देवमाता च दितिर्दैत्यानां जननी दितिः तेनोपचारे विप्राः परस्परजयैषिणः ४ सदा च
पूर्वदेवा दानवा दैत्याः प्रकीर्तिताः अदितेः पुत्रो हिरण्यकशिपुर्बली ५ प्रह्लादस्तस्य
पुत्रोऽभून्महाबलपराक्रमः विरोचनस्तस्य सुतो बभूव द्विजभक्तिमान् ६ तस्य पुत्रोऽतितेजस्वी
बलिरासीत्प्रतापवान् स एव वाहिनीपालो दैत्यानामभवन्मुने ७ बलेन महता युक्तो बुभुजे
मेदिनीमिमां विजित्य वसुधां सर्वां स्वर्गं जेतुं मनो दधे ८ गजा यस्यायुतकोटिलक्षाणि
नयकाश्च ययामतीत गजे गजे पंचशती पदातिः किं बहुधा तेन तस्य चमूर्विशिष्टाः ९ यमाश्च को २९

स्थगर्जवमानैस्तु कंठेनानामाप्य यहे पकर्णिविज्ञात्मसै स्थलकमाभ्यां कालेव तैः प्रवृ
नायनोऽभवन्नेव विस्मिताननेनमनाप्रतः सैन्येन युक्तोस हर्तप्रतस्थे धनानपत्रे गगनांगुण
पे स्वांगविष्णुस्तु कुलप्रकटेन प्रकाप्य हज्ञातिर्वा स्मरन्ती दैत्यपदैत्येन्द्रराजमादैः हरास्य
गुरुप्यगुणानथे वविनिर्गुणैर्नकुनादरक्षा ततः प्रवृद्धे युद्धे घोरे जीवान्तदैत्ययोः कल्पान्त
मेव निर्घोषरिंडिमध्वानसंघनैः १२ मृगचुम्बारजात्वानिदैत्यानमन सप्तवले देवासुरेस्य सेना
समंयामेसंनदृहन्तो १३ नहिंसायथिपौतिक्षितिविमारयनाप्य संबमहान्तो घोरसंग्रामेन
योऽभवत् १४ मेरीडिंडिमनिध्वानैः सिंहनादैश्च दिग्गैः ओंकारैः संघनानां च चापानां हुंकारनिस्वनैः
प्रधानां हेषितैश्चैव गजानां बृंहितैस्तथा टंकारैर्धनुषां चैव लोकः शब्दमयोऽभवत् ध्वजाना
विनिर्भिन्नबाणनिघातजातानले प्रकाशप्रलयं मेने निरीक्ष्य सकलं जगत् वभौ देवद्विषां सेना
सुरच्छेदौघयातिनी चलद्विपन्निमानविध्वारिनारकलैरिव १५ तस्मिन्युद्धे महाघोरे गिरी
नद्वितानमरारिभिः नानाचेष्टाकृतियामास दैत्यास्तत्र विक्रमाः १६ केचिन्नं तादयामासतन्नीसे
नागान्रथान्रथैः अश्वैरश्वांश्च केचित्तु गदाद्यैरथाहीयत १७ पतिचैतत्ताडितास्केचिद्यतः
पानकर्दमे समन्तानासवक्के चिद्धिमानानिनमामस्थिताः १८ येदैत्यानिहताद्देवैस्ते सहसंगा
रे तेदेवभावमापन्नादैत्येपानस्मयपाद्भवन् १९ अष्टदैत्यगणाः क्रुद्धास्ताडमानाः सुरैः संपा
शासेवेद्धविदैर्देवान्निजघ्नुरतिदारुणाः २० हतपक्षिभिंदिपाले स्त्रवते पाशतोमरैः पट्टिशैश्च
छुरिकाभिश्च कुंतैश्चान्येशूलप्रोक्तमिः २१ मुशलैः कूपशैश्च वलागलैः परिघैस्तथा पाशोपलैः

मुर

पानक्रोभिंपाशैश्चनलमङ्गिरिभिः २५ सूर्यसेमालीकनामाश्चैवेयपत्नीयास्तमहैः रथाश्वनाग
ना॰पु॰ पदगैसंकुलोवहुयोमणः २६ देवाश्चविविधायानाग्निदेनेश्चग्रनमाश्रितम् एवमङ्गमहत्त्वाणि
२० युद्धमासीत्सुदारुणं २७ सर्वदेवानवलेहदेवराभमनादिवौकसः स्वालोकपरिन्यस्तमवैर्भीताः
प्रदुद्रुवुः २८ नारदपराजितान्दृष्ट्वा दितेःसुतान्वीतले वैरोचनिस्तिभुवनेनानायणापरायणः तु
भजेन्नमद्वेगेनस्यर्थंपद्धदृष्टीमहाबलः इयानवायुसंमितेः सविस्मर्णीनतेतनरः इदंचाकरोत्स
नैर्दिक्पालंतत्तत्रथैवच देवानांसीमानांपोषघेः विद्धंतेद्विनेनमोवोः तेषुयत्तेषुनवेषुहविर्भ
क्षसदैत्यपदृ भरिनिःस्वानमानान्नोप्यदेवमानानिदुःस्थिता ३१ ब्रयाग्राहवमामोतिमवागा
हिमवद्गिरि पाक्रसेश्वर्यंसिद्धैर्नीदेस्यानांचयपराजयं ३२ हृदिध्यानपरामनानपलेपेतिडु
घरे कं विकालंसमनानानिलिंहनीचननःपरे ३४ पादेनैकेननचविंतनःपादयमाचनः किं
विकालंफलाद्दाएननःसीमदिनमासेना ३५ ननोजलापनावाद्मभोजनाहारवर्जितः सचि
दानंदसंदेहं ध्यायंत्मात्मानमात्मना दिमाहानंसहस्रंसानयोनयननाद् इंदेतनयःस्म
नादैनेयांपतेनेरिति ३७ देवनाहपमास्यापसंप्रोचुर्वलिनोरिताः किमर्थंतपसेमान
रीरपरिशोषणं ३८ पादिजानेविदेनयामहदुःखेननोभवेत् मानेहेडःखवहलंकायशोष
णकारणं ३९ प्रयामसाध्यंसहकुतेनप्रशंसंसुनिपरिताः प्रारीरंपननेरवंयमसाधननमवैः २०
देशरीरमपेदेनेनेसरणंतविधानितः सर्वेनतिहहतुमेपुत्रानसात्रवेदय ४० माचाद्दी
नारानामानरैनप्रपन्नंसपायः गालेवापङ्गवेनापिपन्नमावामहीरूहाः नलभेनेहांव

किंचिन्मात्राहीनास्तेषोपमा ५३ हरिहीवाधिरोगीकादेवांतरमनोपिता मातर्ईर्षेनमात्रेण
लभतेपरमांगतिं ५४ अनेकजन्मसंसिद्धिलेवाधियनोवोधिफलंच कदाचिद्दिमहात्मोपानितानोमा
नरीकोपिन ५५ परमानार्हहनालिप्तस्यपर्भेपरायणाः साधीचहीपतिप्राणगंतव्यं
तेनवैवतं ५६ धर्मेस्थनाराधणाभक्तिहीनोथनंच सर्वकर्मविवर्जितेतरि महंचमाधयाननवैधे
हीनंधथानथामानविहीनमर्गः ५७ नमाहेवपरीक्षाहिङ्खानोनानामनोलव एजकाप
हितैर्देषैनेचचालसमाधिनः ५८ एवमङ्गानरस्सर्वेहरिध्यानपरायणाः निरीक्ष्यकोपसं
युक्तादृतेनचक्षुमनोरथं ५९ कस्मांगमेघनिर्घोषाःकोपसंरक्तलोचनाः दंष्ट्राग्रेरक्तनवहिं
सोटरकाननेदावानल ६० मृतयोजननिर्मितकिंतानानाजीवसमाकुलं तेनैवदग्धापदैतेषा
येप्रापयंचितेनानाः ६१ सेवकावत्रिहाजननीस्वराज्ञास्याधावत्त्युत्सकचिता संर
तिलाविस्मदर्शनेनदैत्यांनिकेतजननानकंपिता ६२ इतिश्रीनारदीयपुराणेपूर्वभा
गेनंगोगस्त्रतोनामदशमोध्यायः १० नारदउवाच अहोद्भुतत्वर्द्वृत्तंप्रोक्तंतयाभ्रातरिदंमम
सर्वज्ञिरहितिमन्नाकथंनानदहत्वाणात् १ वदस्वित्तेमहात्मनंविशेषाधिकारणं परो
पदेशनिरताःसत्तनाहिमनीश्वराः २ सनकउवाच शृणुनारदमाहात्म्यहरिभक्तिरता
त्मनां हरिध्यानपरान्साधून्कः समर्थःप्रवाधितं ३ हरिभक्तिपरोयत्रतत्रब्रह्माहरिःशिवः
देवाःसिद्धामुनीश्वरा — निर्मानिमनम ४ हरिरालयमहाभागाहृदयेशांतचेतसां हरि
नामपराणांचकिमुध्यानरतात्मनां ५ शिवपूजारतोवापिविष्णुपूजापरोपिवा यत्रति

इति

पूजितं चैव लक्ष्मीं हरं श्रुद्देवताः यत्र तत्र गतो विष्णोर्बहिर्लिङ्गं वचनवाधने गत्वा वा तत्र करो
ना॰ष वा पिञ्जायपरास्तनं ब्रह्म निहि ७ ये लिङ्गं पिञ्जनाकलशं पाशशूलं तालपटलतया डाकिन्योगतस्त
थैव न वाधन्ते चतुर्मानाविकं ८ पार्थी दुःसमायेन म नवे नाकारुद्यः नर्षं पंतियत्रसंभकोर
२८ दि पिं मार्जने रतः ९ लिङ्गे दृष्ट्वा सर्वे हि लोकपकर्मेष्वातमनः यत्र तिष्ठति तत्रैव सर्वतीर्था
नि देवताः १० निमिषं निमिषार्धं वा यत्र लिङ्गं तिष्ठति योगिनः तत्रैव सर्वश्रेयांसि तिष्ठन्ति तत्र यो
वने ११ यत्रालोकारणादेव सर्वेन संपतपद्गताः लोके चैव गुणदेवता मिर्वी विमुखाने नकथ्य
ते १२ एवं तेना श्रिनादि प्रदत्तं स्मरतां कानने सारितिर्नैव दृश्याम हिमवत्कामिर्हिताः
ततः प्रसत्रवदनः प्रसन्नायने त्रयः प्रादुरासीत्समीपेऽस्याः शंखचक्रगदाधरः ईषद्धास्य
स्फुरद्दंतश्च भाभासितदिङ्मुखः स्वपान्कदेवं पुरुषेन प्राह कपपवत्रमां श्रीभगवानु
वाच देवमानसप्रस्त्रोम्भितनयसाधितनया चिरं श्रांतासि मद्देने भविष्यति न संशयः
वरं वरय यत्स्यात्मियने मन सिरोचते माभैर्भद्रे महाभागे प्रकृतेर्यो भविष्यति १ इत्युक्ता
देवमाना सा देवदेवेन चक्रिणा नहाप्रमाणिपत्ये ने सर्वलोकस्तावहं १२ प्रतिनिस्वा
च नमस्ते देवदेवेश सर्वव्यापिन्नमोऽस्तु ते सृष्टिस्थित्यन्तदेहेन लोकव्यापारकारण १४ न
मस्ते वहरूपाय नीरूपाय महात्मने सर्वैकरूपरूपाय निर्गुणाय गुणात्मने १५ नमस्ते
लोकनाथाय परमज्ञानरूपिणे सद्भक्तिजनवात्सल्यशीलिने मंगलात्मने १६ यस्याव
ताररूपाणि ह्यर्चयंति मनीषिणः नमामि विश्वरूपं देवं नमामि हृष्टोऽसि हृदये १७ स्फुरत्येषं नाम

त्माने तिनतानं नतिच्चरस्य: तं नमामि जगद्देवं सर्वमावित्तांशिभावितं २२ यस्मात्सर्वलोकं नंचितं
मायोपहृत्वनार्थ्यूतं नमामि पंकजनाभं तं नतं वंदे सर्वदेहिनं २३ यस्यांसुतुल्ये किंचित्स्कसेवांजितं
मलकाः यत्रा सुंदरमाहिर्ह्नि तं वंदे परमात्मानं २४ यस्य ब्रह्मादयो देवा महिमानं न वै विदुः
प्रयातन्त्रं च भक्तानां तं वंदे भक्तवत्सलं २५ योदेवस्यार्कसोमाग्नि ज्ञानानां करणं त्वत्तः क
थेति शास्त्रमसंगं तं देवं संगवर्जितं २६ यतेष्वं संस्कर्म —— समलिहितं नमामि परतः यज्ञभुजे
लंदं यनक्कर्मप्रबोधकं २७ गुणात्मिकोऽपि यानात्मा यत्रात्मा सर्वात्मकोद्भवः प्रासंबात्मानं यथा
मतं वंदे लोकसाक्षिणं २८ हरिर्हरो ब्रह्मदेवः शिवः ह्मीजनार्दनः इति लोकस्य नेतायत्वं
नमामि तं जगद्गुरुं २९ ब्रह्मार्कप्रति देवेश यस्मात्प्राणांश्च जिताः नत्वा नेति परं भावेन वंदे सर्व
नायकं ३१ हृत्पद्मस्थोऽपि विश्वेषानां हृदयस्थ इवभासते प्रमाणातीतसद्भाव त्वं वंदे ज्ञानसाक्षि
णं ३२ यन्मायोद्भवगुणैर्नानाकारं कर्मविविधं जगत् इदं सर्वं यस्य प्रसादात्प्रबोधाय जनाय
न ३३ मनसः सर्वमानानां ज्ञानं त्वं सुचक्षुः सुरासुरगणैर्नित्यं पूज्यमानाय तनाय तत्र
यतः सामरूपाय सर्वरत्नात्मने यज्ञरूपिणे नमो नमो नमः ३४ नमि
द्रूपवनः सोमस्त्वमीशानस्त्वमनलः नमः त्रिनिकृतिश्चैव वरुणस्त्वं दिवाकरः देवाश्चस्या
वराश्चैव पिशाचाश्चैव राक्षसाः गिरयः सिद्धगंधर्वा नद्यो भूमिश्च सागराः ३६ नमो जगता
मीशोऽयं नास्ति परात्परः नरूपमस्ति वंदे देवं नमस्त्रिमूर्तिने मोक्षने ३७ अनाथनाथं सर्व
नभूतादेवेन्द्रविग्रहः देवैर्येऽकंपितानाम्नानमनादि जनार्दन ३८ इति श्रीवासुदेवमाहात्म्ये

ना·पु
२९

नत्वा पुनः पुनः उवाच प्रांजलिर्भूत्वा हर्षोत्फुल्ललोचनो ३९ अनया याम्य देवेश परिभ्र
मेदि कारणं अकंटकस्मि देहि मन्नगानां हि वो कथं ४० अन्तर्यामिन जगद्रूप सर्वतत्परम
श्वर अन्नानं किं नवश्री कृकिं मां मोहयसि प्रभो ४१ तथापि नवकसामि यन्मे मन शिरो वते
वृथा पुत्रास्मि देवेश पादे ते यै पूर्वयोहिना ४२ नान्यहिंसिनसि कुमायित न्तेपि ह नाम मम ना
नरकास्मि दं देहि मन्नानेभ्यः स्वेश्वर ४३ इत्युक्तो देवदेवेशः पुनः प्रीतिमयाननः उवाच हर्ष
पन्निमग्ने वमानं रमारमान ४४ श्रीभगवानुवाच प्रीतोस्मि देव मद्दत्ते भवि ष्यामि हनो ग्रहं
यनः सपत्नि पुत्रे पुत्रात्मस्त्वं देहि देवले मे ४५ नयानयन्कृतं लोकं नयं वं तिनत्वलये नेकां स
पहत्पुत्रानं हि यं तेक सवचन ४६ स्वामने कामपुत्रे कायः समते नवतेते ननसपक्षपाकः
स्वादेव पमसत्तानं ४७ मुनिरुवाच नाहं वेद्व वमोद्वत्ता मदं पुरु घंपरं अस्तस्योत्ता
पुरो माणं सर्व पापं सर्व कारणं ४८ यन्माया वं ननानं तमि घ्नन पावर्ष देवताः तमहं देवदेव
पं पापयामि कथं प्रभो ४९ गुलोके च एताधियं मम जपावान्यरं तत्वं पशये पापयामि कथं देव
तामहं पुरुषोत्तमं ५० महत्पापकृतं कोपि यन्नाम स्मरतमानवः सद्यो नमकथं देवा ग्राम्य
जमिहैति ५१ यन्नाम्मकरमस्या पापात्व वनानानवत्प्रभो नयानयमपि को वे दन व विष्वे श
चेष्टितं ५२ तथाहं यम प्राणानां नवजामस्तु तिनमवा कामे व वितं यदे वं यक्षेव पितया क
ह ५३ सनकउवाच तयोर्नकं वदनेन कुनादेव देवो जनार्दनः दन्तामयं देवमानं निदं वचन
मब्रवीत ५४ श्रीभगवानुवाच सत्यमेकं महाभागो नयानामस्त्र संशयः तथापिसुखव

२९

43

सामिग्र्याद्रव्यनं य्रुभे ५५ रागद्वेषविहीनायेमद्भक्तस्सम्प्रदायतः वदंन्ति सज्जनं नेमं राम
नाक्रमाक्षंद्भिकां ५६ परोपकारनिरताः शिवभक्तिपरायणाः सत्कथाश्रवणासक्ता वदं
न्ति सज्जनं न्हि मां ५७ पतिव्रताः पतिप्राणाः पतिभक्तिपरायणाः वदन्ति सज्जनं देवि स्त्रियो पि
तमानसाः ५८ मातापितृरतोत्युक्ष्य शुश्रूषुर्हृदमक्तेनिखिप्रियः हितकृत्सर्वलोकानांसमावदं
तिसर्वदा पुण्यतीर्थस्नाननिरता सत्संगनिरतालया लोकानुग्रहशीलाश्च सज्जनं नेवदंति
मं ६० परोपकारनिरताः परद्रव्यपराङ्मुखाः नित्यसत्कार्यरतीर्थनेवदंतिचमंसदा नलसु
पासनाताः सत्सनामपरायणाः गोरक्षणपराये च सज्जनं मां वदंन्ति ते ६१ पतिव्रतविद्वनाये
पराश्रविमुखालया श्रद्धोद्धृतप्रदातारो वदंन्ति सज्जनं न्हि मां ६२ वेदवेदविपतिप्राणाः साधीम
तहितेरता संध्यादिकर्मनिरताः परविद्येमनोरथः ६३ इत्युक्तादेवदेवेशो पार्वतीं देवमानसं
रत्नांकं सानं मालाम भूयंचनिरोदये ६४ मानसं द्युतिमत्साद्देवस्य देवनंदिनी प्रणम्य
मस्तकां तेषु नः स्वस्थान माज्जनत ६५ ततो दिवि महाभागा ब्रह्मीतालोकवंदिता प्रसन्न
मधेश्वं सर्वलोकनमस्कृतं ६६ धौतं च कर्पूरं गौरं चंद्रमौलिमथाग्रंगं सपाकलशदयन्त्र
करं वामनं संदिते ६७ सहस्रादित्यसंकाशं नागाकोशकमलेवणं सर्वाभरणसंयुक्तं पीतां
बरधरं हरिं ६८ त्र्यंबकं त्रिगुणातीतं सर्वलोकैकनायकं आविर्भूतं हरिं तालाकमण्डलं
धविद्युतः ७० प्रणम्य प्रांजलिर्भूत्वा तां नसमयवक्रमे कपर्पदवाच नमो नमस्ते वि
लकारणाय नमो नमस्ते त्रिलपालकाय नमो नमस्ते महनायकाय नमो नमस्तेस्यवि

नाशनाय ते नमो नमो भक्तजनप्रियाय । नमो नमः सुरजनैरभिवन्दिताय नमो नमो दुर्जननाशना
य नमो नमस्ते गजराजरूपाय नमो नमः कामरूपाय नाकनायकाय मितविक्रमाय
सपर्यङ्कचक्रास्त्रधराय नमो नमस्ते स्त्रग्धरधाम्ने नमः पद्मोपासितनिकायनाय नमो
नमस्ते कमलस्थिताय । नमो नमस्ते शान्तिप्रदायकाय नमो नमः शूर्पकर्णाननाय न
मो नमो वक्रतुण्डविलोचनाय नमो नमस्ते गजमुखरूपाय १४ नमो नमस्ते प्रियतमाविरागजिताय न
मो नमस्ते सततं वल्लभाय । नमो नमः कामकारूपाय नमो नमस्ते शत्रुविवर्जिताय १५ नमो
नमस्ते दिव्यसर्वप्रदाय नमो नमो भक्तमनोरमाय । नमो नमस्ते धर्मविनाशकाय नमो नमस्ते
मंदरधारकाय १६ नमो नमस्ते यज्ञवराहनाम्ने नमो हिरण्याक्षविदारकाय । नमो नमस्ते वा
मनरूपभाजे नमो नमस्ते दशकंधरान्तकाय १७ नमो नमस्ते वरुणप्रदायिने नमो नमस्ते नंदनन्दना
यजाय । नमस्ते कमलाकांत नमस्ते देववन्दिने सर्वार्तिनाशनेन संमध्ये योध्ये योनमोन
मः १८ एतेषां स्तवविन्यासं यस्तु विघ्नविनाशनम् । पठेद्यः पठेन्नरूपं यस्तं नाशयतान्मयम् इति
स्तुतः सदेवेशो वामनो लोकपावनः । उवाच प्रहसन्क्ष्मां वर्द्धयन्कश्यपात्मजः १९ श्रीभगवा
नुवाच । नानादेवाः स्मि मदेनेम विर्द्धमितराति न अचिरान्नाशयिष्यामि निखिलं वनमा
र्यो २० अहं त्वन्मद्युतेर्वेवयज्ञयोस्तु वर्त्तमानः अभिवन्द्य नमस्पतिमयामायया मत्तः संहरेव २१
यज्ञांतरे बलिर्देवो दैत्येर्मत्र्यमहामखे प्राप्तो भिक्षुकरूपेण कश्यपेन वनीयसैः २२ तस्मिन्
देवसमाहृतो बिभीषणेः सीमनन्तिनः हविः स्नीकरणोद्यायस्य विधिर्जहास्तवारिभिः प्रहष्टेः सर्वे

दैत्यस्यवर्त्तमानेमहाक्रतौ आगंत्वाननामितिनैमेवत्रूर्द्धमनोयपौ ८४ स्मितेनेनमोहयन्लो
कंवामनोमहाक्रतुः हविर्भाक्षिवायानोबलेरभ्यहतनोहरिः ८५ उत्क्रेनोवामहत्तोकाज
ज्ञेनायंडितोपिता योभक्तिपूर्वकःस्थानस्थलसंस्थितिर्हितोहरिः ८६ आयातंतवामनंहष्ट्वाकश्य
योतानचतुर्दशः तानानारायणदेवस्यराघवःसंभुसंयुता ८७ एतत्सुनाटेन्यागहरेकंनवले
मववीत् स्थापारमविचार्यैवरवलोकार्थोपिकश्वैते ८८ श्रुत्वैवाव भोभोदैत्यपतेःसौम्य
परमेतं नवश्रितं विश्वकोमनरूपेणागह्वितेःप्रत्रतीतमानः ८९ तदहंरस्यायातिनयानस्याह
देयरः नकिंचिदपिहातंस्वमन्यतेपाठदंपर्यति ९० यानंत्रुद्धिःहाविकरीगुरुहद्दिविषेधनः
परबुद्धिर्विनाशायस्वीबुद्धिःप्रलयंकरी ९१ पारत्रणोहितकुर्यल्लयस्यहंनयोविशेषतः वलिकृ
वाच एवंयरोनवक्रंगथमेमागेविशेषतः यथार्थतेस्यविश्वः किमस्मादपिकंवरं ९२
कर्वंतिविबुधोयज्ञान्विष्णुप्रीणनकारणात् सचेत्साक्षात्स्वयंभोगीमतःकोन्योपिकोस्यवि
दीदेत्यापियत्किंचिद्दीयतेविश्ववेदसे तदेवपरमंस्थानंदत्तंभवतिचाक्षयं ९४ स्मृतोपिप
रयाभक्त्यापुनातिपुरुषोत्तमः येनकेनापिचिन्तितोदधातिपरमांगतिं ९५ हरिर्हरतिपापा
निदुष्टचित्तैरपिस्मृतः अनिच्छयापिसंस्पृष्टोदहत्येवहिपावकः ९६ जिह्वाग्रेवसतेयस्यहरी
रित्यक्षरद्वयं सविष्णुलोकमाप्नोतिपुनरावृत्तिदुर्लभं ९७ गोविंदेतिसदाध्यायेद्यस्तुरामा
दिवर्जितः सयातिविष्णुभवनमितिप्राहुर्मनीषिणः ९८ अग्नौवाब्राह्मणेवापिहूयतेयद्धवि
र्द्विजो हरिभक्त्यामहाभागतेनविष्णुःप्रसीदति ९९ अहंतरक्षितस्यार्थेकतेस्यामनमे

स्वयमायानि वेदिहि सः कृतार्थोस्मि न संशयः १० एवं वदति शिवे विस्मयो मनहपप्रकं
ना॰ ७ प्रविवेश गाधः ध्यानं हृत्वा बद्धिमनोरमं १ ततः प्रकोपि ह विर्यो भयो मायवधवलं वदं वामनं स
३२ ह्मो स्याय परमात्मकं ज्ञात्वा ज्ञानवलिः २ तत्पानं च परमात्मा ये वामनह्यपिणः सकृद्देवोवहन
मद्धीपरमात्मा स्वरमाममवान् ३ लिश्चेवैतेन नाश्चो वैनाहे विधिवदेति यो मां चिंतनं तनमें नाह
र्कम्पन्न पनो प्रवीत् ४ बलिरुवाच अद्य मे सफलं जन्म अद्य मे सफलो मावः जीवितं सफलं
मे पक्कृतार्थोस्मि न संशयः ५ अमोघं भुवनं प्रहिर्मे समा यामानि त्रैलोक्या तदा मन नमाचेए
ह्य नामो समहेत्मवः ६ इति वचनमहात्मवै कृतार्थोनात्र संशयः ये स्वदंपनयलंमनदघ
मघतंप्रभो ७ कृतार्थोस्मि कृतार्थोस्मि कृतार्थोस्मि न संशयः तस्मानं भ्यं नमस्त भ्यं नमस्त
भ्यं नमोनमः ८ तस्य तयामानि योगं साधयामीति मन्मनः अन्यस्मात् समाप्तं कं समर्मातापय
मोप्रभो ९ एवमर्के शैवितेन प्रहसन्नाम्नोप्रवीत् देहिमेनपशिष्याणं मं पिंचिपदसमिता
एन कुमाव लिप्राह राज्यं पाचितवात्रहि ग्रामं वानगं वापिपनं वा किं कृतं तया तत्रिश
मवलिप्राह विलः सर्वं पुत्रीश्मन ग्रामतन्म हृ राज्य सर्वैः तभ्यं तननयत्रिव ११ श्रीभगवान्
वाच यत्ते हृदये स्वसाविग्रहाय हृदं तनमपरं सर्वं संगविहीनानां किमर्थेसाध्यनेवद १३ अ
हं तत्सर्वम् नानाम्भृत यामीति मावये मपिसर्वसिंहेनकिमत्सैसाध्यनेवदं १४ रागद्वेष
विहीनानां युतानानात्मकं मापिनां निमानेदत्तं फलं किमत्सैसाध्यनेधनैः १५ ग्रामवत्स
र्वमानि यद्यत्तांतनचेतसां अभिन्नमात्मनः सर्वं कोदानादीयतेवकिं १६ पद्मानदहवि ३३

यच्चपापं निपापे हेतुनिश्चितं नरास्ताधांस्थितानाः सर्वे लभंते परमां गतिं १७ दानवोपमनिमिषा
विधहीणो भूमभनेवने महीं दंडापयणेनान दानयासर्वेयातनः १८ भूमिदानस्य माहात्म्यं
न भवं तं नमविद्यते पापं निर्गीणमाणोपि भूमिदोनात्रसंशयः १९ स्वल्पामपि महीं दत्वा श्रोत्रि
याय हिताग्रये ब्रह्मलोकमवाप्नोति भुक्ता च तत्र निश्चलं २० भूमिदः सर्वदः प्रोक्तो भूमिदो मोक्ष
भाग्भवेत् अतिदानं तु तं ह्येयं सर्वपापप्रणाशनं २१ महापातकयुक्तो वा युक्तो वा सर्वपातकैः
दशहस्तां महीं दत्वा सर्वपापैः प्रमुच्यते २२ सत्पात्रे भूमिदानाय सर्वदानफलं भवेत् भूमिदान
समं नास्ति त्रिषु लोकेषु विद्यते २३ क्रियाश्रष्टनिहीनस्य स्वस्थः परदारामहीवले नरसतपफलं व
कं नरमो हृष्टानेतरे २४ पातकस्य देवहन्ताह हतिहीनस्य देवस्य च स्वल्पामपि महीं दद्यात् सर्व
सत्वालि सर्वं संशयः २५ ब्रह्मगोभूमिनवरीहागहस्तादिंसुपुना सुखी प्रदीपते येन स विष्णुनाच सं
शयः २६ व्रतिहीनस्य विप्रस्य दरिद्रस्य कुटुंबिनः स्वल्पामपि महीं दत्वा विष्णुसायुज्यमाप्नुया
त् २७ पातकस्य देवहन्ताह विप्रस्याकिंकामहीं दत्वा लभेत गंगास्नानफलं वि
ल प्रेहनिहीनस्य सदाचाररतस्य च हेलिकां पृथिवीं दत्वा यत्फलं लभते तत्फलं २८ गंगातीरेषु
धानेषु स्नानानि विविधानि च कृत्वा यत्फलमाप्नोति तदाप्नोति तत्फलं २९ ददाति यो हि कामं
सिरीशाय हिताय च नरसतपफलं वसामि वदतोमे निश्चयमम ३० अश्वमेधसहस्राणि वाज
पेयशतानि च विप्राय दत्वा यत्फलं नह्ममेश्रुवं ३१ भूमिदानं महादानं अतिदानं प्रकी
र्तितं सर्वपापप्रशमनं अपवर्गफलप्रदं ३२ अत्रैतिहासं वक्ष्यामि संदेहोलेश्वर यत्नु

स्तुष्वणादनोप
प नको पिगाह्
नुं शक्रो मा स्वते
देन्यतंदन भू
मिदानात्परंद
नं [illegible]

नाश्र

३३

नाश्रद्दयाप्नोत्यम भिरानफलं लभेत ३३ आसीत्पुरा द्विजवरो ब्राह्मणः कलो महामतिः द्राविडेश
निवासी च नाम्ना भद्रमतिर्द्विजे ३४ अनानि सर्वशास्त्राणि तेन वेदविदा नितं अश्रुतानि च पु
राणानि धर्मशास्त्राणि सर्वशः ३५ अभवंस्तस्य षट्पत्न्यः अनिन्द्याः पुण्यवती कामिनी माले
नी चैव शोभा चैव सुकीर्तिता ३६ आसन्पत्नीषु तस्यासन् चत्वारो गोपालकस्तु प्रचण्डा गणमता श्रे
पुत्रा सर्वे निरन्तरं भक्तिनः ३७ अकिंचनो भद्रमतिः तस्या भोजनाच्छादनाभ्यां पृथक् पृथक् पत्न्यः यानेषु
बिलासाश्च कलेविद्यः पितृस्नुषा भाग्यरहितं पितृवस्त्रपानवर्जितं पितृजन्मधर्मरहितं पितृतन्त्र
योनिवर्जितं ३९ नरस्य बहुपत्न्यस्य पितृकर्मसु पर्यवर्जितं अहो गणाः सौम्यनाथ विष्णुना तन्म
सत्कुले ४० दारिद्र्यं तु पितृग्रस्य सर्वमेतन्न पश्यन्ते पितृपक्षे सर्वं योजयेत् प्रयत्नतः
लक्षा ४१ पितृभ्यश्च सर्वमन्नजातं प्रयत्नेन पर्यवर्जितं चेतनालोकाद्धिनोपि भाग्यवानेव पु
त्र्यते ४२ दरिद्रः पुत्रवान्लोके सर्वं वहोक निहितः अहो संपन्नमात्रो निपुण एव वा यानि पुत्र
रः ४३ गुणहीनो पितृगणवान्स्त्रिरेवाप्यथ पूजितः पेयधर्मगुणपुत्रश्च रूपवान संशयः
अहो दरिद्रता दुःखं न तथा व्याप्तालिङ्गवत् अभ्यागतिश्च न दुःखदाहः ईक्षमश्च वदेवन् पापप्र
मावसायेदाम्भास्तैर्वैलोकस्य अभ्यागतोऽभ्यागतो येषां मानेषां पापने लोकः मानं हिमदहने लो
केषु नमनयमजाने नरेर्देवदानिवोपितृगण होमानं हृश्यतां तत्रापि पुत्रभार्यागणा वाहत्वा
मतिदुः खं वै सर्वपानाहावेनापि दरिद्रे भाविन विवान नैकिं चेमम हाग्राहय ल्लाना के
लिमोचकः अहोदुःखमहोदुःखं अहोदुःखं दरिद्रता तत्रापि पुत्रभार्याणां वाहुल्यमतिदुःख

दं एवमुक्त्वा भद्रमतिः सर्वेषां ब्राह्मणानां अन्येषां सर्वप्रदं धर्मं मनसा चिन्तयंस्तदा ४९ भूमि
दानं विनिश्चित्य सर्वदानोत्तमोत्तमं दानेन येन मे नाम निश्चयं त्वक्तुं न वाञ्छया ५० प्राप्यकं पर
मं पदं सर्वकामफलप्रदं दानानामुत्तमं दानं भूदानं परिकीर्तितं ५१ यद्दत्वा समवाप्नोति
यद्यदिष्टतमं नरः इति निश्चित्य मतिमान्धीरो भद्रमतिर्वरे ५२ कौशाम्बीनामनगरीं कल्या
णमुत्तमां ययौ सुघोषनामविप्रेन्द्रं सर्वशास्त्रसमन्वितं ५३ गत्वा याचितवान्भूमिं पंचहस्तायाम-
न्तवले सुघोषोऽयमेनिश्चलं निरीक्ष्य कुटुंबिनं ५४ मनसा प्रीयमाणेन समभ्यर्च्य भद्रवी
न कृतार्थोऽहं भद्रमते सफलं मम जन्म च ५५ मत्कुलं पावनं जातं त्वदनुग्रहतो द्विज इत्युक्त्वा
तं समभ्यर्च्य सुघोषो धर्मतत्परः ५६ पंचहस्तमितां भूमिं दत्तवान्भद्रमतये मुदा ततः पृथिवी वै समस्ता
पुण्यात्पृथिवी विष्णुपालिता ५७ पृथिव्यामखिलं प्रदानेन प्रीयतां मे जनार्दनः मंत्रेणानेन दत्त्वा
सुघोषः स द्विजोत्तमं ५८ विष्णुरूपाय समभ्यर्च्य नावनौ पृथिवीं ददौ सोऽपि भद्रमतिर्विप्रो
धीमतो याचितां भुवं ५९ दत्तवान्विभक्ताय श्रोत्रियाय कुटुंबिने सुघोषो भूमिदानेन को
टिवंशसमन्वितः ६० प्रययौ विष्णुभवनं यत्र गत्वा न शोचति ब्रह्मद्रमतिश्चापि ययौ प्राप्य
तवान्प्रियं ६१ स्थितवान्विष्णुभवने सकुटुंबो युगायुतं तथैव ब्रह्मसदने स्थितवान्कोटियु
गायुतं ६२ पंचपदं समासाद्य स्थितवान्कल्पपंचकं ततो भद्रमतिः सार्धं सर्वैः पूर्वैः समन्वि
तः जातिस्मरो महाभागो भुजे भोगाननुत्तमं ततो भद्रमतिर्धन्यो निष्कामो विष्णुतत्परः पृथि
वीं हरिनिहीनानां ब्राह्मणानां प्रदत्तवान् तस्य विष्णुप्रसादात्सात्त्विके सर्वं समनन्तरं ६३ कोटि

वंससमेतमस्य देवैर्मोक्षमनन्तकं नमस्ते देवदेवेश संसारार्णवतारक ३६ नमस्ते विश्वरूपाय
ना॰पु॰ लोकप्रदे हि मे विपदं मह्यं देवेश चलितलाेहृदः कुरु प्रीतिं ३७ नमस्ते देवदेवेश विश्वरूप तव
३३ शिने वामनरूपकः विभुः सर्वेशनलेजनान स्वधारा विभो धिनं ३८ कवंस्तमस्य दधातन
रेशस्य वेदपातन इमौ च भूमहातपहंकारे विक्रमसमप्रभं ३९ अनेकंजायसमस्तुं कायाति
गासलोलपं सापापभागीवमलत्वहनंकवलवा ४० दृष्टेनिखातदिशेपीनं दर्भाग्रपा
सनंनिभं वलिर्देवैमहाविलोमोंहीसेपरसंमितं वक्षयेसोपिविश्वात्मापाववधमवनंतस
श्रमिमीनमहीदायाप्यशाविश्वनतनदेवि ४१ सर्वाश्रयकरंशान्तं पूज्यमेनामितप्रभः
पादेनमुल्याश्वनिर्मितं ब्रह्मांड विभिरेहिया नैष्टागवायसलितंवहृयान्नमागतं योतवि
सप्रदंतोयं निर्मलं लोकपावनं ४४ गुणत्रवा प्रतिलयं पापहृत्वमवेतन नज्जलंपावनं
श्रेहब्रह्मादीनाववपन्नागन ४५ समर्थिसेविनं दैवमप्रमेयं महदेति एतदपूर्वकं तं कमेव
साघादेवनागणाः ४६ कथयोमनवश्वैदं हालवनपूर्वविदूलाः देवाः प्रीताः नमः परेशाय
परात्मने विश्वे परमेश्वरायावादपयान्विते ब्रह्मात्मने ब्रह्मात्मसद्वदयेन मोत्ततैव्यादन
कर्मचारिणे ४७ परेशपरमानंदपरात्मन्परमात्मपर सर्वात्मने जगन्नाथे प्रमाणातो
ततेनमः ४८ विश्वतश्च तथा चैव विश्वतो बाहवे नमः विश्वतः शिरसे चैव विश्वतो गतये
नमः ४९ एवं स्तुतो महाविष्णुर्ब्रह्माद्यैः सर्वदेवकैः इत्यापयच मम्मदे देवदेवत्रमसनातनः ३३
विरोचनात्मजं दैत्यं प्रति कार्थं च वंधरः ततः प्रपन्नं नव हिंसनार्थं सोऽसागलं ५० इदोन

ह्याकालस्य मक्तं वध्यो वमव्रह नारद उवाच स्नानलोमहर्षाणि विष्णोरीरितानि त्वयावै किं मे
ऽन्यत्कथयामासहोदेत्येतत्संभयाकुले ८८ सनक उवाच श्रृणु विप्रेन्द्र येन हूयते जातवेद
सि अपात्रे दीयते यच्च तदनंतं भोगसाधनं ८९ हुतं दत्तं विप्राय चिताज्ञानतो मुक्तं मोहमूढेन तं न
श्यत्यत्र भोगार्थं संयः फलम्पकल्पदं ९० एवं स्नानं तु विष्णुं वै लये स्नानरागयन स्नानमंत्र
च सर्वेषां सर्गणां त्रिदिवं दृढे ९१ पूज्यमानो सुरगणैः स्तूयमानो महर्षिभिः गंधर्वैर्गी
यमानश्च पुनर्वामनं नागमत् ९२ एतद्गुह्यं मया ख्यातं मन्नयो ब्रह्मवादिनः परस्परं कथितम
त्वाख्यानं पुण्यहोनमं ९३ सर्वभूतानां वै विष्णोर्मनमनमनुपाकनतः मोदयन्ति विलिलो
कं प्रपेदेन्वय मेस्तवं ९४ एवं प्रभावा सा देवी गंगा विष्णुपदोद्भवा यस्याः स्मरणमात्रेण मु
च्यते सर्वपातकैः ९५ इदं तु गंगामाहात्म्यं पठते शृणुयाच्च यः देवालये नदीतीरे सोऽश्व
मेधफलं लभेत् ९६ इति श्रीनारदीये पूर्वभागे गंगामाहात्म्ये एकादशोऽध्यायः ११
नारद उवाच अहो गंगामाहात्म्यं कथितं पापनाशनं श्रुतं त्वत्तो ब्रह्मन्
न यात्रयोः १ सनक उवाच सर्वेषामेव वर्णानां ब्राह्मणः परमो गुरुः तस्मै दानानि दे
यानि दत्तस्यानंतमिच्छता ब्राह्मणः प्रतिग्रहे पात्रं वेदो भयवर्जितः न कदाचिदिनत्र
विशेषो ब्राह्मणानां प्रतिग्रहे २ चंडाल शूद्रहीनस्य दं भाचारस्य चे स्वकर्मत्यागिनस्यापि
दत्तं भवति निष्फलं ४ परदाररतस्यापि परद्रव्याभिलाषिणः नक्षत्रसूचकस्यापि दत्तं
भवति निष्फलं ५ निंद्यं चापरस्यापि हिंसकस्य खलस्य च रसविक्रयिणश्चैव दत्तं भ

वति निष्फलं ६ वेदविक्रयिणां चापि स्त्रीविक्रयिणां तथा यत्किंचिद्विप्रदत्तं भ
वति निष्फलं ७ गणेन जीविकायस्य ग्रामभार्याव्रतं तथा यच्चैवनापितस्यापि दत्तं भवति
ना०१ निष्फलं ८ कृषिजीवी गवां जीवी देवलो ग्रामयाजकः यावकोकामवेतने यं दत्तं भवति नि
३४ ष्फलं ९ पाककर्मरतस्यापि भक्तवर्जितशालिनो [illegible] तस्यापि दत्तं भवति निष्फलं
शूद्रान्नभोजिनश्चैव [illegible] वर्जितः [illegible] तस्यापि दत्तं भवति निष्फलं ११
नामविक्रयिणां चापि [illegible] दत्तं भवति निष्फलं १२
दिवा शयन शीलस्य [illegible] तस्यापि दत्तं भवति निष्फलं १३ महा
पातकयुक्तस्य [illegible] स्यापि [illegible] दत्तं भवति निष्फलं १४ परिवि
त्तेः [illegible] हीनजनस्यापि [illegible] दत्तं भवति निष्फलं १५ भैवैः मद्य
मांसाशिनश्चापि [illegible] चौरस्यापि [illegible] तस्यापि दत्तं भवति निष्फलं १६
[illegible] नरो [illegible] सत्कर्म
[illegible] नारद [illegible] पाचितं चापि पा
त्रेण भवेत्तद्दानमक्षयं परलोके [illegible] पिनारद १७ यद्दानं दीयते पात्रे त
त्कामं [illegible] दाने [illegible] १८ [illegible] पात्रे तद्द
नम [illegible] १९ [illegible] वेद १४
विदं वरः दानं [illegible] २० [illegible] दानेन [illegible] तद्दत्तं ना।

53

श्रकारणं धनं धर्मेण तं विप्रधर्मो माधवन हि कुन ॥ ११ ॥ नावः किं न त्वं ब्रवीति ते पि लोके पण
थकाः पत्रमूलफलैर्हृत्वाः परकार्यं प्रकुर्वते ॥ १४ ॥ मन्नच्छायाहरि विप्रा ग्रन्तपथार्थं सदाम
नाः परकार्यं न धेमर्थाः कार्येनापि धनेन वा ॥ १५ ॥ मनसा वचसा वापि ते ह्येयाः पापकृज
नाः ॥ अत्रेतिहासं वक्ष्यामि स्मरणान्नारदेनवनैः ॥ अत्रहानादिकानंतव लक्षणंपरिकीर्ति
ते गंगामाहात्म्यसहितं सर्वपापप्रणाशनं ॥ भगीरथस्य धर्मस्य संवादं पुण्यकारणं ॥ आ
सीद्भगीरथो राजा सगरान्वयसंभवः ॥ १६ ॥ श्रुत्वा स ह्यपि द्वीपे सैतां समुद्रीपां समागरां ॥ सर्वध
र्मेनैतिनित्यं समस्तं भवः प्रजापालन ॥ १७ ॥ कंदर्पसमरूपो हपेघापन्नो विचक्षणः ॥ शास्त्रार्थ
ममको धैर्यं धर्मे धर्मशीलोत्रतः ॥ १८ ॥ सर्वलक्षणसंपन्नः सर्वशास्त्रार्थपारगः ॥ सर्वसंपत्समा
युक्तः सर्वानंदकरो मले ॥ १९ ॥ अतिथ्यप्रियो नित्यं वासुदेवार्चने रतः ॥ पराक्रमी गुणाति
धिर्मेवः कारुणिकः सुधीः ॥ एवं हृष्टो नरेशस्तानेश्वानाहृष्टो भगीरथं ॥ धर्मराजो हि नयोइह
कदाचिद्दृष्टुमागतः ॥ समागतं धर्मराजं समर्हयामास भूपतिः ॥ शास्त्रदृष्टेन विधिना धर्मं प्री
तउवाच तं ॥ धर्मराज उवाच ॥ राजन्सर्वे विदितास्त्रहंसशीलिहे विग्निजगत्त्रये ॥ धर्मराजो यक्को
तिं नेष्कृ कानं दृष्टुमागतः ॥ २२ ॥ सन्मार्गनिरतं नित्यं सर्वभूतहिते रतं ॥ दृष्टुमिच्छंति विवुधा
लंघालकं हारुणप्रियाः ॥ कीर्तिनीतिश्च संपत्तिर्वै ते नेयत्र भूपते ॥ वसंति नत्र नियतं तदा गु
णं तस्य देवताः ॥ २४ ॥ अहो राजन्महाभाग शौर्यसंच तेन व ॥ सर्वभूतहितं कादिमाहत्कामसं
उलेभ ॥ २५ ॥ इत्युक्तवंतं तं धर्मं प्रणिपत्य भगीरथः ॥ प्रोवाच विनया विष्टं हृष्टमना यामि २५

54

ना॰पु॰
३५

भगीरथउवाच भगवन्सर्वधर्मज्ञसमस्तशिंनह्ोस्ता। कृपयापरयाविप्रोयमस्त्वामिव
दस्वतत् ॥१॥ धर्मार्थोइतियाप्रोक्ताकेलोकायधर्मपोक्तिलं किंधर्मोपालनात्प्रोक्ताःकेषां
तांधर्मकीर्तिताः ॥२॥ तत्सम्यक्ज्ञानतोयाथेसौम्यनीयाश्रयेयथा तत्सर्वंमेमहाभागविस्तरा
हन्तुमर्हसि ॥३॥ धर्मराजउवाच साधुसाधुमहाबुद्धेमतिस्तेविमलोत्तिमा धर्माधर्मान्सव
सामितत्वतःश्रुणुभूपते ॥४॥ धर्मावहुविधाःप्रोक्ताःशुभफलैकप्रदायकाः तेष्ववपालनाः
प्रोक्ताश्रुतिस्मृत्योर्हृदोक्ताः विलक्षणंहितंनानात्मधिवर्णश्रुतान्तरैः तस्मात्समासतोवक्ष्ये
धर्माधर्मनिदर्शनं ॥५॥ तुलसीदानंविहितंनानेवमहाफलप्रकीर्तितं नत्रेदस्यास्मिविदुषाद
नेभवतिनावन्यं ॥६॥ कर्तुंविनंवाप्यन्तर्तेश्रोत्रियंवाप्यमालिनं योदद्यादन्यापरेहुतिंतस्य
पुण्यफलंस्मृतं मानवःपितृनश्चैवहितंनःकोविक्रताविनः निर्विष्णविसभवनेकल्पान
तेवमोक्षते ॥७॥ गण्यतेयांसवोभूमेगण्यतेहविविरवः नगण्यतेविधाताषिवसहलिप
लानिते ॥८॥ समस्तदेवनाहमोत्राहृताःपरिकीर्तिताः नौवनरत्नलक्षणकःपुण्यगहितं
त्वमः ॥९॥ योविप्रहितलक्षविंसमर्थयन्तिकनवानमवान सन्तानःसर्वतोर्थेभुनस्नेनाहि
तेनपः योदद्येतिविप्राणांजीवनंयेयेमयं सोपिवन्फलमासोनिक्तिमयोवेहृमापितैः
तदगंकार्येघलक्षयमेवापोणवा वक्तनस्यपसमोनन्मालवर्षणानाघ्रषा पकश्चि
दृष्णोतानेतस्थीनोजनस्पिवेन तक्तंसर्वपापानितन्नंतस्येवनसंशयः ॥१०॥ एकादशापि
यःकुर्यान्त्रिप्रत्ययदकेनाः समकःसर्वपापेभ्यःपानवर्षेतमेहिदि ॥११॥ कर्नंतनुगंयोमर्त्य

३

५५

पंकरस्याथवा विलोर्द्धं तत्रकं चतुरंगुलं । दत्वा पूर्णं तोयैर्मन्त्री सर्वपापैः प्रमुच्यते ११ तिलतै- 55
लान्वितं दीपं विष्णोर्वा शंकरस्य वा । दत्वा नरः सर्वकामानवाप्नोति न संशयः १२ घृतेन दीपं
यो दद्याद्धेकरापाथविष्णवे सनरः सर्वपापेभ्यो मुक्तो गामात्मानं फलं लभेत् अशक्तो न वापि तैले
न गात्रन्वन्येन वा पुनः दीपं दत्वा महाविष्णोः शिवस्यापि फलं लभेत् १४ सर्वपापविनिर्मु-
क्तः सर्वैश्वर्यसमन्वितः ततस्त्रलोकमासाद्य विशिष्टसुरस्यान्वितः यश्च दित्तु न संभोज्य तन
दीपं प्रपवित्रावे दत्वा नरस्त्वन्वेषा तिचलान्निवर्णकलान्वितः १५ यश्च दित्तुनसंचतितनहिमा
प्रदापयेत् सयाति विष्णुभवनं पुनरागममिति लभेत् १६ भूमिदानं तिलदानं च श्रेष्ठं भवति भूप
ते अन्नतोयसमं दानं न भूतं न भविष्यति १७ अन्नदः प्राणदः प्रोक्तः प्राणदश्चापि सर्वदः
सर्वदानफलं यस्मादन्नदस्तु न संशयः १८ अन्नेदाता सत्य दत्तं याति वैकुण्ठमालयं न तस्य
पुनरावृत्तिरिति शास्त्रेषु निश्चितं २० सच शक्तिकं दानं ददातेयनोधिकं अन्नदानात्पर २
श्रेष्ठं नाहिं दृष्टं सदा दिभिः २१ महापातककृत्यो वा युक्तो वा उपपातकैः जलदो मुच्यते ते
भ्यस्मात् कमलोद्भवः २२ शरीरमन्नजं प्राहुः प्राणा अन्नेन जन्तवः तस्मादन्नप्रदो देयः प्रा
णदः पृथिवीपते २३ सर्वेष्वपि च दानेषु सर्वकामफलप्रदं तस्मादन्नसमं दानं नास्ति भूपा
लभूतले २४ अन्नदस्य कुले जाता ग्रामसहस्रं न संशयः नरकं तेन पश्यन्ति तस्मादन्नप्रदो भ
वः २५ पादाभ्यंगं भक्तियुक्तो यो नित्यं कुरुते नरः स याति सर्वतीर्थेषु गंगास्नानफलं लभेत्
तैलाभ्यंगं महाराज ब्राह्मणानां करोति यः स याति ... न संशयः २६

देशिनानाद्रव्याण्यन्नानि शिवनिवेदक सकोटिकुलसंयुक्तो वसेद्रुद्रपुरे युगं ॥ ११ ॥ योरहेत्य
ना॰ पुं॰ थिवीपालकं पंचायतो नित्यं तस्य विशः प्रसन्नात्मा मनोरथान्कामान्प्रयच्छति ॥ १२ ॥ मनसा कर्म
३९ णा वाचा यो देवेशं प्रपूजयेत् सर्वान्कामानवाप्नोति सर्वपापविवर्जितः ॥ १३ ॥ यो दद्याति महीपा
लनिवासं ब्राह्मणाय वै तस्य पुण्यं देवो देवलोकं संप्रयच्छति ॥ १४ ॥ ब्राह्मणाय ब्रह्मविदे यो
दद्यात्पयस्विनीं सवत्सां [illegible] ॥ १५ ॥ [illegible] प्रतिग्रहापि यो दद्यात्
नाह पयस्विनीं तस्य पुण्यफलं [illegible] ॥ १६ ॥ कपिलां वेदविदे यो दद्यात्पयस्विनीं
सवत्सां [illegible] सर्वपापविवर्जितः ॥ १७ ॥ विप्राय वेदविदे [illegible] यत्तस्य पु
ण्यं [illegible] ॥ १८ ॥ [illegible] तस्य पुण्यफलं [illegible] मध्यक्रम
स्वामिनवनः ॥ १९ ॥ [illegible] सर्वेषामथ [illegible] ॥ प्राप
रवलं ॥ २० ॥ [illegible] सर्वतीर्थेषु सर्वेषु [illegible]
[illegible] हेमदेवि [illegible] यस्तु कन्या स
मलं [illegible] कार्तिकां [illegible]
[illegible] शिवलिंग [illegible] सर्वजनानां जितैः
[illegible] शिवलिंगं [illegible] ३९
[illegible] तस्य पात [illegible]
[illegible] तस्य विप्र [illegible]

57

समपद्यकर्मे ध्यायन्नाराधयन्देवमनन्तमपराजितं ५७ स्त्रियैर्वर्षसहस्राणि निर्द्रष्टुमप
रोभवत् तस्यानाराधयन्तस्त्रातोव [illegible] ५८ तेहसुरेश्वना सर्वे विस्मिताः [illegible]
पिनाः अभितनमहाविष्णु [illegible] पतिः ५९ [illegible] स्थाः
अलवन्देवदेवेशं [illegible] पालकं ६० देवाः [illegible] ततास्ता विश्वं [illegible]
मस्तानिःश्वासपोशं [illegible] भावव [illegible] ततस्ताः [illegible] सदाये
गि [illegible] कर्त्रे [illegible] ततास [illegible]
हयोनमाय ६१ यज्ञा [illegible] कीर्तितो [illegible] प्रयान्ति तमीश्व
मीशं [illegible] ततः [illegible] विष्णु [illegible] सिद्धे ६२ यत्तेन [illegible] दिवाकरानाः
निकं [illegible] ततः [illegible] नमामहे वै [illegible]
नाकतो [illegible] लोका [illegible] विशः तमादिदेवं [illegible] ५७
नमकं [illegible] ६३ [illegible] पादपी
ठं [illegible] ततः स्मदेवं ६४ [illegible]
परेशमनाद्य [illegible] विनाशं [illegible] ततः
स्मदेवं ६५ [illegible] यत्तेष [illegible] कं
विष्णुदेवं ततः स्मदेवं [illegible] ६६ इति [illegible] महाविष्णुर्देवैर्दिवि [illegible] चरि
तेत [illegible] देवा [illegible] ६७ ततो देवा [illegible] ततः ज्ञाना

मपद्मनाभंविलयपत्रपतिनायकं ॥ ५ ॥ यं देवं कश्यपो देवः अदितिर्नन्दनं विभुः प्रणवं ज्ञाना
ना॰ श्री मप्यानन्दपरानः सर्वजगद्गुरुः तं हृषीकेशं ईश्वरं कालं ममाभिन्नहितं नरं भक्ता भूत्वा प्रसंक
पाङ्कुरं कं रत्नमेरितं ॥ ७ ॥ श्रियं कृतं नरं तं कालं वै विष्णुं नमस्करोमि तं श्रीवत्सकौस्तुभ
५१ पीतं वनमालाविभूषितं हृषीकेशं कृष्णं गदापाणिं लोके कांचिन पश्यन्ति तं नमामि तं देवदेवं सोमपं
तिलकं कंधरः ॥ ८ ॥ अथ तं हृषीकेशं पुण्डरीकाक्षं सनातनं तं जगन्नाथं कृष्ण कृष्णेति कृष्णेति श्रीकृष्णेति
नमस्तुभ्यं नमस्विनः प्रसन्नात्मा पुण्डरीकाक्षो भगवान्नारायणः तुष्टाव कृष्णं पापविमोक्षं भगवन्तं सनातनं
वनः ॥ ९ ॥ श्रीभगवानुवाच भगीरथ महाभाग न त्वां मोहं भविष्यति श्रागमिष्यति मह्यो
कं तत्र पूर्वं पितामहः मम भक्त्या नरं श्रुत्वा राजन् तोषितैः स्वप्रवृत्तिनः लोकहितेन सकलं कामं
सर्वं संघर्ष करिष्यति योऽनन्यया स्तुत्या सिन्धुराजं स्वरूपमानं तस्मात् नाना पथये स्थानं लोके
ति कामं स्वालयं ॥ ११ ॥ अनादिं अनन्तं देवं सर्वकामफलप्रदं नयासं कृतिनो राजन् सद्यः ये योगि
धास्यति ॥ १२ ॥ तत्रेवा देवदेवेशो जगन्नाथ तिरश्चतः अनन्तं ये मनसि ध्येय त्वं तस्यै कोपि भूपते
कि भिरं स्वयं श्राद्धे हि भिन्नं सादा हिजेनम भूपतिर्विसृज्य प्राप्तः किंकरो भोति शिक्षितः
मध्यंतरि देवाग्रचैः प्राप्तं तं ध्यानं चेतसं सत्यमेव हरिति नक्तं नचितां कृतेन सहैव नवित
स्मावनी पार्थं स्थानं सर्वकारणं समस्त देवता राज्यमतोऽधीद्भक्तिनमः भगीरथ उवाच
प्रणामा मिलन गत्वा स्वप्रणतानि प्रणवं ज्ञानं प्रमाणं मोक्षं देवमीशानं प्रणवात्मकं जग ५१
स्वरूपमनंतमित्यं सर्गस्थितिं प्रलयकारणं विश्वरूपं विहृपादं प्रणतो स्तुयशोनन्दं ॥ १२ ॥ साक्षि

चैः सह संभोजितान्देवचक्रुनेदिजः । विप्रतंनमस्कुर्वीतभक्तोऽतिथिः सदाचरेत् १० उदक्यांसहते
कंवाषिसंसहस्रोहंस्पजोघरि । विप्रविशाविभूष्टिः स्वादिविषानानपोऽब्रवीत् स्नवलानसंसह
हास्त्रमिमांतगवाघकैः । विप्रहाराप्यविविहिष्टेनालेखानेनपश्यति ११ स्नवलेपुशनार्यो
वनोनंसहशनकचित् । प्रघनेवसस्कृचैनवसस्कृचैनचोपरि उच्छिष्टेनचसंसहभोजन
स्नानंसमाचरेत् । नेनेवोच्छिष्टसंसहसमानप्रसमाचरेत् १४ स्नतोनगर्भसंकिनाना
नेमेपुनितःस्नतं । स्नतोनविप्रनानोचेसमस्तुरीयवत् उभावप्युचोस्नानंद्यनो
यामसंपानो । प्रायनाउम्पितानारीप्युविः स्पाद्पुवि:पुमान् १६ प्रायनाउम्पितानारीप्युवि:
स्पाद्पुविःपुमान् । मनेसुरीरप्रसहसोसेवमयादपकवेनी देंसाहदपाकंनारीवर्षमासाय
नेविना । मनेतिपतितानंपूर्वजानननसमाहूसे १८ विनाहिपतिनेकामंननमाताकुल
चन । आत्मानेचानपेषस्तस्नादिमिहपकमेः १९ स्नतेमेधेनतेमपयोनीवनोहिशानद
मः । ईर्ष्यालस्नवमित्राणिपुत्रेकंपाविकंदमं २० प्रायश्चितेननतःकुर्वेद्यापानहपवोदिते
नलाम्हदंपनेप्रधानसमानापाककृतनाः २१ विपप्रयननेप्रायशानचानदनाप्रये न
चैतेपत्नवतिनाःसर्वलोकवहिष्कृताः २२ चोद्रूयणेनशुध्यंतितमहापुरुषेयनवा उभया
वशिनःपापपत्नसंहवलकायुतः २३ चांद्रायणाभ्यांसुध्येनदत्वाधेवनयातुगं स्वहस्त
ललवंगाधेमानवेप्रधारंनिष्टेना २४ यःस्नानान्नप्रविमधो– दिवासंध्यानवादिप्र यतानाहु
हाणाभक्षाचाउत्नात्रेकथंचन गोमूत्रपावकाहोभासार्यंनविस्रजति गोब्राह्मणांगदेह

ग्रामस्नेयोहं पन्नादिना पापाद्विनानयानसाहं कृच्छ्रमेकं चरेद्विजः चंडालेषु कुसंनाच
भुक्ताहत्वाचयोषिते कृच्छ्रार्द्धमाचरेद्विप्रानादत्वानादेवदहं कोपालिकान्नभोक्ता तन्नारी
ना० ३ गामिनांतथा [illegible] न्यकृच्छ्रपरिद्विजोमोवीहोमेन
५२ शुद्ध्यति १० महापातककर्ता [illegible] शुद्धि [illegible] महते
कृतो ११ [illegible] १२
रत्नकस्यमेकाद [illegible] एवच [illegible] १३ भक्त्वा
[illegible] कृच्छ्रार्द्धमाचरेद्विप्रानादत्वानादेवदहं १४ [illegible]
[illegible] १५ [illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible] १६ [illegible]
[illegible]
[illegible] ४० [illegible]
[illegible] कीर्त्तितः [illegible]
कः [illegible] ४१ [illegible] ५२
[illegible]
नेकृच्छ्रमाचरेद्दत्वानाभमचेतनं ४२ [illegible] एकैकश

स्त्रीकृच्छ्रं पण्यागोक्षस्य निकृतिः वधने रोधने चैव पोषणे कामकारतः संपद्यते चेन्मरणं
निमित्तेनैव लिप्यते ४७ मूर्छितः पतितो वापि दंडेनाभिहतस्ततः उत्थाय षट्पदं गच्छेत्स
प्त पंच दश वापि वा ग्रासं वा यदि गृह्णीयात्तोयं वापि पिबेद्यदि पूर्वव्याधिप्रणष्टानां प्रायश्चि
त्तं न विद्यते ४८ काष्ठलोष्ठकपाषाणैः शस्त्रेणैव निहन्यात् यदि प्रायश्चित्तं स्मृतं तत्र शस्त्रशह
लिप्यते ४९ काष्ठे शान्तपनं प्रोक्तं प्राजापत्यं तु लोष्ठके तप्तकृच्छ्रं तु पाषाणे शस्त्रे चाप्यति
कृच्छ्रकं ५० औषधं स्नेहमाहारं दद्याद्गोब्राह्मणेषु च दीयमाने विपत्तिः स्यात्प्रायश्चित्तं न त
नहि ५१ तैलभेषजपाने च भेषजानां च भक्षणे निःशल्यकरणे चैव प्रायश्चित्तं न विद्यते वत्सा
नां कंठबंधे च क्रियया भेषजेन तु सायं संगोपनार्थं च न दोषो रोधबंधयोः ५२ पादे चैवास्य
द्विपादे स्मश्रुकेवलं त्रिपादे तु शिखावर्जं समूलेन सर्वं समाचरेत् ५३ सर्वान्केशान्समुद्धृत्य छे
दयेदंगुलद्वयं एवमेव तु नारीणां मुंडमुंडनमिष्यते ५४ न स्त्रियाः वपनं कार्यं न च वीरा
सनं स्मृतं न च गोष्ठे निवासोऽस्ति न गच्छेद्गोमनुव्रजेत् ५५ राजा वा राजपुत्रो वा ब्राह्मणो वा
बहुश्रुतः अकृत्वा वपनं तेषां प्रायश्चित्तं विनिर्दिशेत् ५६ केशानां रक्षणार्थं च द्विगुणं व्रत
माचरेत् द्विगुणे तु व्रते चीर्णे द्विगुणा चैव दक्षिणा ५७ द्विगुणं चेन्न दत्तं हि केशाः स्युः पापकारये
त् पापेन क्षीयते देहं तेनासौ नरकं व्रजेत् ५८ अज्ञानात्तस्मात्तु विहितं प्रायश्चित्तं वदन्ति ये ता
न्समेत्य विघ्नकर्तारः राजा दंडेन पीडयेत् ५९ न चेत्तान्पीडयेद्राजा कथंचित्काममोहितः तत्पापं
शतधा भूत्वा तमेव परिसर्पति ६० प्रायश्चित्ते ततश्चीर्णे कुर्याद्ब्राह्मणभोजनं विंशतिर्गा

नेच

61

पंचैकं स्थालीपाकं वर्द्धितानां त्रिभिर्मिश्रणमनंतरं लैंगैर्विकारादिनिपातितैः क्रमाद्वैसप्तकं
ना० १ वीनवानामाद्याचवर्द्धितानां प्रायश्चित्तं चरकनावैभोजयित्वा दिनेभ्योमान् सर्वत्रोमानिकंट
५२ धानतःस्युस्विष्टिविधीयते: संगनस्रुवैः स्विष्टेति जिज्ञानं विधीयते नवमेनत्र एवोनम
घृतालेनस्रुवेणति ॥४॥ वह्रेस्तु पश्चाद्वावतानारुद्रविद्वताः नवानस्थानंमापेशानधा
पृथिव्यैनमः ॥५॥ उत्तरेनिवनतस्मात्प्रतिदिशंवद्धेयमंत्रः संस्थोत्रोदिविनिलिखेयाउत्कस्मानस्मा
चैव ॥६॥ ऋग्वान्तनेलक्ष्मीकसूपिकोकरवनेमेत्र स्थानेशोवशेषचनेयाह्याःसन्यर
निकाः ॥७॥ प्रातर्नैनकनेवंत्रासर्वेनस्थमानैः ॥ ध्रेनतमनेवंगंमातंमन्त्रैनकामयाता ॥८॥
विनायेतेभवेद्दिनस्यांहर्न मच्यते प्रातामभ्युक्षिशेषेणादेवस्ते पृथलयेवच ॥९॥ कापीह
पतयुगानिदेवताः पतनानिच पतिलान्सर्वेषुलमस्वर्गेवपलमश्नुते ॥१०॥ अथ क्रियाया प्राहु
रेवक्तेत्रकस्यायाणोःसहकनथा नाभ्राणास्मयपोशाहस्वेनाणास्थरपिमान कपिलायाहूते
ग्राह्यमहापानकनाशनं कपोतीश्वनदीनोयेःसर्वतृणमण्यकमृषक ग्राह्यमप्रमाणेवैनव
उस्मायुप्रणवेनच प्रणवेनसमालोड्य प्रणवेनैवसंपिवेत ॥११॥ पालाशेमध्यमेपर्णेभांडे
ताम्रमयेप्यथ पिवेत्पुष्करपर्णेवाताम्रेवाथ मृण्मये ॥१४॥ हतनकेनमस्त्वेद्वितीय
समयस्थिते द्वितीयेनालिदेघलस्यथसैवगुस्ततिः ॥१५॥ नातेनस्नृघ्नतेनातंमतेनमत
केनथा गर्भसंश्रवणेमासेत्रीण्यहानिविनिर्दिशेत् ॥१६॥ रात्रिभिर्मासतस्मान्मिर्गर्भस्रावे
विशुद्ध्यति रजस्युपरतेसाध्वीस्नानेनस्त्रीरजस्वला स्वगोत्राद्भ्रश्यतेनारीविवाहात्सप्तमे ५२

पापं करोति यः ततस्त्वनिःकृतिर्भवेत् प्रायश्चित्तात् न संशयः १४ अभोज्यभोजी संप्राप्य विड्
भोज्यं तु समाचरेत् ततश्चान्द्रायणं कृत्वा शुध्यते [illegible] सुरापानं द्विजो [illegible]
हंसं च विंदति सर्वकर्म [illegible] २ विप्राय दीयमाने च यत्र विप्रे
समाचरेत् ब्रह्महत्यासमं तेन कर्तव्यं व्रतमेव च ३ अपहृत्य परस्यार्थं यः परेभ्यः प्रयच्छ
ति अपहर्ता न लिप्येत यज्ञार्थं तस्य [illegible] ४ प्रतिग्रहं परस्यान्नेन [illegible]
प्रतिग्रहं [illegible] ५ [illegible]
[illegible] ६ [illegible]
[illegible] ७ [illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible] प्रायश्चित्तानि का
[illegible]

ना० पु०
५८

वैवस्वतं सोमाद्दृष्टिकीर्तनं श्रुत्वा सुदाहृतं माचरत्येनेयतापहः विश्वासं विनान्यिकं मंगि
मप्फलानि मंजिद्दि यत्र पिनाकिन कीर्तिं भक्तिमान्मद्रसमवत ५ नित्यं नैमित्तिकं काम्यं
यज्ञाद्यं मोक्षसाधनं निष्फलं सर्वं विनाभक्तिं सर्वफलं कुरुतं भवेन १२ हरिभक्तिः परानृणामर्थ
कामप्रकाशिनी सा भक्तिर्यत्र यथा नेपाप वापुण्यदृष्टेयमा १३ नाम सेवनसेवकमानि
केस्वरेणकवम यज्ञान्महाविनाशकं शतनं क्षेपनेनेय १४ सा ना नाम सेवया भक्तिः तललप
वयापनः तो ऐके नवधियाहे हरि कीर्तनयथा नामगुणं नगमायं नाम सेवया धमा
वमा देवस्थानपरान्सुमानं कृपा ३वेयेदृशि १५ सा भक्तिः पृथिवीपालनामसीचोनमास्य
न धनधान्यादिकं यत्र प्राप्त्यर्थं वेयेदृशि १६ स्वर्गयाययायाज्ञः सा ममसुयमास्यना यः
सर्वलोकविख्यातं कीर्तिं हरिपूजा मा यदं १७ सर्वेषां ध्यायामभक्तानाम वधा राजसेवना सा
लोकादियं पललवसमहिमापावेयेदृशि सा नाम स्थूलमाभक्तिः कीर्तिनाप्रथिवीपते यत्तत्व
कृतनघापानां नवा यत्रा वेयेदृशि अकृपापरो येवनः सा सा विकारूपमासना हरिं प्रय
निष्फलं कर्तव्यः अकृपापरो येवनः सा सात्त्विकी नयमानसा विष्णुर्यांद्येयललद
मवनश्रीपतिनिरप भक्तिनं यत्र वा मनस्तन्मसा सात्विकी स्मृता महिमाने हि येललिकि विष्णु
कापिमानवः नमयनेनसेवनसा भक्तिमन्नमोनमः स्वरमेवपरो विश्वं मे पिपवे पिढते
नारायणः सवयनेनवित्ता विधातुनमोनमः एवं दृष्टा विधा भक्तिः सा विवेक कारिणी न
कापिसा सात्विकी भक्तिः सर्वकामफलप्रदा नस्मात्पुरुषंमस्फलंसा विजितोगुणा

तस्यानिः कृतिर्दैस्यापाय स्थित त्वानेरपि ४६ वौरुहालयं विशेषेण महापापिवैहितः तत
त्प्तानिः कृतिर्देशान्तरा स्थित स्थानेष्वपि ४७ वौरुहं पावहितिः प्रोक्ता यतो वेदूर्विनिर्दिष्टः तस्मा
द्धितस्मात्रेदेनयतो यमेवहिः कृतः स्तं नतो त्वान नीवा पिच्छितो वौरुहालयं विशेत सत्वोच
नि कृतिर्मुक्ति स्थास्या पापमिति निश्चयः एतेषां पापवाहुल्यान्नरकं केकोपि कस्यकं प्रायश्चित
विद्धीनानि सिद्धान्तानि च प्रभो ५० पापानि तेषां नरकान्तरं नोमे निशामय महापात
यानि किनस्तेषु प्रत्येकं युगवासिनः ५१ तदं तेऽपि यीमेतत् [illegible] दर्भैः ततः स्थानेषु
रभवेयुर्दैशजन्मनि ५२ मांसलाहं विटुक मिथः सर्वा हार्दशजन्मनि ततः सूहस्तजन्मानि
स्मापापाः पशवो नव ५३ ज्ञानां ह्यस्थावरस्थैव ततो नो धारयो निराणः ततस्त्वमजन्मानि चं
डालायाषु कामिणः ततः खोडशजन्मानि स्तु शूद्रा हीनजातयः ततस्तजन्महिनये दरिद्रा व्या
धिपीडितां ५५ प्रतिग्रहपरा नित्यं ततो निरयगाः पुनः ग्रहस्या विप्रमनसं तोरवं नरकं स्म
ते ५६ तत्र कल्पद्वयं स्थित्वा जांगले शतजन्मसु मादृदेशनिवोश्वयाहवाग्निदग्धाणेषु च ५७
अनंतयोनिशतेनानावांश्यते सूपजायते ततो विशुद्धा कर्मिषैवततो यान्तर्विजन्मनि तदंते
नरकं यानि गुनानामेक विशुतिं पदनिरयपदायेवं निश्चरभाषिणः दानानां विघ्नकर्ता
प रस्तेषां पापं फलं स्फुरणं यन्ते मशलोलख्यातानवृत्ति तेन नरकयम्या तदंतेन शूकराणाए
ग्रहणं वस्त्रादयं ततश्च कालसूत्रे शमिंपतेम पूर्वं स्थातन ६ शोचनः स्थानिकर्मा चिप
स्तुमापहारकाः नरकं जैशेषयांते नरकाग्निषु संतनं ६२ परसुकचकान्तचनरकं स्फूरण

तस्याधः पिंडवदस्तांसूचीपूरितलोचनाः अधः शिरोर्ध्व पादाश्च बध्यंते यमकिंकरैः एवं पूत्वा द्वपर्यंतं तदंते
शो लि न दूरे मग्नाः कं टस्थपाषाणेः शताद्वं निवसंतिते परद्रव्यापहर्तृणां नरकं स्फूरण २

दारुणे यावद्युगसहस्रान्तं नरकमाप्नुयात् त्रिंशवत्सरं ॥ ८८ ॥ संप्राप्तस्तेन समनामंद्रष्टोर्द्धशस्त्रदारुणैः
निहन्तुमेभस्त्रापोनेकन्यातुंकीनयंतिते ॥ ८९ ॥ धाराक्रोधोल्पपानोवनरकं कथयामिते ॥ नम
ना॰ पु॰ नाश्चित्विपलेन सहपापमशोतेगुनाः ॥ ९० ॥ याद्दणीलुम्रपोल्लाश्रमंतेप्रसमभवहू विद्वंनमये
५८ नासान्हस्तं निष्प्रमभंवनं ॥ ९१ ॥ कथ्यंत्वत्ततन्नकर्मनयनेनेनवन्द्रकांक्रमात यंत्रभवंतेनभूपा
लपत्निमकाचयोहिषः ॥ ९२ ॥ नेसाप्तुकधान्नलन्नमापः प्रथनेवलात पातवितामंतेव
बहुकालंवलालिताः ॥ ९३ ॥ ततत्तेर्योथिलोमन्नकाइताश्रुतनमभानवं यपलंभममाश्रिपा-
लिंगस्तुसहस्रकं ॥ ९४ ॥ ततः सर्वोत्कृष्टमेतत्पापेष्टकृनिषेवणं नरंतेनरकान्सर्वान्भुंक्तते
तृपानस्ता ॥ ९५ ॥ योहंनिरन्नाद्यांगांचव्रतविरहंवरयोनेमे सत्याधिपाततनाः सर्वामक्षेकलेवप २२
ते चन ॥ ९६ ॥ यः स्नातोनिमस्त्रित्रिंशत्सहस्रंनरकेपतेत् नेषांवर्तोवदायंतेनमायः कोलसंचयाः
ततस्यतेषुलिह्वुतेलमन्नसमनल्पता कुर्वनेचततस्यापिकुंभीपाकंप्रपद्यते ॥ ९७ ॥ नालिका
नाप्ववसाभिविभावनांनरहरौ मह्लानांकोटियंनेलवर्णांभजनतेहिते ॥ ९८ ॥ ततस्थकल्प
पंतेरोरवेतमसेकृते भक्षंतेपापकर्माणोन्येषुपितनरापिप ॥ ९९ ॥ ब्राह्मणान्येनिरीक्ष-
तेकोपदर्शनरायमाः तमसश्चीसहस्रेणचत्वलेर्षाप्रदह्यते ॥ १०० ॥ ततः स्वर्गोवुधायाभिः स्मि
कांतेनरपसत्तम ततश्चक्रकचेर्डौरिभिद्यतेपापकर्मिणः ॥ १०१ ॥ विश्वासघातिनांचैवमर्यादा
मेरितानत्या पापवलोल्पानांचनरकंश्रृणुदारुणं ॥ १०२ ॥ ब्रह्मांसभोजनेनोनित्यंमस्त्रमाणाः ५६
वमिलतः नरकेषुसमलेवप्रत्येकंयुगवासिनः ॥ १०३ ॥ प्रतिग्रहरतानांचवंचेवेनवनस्त्रपाटकाः

महोत्तरं सर्वविश्वं सनातनं कुरुत्तमं महाविस्तीर्णं हितं तनि सनातनं हृदयाद्धार
इमं वेजपृष्टे वाम विश्वकृति भगीरथ उवाच सत्यं तं कीर्तयं योगकं सर्वभूत हितं मते
सत्यं तं कीर्तयं योगकं उन्नताध्यापि कीर्तयात्ः ४ सात्विकः कीर्तयात्ः योगका नयाश्रयं तं कीर्त
यं सतं सवकथं विष्णुलस्य पुण्यानकीर्तयंभी ५ भूतानि सर्वकीर्तयंति योगकाः कांमं ये ससतो
सुनेः कोवाहरत्पुण्यतीर्थं सुधनेन नाथ कोविद हृदयंकुलानि पिपरं सर्वं यात्मानमहं हि
भगवानुवाच साधु साधु महाप्राज्ञ नव हितं जनम धन्यो हं ज्ञानमर्थं तव सर्वं प्रदर्शिते
यथार्थकथने स तत्त्वसुमहाइर्शितं प्रशिष्टान्तः धर्मो विनोदप्ता व्याधान्न हि धर्मं यथाप्रीतः देश
कालादि विज्ञानपूर्वं धर्मसत्त्वविधायनः सद्भवः प्रोक्तावने सहितेनत्र सम्यङ्मति धीयते ५४ सर्व
लोक वर्तेत नामके पात्त नवं हितं तत्र अहिंसासारधर्मो कालसर्वकामसंग्राहिनी धर्मका
ध्यसद्यान्वं सकारणं पारिषं छिना सर्वलोकहितं सर्वे प्राप्त्यने धर्मकोविदैः इत्यादि नक
वि धनं धर्माधर्मविवेकिनः सत्यं तं न हि तेयं सर्वेषु योगा विरोधितं ५५ ये लोक हे पिता [illegible]
लोकमार्गस्थलबुद्धयः ते राजन [illegible] सर्वधर्मबहिःकृताः धर्माधर्मविवेकेन वेद
मार्गानुसारिणः सर्वलोकहितां [illegible] धर्मो यः कीर्तितः हरिभक्तिकरं धर्मं तं [illegible]
परिवर्जितं [illegible] परिकीर्तितं ६ सर्वेषां हि [illegible] सर्वेषां
कारणं [illegible] ११ सर्वदेवमयो विष्णुः [illegible]
[illegible] प्रकीर्तिताः सर्वभूतमयो विष्णुः परिपूर्णः सनातनः इत्य
[illegible]

भैरेन पापबुद्धिः समस्ताम्नायकीर्तितां ॥ ११ समस्तशास्त्रस्मिन्शेषवस्मिंवनतथाप्यप यस्तु
ना० ३ लाभमंत्रतत्वि: साक्षात्रिंशिर्विकीर्तिता एकैकं वै समाख्याता नाम जपः सिद्धिप्रदायको ममल
५ पापराशीनां नाशमानाशहेतवः ॥ १४ ॥ सद्गुणानां महामंत्रकल्पैः पापप्रणाशने वसामितव
गलेतूपुत पार्श्वेकसाधनं ॥ १५ ॥ विष्णोर्यिपकं चैवतत्त्वंसिद्धिप्रदायकं नमोनारायणाये
तिन्नपिन्मागावर्तकं ॥ १६ ॥ नमोभगवतेवासुदेवायनमः प्रणवाद्यंमहाराजहाट
पाणीमवाहं ॥ १७ ॥ हृदयोसमंपद्मेवातन्त्रहृत्कोटरस्थकर्णयोः प्रहसौचनिहितौचमासमान
हृदिमनयो ॥ १८ ॥ पुंडरीकपर्यंकासीनेनारायणमनन्तमंच लक्ष्मीसंश्रितवामांकंतथामय
करेभ्रमे ॥ १९ ॥ किरीटकुंडलधरंनानालंकारभूषितं श्रीवत्सकौस्तुभमालाश्रीवत्सोविन
वेतसे ॥ २० ॥ पीतांबरधरंदेवंसुरासुरनमस्कृतं ध्यायेदनादिनिधनंसर्वकामफलप्रदं॥
श्रुतपीमीसानहृपीपरिहृतः सनातनः एतत्सर्वं समाख्यातं यत्पृष्टंतवपारव सलि
नेललयः सिद्धिगच्छत्संयथाहवं एवंसकोमहीपालोमार्कण्डेयपरमर्षिणा पारमा
प्रीतिमापन्नः प्रोरेतपसेवने हिमवद्गिरिमासाद्यरम्येदेशेमनोहरे नारदेयरेमहाहे
चैतपस्तेपेनितिष्ठाः राजाविष्णुवनमुपामीकंदमूलफलाशनः कृतानित्यंहरण्याविने
संहोमपरायणः सर्वभूतहितः शांतोनारायणपरायणः पत्रैः पुष्पैः फलैस्तोयैर्वि
कालंहरिपूजकः एवंबहूनिवर्षकालेनीनानात्मानिपेधवान ध्यायन्नारायणंदेवंपी ५
तिपर्णीशनोभवत प्राणायामपरोभूत्वानारायणपरमधार्मिकः निष्ठाभ्यांतेतपस्तमुनिनः

यां नत्वा हि तमनं तमसतमसवाये भवामयं त्वं योगींद्रं देहं तु छिवर्पने ९७ नमो लोकाधिना
थाय वृषायनैधनिवचने नमो नीलशिखाग्रघनाय नेनमः ९० नमः श्वेतनमहत्पाययज्ञ
नाय नयेनमः नमो कल्पाग्रकल्पाय भूतानाय नयेनमः ९१ नमः पिनाकहस्ताय शूलह
स्ताय तेनमः नमः कपालहस्ताय पाशमुद्गरधारिणे ९२ नमो हि सर्वभूतानां येवं हस्ताय
तेनमः नमः पंचास्यदेवाय देवाधिपतये नमः ९३ नमः सुसमलभूतानां नाशिभूताय
भूयते अनेकरूपरूपाय विश्वरूपाय संभवे ९४ नमः कलाशधनायाय भूताय द्वायवि
ष्णवे नमो गणाधिदेवाय निर्गुणायपरात्मने ९५ नमो गणाधिदेवाय गणानां पतये नमः
नमो हिरण्यगर्भाय हिरण्यपतये नमः ९६ हिरण्यवेतसे तस्यं नमो हिरण्यबाहवे नमोस्था
नस्वरूपाय नमस्ते ध्यानमालिने ९७ नमस्ते ध्यानसंस्थाय ध्यानगम्याय तेनमः येनेदं वि
श्वमखिलं चराचरविनिर्मितं ९८ ब्रह्मांडाग्रेणतन्निर्मितं यस्य धाम्ना सर्वप्रकाशं महा
ब्लं प्रकाशितः सनातने ९९ यमामनंति तन्निष्ठा सर्वविनारंभवचतधा उमाकांतं नमः शिकंठं
नीलकंठं सदाशिवं १०० सर्वज्ञं यं महादेवं परात्परतरं विभुं परंशाश्वत सहस्रं तं वंदे त्रिलि
लकारणं १०१ कपर्दिने नमस्तुभ्यं सद्योजाताय वै नमः भवोद्भवाय शुद्धाय ज्येष्ठाय च का
लीयसे १०२ नमो वैतरेयाय पतये यज्ञतेनवे उग्रेहिंसाचपतये कालाय घोररूपिणे
कृष्णाय तेसतस्य नमो लसमसहात्मने यतः समद्रासैतोद्रवस्था तंयवेपत्वा सर्वसिद्धे
शः स्थाणुमूरिस्यमेहरस्य कंच यमस्त समंजो वमंतीवमाय १०४ नमो सितं योगि नमो

ना ३
५२

त्रिपथं सर्वं तन्नत्वा नमस्तु पञ्चीशं तत्रैव मे कं मतिं नं मतां चन मा मि भूतः प्रणम्य मि
भूयः १८ इत्युक्तो महादेवः शंकरो लोकशंकरः कृत्वा विश्वभवं प्रत्यक्षं तत्र तपसो यतः
पंचवक्त्रं दशभुजं वृषभध्वजं जटाधरं त्रिलोचनं महत्तमं नागयज्ञोपवीतिनं २० विशा
लवक्षसं देवं नीलकण्ठं गणावृतं ततश्च मौनं ... चन्द्रार्धकृतशेखरं १८ दृष्ट्वा प्रणम्य
शंकरं वृषभवाहनं ततस्तदा समस्तास्तिष्ठति विहितांजलिः २२ प्रणम्य महादेवं को
... विज्ञापयति भूयश्च शंकरं शिवं विशो... २ उवाच ... शिव
... एवमुक्तः सदेवेन ...
... उवाच ... १ ... उवाच ...
... ३ श्रीशिव उवाच ...
... शिवः ४ ...
... ५ ततः प्रभृति सा देवी
... ६ ...
... ७ ...
... ८ ...
... ९ ... ५२
... १० ...

भक्ता विमानानामाहात्म्यं विष्णुमंदिरं ११ इत्युक्तास्ते महात्मानो यमेन नगनकं तथा: विष्
देहयानभक्तां विष्णुलोकं प्रपेदिरे १२ एवं प्रभावा या गंगा विष्णुपादाग्रसंभवा सर्वलोकेषु वि
ख्याता महापातकनाशिनी १३ य इदं शृणुयान्माहात्म्यं महापातकनाशनं पठेद्वा शृणुयाद्वापि गं
गास्नानफलं लभेत १४ यस्तेन मूत्र्यमाहात्म्यं कथयेद्ब्रह्मणायतः सयाति विष्णुभवनं पुन
रावृत्तिवर्जितं १५ इति श्रीनारदीयपुराणे पूर्वभागे गंगामाहात्म्यं नाम षोडशोध्यायः १६
ऋषय ऊचुः साधु सूत महाभाग गतपानिकृतधनमना श्रावितं सर्वपापघ्नं गंगामाहा
त्म्यमुत्तमं श्रुत्वा गंगामाहात्म्यं नारदो देवदर्शनः किं पप्रच्छ सूत तत्सनकं मुनिसत्तमं २
सूत उवाच शृणुध्वमृषयः सर्वे नारदेन महर्षिणा पृष्टं तत्तु हि पापघ्नं प्रवदामि तु वेदवत
न ३ नानाख्यानेतिहासाढ्यं गंगामाहात्म्यमुत्तमं श्रुत्वा नारद संहृष्टो मुनिः पुनरपि दमाप्र
न ४ नारद उवाच अहो नियतं सर्वकर्मकर्तृकं यस्य वृत्तमसेवनाः त्वं गंगामाहात्म्यम
यमृतोपमं नेमनेकारम्भ कार्योहं येनार्यवर्णश्रुमजेति विष्णुसार्थपरा धर्मतृप्तनव
व नानायरोवीतवि भूतचितं पूर्वोपयंति यद्गुमयपरं ततः समासोहि हरेश्च नानिकृते
लघेः प्रीतिमयेतिविष्णुः इदानीं भक्तिं भवतां स्यात्सर्वं तिष्ठन् या वि दिनाहि इति ५
इदानीं भक्तिं भवतां भक्तके देवता चेतव्यानपाप्याना भक्तानसेकाहमहाप्रयासविष्णु
कस्याचित भक्तियोगं ६ प्रहृतं च निहृतं च गुरुकर्मे हृषीकेशपदे तदा स्याद्हि विष्णुप्रविष्टं
भक्तो विमानवर ६ सनक उवाच साधु साधु मुनिश्रेष्ठ भक्तत्वं शृणु यानते भयाभूयोपि

नाःश
२२

नः पृथ्वेश्वरिति पाठ्: पन्नगः ९ ब्रनानितिनेपवन्नारिकोकेन एक्त निर्मलिच प्रसीदति हरिर्ये
ल्पु ब्रह्म ब्रह्म भयंनक्षा १० प्रसन्नप्रसन्नोभगवान्यतः निर्गोतन्नाईन: ऋहमबम्हविनश्यनपो
हृदिस्थनाथते ११ येनकेनाप्युपायेन हरिष्कन्नाथवायत्ता: प्रयत्नाविपरमंस्थानमितिप्राहुर्मे
हृर्षयः १२ मार्गशीर्षेसितेपक्षेद्वादश्यांपञ्चनंब्रह्मन्निलं दुर्योधिनोचैषुत्नन्नपकनरःपखसम
निनः १४ सांतानगन्नाकावरपधर्मेदेनपावनस्थवर्केः गंधपुष्पाक्षतैर्धूपैर्दीपैर्नैवेद्यमूलकैः वापन्ने
भक्तिभावेनसतितिश्रेष्ठांदेवहरिं केशवायनमस्मभ्यत्तिनिविश्वचहननपेन प्रणेनरपाने
दुर्नावकेशवनमिलाकृष्णो: राज्ञेनारायणकर्णयाम्मनजमाम्भोजन: स्नापयेन्मस्तपयमा
नारायणमनामयं गोविन्देगोदमेखनेवेदेमेस्वभौमेस्वकेशवं त्रिविक्रमंतहन्नयेकृष्णमसहरव
स्वाममन्विते पुनःकल्पेसमस्मानपद्मन्नाकमेयकोविते ९ भूवेवगुरुज्येहेवकाप्यतेनानि
गतःसुचिः पापमुक्तनसमचित्तनालिकेरफलानिते ४ मेत्रेणानेनविप्रायदद्याद्भक्त्यासद
क्षिणं केशवःकेशिहाशेवःसर्वसंपत्प्रदायकः ३ परमान्नप्रदानेनममस्तारिहप्रदायकः
त्राक्षणाभोजयेत्पश्चाद्वक्तिलोवंयुभिःसह २२ नारायणपरोभूत्वाह्वयंभेनीतवाग्यतः
शुतिपःकृतनेभक्तकेशवार्चनसंमनमं २३ यथोक्तश्रीकयनफलमद्गुहणलभेत् पौषमा
सेसितेपक्षेद्वादश्यांसप्तपोषितः २४ नमोनारायणायेतिपूजयेन्मयनोहरिं पयसास्नाप
नेवेद्यपायसंचयेसमर्पयेत् २५ रात्रौजागरणंकुर्यात्त्रिकालार्चनतत्परः भूपैर्दीपैश्चनैवे
द्यैर्गन्धैःपुष्पैर्मनोरमैः त्रयोदश्यामिनवांगैःसोत्रैश्चगायनेचप्रेषेद्धरिं कृपाणत्रमवविप्रायदद्या

७२ दुर्गे

२२

समृद्धनरहितः ॥ ९ ॥ सर्वकामार्थदं लोके याः सर्वव्याधिप्रणाशनः नारायणः प्रसन्नः स्यात्कृष्णशाय

प्रसन्नतः ॥ १० ॥ मंत्रेणानेन विप्राय दत्वा वै सतनमुत्तमं हिरण्यसमोतं येतु त्वा स्वयमप्यान्यं बांधवः

प्रणवं [illegible] येऽकृतो देवं नारायणप्रियम् [illegible] माघस्य

[illegible] समपोषितः नमस्ते माधवायेति [illegible] पूर्वमानेन पय

[illegible] माधवं [illegible] भुक्तं [illegible] नैवेद्यं [illegible]

इति मंत्रतः [illegible] माधवं [illegible] ॥ ११ ॥ [illegible] तिलानां विप्राय दद्याद् [illegible]

[illegible] सहिरण्यं [illegible] सर्वपापविमुक्तये ॥ १४ ॥ माघवं [illegible] तिल

दानेन [illegible] ॥ १५ ॥ मंत्रेणानेन विप्राय दद्याद्भक्तिसमन्वितः ब्राह्मणा

[illegible] माधवं [illegible] एवं यः कुरुते भक्त्या तिलदानं तु [illegible]

[illegible] समपोषितः गोविंदायनमस्त

[illegible] पूर्वमानेन [illegible]

[illegible] गोविंदं ह

[illegible] विप्राय दद्याद् [illegible] सहिरण्यं नमो गोविंद सर्वेश [illegible]

मे [illegible] एवं कृत्वा [illegible] सर्वपापविवर्जितः गोम

[illegible] समपोषितः नमो [illegible]

[illegible] पूर्वमानेन शक्तितः [illegible]

प्रद्याद्यात्मविद्भ्यो घृतप्रस्थं सदक्षिणं नमस्तेदेवदेवेश सर्वलोकपावन घृतदानेन हे देव
सर्वान्कामान्ददस्व मे एवं दत्वा घृतं विप्रे संपूज्य मधुसूदनं १

तनप्रस्थेनमासद्वं कृत्वानानानांगोपोपूजयेन्मधुसूदनं ततः कल्पेसप्तमस्याययामनः कृ-
ना७ त्वंप्तमाख्यच अर्घ्योनरचानं कृत्वा मध्यान्ह जित्वास्मिक्षिनं दक्षिणां च विधायपद्याने ईलला
५५ टके प्रणामदृष्टीमहाविलप्राणाः सर्वेवल्लभः तेतुष्टेसकलस्नेने नप्रीयतांमेजनार्दनः
एवंकृत्वानरोभक्त्यासर्वेपापैर्विवर्जितः अग्निष्टोमयज्ञस्यफलमष्टगुणंलभेत् वै
शाखस्मृकृद्धादश्यां शुपोषणमधुसूदनं होमंतीरेलादेवेशस्थापयेद्भक्तिसंयुतः जागरं
त्रकर्तव्यं त्रिकालार्चनसंयुतं नमस्तेमधुहंत्रे च नहस्याच्छक्तितोच्युतं अर्घ्योनरचानम
धेविधिवन्मधुसूदनं विधायोदयमेधान्नामभोगानां फलमाप्नुयात् ज्येष्ठमासेसितेपक्षे
द्वादश्यामुपवासकृत् तीरेवालरक्तमानेन स्थापयेत्त्रिविक्रमं नमस्त्रिविक्रमायेतिपू
जयेद्भक्तिसंयुतः तद्गन्धाद्येनरचितं अर्घ्योनरचानाद्भूतीः कृत्वानानानांगोसोपुनः पू
जांप्रकल्पयेत् सप्तपर्विशतिरत्नाद्यान्सदक्षिणं देवदेवजगन्नाथ प्रसीदपरमे
श्वर उपायनं च मे गृह्य ममाभीष्टप्रदोभव ब्राह्मणान्भोजयेद्भक्त्या स्वयंभुंजीतवाग्य
तः एवं यः कुरुते विप्र व्रतं त्रैविक्रमं परं सोश्वमेधाननस्यैधानां विपाप्मः फलमाप्नुयात्
आषाढस्यशुक्लद्वादश्यामुपवासीजितेंद्रियः वामनंदृष्टमानेन स्थापयेत्पयसाघ्रुतौ नम
स्ते वामनायेति सर्वोपाचोनरैः रातं कृत्वा च जागरं कुर्याद्वामनं वार्चयेन्नरः सदक्षिणं
च यत्नेन नालिकेरफलान्वितं भक्त्याप्रदद्याद्विप्राय वामनं नार्चनपूजिते वामनो बुद्धि ५५
दो हाताद् ग्रह्योवामनःसदा वामनस्तारकोस्मावेवामनाय नमोनमः अनेनदत्वाद

75

यत्रेशक्तितो भोजयेद्द्विजान् कृत्वैवमखिलं मासं नरः स्वर्गफलमाप्नुयात् आवसंतो
लिनेपठेत्सहस्रपणमश्वमेधफलं दीपमालां मुनिश्रेष्ठ स्नापयेत् श्रीयंत्रनी नमोलक्ष्मी
पतिविलिंपये पूजयेत्कमलेन नैवेद्यं परमान्नेन ज्ञानमद्धेनामेन कृत्वा चनानां
तत्रोपुनः पूजापकल्पयेत् तानवं चैव विप्राय दीपदेकमनंतनं दत्विणां च समहावेम
दद्याद्भक्त्या मंत्रेणानेन विप्रेद्रसर्वकामार्थसिद्धये दीपदिशायिनेदेवेशरमाकांत
नमस्ते दीपदानेन संप्रीतो भव सर्वदा एवं विप्राय भोजयेद्धक्तितो वनी एवंकृ
त्वाश्वमेधानां सहस्रस्य फलं लभेत् मार्गशीर्षे पूर्वेद्युः चंदनं मधुसूदनं स्नापयेद्यो
गाश्रमाद्धृषीकेशं तुलसीदलैः हृषीकेशं ततो मंत्रेण समर्चयेद्वरः चंदनं समधुयुक्तं
नयानमद्धेनाद्धेत्वा नानाद्रव्यैर्निवेद्यं दद्यात् सितेनतः साह्यरक्तं चनामधुमा
नदितिदानं हेमशक्तितः हृषीकेशं समस्तलोकैकहेतवे समर्पये वाढेहिमोप
मस्य प्रदानतः भोजयेद्ब्राह्मणान् भक्त्या शयं चाष्टौ नवापतः सर्वपापविनिर्मुक्तो ब्र
ह्ममेधफलं लभेत् आश्विने मासि पूर्णायां रूपमपोषितः पद्मनाभं च पयसा
स्नापयेद्भक्तितः शुचिः नमस्ते पद्मनाभाय हेमकर्पासमक्षितः तिलद्रोणं प्रियया
ज्ञेयं ब्रह्मसंयोगविधानतः नानाविधि निवेद्यं पुनः स्नातामम्राचरेत् दद्याद्विप्राय कर्तुर्वे
मधुनः सहदक्षिणं पद्मनाभं मत्वाभ्यं सर्वलोकपितामह मधुदानेन संप्रीतो भ
व सर्वसमवस्य एवं यः कुरुते भक्त्या पद्मनाभं जनार्दनं मधोः स्यास्मेधसहस्रस्य फलमा

श्रुनेनद्

नाप्रं
५५

श्रोतिनिश्चिते द्वादश्यां कार्त्तिके शुक्ले उपवासी जितेन्द्रियः सौवर्णां दक्षमानेन दद्यावा
सेनतावता नसोदमोदशद्वे तिष्ठापयेद्वृ किमावनः अक्षोनराशाने द्रुनामधान्यानल्ति
लाकृतौः नानानिश्चलः कर्मविक्रमवाकेननपाः प्रातःसंस्नान्ये देवं पमपुष्पैर्मनोरमैः
पुनश्चोनरपुलेनत्रुयाल्लचुनैतिलैः पंचमस्तुं नैवासै दद्याहिजाय सप्तमिकैः दामोदर
नगत्राय सर्वकारणकारणे आदित्यरूपधारैव कारणाणामनपालक अनेन दत्वा नैव
श्रोत्रियायकुटुंबिने दक्षिणां वपस्याशनाकाशंसाभिभोजयेन एवं कृत्वा व्रतं सम्य
गश्वमेधस्य लभेत् हिरण्यं फलमश्नुते एवं कर्तापूतीयसल्लहादशी
नमुत्तमं संवत्सरं मुनिश्रेष्ठ यानितामेपदं एकमासे हि मासे वा पक्षं कुर्याद्भक्तिनरः
ननफलमवाप्नोति प्राप्नोति च द्विः पदं पूर्वं संवत्सरं कृत्वा कुर्यादुपायपंचत्रनी मार्गशी
र्षे सितेपक्षेद्वादश्यां च मनोरमां सानामानं येष्यां चपंदेनधानन्हवेकं एकमासं वा
परः स्नात्वा गंधानलेपनः संपंकारयेद्द्विज चनरसंसपणोभनं वेदचामरसंयुक्तं किंकि
णीस्वपरोभितं प्रलेकृतं पुष्पमाल्यैर्वितानध्वजराजितं धूपदीनेपक्रवहेमराशेपमा
नाविभूषितं नमोपसर्वतो भद्रं कर्यान्सप्तगलंकृतं नस्योपरिम्सेन्कुंभान्द्वादश पुप्प
पूरितान् एकेनसकनवसेणसन्वकंसंशोधितेनच सर्वानापूरयेत्कुंभान्संवत्सल सम
न्वितान् तस्मीनारायणं देवं कारयेद्भक्तिमान्नती हेमतारजनेनापितथानात्मेणवाहि ५५
न स्थापयेन्मतिमान्वांचकुंभोपरिसंयमी तत्सत्त्वासाहितत्वेवंकांचनं वस्त्रफलिनः

सर्वव्रतेषु सततिमा स्थितफलं कं विवर्नयेन यदि कृत्वोत्सवे यं सं नित्यप्याप्टेन संपदः यत्नं तस्मा
यिने दैवेनानाम यज्ञालननामयं यं चाप्नेनेन प्रथमं स्वापवेदतिसंयतः नामभिः केशवाद्यै
स्वयंदवास्वा कल्ययेन यबौजनान्नाकर्मे स्वान्नं स्वदत्तहृदिभिः जितनिद्रो भवेन्नग्म
कृत्तोपवासो जितेन्द्रियः त्रिकालमर्चयेदेवं प्याविमवतिलं ततः सान्तः मनत्याघ्यातः
कृतं समाप्याच निलहोमं स्वाहानैभिः स्वहृष्टं कायौवहितेः ततः संपूजयेदेवं गंधपुष्पादिभिः
क्रमात् देवस्य पुरतः कर्मा [illegible] ततः दद्याद्दस्मिन्नालं रथ्यं प्रत्येनथा य
पूर्णदेपानिर्मितं संपूर्णं [illegible] देवदेव जगन्नाथ भक्तानयहृविग्रह महापापानं
कृत्स्नदर्शनभीष्टदो भव यज्ञेनोपापनं दत्वा प्रार्थयेन्मां जलिलनः यान्यायवजातनीमं सो
जिनयाचकृतानोत्तानी नमो नमः [illegible] त्रिविनाम कतह
लेमभाधनमेललनमं पुरुषोत्तम इति संप्रार्थयेद्विप्रान्देवं च पुरुषोत्तमं दद्याद्दीनचदेवा
यमरालसा [illegible] लक्ष्मीपतेनमस्तुभ्यं निवासिने
स्याचसहितं नमो यस्य [illegible]
देवमच्युतं इति विज्ञाप्य देवेशं ततस्त्वं संयमी व्रती प्रतिमां दक्षिणां युक्तामाचार्याय निवेदये
त ब्राह्मणान्भोजयेत्पश्चाद्भुक्त्वा दद्याच्च दक्षिणां भक्तानवागयतः पश्चात् स्वयं बंधुजनै हृतः
आत्मायं कथा विष्णोः समः इत्येवं कुरुते यस्तु मनुजो हृदयप्रियं व्रतं सर्वान्
हृ कामानवाप्नोति परत्रैव नारद त्रिःसप्तकुलसंयुक्तः सर्वपापविवर्जितः प्रयाति विष्ण

अन्यद्व्रतवरं वक्ष्ये कृष्णाष्टम निसत्तम १

भवनं यत्र गत्वा न शोचति यावदिन्द्राश्चतुर्दश पीडितम्मतं गच्छेद्दापितृतरो वान
ना॰ श्री येयफलं लभेत १ इति श्रीनारदीयपुराणे बृहदुपाख्याने समन्वक्षो ध्यायः २ सनत्कुमार उवा
५९ च सर्वपापहरं पुण्यं सर्वदुःखनिवर्हणं कृष्णाष्टमीव्रतं विप्र सर्वकामप्रदं नृणां पापविनाशनं समस्त
कामफलदं सर्वदुःखनिवारणं दुःखशमनं सर्वपुण्यफलप्रदं नित्यं २ सर्वलोकेषु विख्या
तं भुक्तिमुक्तिप्रदं नृणां येन चीर्णेन पापानां नाशो भवति सुनिश्चितं ३ मार्गशीर्षसिते पक्षे
ऽष्टम्यां नियतः शुचिः स्नात्वा कृत्वा च यथान्यायं देवपूजनं भक्तितः ४ शङ्करं च प्रयत्नेन सम्यक्
गन्धपुष्पैः प्रपूज्य च नैवेद्यैर्विविधैर्दीपैर्धूपैश्चैव यथाविधि ५ निशि देवालये कृत्वा जागरं सकल
मेव च रात्रौ गीतवाद्यादिनृत्यैश्च भक्तिभावतः ६ प्रातः स्नात्वा ततो देवं पूजयेत्पूर्ववद्विजो
नमो नारायणायेति जपेद्भक्तिसमन्वितः ७ ब्राह्मणान्भोजयेत्पश्चाद्दक्षिणाभिः तोषयेत्
तान्यथाशक्ति व्रतं कृत्वा समाहितः ८ देवस्य पुरतः कृत्वा मण्डलं चतुरस्रकं पञ्चभिर्मण्डलैश्चा
पि स्थापयेत्सुसमाहितः ९ कलशं स्थापयेत्तत्र ब्रह्मविष्णुमहेशानां चन्दनागरुकर्पूरै
र्घृतेन मधुना तथा १० एकवारं द्विवारं वा त्रिवारं वापि शक्तितः होमं कुर्यात्प्रयत्नेन सर्व
पापनिवृत्तये ११ प्रायश्चित्तादिकं सर्वं कर्म होमविधानतः समाप्य होमं विधिवत्प्रणम्य
शङ्करं ततो बुधः १२ पश्चाद्देवं समाराध्य पुनः पुष्पैः प्रकल्पयेत् नैवेद्यं च ततो देवाय दद्याद्भक्ति
संयुतः १३ गोदानं च ततः कुर्याच्छिवाय केवलं सदा सोऽपि तत्फलमाप्नोति शङ्करस्य प्रसादतः
भव १४ इति विज्ञाय देवाय यो वै दद्यात्तथैव च ज्ञानं भावसमन्वितं तत्र कृष्णाष्टमीव्रतं नित्यं ५९

हीरोदार्णवसंभूत ऋषिगोत्रसमुद्भव गृहाणार्घ्यं मयादत्तं रोहिण्यासहितःप्रभो एवमर्घं
प्रदायैवं सोमायार्घ्यं ये न्याजलिक्ततः निष्कल्मषं मनसो भक्त्या प्रणम्येदं वचनं वदेत् नमः शुक्लाय शर्वत
मंडितराजाय ते नमः रोहिणीपतये तुभ्यं लक्ष्मीभ्रात्रे नमोऽस्तु ते ततश्च जागरं कुर्यात्स्तवस्तो
श्रवणादिभिः जितेन्द्रियश्च संस्पृष्टः पाखंडालोकवर्जितः ततः प्रातः प्रकुर्वीत सर्वं चार्चं च यथा
विधिः पुनः संपूजयेद्देवं यथाविभवविस्तरं ब्राह्मणान्भोजयेद्भक्त्या नानत्रप्रयत्नेन नरः बंधु
स्वस्वादिभिः सार्धं स्वयं भुंजीत वाग्यतः एवं पौषादिमासेषु पूर्णिमास्यां समुपोषितः अर्चये
द्भक्तिसंयुक्तो नारायणमनामयं एवं संवत्सरं कृत्वा कार्तिक्यां पूर्णिमादिने उद्यापनं प्रकु
र्वीत तद्विधानं वदामि ते मंडपं कारयेद्दिव्यं वस्त्रस्वमंडले शोभितं पुष्पमालाभिर्वितान
ध्वजराजिते बद्धदीपसमाकीर्णं किंकिणीजालशोभितं दर्पणैश्चामरैश्चैव कलशैश्च सम
माहृतं तन्मध्ये सर्वतोभद्रं पंचवर्णविराजितं जलपूर्णं ततः कुंभं न्यसेत्तस्योपरि द्विज पिधा
यकुंभं वस्त्रेणासमं मूलेण निवोमितं हेमनारायजं तेनापितथा तामिव्राणवाक्षित लक्ष्मीना
रायणं देवं कृत्वा तस्योपरि न्यसेत् पंचामृतेन संस्नाप्य गंधपुष्पादिभिः क्रमात् भक्ष्यभो
ज्यादि नैवेद्यैर्भक्तितः संयतेन्द्रियः जागरं च तथा कुर्यात् सम्यक् श्रद्धासमन्वितः परेद्युश्च
न विधिवत्सर्वं वह्निम्समर्चयेत् आचार्याय प्रदातव्या प्रतिमा दक्षिणान्विता ब्राह्मणान्भो
जयेद्भक्त्या विभवे सत्यवारितं तिलदानं प्रकुर्वीत यथाशक्त्या समाहितः कुर्याद्दशांशं च वि
धिवत्तिलहोमं विचक्षणः एवं कृत्वा नरः सम्यक् लक्ष्मीनारायणव्रतं इह भुक्त्वा महाभो

79

गान्धर्वैरप्सरोभिः समन्वितः । सर्वपापविनिर्मुक्तः कुलायुतसमन्वितः । प्रयाति विष्णुभवनं
योगिनामपि दुर्लभं ॥ इति श्रीनारदीयपुराणे पूर्वभागे वृत्ताख्याने १८ सनक उवाच अन्यद्व
ना.पु. तं प्रवक्ष्यामि ध्वजारोपणसंज्ञितं सर्वपापहरं पुण्यं विष्णुप्रीणनकारणं प्रकुर्याद्विष्णुभव
५२ ने ध्वजारोपणमुत्तमं संपूज्यते विरिंच्याद्यैः किमन्यैर्बहुभाषितैः हेमभारसहस्रं तु यो ददाति कु
टुंबिने तत्फलं तुल्यमात्रं स्याद् ध्वजारोपणकर्मणः ध्वजारोपणतुल्यं स्याद्गंगास्नानमनुत्त
मं अथवा तुलसीसेवा शिवलिंगप्रपूजनं अहो पूर्वं अहो पूर्वं अहो पूर्वं वरं द्विज सर्वपाप
हरं कर्म ध्वजारोपणसंज्ञितं यानि कार्याणि ध्वजारोपणकर्मणि तानि सर्वाणि वक्ष्या कर्माणि
मि शृणुष्व गदतो मम कार्तिकस्य सिते पक्षे दशम्यां प्रयतो नरः स्नानं कुर्यात्प्रयत्नेन दंत
धावनपूर्वकं एकाशी ब्रह्मचारी च स्वपेन्नारायणाग्रतः यतात्मा वरधरः शुद्धो विप्रनाराय
णपरः ततः प्रातः समुत्थाय स्नात्वाचम्य यथाविधि नित्यकर्माणि निर्वर्त्य पश्चाद्विष्णुं स
मर्चयेत् चतुर्भिः ब्राह्मणैः सार्द्धं कृत्वा च स्वस्तिवाचनं नांदीश्राद्धं प्रकुर्वीत ध्वजारोपणक
र्मणि ध्वजस्तंभौ च गायत्र्या प्रोक्षयेद्वस्त्रसंयुतौ सूर्यं च वैनतेयं च हिमांशुं तत्पटे चयेत् धा
तारं च विधातारं पूजयेद्ध्वजदंडके हरिद्राक्षतगंधाद्यैः पुष्पैः शुक्लैर्विशेषतः ततो गोचर्म
मात्रं तु स्थंडिलं चोपलिप्य वै आधायाग्निं स्वगृह्योक्त्या आज्यभागादिकं क्रमात् जुहुयात्पा
यसं चैव साज्यमष्टोत्तरं शतं प्रथमं पौरुषं सूक्तं [illegible] इरावती ततश्च वैनतेयाय स्वा वा
हेत्यष्टाहुतीस्तथा सोमायेत्यष्ट[illegible]च जुहुयाच्च ततो द्विज सौरमंत्रं जपेत्तत्र [illegible]सूक्ता ५७

निशाकृतः रात्रौ जागरणं कुर्यात् प्रकंटेद्देवेः शुचिः ततः प्रातः समुत्थाय नित्यकर्म समाप्य
च गंधपुष्पादिभिर्देवमर्चयेत्सर्वकर्मात ततो मंगलवाद्यैश्च सत्कृपाठैश्च शोभनैः नृत्यैश्च 81
स्तोत्रपठनैर्नैवेद्यैर्हविष्यालयेधान्ये देवस्याग्रे दक्षिणे वा वाभितो लिखेद्वा मकामकान्वितः स्वाशिष्य्याग्यथेष्टिप्र
धूनेकर्त्तमसंयुते गंधपुष्पाक्षतैर्देवं धूपदीपैर्मनोहरैः भक्ष्यभोज्यादिसंयुक्तैर्नैवेद्यैश्च हरिंय
जेत एवं देवालये स्थाप्य शोभने धूजनमनम एकदिगस्मनन्नास्तोत्रमेतदुदीरयेत् नमस्ते पुंड
रीकाक्ष नमस्ते विश्वभावन नमस्तेस्तु हृषीकेश महापुरुषपूर्वज येनेदमखिलं जातं यत्र स
र्वं प्रतिष्ठितं लयमेष्यति यत्रैतत्तं प्रपन्नोस्मि केशवं नजानंति परं भावं यस्य ब्रह्मादयः सुराः
योगिनो यं न पश्यंति तं वंदे ज्ञानरूपिणं अंतरिक्षं तु यन्नाभिर्द्यौर्मूर्धा यस्य चैव हि पादौ भूर्यस्य
पृथिवी तं वंदे विश्वरूपिणं यस्य श्रोत्रे दिशः सर्वा यच्चक्षुर्दिनकृच्छशी ऋक्सामयजुषी ये
न तं वंदे ब्रह्मरूपिणं यन्मुखाद्ब्राह्मणा जाता यद्बाह्वोरभवन्नृपाः वैश्या यस्योरुतो जाताः प
द्भ्यां शूद्रो व्यजायत मायासंगममासाद्य वंदे तं पुरुषं ततः स्वभावविमलं शुद्धं निर्विकारं निरंज
नं क्षीराब्धिशायिनं देवमनंतमपराजितं सदृक्चवत्सलं विष्णुं भक्तिगम्यं नमाम्यहं पृथि
व्यादीनि भूतानि तन्मात्राणींद्रियाणि च सूक्ष्मासूक्ष्माणि येनासृष्टं वंदे सर्वतोमुखं यद्ब्रह्म
परमं धाम सर्वलोकोत्तमोत्तमं निर्गुणं परमं सूक्ष्मं प्रणतोस्मि पुनः पुनः अविकारमजं
शुद्धं सर्वतोबाहुमीश्वरं यमामनंति योगींद्राः सर्वकारणकारणं यो देवः सर्वभूतानामंत
रात्मा जगन्मयः निर्गुणः परमानंदः स मे विष्णुः प्रसीदतु हृदयस्थोपि दूरस्थो मायया मोहि

नाम्नां ज्ञानिनां सर्वगोपरस्तु समे विष्णुः प्रसीदतु यत्र विष्णुत भिः ब्रह्माद्यां पंचभिरेव च
ना.पु. हूयते च पुनर्द्वाभ्यां समे विष्णुः प्रसीदतु ज्ञानिनां कर्मिणां चैव तथा भक्तिमतां नृणां गतेर्दा
५८ ता विष्णुर्मरः समे विष्णुः प्रसीदतु जगद्धितार्थं यो देहो ध्रियते लीलया हरेः तानर्चयंति विबुधाः
समे विष्णुः प्रसीदतु यमामनंति वै संतः सच्चिदानंदविग्रहं निर्गुणं च गुणाधारं समे विष्णुः
प्रसीदतु परेशात्परमानंदः परात्परतरः प्रभुः चिद्रूपश्चित्परिज्ञेयः समे॰ यइदं कीर्तयेन्नित्यं
स्तोत्राणामुत्तमोत्तमं सर्वपापविनिर्मुक्तो विष्णुलोकं स गच्छति इति स्तुत्वा नृसिंहं संप्रा
र्घ्यमांश्च प्रपूजयेत् आचार्यं पूजयेत्पश्चाद्दक्षिणाच्छादनादिभिः ब्राह्मणान्भोजयेच्छक्त्या
भक्तिभावसमन्वितः पुत्रमित्रकलत्राद्यैः स्वयं च सह बंधुभिः कुर्वीत पारणं विप्र नारायण
परायणः य एतत्कर्म कुर्वीत धर्मार्थी यान्यनुत्तमं तस्य पुण्यफलं वक्ष्ये शृणुष्व सुसमा
हितः परेध्वजस्य विप्रेंद्र यावच्चलति वायुना तावंति पापजालानि नश्यंत्येव न संशयः म
हापातकयुक्तो वा युक्तो वा सर्वपातकैः ध्वजं विष्णुगृहे कृत्वा मुच्यते सर्वपातकैः यावद्दि
नानि तिष्ठेत ध्वजो विष्णुगृहे द्विज तावद्युगसहस्राणि हरिसारूप्यमश्नुते आरोपितं ध्वजं
दृष्ट्वा ये भिनंदंति धार्मिकाः तेपि सर्वे विमुच्यंते ह्युपपातककोटिभिः आरोपितं ध्वजं विष्णु
गृहे धुन्वन्स्वकं कर्ता सर्वाणि पापानि धुनोति निमिषार्द्धतः यस्त्वारोपणं गृहे विष्णोर्ध्व
जं नित्यमुपाचरेत् स देवयानेन दिवं याति विष्णुमतिं स्तुतः। इति श्रीनारदीयपुराणे पूर्वभा
गे व्रताख्याने ९ नारद उवाच भगवन्सर्वधर्मज्ञ सर्वशास्त्रार्थपारग सर्वकर्मवरिष्ठं च न ५८

83

योक्तं ध्वजधारणं यत्फलं वै सुमतिर्नामध्वजारोपणे मुनेः त्वयोक्तं तस्य चरितं विस्तरे
णममादिश सनक उवाच शृणुष्वैकमनाः पुण्यमितिहासं पुरातनं ब्रह्मणा कथितं
मह्यं सर्वपापप्रणाशनं आसीत्पुरा कृतयुगे सुमतिर्नाम भूपतिः सोमवंशोद्भवः श्रीमा
न्सप्तद्वीपैकनायकः धर्मात्मा सत्यसंपन्नः शुचिः संयतेन्द्रियः सर्वलक्षणसंयुक्तः स
र्वसंपद्विभूषितः सदा हरिकथासेवी हरिपूजापरायणः हरिभक्तिपराणां च शुश्रूषुर्नि
रहंकृतिः पूज्यपूजारतो नित्यं समदर्शी गुणान्वितः सर्वभूतहितः शांतः कृतज्ञः कीर्तिमा
स्तथा तस्य भार्या महाभागा सर्वलक्षणसंयुता पतिव्रता पतिप्राणा नाम्ना सत्यमति
र्मने (तावुभौ दंपती नित्यं समदर्शी गुणान्वितः सर्वभूतहितः शांत कृतज्ञः कीर्तिमांस्तथा
तस्य भार्या महाभागा सर्वलक्षणसंयुता पतिव्रता पतिप्राणा नाम्ना सत्यमतिर्मने) तावुभौ
दंपती नित्यं हरिपूजापरायणौ जातिस्मरौ महाभागौ सत्यज्ञौ सत्यपरायणौ अन्नदाननतौ
नित्यं जलदानपरायणौ तडागारामवाप्यादीनसंख्यातान्वितेनतुः सा तु सत्यमतिर्नित्यं कृ
विविक्तगृहसानि नृत्यंती तत्र संतुष्टा मनोज्ञा मंजुवादिनी सोपि राजा महाभागो द्वादशीदि
त्य द्वादशी
ने ध्वजमारोपयत्स्वयं मनोज्ञं बहुविस्तरं एवं हरिपरं नित्यं राजानं धर्मकोविदं प्रियां सत्यम
तिं चास्य देवा अपि सदास्तुवन् त्रिलोके विश्रुतौ ताताव दंपती धर्मकोविदौ आययौ बहुभिः
शिष्यैर्द्रष्टुकामो विभांडकः तमायांतं मुनिं श्रुत्वा स तु राजा विभांडकं प्रत्युद्ययौ सपत्नीकः
पूजाभिर्बहुविस्तरं कृतातिथ्यक्रियं शांतं कृतासनपरिग्रहं नीचासनस्थितो भूपः प्रांज

ना.पु.
५९

लिसंनिरब्रवीत् राजोवाच भगवन्कृतकृत्योस्मि त्वदभ्यागमनेन वै सतामागमनं संतः
प्रशंसंति सुखावहं यत्रस्यात्महतांप्रेमतत्र स्युः सर्वसंपदः तेजः कीर्तिर्धनं पुत्राः इतिप्राहु
र्विपश्चितः तत्रतत्रदिनंपापानि संक्षयांश्यात्वदिनं शनैः युष्मत्संगः प्रकुर्वीत महतीकरुणांप्रभो
योमद्भिषा रयेच्छन्महत्मादजलेरतः सस्नानमर्दिनीतीर्थे प्रपुराणानाहात्म्यसमणयः ममपुत्रा
श्चदाराश्चमत्पतयिसमर्पिताः सामन्तापयचिंतेमं किंचिर्यंकरवाणीति विनयावनतंमु
नेसनिरीक्ष्यमुनिसत्तमः स्पृशन्करेणतंप्रीत्या प्रत्युवाचातिहर्षितः ऋषिरुवाच राजन्यदु
क्तंभवता तत्सर्वंत्वत्कुलोचितं विनयावनतः सर्वो बहुश्रेयो लभेदिह धर्मश्चार्थश्चकाम
श्चमोक्षश्चनरपसत्तम विनयाल्लभतेमर्त्यो दुर्लभं किंमहात्मनां प्रीतोस्मितवभूपालस
न्मार्गपरिवर्तिनः स्वस्तिरस्तुसततं भूयाद्यत्पृष्टोस्मित्वं यतो प्रजावहुविधाः संतिहरित
ष्टविधायिका तासांनित्यंधनारोग्यवर्धनेसेवनसदोद्यतः आर्याभिपितवसाधीर्यनित्यंत्वत्प्र
रायणा किमर्थमेतद्वृत्तांतं यथावद्वक्तुमर्हसि राजोवाच श्रृणुष्व भगवन्सर्वं यत्पृच्छसिव
दामितत आश्चर्यभूतं लोकानां मामवयोश्चाधितिष्ठ अहमासं पुराशूद्रो मालिनिर्नाम सत्त
म कुमार्गनिरतो नित्यं सर्वलोकाहितेरतः पिशुनोधर्मविद्वेषी देवद्रव्यापहारकः गोघ्न
श्च ब्रह्महा चौरः सर्वप्राणिवधेरतः नित्यंनिष्ठुरवक्ताच पापी वेश्यापरायणः एवंस्थितः
कियत्कालमनादृत्य महद्वचः सर्वबंधुपरित्यक्तो दुःखीवनमुपागतः मृगमांसाशनोनि
त्यंतथा पांथविलुंपकः एकाकी दुःखबहुलो मयवसं निर्जने वने एकदा तृड्परिश्रांतो निदा ५९

84

85

यार्त्तः पिपासितः जीर्णदेवालयं विलोक्य प्रविजनेवने हंसकारंडवाकीर्णं तत्समीपे
महत्सरः पश्यं तत्र वनकपित्थाम्रकादितत्त्वनीसार अपिबं तत्र पानीयं तत्तीरे विगत श्रमः
फलानि जग्ध्वा शीर्यानि स्वयं तत्र वनिवासिना तस्मिन् जीर्णालये विश्रान्तिं वांछन् तत्र वान् अहं जी
र्णास्फटितसंधाने तस्या नित्यमकारियं पश्यंश्च तत्र काष्ठे ... हंसस्य कस्य केलितं तस्मि।
न्नीर्णालये विश्रान्तिं वांछता च तवानहं जीर्णस्फटितसंधाने तस्या नित्यमकारियं सहवासो
ततः किमभूत् यालिनामस्तिनीश्वर नत्वाहं व्याधिदुःखितो हताश्च विपाल्यगात् आजीवं
त्रिंशवर्षाणि विंशतिं स्थितः अथैयमागतान्या ... देशसमन्वा निषादकुलजा वि
प्रवान्नात्त्यन्ता यकोकिला वेधवशी परित्यक्ता दुःखिता जीवि शुहः त्वत्स्थं पटिश्रो
नाशोचन्तीसहकृतं हायं देवयोगात्समागता भ्रमन्ती विजनेवने श्रीष्मतापार्दिता वाहे
स्तानेचापिनिपीडिता संतोषाद्र्दिता ह्यत्ता जाता मे विपुलाद्या दत्तं मया जलं चास्यै मांस
वन्यफलानि च गताश्रमा विभयं ... यथानंथ अवेदयत्सवृत्तान्तं तस्यास्य
महात्मने अहं कोकिलनीनाम्ना निषादकुलसंभवा दारुकस्य सुता चाहं विंध्यपर्वतवा
सिनी परस्वहारिणी नित्यं सदा पैशुन्यवादिनी दुःशीलाविवमुक्ता तवं ... वर्गे समाजिता
कियत्कालेन ततः पश्चात् भ्रमन्ती हलोकनिंदिता देवात्सा ... विहाय मां
काना रेविजनेचेका भ्रमन्ती दुःखपीडिता दैवात्त्व ... जीविता हं त्वया पुना रसे
वस्वकृतं कर्म मया सर्वं त्वं वेदयत ततो देवालये तस्मिन् दंपती भावमाश्रितौ स्थितौ वर्षा

मुदितौ वद्ध्वा

86

णि दशा च आवां मासफलाशिनौ एकादशमशयानेन समतौ निर्भर्त्समने नत्र देवालये स
ना.पु. त्रौ मासं भोजनानन्तरं वद्ध्वा च दृढं ग्रीवे स्वयं च कि चमो हितौ प्रारब्धकर्मभोगांतमावां युगप
८० द्गतौ यमदूतास्तदा याताः पाशहस्ता भयंकराः नेतुमावां महाकर्मीस्तद्धोरं यमशा गौ
सनौ ततः प्रसन्नो भगवान्कर्मणा मममानद दृष्ट्वा समय सुखकारं संततिनाकृतानतः
स्वदूतान्प्रेषयामास स्वभक्तावनतत्परः ते दूता देवदेवस्य शंखचक्रगदाधराः सहस्र
सूर्यसंकाशाः सर्वे चारुचतुर्भुजाः किरीटकुंडलधराहारिणो वनमालिनः दिशो वि
तिमिराविप्रकुर्वतः स्वेन तेजसा भयंकरांश्च पाशहस्तान्दृष्ट्वा ते यमकिंकरान् प्राब्रुवो
ग्रहणोपन्तान्तत्र कृष्णपराययाः विष्णुदूता ऊचुः भो भो कृष्णकर्मराजा विवेकपरिवर्जि
ताः संचधर्मेतौ निष्पापौ दंपती हविवल्लभौ विवेकस्त्रिषु लोकेषु संपदामादिकारणं
अपापेषां पथीर्यस्मात्तं विद्याद्धर्मा धर्मं यमदूता ऊचुः युष्माभिः सत्यमेवोक्तं किंत्वेतौ
पापिसत्तमौ यमेन पापिनो हस्मास्त्रैष्यामो वयं त्विमौ श्रुति प्रणिहितो धर्मो ह्यधर्म
स्तद्विपर्ययः धर्माधर्मविवेकोयं तत्रैष्यामो यमांतिके एतच्छ्रुत्वा तिकृपिता विष्णुदूत
ता महौजसः प्रत्यूचुस्तान्यमभटान्धर्मे धर्ममानिनः विष्णुदूता ऊचुः अहो कष्टं य
मदूताः सधर्मः स्याने सभा समाप्ति विवेकशून्या ते नितरां प्रापदा सहज नर्कमायाति
येषाम्नरकावप्तता नागताः एष्टं किमर्थम्यापिकत्रे पापानिष्टो यमाः स्वकर्मत ८०
यपर्ययेन महापापात्किनोपिच निपातिनं रके घोरे यात्व संशाकिता रकं एवं संचित्य

तेन शून्यस्त्वमापन्नमाथ दामादिकारणं ७

पातोऽसहस्राणि छिन्नानि तथा किमर्थं पापकर्माणि करिष्यथ पुनः पुनः श्रुतिप्रणी-
हितो धर्मः सत्यं सत्यं न संशयः किं ताभ्यां चरितानां धर्मो नरवसामो यथा तथ्यं पतितोपा-
पविनिर्मुक्तो हरिस्मरणपरायणः हरिस्मरणमात्रेण मानो च मच धर्मविलेपिते पद्मावन
नेन चक्रेण तैश्च धर्जरे पणीं अंतकाले विमानं देहे नैन निश्चापनां गतो अंतकाले न
यत्रा मक्षतोमा पिचं वै सकृत लभते परमं स्थानं किमत्र श्रुपरायणा महापातक
युक्तो वा युक्तो वा पुष्पपातकैः कृष्णसेवी नरो दृष्टिमतः परमां गतिं यतीनां वि
ष्णुभक्तानां परिचर्यापरायणाः ते हूताः सहसा यांति यान्ति नो यान्ति परां गतिं महत्तं
वास्महूर्तार्धं यालिप्तेह हरिमंदिरे सोपि याति परं स्थानं किमु शास्त्रविश्वासपरः उपले
पनकर्तारो ये संमार्जनपरायणाः पतो हरिगृहे नित्यं जीर्णशीर्णापितेन पको जलसेचन
कर्ता यो दीपदो हरिमंदिरे कथमेतो महाभागो यातनां भोगमर्हथः इत्युक्ता विस्मितह
नसोकिता याशांलं देवहि श्रुत्वा वा विमाना अपपत्यु विष्णोः परं पदं तत्र सामीप्य
मापन्नो देवदेवस्य चक्रिणः दिव्यान्भोगान्भुक्त्वं तोना वत्कालं मतीश्वर दिव्यान्भोगा
न्ततत्रापि भुक्त्वा याता महीमिमां अत्रापि संपदं तुला हरिसेवाप्रसादतः अनिच्छया
कृतेनापि सेवने च हरेर्मुने प्राप्स्मीह कफलं विप्रदेवानामपि दुर्लभं इच्छया शाश्वि
षां भक्तिभावेन माधवं पाप्यावः परमं स्थानं यतीतिदे न निरूपितः अवशेनापि यत्क
र्म कृतं तस्यास्य महत्फलं जायते भूमिदेवेन्द्र किं पुनः श्रद्धया कृतं एतदुक्तं निशम्या

नार॰ ९१ सोऽसम्मुनीश्चैव विभांडकः प्रशस्यं दंपतीलोनं तस्य यौवनं तपोबलं तस्माज्जानीहि देवर्षे देवदेव
स्य चक्रिणः एवं चिंतयतां तस्य वै पाकाम अथ नृपसास्मिता हरिपूजापरायणान्तहरी एवं सनातनः
ददाति परमं श्रेयः सर्वकामफलप्रदः यदं देवं पुण्यमाख्यानं सर्वपापप्रणाशनं पठेच्छृणु
याद्वापि सोपि याति परां गतिं ॥ इति श्रीनारदीयपुराणे पूर्वभागे व्रताख्याने १० सनक
उवाच अन्यद्व्रतं प्रवक्ष्यामि शृणु नारद तत्ततः दुर्लभं सर्वलोके भविष्यति हरिपंचकं
नारीणां च नराणां च सर्वदुःखनिवारणं धर्मकामार्थमोक्षाणां निदानं मुनिसत्तमः
सर्वाभीष्टप्रदं चैव सर्वव्रतफलप्रदं मार्गशीर्षे सिते पक्षे दशम्यां नियतेंद्रियः कुर्यात्स्ना
नादिकं कर्म दंतधावनपूर्वकं कृत्वा देवार्चनं सम्यक् कथयापि च महायुतान् एकाशी च भवे
त्तस्मिन् दिने नियमसमास्थितः ततः प्रातः समुत्थाय एकादश्यां मुनीश्वर स्नानं कृत्वाय
थाचारं हरिं चैवार्चयेद्गृहे स्नापयेद्देवदेवेशं पंचामृतविधानतः अर्चयेत्परया भक्त्या गं
धपुष्पादिभिः क्रमात् धूपैर्दीपैश्च नैवेद्यैस्तांबूलैश्च प्रदक्षिणैः संपूज्य देवदेवेशं मामि
मं मंत्रमुदीरयेत् नमस्ते ज्ञानरूपाय ज्ञानदाय नमोस्तुते नमस्ते सर्वरूपाय सर्वसि
द्धिप्रदायिने एवं प्रणम्य देवेशं वासुदेवं जनार्दनं वक्ष्यमाणेन मंत्रेण उपवासं समर्पयेत्
पंचरात्रं निराहारो ह्यद्यप्रभृति केशव त्वदाज्ञया जगत्स्वामिन् मम भीष्टप्रदो भव एवं
समर्प्य देवाय उपवासं जितेंद्रियः रात्रौ जागरणं कुर्यात् एकादश्यां मुनीद्विज द्वादश्यां च
त्रयोदश्यां चतुर्दश्यां जितेंद्रियः पौर्णमास्यां च कर्तव्यमेवं विप्र अवनेत्सने एकादश्यां ९१

पौर्णमास्यां कर्त्तव्यं जागरं तथा पंचामृतादिस्नानं मासमात्रं दिनपंचकं तीर्थस्नानपंचे
द्विमे पौर्णमास्यां तु शक्तितः तिलहोमश्च कर्त्तव्यस्तिलस्नानं तथैव च ततः षष्ठे दिने प्राप्ते
निर्वर्त्य सायमाह्निकं संप्राश्य पंचगव्यं च पूजयेद्विधिवद्धरिं ब्राह्मणान्भोजयेत्पश्चाद्धिम
वैसन्यवातिन ततः स्वबंधुभिः सार्द्धं स्वयं भुंजीत वाग्यतः एवं यो वा दिमासेषु कार्त्तिकोक्ते
षु नारद स्वल्पकैर्व्रतं कुर्यात्सर्वोक्तविधिना नरः एवं वै व्रतमेकाकार्यं व्रतं पापप्रणाशनं पु
नः प्राप्ते मार्गशीर्षे कुर्यात्तु द्वादशं व्रती एकादश्यां निराहारो भवेन्नत्वा विधिवद्द्विज द्वादश्यां
पंचगव्यं च प्राशयेत्सुसमाहितः गंधपुष्पादिभिः सम्यक् देवदेवं जनार्दनं अभ्यर्च्य पाय
नैवेद्यान्ताम्रपात्राणि यान्निवेदयेत् पापघ्नं मधुकं तमिश्रं स्नानदं कं फलान्वितं स्वर्णं पात्रं सयु
तं स्वर्णकुंभसंस्थितं वस्त्रयुग्मादिकं कुंभं पंचरत्नसमन्वितं दद्याद्ध्यात्वा विष्णुर्विप्रा
ह्मणाय मनीषया सर्वात्मन् सर्वभूतेश सर्वव्यापिन् सनातन परमान्नप्रदानेन सुप्रीतो भ
व माधव अनेनोपायनं दत्वा ब्राह्मणान्भोजयेत्ततः शक्तितो बंधुभिः सार्द्धं स्वयं भुंजीत वा
ग्यतः व्रतमेतत्त्वयः कुर्याद् द्वादश्यां चक्रसंज्ञितं तत्पुण्यफलमाप्नोति विष्णुलोकं स गच्छति व्रत
मेतत्तु कर्त्तव्यमविच्छिन्नं द्विजोत्तम तस्य सर्वं पापकं नाशयेत्तत्क्षणान्नरः समसं द्विज गंगाकोटि
सहस्राणि दत्वा यत्फलमाप्नुयात् तत्फलं लभते पुंभिरेतस्मात्तु पूर्वासतः यत्नेन कुर्या
यज्ञत्वा नारायणपरायणाः सम्यग्भवेन्महाघोरैः पातकानां च कोटिभिः इति श्रीनार
दीयपुराणे पूर्वभागे व्रताख्याने २१ सनक उवाच अन्यद्व्रतवरं वक्ष्ये तत्क्षणात्सुसमाहि

९०

नः सर्वपापहरं पुण्यं सर्वलोकोपकारकं आषाढे श्रावणे वापि तथा भाद्रपदेपि च नैष्ठे
वाश्विने कैमासे कुर्याद्व्रतं द्विज एतेष्वन्यतमे मासे शुक्लपक्षे जितेंद्रियः प्रातर्दंतधा
स्नात्वा नित्यं तथा व्रतपूर्वकं नित्यं देवार्चनं कुर्याद्विधिवत्सुसमाहितः एकादश्यां ब्रह्मचारी
ना.प्र. भूमिशायी जितेंद्रियः आराधयेत्तं च गणेशं चतुर्थ्यां हि समीपतः ततः प्रातः समुत्थाय पुनि
९२ संकल्पमसमाप्य च सुहृत्या पूजयेद्विष्णुं वशी क्रोधविवर्जितः विहितैः सहितो विप्र सचेत्रि
नायथोचितं संकल्पं ततः कुर्यात्स्वस्तिवाचनपूर्वकं मासमेकं निराहारो यद्यप्रमत्ति
केशव मासांते पारणं कुर्वे देवदेव त्वदाज्ञया न पोषितमलं भवत्र प्रसादफलदायक समा
भीष्टप्रदं देहि सर्वविघ्नान्निवारय एवं समुच्चार्य देवस्याग्निहोत्रं सर्वतः शुभं ततः प्रस्थितिमा
संते निवसेद्धरिमंदिरे प्रत्यहं स्नापयेद्देवं पंचामृतविधानतः दीपं निरंतरं कुर्यात्तस्मिन्
मासे हरेर्गृहे प्रत्यहं लापयेत्काष्ठे अपामार्गसमुद्भवं ततः स्नात्वा विधिवन्नारायणपरा
यणः ततः संस्थापयेद्विष्णुं पूर्ववत्प्रयतोर्चयेत् ब्राह्मणान्भोजयेद्भक्त्या भक्तियुक्तः स
दक्षिणां स्वयं चैव बंधुभिः सार्द्धं भुंजीत प्रयतेंद्रियः एवं मासोपवासाख्यं व्रतं कुर्यात्त्रयोदश
वर्षाणि वेदविदुषे गां प्रदद्यात्सदक्षिणां भोजयेद्ब्राह्मणान्द्वादश शैवविधानतः एवं मा
चदक्षिणां दद्याद्ब्राह्मणाभरणानि च मासोपवासव्रतमेतद्यः कुर्याज्जयतेंद्रियः आसौ यो
मस्पयत्नस्य हि सुगां फलमश्नुते व्रतं कृतवः कृतं येन पारकं नित्यसततम् सुलभं परम ९२
पुण्यमश्वमेधसहस्रं भवेत् पंचकृत्वो व्रतमिदं कृतं येन महात्मना अत्याग्निष्टोमजं पुण्य

द्विगुणं प्राप्नुयान्नरः मासोपवासव्रतं यः करोति सुसमाहितः ज्योतिष्टोमस्य यज्ञस्य
फलं सोष्टगुणं लभेत् निराहारः समं कृत्वा यो मासोपवासकान् अश्वमेधस्य यज्ञस्य
फलमष्टगुणं लभेत् मासोपवासान्यः कुर्याद्दशकृत्वो जितेन्द्रियः नरमेधस्य यज्ञस्य फलं पंच
गुणं लभेत् यस्तु मासोपवासांस्तु नव कृत्वः समाचरेत् गोमेधमखजं पुण्यं लभते त्रिगुणं न
रः दश कृत्वस्तु यः कुर्यात्सरको मासिसूक्तम स ब्रह्मसंयज्ञस्य त्रिगुणं फलमश्नुते एकाद-
शपराकांस्तु यः कुर्यात्संयतेन्द्रियः स याति हरिसारूप्यं सर्वभोगसमन्वितः त्रयोदश पराकां
स्तु यः कुर्यात्प्रयतो नरः स याति परमानंदं यत्र गत्वा न शोचति मासोपवासनिरतां गंगास्नान
परायणाः धर्ममार्गप्रवक्तारो मुक्ता एव न संशयः आकीर्णा विधवा नारी भिर्यतिभिर्ब्रह्मचारिभिः
मासोपवासः कर्तव्यो वनस्थैश्च विशेषतः नारी वा पुरुषो वापि व्रतमेतत्सुदुर्लभं कृत्वा मो
क्षमवाप्नोति योगिनामपि दुर्लभं गृहस्थो वानप्रस्थो वा यतिर्वा भिक्षुरेव वा मूर्खो वा पंडि
तो वापि श्रुत्वैतन्मोक्षभाग्भवेत् इदं पुण्यं व्रताख्यानं नारायणपरायणः शृणुयाद्वा वदे
द्वापि सर्वपापैः प्रमुच्यते इति श्रीनारदीयपुराणे पूर्वभागे व्रताख्याने २२ सनक उवाच
इदमन्यत्प्रवक्ष्यामि व्रतं त्रैलोक्यविश्रुतं सर्वपापप्रशमनं सर्वकामफलप्रदं ब्राह्मणक्ष-
त्रियविशां शूद्राणां चैव योषितां मोक्षदं कुर्वतां भक्त्या विष्णोः प्रियतरं द्विज एकादशी
व्रतं नाम सर्वाभीष्टप्रदं नृणां कर्तव्यं सर्वथा विप्र विष्णुप्रीतिकरं यतः एकादश्यां न भुं
जीत पक्षयोरुभयोरपि यो भुंक्ते सोत्र पापीयान्परत्र नरकं व्रजेत् उपवासफलं लिप्सुर्

ना.पु. श्राद्धकवचनद्वयं । पूर्वापरदिने स्नात्वा होमं तेन प्रथमे एकादशीदिने यस्तु भोक्तुमिच्छति
१९१ मानवः स भोक्ता सर्वपापानि स्वर्गयान्नैव संशयः अवेद्यमाप्नोमि एकादशी द्वादश्यां च मनीष
र एकादश्यां निराहारो यदि मंत्रि सभी स्पति यानि कानि च पापानि ब्रह्महत्यादिकानि च
अन्नमाश्रित्य तिष्ठन्ति संप्राप्ते हरिवासरे दिने ब्रह्महत्यादिपापानां कथंचिन्निष्कृतिर्भवेत् ए
कादश्यां तु यो भुंक्ते न स्यान्नैवास्य निष्कृतिः महापातकयुक्तो वा युक्तो वा सर्वपातकैः
एकादश्यां निराहारः स्थित्वा याति परां गतिं एकादशी महापुण्या विष्णोः प्रियतरा ति
थिः संसेव्या सर्वथा विप्रैः संसारच्छेदलिप्सुभिः दशम्यां प्रातरुत्थाय दंतधावनपूर्वकं
चन्दनादिभिः संपूज्य ... यावत् पूर्वकं स्नापयेद्धि शिवं विष्णुं पूजयेत् प्रयतेन्द्रियः एका
सि दश्यां निराहारो जितेन्द्रियो ... ध्यात्वा नियतो विष्णुं नारायणपरायणः एकादश्यां
तथा स्नात्वा संपूज्य च जनार्दनं गंधपुष्पादिभिः सम्यक् ततस्तं च मुदीरयेत् एकादश्यां नि
राहारः स्थित्वाद्याहं परेऽहनि भोक्ष्यामि पुंडरीकाक्ष शरणं मे भवाच्युतः इमं मंत्रं समुच्चार्य
देवदेवस्य चक्रिणः भक्तिभावेन तुष्टात्मा उपवासं समर्पयेत् देवस्य पुरतः कुर्याज्जागरं नि
यतो व्रती गीतैर्वाद्यैश्च नृत्यैश्च पुराणश्रवणादिभिः ततः प्रातः समुत्थाय द्वादशीदिवसे
व्रती स्नात्वा च विधिवद्विष्णुं पूजयेत् प्रयतेन्द्रियः पंचामृतेन संस्नाप्य एकादश्यां जनार्दनं
द्वादश्यां पयसा विप्र हरिसारूप्यमश्नुते अज्ञानतिमिरांधस्य व्रतेनानेन केशव प्रसीद
सुमुखो भूत्वा ज्ञानदृष्टिप्रदो भव एवं विज्ञाप्य विप्रेंद्र माधवं कमलापतिं ततः ब्राह्मणान्भोज ९५

येऽकुर्वन्पापदृष्या हि दाराणां च तथा नराः स्वबंधुभिः सार्द्धं नारायणपरायणाः कृत्वा पंचमहाय
नः स्वयं भुंजीत वाग्यतः एवं यः प्रयतः कुर्यात्साधुमेकादशीव्रतं स याति विष्णुभवनं पुनरा
वृत्तिदुर्लभं उपवासव्रतपरो धर्मकार्यपरायणाः चंडालान्पतितांश्चैव नेक्षेदपि कदाचन ना
स्तिकान्भिन्नमर्यादान्निंदकान्पिशुनांस्तथा उपवासव्रतपरो नालपेच्च कदाचन वृषलीसूति
पोष्टारं वृषलीपतिमेव च अयाज्ययाजकं चैव नालपेन्मतिमान्व्रती कुंडाशिनं गायकं च तथा
देवलकाशिनं भिषजं काव्यकर्त्तारं देवद्विजविरोधिनं परान्नलोलुपं चैव परस्त्रीनिरतं तथा
उपोषवासनिरतो वाङ्मात्रेणापि नार्चयेत् इत्येवमादिभिः शुद्धो वशी कर्महिते रतः उपवास
परो भक्त्या परां सिद्धिमवाप्नुयात् नास्ति गंगासमं तीर्थं नास्ति मातृसमो गुरुः नास्ति विष्णुसम
ं दैवं न च नास्ति अनशनात्परं नास्ति क्षमासमा माता नास्ति कीर्तिसमं धनं नास्ति ज्ञानसमो ला
भो न च धर्मसमः पिता न विवेकसमो बंधुर्नैकादश्याः परं व्रतं अत्राप्युदाहरंतीममितिहा
सं पुरातनं संवादं भद्रशीलस्य तत्पितुर्गालवस्य च पुरा हि गालवो नाम मुनिः सत्यपरायणः
उवास नर्मदातीरे शांतो दांतस्तपोनिधिः बहुवृक्षसमाकीर्णे गजभल्लनिषेविते सिद्धचारण
गंधर्वयक्षविद्याधरान्विते कंदमूलफलैः पूर्णे मुनिवृंदनिषेविते गालवो नाम विप्रेंद्रो नि
वासमकरोच्चिरं तस्याभवद्भद्रशील इति ख्यातः सुतो वशी जातिस्मरो महाभागो नारायण
परायणः बालक्रीडनकालेपि भद्रशीलो महामतिः मृदा च विष्णोः प्रतिमां कृत्वा पूजयते स
दा वयस्यान्बोधयते चापि विष्णुः पूज्यो नरैः सदा एकादशीव्रतं चैव कर्त्तव्यमपि पंडिते एवं ते

ना.पु.
९५

वोपितास्नेन शिशवोपि मुनीश्वर हरिं स्वदैवनिर्माय पूजयन्ते मृण्मयं सदा अर्चयंति महाभा
गा विष्णुभक्तिपरायणाः नमस्कुर्वंत भद्रमति विष्णवे सर्वजिष्णवे सर्वेषां जगतां स्वामि मुच्या
दित्थं ब्रवीति च क्रीडाकाले मुहूर्तं वा मुहूर्तार्धमथापि वा एकादशीति संकल्प्य व्रतं यच्छति
केशवं एवं स्वचरितं दृष्ट्वा तनयं गालवो मुनिः अपृच्छद्विस्मयाविष्टः समालिंग्य तपोनिधिः
गालव उवाच भद्रशील महाभाग भद्रशीलोसि सुव्रत चरितं मंगलं यत्ते योगिनामपि दुर्ल
भं हरिपूजापरो नित्यं सर्वभूतहिते रतः एकादशीव्रतपरो निषिद्धाचारवर्जितः निर्द्वंद्वो
निर्ममः शांतो हरिध्यानपरायणः एवमेतादृशी बुद्धिः कथं जाता तवार्भकस्य ते विनापि म
हतां सेवां हरिभक्तिर्हि दुर्लभा स्वभावतो जनस्यास्याविद्याकामकर्मसु प्रवर्तते मतिर्व
त्स कथं ते लौकिकी कृतिः सत्संगोपि मनुष्याणां पूर्वपुण्यातिरेकतः जायते भगवद्भक्ति
स्तदहं विस्मयं गतः पृच्छामि प्रीतिमापन्नस्तद्भवान्वक्तुमर्हति भद्रशीलो मुनिश्रेष्ठः पित्रै
वं संविकल्पितः जातिस्मरः सतां मान्यो हृष्टः प्रहसिताननः स्वानुभूतं यथा वृत्तं सर्वं पित्रे न्य
वेदयत् भद्रशील उवाच शृणु तात मुनिश्रेष्ठ स्वानुभूतं मया पुरा जातिस्मरत्वाज्जानामि
यमेन परिभाषितं एतच्छ्रुत्वा महाभागो गालवो विस्मयान्वितः उवाच प्रीतिमापन्नो भद्र
शीलं महामतिं गालव उवाच कस्त्वं पूर्वं महाभाग किमुक्तं च यमेन ते कस्य वा केन वा हे
तोस्तत्सर्वं वक्तुमर्हसि भद्रशील उवाच अहमासं पुरा तात राजा सोमकुलोद्भवः धर्मकी
र्तिरिति ख्यातो दत्तात्रेयेण शासितः नववर्षसहस्राणि महीं कृत्स्नामपालयं अधर्माश्च ९५

पापंदृष्ट्वातापमात्रेणप्रनष्टानि तपोधन

तथापर्मामयातबहवःकृताः ततःश्रियाप्रमत्तोहंवहुधर्ममकार्षिषे पापैरत्नलिप्तैस्सर्मीत्य ९५
षट्चरितोभवं पुराकृतानिपापानिमयानसबहून्यपि पापैर्दुर्वीर्यितोहंतवेदमार्गेसम
नुजं मत्वाशुसर्वेविद्रुताः कुटुंबकिंकिरामया अथमेनिर्गतेमातर्दृष्ट्वामद्देशजाः प्रजाः
सर्वेवंडकृतेवक्रुः घृणाःशासनमेभवत् एवंपापसमाचारोहमनाभ्रमतः सदा मृगयाभि
रतोभूत्वाहंकदाप्राविशंवनं अमैस्तोहंतेनतत्रहत्वाबहुविधान्मृगान् क्षुत्तृष्णापरिश्रांतःश्रो
तोरेवातीरमुपागमं रविनीहृतानपंक्तानिरेवायांस्नानमाचरं अहमेकेन्यएकाकीपीयुषमा
नः कृपयामत्र सम्मेतास्तत्रवैकेचित्तनतीरनिवासिनः एकादशीव्रतपरामयादृष्टानि
शामवि निराहारस्तनत्राहमेकाकीतज्जनैःसह जागरेकृतवांश्चापिसेनयारहितोनिशि
अधश्रमपरिश्रांतस्तृषिपासाप्रपीडितः तत्रैवजागरेतेहंतानपंचत्वमागतः ततोयमभ
टैर्वद्धोमहादंष्ट्राभयंकरैः अनेकक्लेशसंयुक्तमार्गेणाशोयमंतिके दंष्ट्राकरालवदनम
पश्यंसमवर्तिनं अथकालश्चित्रगुप्तमाहूयेदमभाषत अस्यपापानिताविधानेच यथाव
द्दंपडित एवमुक्तश्चित्रगुप्तोधर्मराजेनसत्तम चिरंविचारयामास पुनश्चेदमभाषत अ
सौपापरतस्तंमर्त्यापिश्रृणुधर्मप एकादश्यांनिराहारस्सर्वपापैःप्रमोचितः एषरेवात
टेरम्येनिराहारोहरेर्दिने जागरंचोपवासंचकृतवानितिपापतोगतः यानिकानिचपापानि
कृतानिस्वबहूनिच तानिसर्वाणिनष्टानिह्युपवासप्रभावतः एवमुक्तोधर्मराजश्चि
त्रगुप्तेनधीमता ननामदंडवद्भूमौममाग्रेनात्रकंपितः पूजयामाससत्रातत्रभक्तिभावे

सत्पात्रदानमथ धर्ममतीतिके ये विष्णुभक्तजनरताः एकादशीव्रतपरा विजितेंद्रियाश्च ८७ नारायणाच्युत हरे शरणं भवेति शांता वदं
ति सततं तरसा ॥८८॥

नयमंगताः ॥ ततश्च स्वभवनं गतान्सर्वान्तान्हि दूतान्यमो वावदत् धर्मराज उवाच ॥ कुशाधर्ममहद्योहता
हितं वत्स्यामि नत्तमं धर्ममार्गरतो न्यजध्वं नारायणाच्युत जनार्दन कृष्ण विष्णो पद्मेश
ना. पु. पद्मजपितः शिवशंकरेति नित्यं वदंत्यखिललोकहिताः प्रशांताः द्वरादूतास्त्यजततान्।
९५ स्समनेपुरिता नारायणार्पितकृतान्हरिभक्तिभाजः स्वाचारमार्गनिरतान्गुरुसेवकां
श्च सत्पात्रदाननिरतांश्च दीनपालान्दूतास्त्यजध्वमनिशं हरिनामसक्तान् पाषंड
संगरहितान्द्विजभक्तिनिष्ठान्सत्संगलोलुपतरांश्च तथातिथेयान् शंभौहरौ च सममद्दि
मनस्तथैव हनास्त्यजध्वं परोपकारपराञ्जनानां ये वीत्तिनाहहरिकथामृतमेव वैश्वनारा रा
यणस्मृतिपरायणमानसेस्य विप्रेंद्रपादजलसेवनतः प्रहृष्टास्तान्पापिनोपि च भटास्त
ततं त्यजध्वं ये मातृतातपरिभर्त्सनशीलिनश्च लोकद्विषो हितजनाहितकर्मणाश्च
देवस्वलोभनिरतास्तजननाशकर्नस्तान्नयध्वमपथं यमपाशबद्धाः । एकादशीव्रतप मप
राङ्मुखमुग्रशीलं लोकापवादनिरतं परनिंदकं च ग्रामस्य नाशकरमुत्तमवैरयुक्तं दू
ताः समानयत विप्रधनेषु लुब्धं ये विष्णुभक्तिविमुखाः प्रणमंति नैव नारायणं हि पा
पाणगतपालकं च विष्णालयं च न हि यांति नराः समर्थं स्तानानयध्वमतिपापरता
न्सदैव एवं श्रुतं पदान्तत्रयमेव परिभाषितं मयानतापदग्धेन स्मरंतं तत्कर्मनिर्दिष्टं प्र
सकर्मानुतापेन सद्धर्मश्रवणेन च तत्रैव सर्वपापानि निःशेषाणि गतानि मे पापदो
षाद्विनिर्मुक्तं हरिसारूप्यतां गतं सहस्रसूर्यसंकाशं प्रणनाम यमस्य मां एवं ह्यधावि। ९५

96

स्मिता स्तत्र यमदूता भयोत्कटाः विष्णोः संपर्कं च कुर्यमेन परिभाषिते ततः स शुश्रूयमाणो
विमानसंततसंकुले सद्यः संप्रेषयामास तत् हरेः परमं पदं विमानकोटिभिः सार्द्धं सर्वभोग 97
समन्वितैः कर्मणा तेन विप्रर्षे विष्णुलोके महीयते कल्पकोटिसहस्राणि कल्पकोटिशता
नि च स्थित्वा विष्णुपदं पश्चादिंद्रलोकमागमत् तत्रापि सर्वभोगाढ्यः सर्वदेवनमस्कृतः
तावत्काले दिवि स्थित्वा ततो भूमिमुपागमत् अत्रापि विष्णुभक्तानां जातो हंसवतां कुले जा
तिस्मरत्वाज्ज्ञानामि सर्वमेतन्महीपते तस्माद्विष्णुं नैवोद्योगं करोमि सहकालकैः एकाद
शीव्रतमिदं मिमि नित्रातनवान्विप्र ज्ञानेस्मर तत्प्रभावेन न ज्ञानं संप्राप्तं मया अवशेनापि य
त्कर्मकृतं तस्य फलं विदं एकादशीव्रतं भक्त्या कुर्वतां किमुत प्रभो तस्मात्त्वमपि विप्रेंद्र शुभ
मेकादशीव्रतं विष्णुपूजां चाहरहः परमस्थानकांक्षया एकादशीव्रतं यस्तु कुर्वीत श्रद्धया
नरः तेवकांति विष्णुभवनं परमानंददायकं एवं पुत्रवचः श्रुत्वा सततोगालवो मुनिः अवा
प परमां तुष्टिं मनसा चातिहर्षितः सज्जन्मसफलं जातं मद्वंशः पावनीकृतः यतस्त्वं मद्
हे जातो विष्णुभक्तिपरायणः इति संतुष्टचित्तस्तु तस्य पुत्रस्य कर्मणा हरिपूजाविधानं च य
थावत्समबोधयत् इत्येतत्ते मुनिश्रेष्ठ यथावत्कथितं मया संक्षेपाद्विस्तरान्मुने चाकिमन्य
च्छ्रोतुमिच्छसि इति श्रीनारदीयपुराणे पूर्वभागे व्रताख्याने २२ सूत उवाच एतन्निशम्य
सनकोदितमप्रमेयं पुण्यं हरेर्दिनभवं निखिलोत्तमं च पापौघशांतिकं व्रतसारमेवं ब्रह्मा रा
त्मजः पुनरभाषत हर्षयुक्तः नारद उवाच कथितं भवता सर्वं सनकेन नार्थकोविद ब्रह्मा

ख्यानं महापुण्यं यथावद्धरिभक्तिदं श्रुतं वीशोत्तमिच्छामि वर्णाश्रमाचारविधिं मुने तथा सर्वाश्रमा
चारं प्रायश्चित्तविधिं तथा एतन्मे वद महाभाग सर्वतत्वार्थकोविद कृपया परया मह्यं यथावद्व
ना.पु. क्तुमर्हसि सनक उवाच शृणुष्व मुनिशार्दूल यथा भक्तिप्रियंकरः वर्णाश्रमाचारपरैः पूज्यते
९९ हरिरव्ययः मन्वाद्यैः कथितं यच्च वर्णाश्रमनिबंधनं तत्ते वक्ष्यामि विधिवद्भक्तोसि नमतोत्
जे ब्राह्मणाः क्षत्रिया वैश्याः शूद्राश्चत्वार एव ते वर्णा इति समाख्याता एतेषु ब्राह्मणोधिकः ब्रा
ह्मणाः क्षत्रिया वैश्या द्विजाः प्रोक्तास्त्रयस्तथा मातृतश्चोपनयनाद्द्विजत्वं प्राप्यते त्रिभिः एतैर्व
र्णैः सर्वधर्माः कार्या वर्णानुरूपतः स्ववर्णधर्मत्यागेन पाषंडः प्रोच्यते बुधैः स्वगृह्योदितक
र्माणि द्विजः कुर्वन्कृती भवेत् अन्यथा पतितो भूयात्सर्वधर्मबहिष्कृतः युगधर्माः परिग्राह्या वर्णै
रेतैर्यथोचितैः देशाचारास्तथा ग्राह्याः स्मृतिधर्माविरोधतः कर्मणा मनसा वाचा यत्नाद्धर्मं समा
धर्म चरेत् अस्वर्ग्यं लोकविद्विष्टं धर्ममप्याचरेन्न तु समुद्रयात्रास्वीकारः कमंडलुविधारणं द्वि
जानामसवर्णासु कन्यासूपयमस्तथा देवरेण सुतोत्पत्तिर्मधुपर्के पशोर्वधः मांसादनं
तथा श्राद्धे वानप्रस्थाश्रमस्तथा दत्तायाश्चैव कन्यायाः पुनर्दानं परस्य च नैष्ठिकं ब्रह्मचर्यं
च नरमेधाश्वमेधकौ महाप्रस्थानगमनं गोमेधश्च तथा मखः एतान्धर्मान्कलियुगे व
र्ज्यानाहुर्मनीषिणः देशाचारपरिग्राह्यास्तत्तद्देशगतैर्नरैः अन्यथा पतितो ज्ञेयः सर्वध
र्मबहिःकृतः ब्राह्मणक्षत्रियविशां शूद्राणां च द्विजोत्तम क्रियाः सामान्यतो वक्ष्ये तच्छृणुष्व
समाहितः दानं दद्याद्ब्राह्मणेभ्यो यजेद्यज्ञैः सुरान् वृत्त्यर्थं याजयेच्चैव अन्यानध्यापये ९९ न्या

तथा यजनेयाजनेयोग्यान्नित्यो नित्योदकी भवेत् कुर्याच्च वेदग्रहणं तथाग्नेश्च परिग्रहं
ग्राहेद्वैवयाज्येयमवृद्धिर्भवेत्तथा सर्वलोकहितं कुर्यान्मृदुवाक्यमुदीरयेत् ऋतावभि
गमः पत्न्या शस्यते ब्राह्मणस्य वै नकस्याप्यहितं ब्रूयाद्धितं प्रजापते भवेत् द्विजादीनामिति
प्रेष्यः क्षत्रियोपि द्विजोत्तम कुर्याच्च वेदग्रहणं यजेद्देवान्मखेन तथा शस्त्राजीवी भवेच्चैव धर्मरक्षा
मि प्रकीर्तितं कुर्याच्च वेदग्रहणं यजेद्देवान्मखेन तथा पालयेद्धर्मतो महीं दुष्टानां शासनं कुर्या
च्छिष्टानां पालनं तथा पाशुपाल्यं च वाणिज्यं कृषिश्चापि द्विजसत्तम वेदस्याध्ययनं चैव वैश्यस्या
पि प्रकीर्तितं कुर्याच्च दानग्रहणं धर्मार्थी वै समाविशेत् क्रयविक्रयजैर्वापि धनैः कारुक्रिया
द्रवैः द्विजातीनां नितरां पोषणं पाकयज्ञैर्यजेत्तथा ब्राह्मणक्षत्रियविशां शुश्रूषानिरतो भवेत् ऋ
तुकालाभिगामी च स्वदारेषु भवेत्तथा सर्वलोकहितैषित्वं मंगलं प्रियवादिता अनायासो
मनोहर्षः तितिक्षा नातिमानिता सामान्यं सर्ववर्णानां मुनिभिः परिकीर्तितं सर्वेचमतिना
यानि स्वाश्रमोचितकर्माणि ब्राह्मणः क्षत्रिया वा यस्मादापद्यपि द्विज क्षत्रियोपि च विद्वृत्ति
मस्थाय दिनमाश्रयेत् नाश्रयेत्क्षुद्रवृत्तिं तु अत्यापद्यपि वै द्विजः यथाश्रयो हितो मनुष्यत्वा
शालनां व्रजेत् ब्राह्मणक्षत्रियविशां त्रयाणां तु निगद्यते चत्वारश्चाश्रमाः प्रोक्ताः पञ्चमो नो
पपद्यते ब्रह्मचारी गृही वानप्रस्थो भिक्षुश्च सत्तम चतुर्भिराश्रमैरेभिः साध्यते धर्मोत्त
म विद्भुक्त्यपाति विप्रेन्द्र कर्मयोगरतात्मनः निःस्पृहाः शान्तमनसः स्वकर्मनिरतास्च च
ततो यान्ति परं स्थानं यतो नावर्तते पुनः इति श्रीनारदीयपुराणे पूर्वभागे सदाचारे २४

१००

सनकउवाच वर्णाश्रमाचारविधिं प्रवक्ष्यामि विशेषतः शृणुष्वनन्यनिष्ठः सन् सावधानेन चे
तसा यः स्वधर्मं परित्यज्य परधर्मं समाचरेत् पाषंडः स हि विज्ञेयः सर्वधर्मबहिः कृतः ग
र्भाधानादिसंस्काराः कार्या मंत्रविधानतः स्त्रीणाममंत्रतः कार्या यथाकालं यथाविधि
ना.पु. सीमंतकर्म प्रथमे चतुर्थे मासि शस्यते षष्ठे वा सप्तमे वापि अष्टमे वापि कारयेत् जाते पुत्रे
९० पिता स्नात्वा सचेलं जातकर्म च कुर्याच्च नांदीश्राद्धं स्वस्तिवाचनपूर्वकं हेम्ना वाथ रजते
नापिहृद्दिश्राद्धं प्रकल्पयेत् अन्नेन कारयेद्यस्तु स चांडालसमो भवेत् जाताभ्युदयिके श्राद्धे
पिता पुत्रस्य वा यतः कुर्वीत नामनिर्देशं सूतकांते यथाविधि अस्पष्टमर्थहीनं च अतिगुर्वे
तरणान्वितं न दद्यान्नाम विप्रेंद्र तथा च विषमाक्षरं तृतीयवर्षे चौलं च पंचमे षष्ठमेऽपि के सप्त
मे चाष्टमे वापि कुर्याद्गृह्योक्तमार्गतः दैवयोगादतिक्रांते गर्भाधानादिकर्मणि कर्तव्यः पादकृच्छ्रो
वै चैलेनार्द्धं प्रकल्पयेत् गर्भाष्टमेऽष्टमे वाब्दे ब्राह्मणस्योपनायनं आषोडशाब्दपर्यंतं गौणकाल ब्राह्मणस्यो पा०
स्मृतश्च गर्भैकादशमे राजन्यस्योपनायनं गौणं द्वाविंशाब्दपर्यंतं कालमाहुर्विपश्चितः
वैश्योपनयनं प्रोक्तं गर्भद्वादशमे तथा चतुर्विंशाब्दपर्यंतं गौणमाहुर्मनीषिणः एतत्काला
कर्मोपरि साधि वध्यूर्ध्वं हि न स्यात् तिर्जीव तत्र विद्यां त्वनेन नैवालभेत् लोहितो पनयने विप्र मुख्यकालमतिक्रमे
द्वादशाब्दं चैव कृच्छ्रं पश्चाच्चांद्रायणं तथा स्नानं पनहत्ये चैव कृत्वा कर्म समाचरेत् अन्यथा पति
तविद्याके नापि ब्रह्महा भवेत् मौंजी विप्रस्य विज्ञेया धनुर्ज्या क्षत्रियस्य तु अर्वी वैश्यस्य वि ६
ज्ञेयाऽध्ययनाजिनं तथा विप्रस्य प्रोक्तमैणेयं रौरवं क्षत्रियस्य तु आजं वैश्यस्य विज्ञेयं दंडाल्व

ण्डे यथाक्रमं पालाशं ब्राह्मणस्योक्तं न्यग्रोधोदुम्बरं तथा । वैल्वं वैश्यस्य विहितं तत्प्रमाणान्यथाक्र
मं विप्रस्याकेशमानं स्याल्ललाटं क्षत्रियस्य च नासाग्रसंमितं दण्डं वैश्यस्य तु विपश्चितः तथा
वासांसि वल्कलानि विप्रादीनां यथाक्रमं कषायं चैव माञ्जिष्ठं हारिद्रं च प्रकीर्तितं उपनीतो द्वि
जो विप्र परिचर्यापरो गुरोः वेदग्रहणपर्यन्तं नियमं तु करोति स्म प्रातःस्नायी भवेद्धर्मिस
मित्कुशफलादिकान् गवेषयेमाहरेन्नित्यं कल्पयेन्नीवारं यज्ञोपवीतमजिनं दण्डं च सानिस
नम् नष्टे नष्टे नवं मन्त्राद्गृहीत्वा भ्रष्टं जले क्षिपेत् वर्णिनो वर्तनं प्राह भिक्षान्नेनैव केवलं
भिक्षां च श्रोत्रियागारात् आहरेत्प्रयतेन्द्रियः भवत्पूर्वं ब्राह्मणस्य भवन्मध्यं नृपस्य च भवदन्ते
विशः प्रोक्तं भिक्षाहरणकं वचः सायं प्रातर्वह्निकार्यं यथा चैव जितेन्द्रियः कुर्यात्प्रतिदिनं व
र्णी ब्रह्मयज्ञं च तर्पणं अग्निकार्यपरित्यागी पतितः प्रोच्यते बुधैः ब्रह्मयज्ञविहीनश्च ब्रह्म
हा परिकीर्तितः देवताभ्यर्चनं कुर्यात्पुष्पपत्राम्बुभिर्गुरोः भिक्षान्नं भोजयेन्नित्यं नैकान्नाशी
कदाचन अनिन्द्यानि द्विजाग्राणां गृहाद्भिक्षां जितेन्द्रियः निवेद्य गुरवे श्नीयाद्वाग्यतस्तदन्नं
या मधुस्त्रीमांसलवणताम्बूलं दन्तधावनं उच्छिष्टभोजनं चैव दिवास्वापं च वर्जयेत् छत्रपाद
कां गन्धं च तथा माल्यानुलेपनं जलकेलिं नृत्यगीतवाद्यं च परिवर्जयेत् परिवादं चोपतापं
विप्रलापं तथाञ्जनं पाषण्डजनसंयोगं शूद्रसङ्गं च वर्जयेत् अभिवादनशीलः स्याद्वृद्धेषु च य
थाक्रमं ज्ञानवृद्धास्तपोवृद्धा वयोवृद्धा इति त्रयः आध्यात्मिकादिदुःखानि निवारयति यो गु
रुः वेदशास्त्रोपदेशेन तं पूर्वमभिवादयेत् असावहमिति ब्रूयाद्द्विजो वेद्यमभिवादने नामिवा

कल्पे

३

घाश्चविप्रेणात्तविद्याधार्कश्चैव न नास्तिकं भिन्नमर्यादं कृतघ्नं ग्रामयाजकं । स्तेनं चक्रिकं चैव
कदाचिन्नाभिवादयेत् पाषण्डपतितं व्रात्यं तथा नक्षत्रजीविनं तथा पातकिनं चैव कदाचिन्नाभि
मा.प्र. वादयेत् उन्मत्तं च शठं धूर्तं धावन्तमशुचिं तथा अभ्यक्तशिरसं चैव जपन्तं नाभिवादयेत् सभायां
५८ म्रीयमाणं जातं सूतिकागर्भपातिनीं कृतघ्नं चैव तथा तैलिकं कदाचिन्नाभिवादयेत् देवालये
यज्ञशालायां देवतायतनेष्वपि प्रत्येकं तु नमस्कारं हन्ति पुण्यं पुराकृतं श्राद्धं व्रते तथा दाने
देवताभ्यर्चने तथा यज्ञे च तर्पणे चैव कुर्वन्तं नाभिवादयेत् कृतेऽभिवादने यस्तु न कुर्यात्प्र
त्यभिवादनं नाभिवाद्यः स विज्ञेयो यथा शूद्रस्तथैव सः । प्रत्यक्षं चाप्युपाध्यायं गुरुं शिष्यमिमं यः सदा
नमस्कारं च सर्वे तु यो दीनं विचक्षणाः । अष्टकासु चतुर्दश्यां प्रतिपत्पर्वणोस्तथा महा
नवम्यां पौर्णमास्यां च द्वादशीदिने भाद्रपदापरपक्षे द्वितीयायां तथैव च माघस्य शुक्लस
प्तम्यां फाल्गुने श्रवणे द्वादशीदिने भाद्रपदापरपक्षे द्वितीयायां तथैव च । तिथिब्राह्मणो वर्ज्य
सप्तम्यां नवम्यां माघस्य च पूर्वेद्युर्मकरे संक्रान्तौ ब्रह्मनागते चैव तिथिर्ब्राह्मणोऽपि च वप्र
दकलहे तथा संध्यायां गर्जिते मेघे दुष्कालपरिवर्तने उल्कापाते निर्घाते च तथा विप्र
वर्माचिते मन्वादिषु च देवर्षियुगादिषु च तथैव पि नाधीयीत द्विजः कश्चित्सर्वकर्मफलेप्स
कः तृतीया माघवे शुक्ला भाद्रे कृष्णा त्रयोदशी कार्तिके नवमी शुक्ला माघे पञ्चदशी तिथिः
युगाद्याः कथिता दत्तस्याक्षयकारकाः मन्वादीश्च प्रवक्ष्यामि शृणुष्व सुसमाहितः
५८ पूर्वाश्वयुक् शुक्ले नवमी कार्तिके द्वादशी सिता तृतीया चैव माघस्य तथा भाद्रपदस्य च श्रा
वणस्याष्टमी कृष्णा तथाषाढी च पूर्णिमा फा
घाढस्य शुक्ला दशमी सिता माघस्य सप्तमी

लाउनस्य त्वमावास्या पौषस्यैकादशी सिता कार्त्तिकी फाल्गुनी चैत्री ज्यैष्ठी पंचदशी सिता
मन्वादयः समाख्याता दत्तस्याक्षयकारकाः हिमे आर्द्रं च कर्त्तव्यं मन्वादिषु युगादिषु आ
ह्वनिमंत्रिते चैव श्राद्धे चैवं द्वसद्रोयोः अयनद्वितये चैव नयाभुक्तयनेमने गलग्रहे डहिनेच
नाधीयीत कदाचन एवमादिषु सर्वेषु अनध्यायेषु नारद अधीयानानां तु मूढानां प्रजा प्रज्ञा यशः
श्रियं आयुष्यं बलमारोग्यं निकृन्तति यमः स्वयं अनध्यायेषु योधीते तं विद्याद्ब्रह्मघातक
नतं संभाषयेद्विप्रनतेनसहसंवसेत् कुंडगोलकयोः केचिज्जनश्रीलां च नारद वदंति चोप
नयं तेनस्तकादिषु केचन अनधीत्य तु यो वेदमन्यत्र कुरुते श्रमं सूद्रतुल्यः स विज्ञेयो नरक
स्य प्रियातिथिः अनधीत्य तु निर्विप्र आचारप्रतिपादितं नाप्नोत्यफलमाप्नोति यथा सूद्रस्तथैव
वसः नित्यं नैमित्तिकं काम्यं यच्चान्यत्कर्म वैदिकं अनधीतस्य विप्रस्य सर्वं भवति निष्फलं श
ब्दब्रह्ममयो विष्णुर्वेदः साक्षाद्धरिः स्मृतः वेदाध्यायी ततो विप्रः सर्वान्कामानवाप्नुयात् इति
श्रीनारदीयपुराणे पूर्वभागे सदाचारे २५ सनक उवाच वेदग्रहणपर्यंतं शुश्रूषानिय
तो गुरोः अनज्ञातस्तु तेनैव कुर्याद्वह्निपरिग्रहं वेदांश्च धर्मशास्त्राणि ——— चद्विजः अधी [वेदांगानिच]
त्य गुरवे दत्त्वा दक्षिणां संविशेद्गृहे रूपलावण्यसंपन्नां सगुणां सुकुलोद्भवां द्विजः समुद्वहे
त्कन्यां सुशीलां धर्मचारिणीं मातृतः पंचमीं धीमान् पितृतः सप्तमीं तथा द्विजः समुद्वहेत्क
न्यामन्यथा गुरुतल्पगः रोगिणीं चैव वृत्ताक्षीं सरोगकुलसंभवां अतिकेशामकेशां च वाचा
लां नोद्वहेद्बुधः कोपनां वामनां चैव दीर्घदेहां विरूपिणीं न्यूनाधिकांगीमुन्मत्तां पि

पुंनां नोद्वहेद्बुधः स्थूलगुल्फां दीर्घजंघां नैव पुरुषाकृतिं श्मश्रुव्यंजनसंयुक्तां कुब्जां चै
वोद्वहेन्नच वृथाहास्यमुखीं चैव सदान्यगृहगामिनीं विवादशीलां भ्रमितां निष्ठुरां नोद्वहे
द्बुधः बहुभाषिणीं स्थूलदंतां स्थूलोष्ठीं घर्घरस्वनां अतिकृष्णां रक्तवर्णां धूर्तां नैवोद्वहेद्बुधः स
दारोदनशीलां च पांडुराभां च कुष्ठिनां ... सदा निद्राशीलां च नोद्वहेत् अनर्थ
भाषिणीं चैव लोकद्वेषपरायणां परापवादनिरतां तस्करीं नोद्वहेद्बुधः दीर्घनासां च कित
वां नन्नरूढविभूषितां गर्वितां वकवृत्तिं च सर्वथा नोद्वहेद्बुधः बालभावाद्विज्ञातस्वभावा
मुद्वहेद्यदि प्रगल्भां तां गर्भिणीं तां सर्वथा तां परित्यजेत् भर्तृपुत्रेषु या नारी संबंधानिष्ठुराम
वेन परान् कुलिनीयां च सर्वथा तां परित्यजेत् विवाहाश्चाष्टधा ज्ञेया ब्राह्माद्या मुनिसत्तम
पूर्वः पूर्ववरो ज्ञेयः पूर्वाभावे परः परः ब्राह्मो दैवस्तथैवार्षः प्राजापत्यस्तथासुरः गांधर्वो
राक्षसश्चैव पैशाचश्चाष्टमो मतः ब्राह्मेण च विवाहेन दैवार्षो वै द्विजोत्तमः दैवेनार्ष्य
वाणिग्यं केचिदर्थं प्रचक्षते प्राजापत्यादयो विप्रविवाहाः पंचगर्हिताः अभावे पूर्वपूर्वेषां
कुर्यादेव परान्बुधः यज्ञोपवीतद्वितयं सोत्तरीयं च धारयेत् सुवर्णकुंडले चैव धौतवस्त्र
द्वयं तथा अनुलेपनलिप्तांगः कृत्तकेशनखः शुचिः धारयेद्वैणवं दंडं सोदकं च कमंडलुं
उष्णीषममलं छत्रं पादुके चाप्युपानहौ धारयेत्पुष्पमाले च सुगंधं प्रियदर्शनः नित्यस्वाध्या
यशीलः स्याद्यथाचारं समाचरेत् परान्नं नैव भुंजीत परवादं च वर्जयेत् पादेन नाक्रमेत्पाद
माक्रिष्टं नैव लंघयेत् न संहताभ्यां हस्ताभ्यां कंडूयेदात्मनः शिरः पूज्यं देवालयं चैव नाप ९९

ना.पु. ९९

का

सर्वं वर्जयेद्द्विजः देवार्चाचमनस्नानव्रतश्राद्धक्रियादिषु नभवेन्मुक्तकेशश्च नैकवः
स्त्रधरस्तथा नारोहेदुष्टयानं च शुष्कवादं च वर्जयेत् अन्यायितं न पराक्षेपं च पेष्यत्वं परी
वर्जयेत् नायसं वा जेद्द्विजो गोष्ठ्यानं नेल पर्वनात् चनथ्यं चैत्यमहद्देवस्वानानवपन
या असूयां मत्सरत्वं च स्त्रियां स्त्रायं त्ववर्जयेत् नवदेत्परुषां वा निसत्पुरुषेण प्रकाशयेत् स्व
कीयाग्रंथं मानं चैवालिगोपयेत् नदर्जे मैत्रदहं वसेत्राभ्यासं स्वप्नाणयान तथा आत्मव
स्नानमीने पुंक्षिन्सुनवनिवर्तेत् आर्द्राक्षिवनयैकिहिंस्रं दंचयातितनथा सर्पं च भषणां
स्पृष्टा सचेलं स्नानमाचरेत् चितिं च विश्लिकायं च यूपं चंडालमेव च स्पृष्ट्वा देवलकं चैव
सवासा जलमाविशेत् दीपखट्वानवच्छाया केशवस्त्रकतोदकं अजामार्जनिमार्जा
रेणाद्वेन्पुण्यं हरेत् सूर्यावानप्रतर्ष्यायाध्यवनभोजने इषच्चीपतिसंगं च हरतः परि
वर्जयेत् अप्रक्षाल्यार्थमननं तवादंतेन एकेश्यायाः नश्वेवनग्रायनं सर्वदा परिवर्जये
न. शिरोभ्यां गात्रनाशिषेननतैलेनांगंन लेपयेत् नोरुलमशुचिनोद्यानथा स्वपेत्
बोधयेत् नाशुद्धेऽग्निं परिचरेत् त्यजेत् गुरुदेवतां नवाम हस्तेनैकेन पिवेद्वक्त्रेण वा जले
नचाक्रमेद्गुरोश्छायां नदात्तां च मतीमृत नर्निंदेद्योगिनो विप्रान् व्रतिनोऽपि यतीन् स्तथा
परस्परस्य मर्माणि कदापि नवदेद्द्विजः दर्शेच पूर्णमासे च यागं कुर्याद्यथाविधि उपा
संनंच होतव्यं सायंप्रातर्द्विजातिभिः उपासनपरित्यागी सुरापीत्युच्यते बुधैः अयने वि
षुवे चैव युगादिषु चतुर्ष्वपि दर्शे च प्रेतपक्षे च श्राद्धं कुर्याद्गृही द्विजः मन्वादिषु मृताहे

वेत्रयेकास्वचनात्तद नवयात्स्वेसमाचारेणगृहीआईसमाचरेत श्रोत्रियेगृहमायातेगृहे
वेदस्वर्धयोः प्राप्तेत्तेसन्नीर्थेप्रगृहीआईसमाचरेत यज्ञोद्वाहेननदोहोमः स्वाध्यायःपि
ना. पु. तृनयेता हृष्याभवन्तिनन्नवर्जमहंपुत्रविवाहकृते वृद्धिपुत्रेचनत्वसीआईनेकंनिकेचन हृष्या
चारः परित्यागःस्तस्माद्रुष्ठेयोगेसिद्धिंद्विजैः इत्येवमादयोधर्माः स्मृतिमार्गप्रचोदिताः कार्या
द्विजातिभिः सम्यक्तत्वेवकर्मफलप्रदाः स्मराचारपरायुतेनतेवाविद्धःप्रसीदति विशेषस्य
न्तोयातेकिमस्याथंद्विजोत्तम इतिश्रीनारदीयपुराणे पूर्वभागेस्मृतेधर्मे ४९ सनत्कु-
गृहस्थस्यसदाचारस्याभिवनिरूपणम यत्कृतं सर्वपापानिनश्यन्त्येवनसंशयः ब्राह्मे
मुहूर्तेचोत्थायपुरुषार्थाविरोधिनीं वृत्तिंसंचिन्तयेद्विप्रकृतकेसँप्रमाधनः दिवासंध्यासुकर्ण
स्थब्रह्मसूत्रउदङ्मुखः कुर्यान्मूत्रपुरीषेतुरात्रौचेद्दक्षिणामुखः शिरः प्रावृत्यवस्त्रेणाद्य
नर्हयन्तर्धायमेदिनीं वत्कन्काष्ठकेरोकेतावत्मोनीमवृद्धिजः पथिगोष्ठेनदीतीरेतडागेकूप
संनिधौ तथावृक्षस्यछायायांकान्तारेवह्निसन्निधौ देवालयेतथोद्यानेकृष्टभूमौचतुष्प
थे ब्राह्मणानांसमीपेचतथैवगुरुयोषितां तथैवकपालेषुजलमध्येतथैवच एव
मादिषुदेशेषुमलमूत्रंनकारयेत् शौचेयत्नः सदाकार्यः शौचमूलोद्विजः स्मृतः शौचा
चारविहीनस्यसमस्तंकर्मनिष्फलम् शौचंतुद्विविधंप्रोक्तंबाह्यमाभ्यन्तरंतथा मृज्जला
भ्यांबहिः शुद्धिर्भावशुद्धिस्तथान्तरं गृहीतशिश्नश्चोत्थायशौचार्थंमृदमाहरेत् नद्यष स
कादिवनितो हलोत्कृष्टांनद्येवच वापीकूपतडागेभ्योनाहरेदपिमृत्तिकां शौचकार्यो ७०

त्यपत्रेन समादाय मूर्धामध्ये लिंगे मध्ये कारयेत ख्याति मेढ्ययोर्द्ध्वं पत्रस्य च समस्त
मेशोच माङ्गुष्ठेनी मिश्रिता: ... लिंगे मध्ये पंचहस्ता च सनतोभयो: निशान्ति स्व: प्रदानवा:
पादयोर्मध्ये निका: स्पष्टक पत्रश्रो च विडन्तामें गंधलेपापनयेन पत्रक्षौ च गन्धस्य स्पष्टिम
णां ब्रह्मचारिणां विप्राणां नवनक्षत्रानां यतीनां नानानत्र न गंधं स्पष्टानेपु शिशो कस्यान्यत्र
मनिसत्तम: आन्तरे नियमेनालिमहा परित्येव च गंधलेपनं यकरोशोच कर्याद्विचत
ण: स्त्रीणाम नुपनीतानां गंधलेपन यावपि: ब्रतस्थानोत सर्वेषां पाति वक्षो च मिष्यते
विधवानां च विशेषेण एतद्देवनियम्यते एवंशौचं निवेदितं यथा हे मुख समाहित: प्रागास्य
उदङ्मुखो वाप्याचामेत् प्रयतो द्विज: विप्रस्तथापि वेदा योगंधके नादि वर्जिता: द्विमार्जयेत
कपोलैं च नलेनोष्ठौ च समन्त्रम तर्जन्यंगुष्ठयोगेन नासापुटं हृदयं स्पर्शेन अंगुष्ठानामिका
भ्यां च चक्षुषी श्रोत्रे यथाक्रमं कनिष्ठांगुष्ठयोगेन नाभिदेशं स्पृशेद्विज: नलेनोर: स्थले चैव
अंगुल्यग्रै: शिर: स्पर्शेत् नलेन वा अंगुल्यग्रैर्वा स्पर्शेद्वै विचक्षण: एवमाचम्य विप्रेन्द्र द्विमा
र्गेण नत्वमो देवकाष्ठेनत: तोदे स्नानं शाल्मलतेन बिल्वासनाय मार्गांगोनिकोदि
यागविनो प्रक्षाल्यवारिणा चैवमेत्रोणामभिमंत्रितं आयुर्बलं यशो वर्च: प्रजा: पशुवसूनि
च ब्रह्मप्रज्ञां च मेधां च त्वं नो धेहि वनस्पते। कनिष्ठाग्रसमं स्थौल्यं विप्राणां दन्तधावनं
नवांगुलं तत्रियस्य वैश्यस्याष्टांगुलं मितं शूद्रे वेदांगुलमितं वनितानां च मनीषिण: ग्राला
दे देनकाष्ठानां गंडूषे भोजनं सप्तभि: मन्वस्थादि विधियेन गायत्र्या सप्तमन्त्रितै: करेणास्य

ना.प्र.
११

स्नभनसंचर्षवामदंष्ट्रया छिन्नांसे षर्षोगोमेदोदं तनः प्रक्षाल्य पाटयेत जिह्वामुल्लिखेत्ता
म्रांतदलाभ्यानियतेंद्रियः प्रक्षाल्य प्रक्षिपेद्दूरे भूयश्चाचम्य पूर्ववत् ततः स्नानं प्रकुर्वीतत
थादौ विमले जले नदैप्रक्षाल्य दर्भैश्च विन्यस्य प्रविशेज्जले प्रागास्यनतत्तीर्थानि आवाहयेत्
विमंडलात् गंधादौ मेरुलेकृत्वा ध्यात्वादेवं जनार्दनं स्नायात्तं सुखानस्य हन्येगणलीर्थानिव
विरंचिज गंगेचयमुनेचैव गोदावरिसरस्वती नर्मदेसिंधुकावेरी जलेस्मिन् सन्निधिं कुरु पु
ष्करायानि तीर्थानि गंगाद्याः सरितस्तथा आगच्छंतु महाभागाः स्नानकाले सदा मम अ
योध्यामथुरामायाकाशीकांचीअवंतिका पुरी द्वारावती ज्ञेयाः सप्तैता मोक्षदायिका ततो
ऽघमर्षणं जप्त्वा पंचगव्यं विशेत्ततः स्नानं गात्रपणं कृत्वा चम्याहं भानवेर्पयेत ततोध्या
त्वा विवस्वंतं कृत्वा त्रिर्गोत्रनादर परिधायाहतं धौतं छिन्नांचं परिवीयच कुशासनेसमावि
श्य संध्याकर्मसमारभेत ईशानाभिमुखो विप्रः गायत्र्या चस्यवेष्टितः शिखाभिस्यभिमंत्र्या
थ पुनरेवाचमेद्बुधः ततस्तु वारिणा स्नानं देहे विन्यस्य च संकल्पं प्राणायामानां षडंक
ः सगात्रस्मरन् गायत्री शिर इत्यनेनाभिः सप्तभिः प्रोक्ष्य मस्तके न्यासं समाचरेन्मंत्री इष्टगोवक
रंगयोः विन्यस्य हृदये तारं भूः शिरस्यथ विन्यसेत् भुवः च शिखायां स्वश्चैव च भूर्भुवादिषु
भूर्भुवः स्वस्तथा मात्रं हृदि तत्त्वा लब्रंयमसेत ततश्चावाहयेत्संध्यां प्रातःकोकनदस्थिता
आगच्छ वरदे देवि त्र्यक्षरे ब्रह्मवादिनि गायत्रीं छंदसां मातर्ब्रह्मयोने नमोस्तु ते मध्याह्ने वृष
भारूढां शुक्लांबरसमाहतां सावित्रीं रुद्रयोनिं चावाहयेद्रुद्रवादिनीं सायंतनागरुडारूढां पी ७१

108

तां वरसमाहृतां सरस्वतीं विलयोनिमाकृयो दिल्लवादिनीं नार्ंच ब्राह्मीं सत्यविपदं
चसमच्चरन् शिरः शिलां चसं स्पृयं कंभजिताविरेचयेन् कामम ध्यापरैर्वां कुक्रमेण प्राणं
संयमे हित्वाचामेततः पद्मासनः स्वयंभूमेतिच आपमृतेन समध्यां हेमायमशिखमेनति
च आपोहिष्ठेति तिसृभिर्मार्जनं च ततश्चेत् सावित्रि यानि दत्त्वा नासाग्रे जलेनव दि
षट्टंगं समस्तायै ष्ठुपदांशिर सिलिखयेत् श्रतेच सप्तमेनेन कृतांजलिकाद्यसमर्पणं अंतश्चर
सिमंत्रेण सकृदेवपिवेदपः ततः स्वर्याय विधिवत्कं थङ्का जलांजलिं दिशोपतिष्ठेदेव चित्रं
थैः पञ्चकं रत्नालिकांजलिं कृत्वा [illegible] दिक दिके उड्डीयेनेच्च तारिमेत
२ त्रितयजपेत् [illegible] संतानं पंक्षुनाद्य तेजोसि गायत्र्यासीति प्रार्थयेत्सा
त्रमेहः ततो गानि त्रिशवर्ष ध्यायेक्को [illegible] दामिकाः ब्रह्माणीचततततता [illegible] लयाकं
भकरैः स्रुवं [illegible] निस्माणान [illegible] कांनिकरताजम्रूपिणी कालिका हृदयारोहणके लि
देवरमणोर्विनाचिता [illegible] गायत्री परिभाविता भवततः संपत्तस्कंदो मद [illegible]
नवयोवनाचिनयनावै याछ्रचर्मा वराभ्रडगं [illegible] सत्रववलयाभीतिः श्रियेचास्त
नः विघ्नहाम [illegible] कलाय विलसद्भालेंदुमौलि [illegible] विशीर्षवाहना [illegible]
यायज्ञरूपिणी ध्येया सा च सरस्वती भगवती पीतांवरालंकृता [illegible]
परिलसन्नावार्चिताबेलवी नाहेमा [illegible] दलसंहैवेयभषो [illegible]
नरो [illegible] वकृतगदापद्मा श्रियेचास्तु नः एवंध्यात्वा जपेत् [illegible] नमेध्याकं केनतथा सायं

कृतसमासीनो मलत्यागं तत्स्नानमाचरेत्ः सहस्रपरमां देवीं शतमध्यां दशावरां त्रिपदी
प्रणवेनैव भूर्भुवःस्वरूपकां घटनादः संवीतो वा पवित्रपाणिर्जपेत्ततः गृहस्थस्य स्नाता
नः स्नानात्प्राप्य एवं विधो मन्त्रेण ततो जलाञ्जलि यथाशक्ति सवितृ निवेदयेच्च गायत्र्याद्यैः सवित्रे
च प्रतिपदं जलिद्वयं ततो लिखत्तं विष्णुरहस्ये इति मंत्रतः ब्रह्मणोक्तेन हरिणानुज्ञा
नागकुमारं द्विजो हितेन नाभिस्थ नमस्कृत्य कृतांजलिः प्रतागदेः पंकमेकं कृत्वा
दर्पिविधानतः स्नानमेवं त्रिदिने चैव गृहस्थस्नानमाचरेत् अनपस्यश्च देवलेनाया
त्रिपर्वाणि पति आन्ततप्रणवेनाद्यैः पांथानां च सकलमंत्रे ब्रह्मयज्ञेन ततः कुर्यात्तर्पणा
नि मन्त्रीश्वर द्वितीयेऽह्नि कर्माणि प्रमादादकृतानि चेत् शौचं यः प्रथमे यामे तानि कु
र्यात्तथा क्रमे शेषाणां द्विजः संध्यां पंचर्षीन् द्विरनापदि पापं स्मृतिवित्तथा सर्वधर्मविद्भिः
कृतं यत्तत्संध्यादिकर्माणि कुर्यात् विशारदः परित्यक्तानि ते विद्यान्महापातकिनां
वरं वेदितानि अभिभाषणे तत्कर्मसंध्यादिकर्मणि तेषां नित्यकाम्यानाम्यावश्यकानि कृता
स्कंदेवार्चनं ततः कुर्याद्देवस्य देवपूजा विधिं ततः समाप्तिषु समग्रगन्धाद्यैश्च पूजयेत्
वत्स्यामधुरवाणीनि शुद्धभागतेषु तुलात्रकं दम्भलेवा गृहस्थानेन चार्चयेत् अति
थियेभ्यश्चाभ्यागतेभ्यो गृहान्मन्निविवर्तिते सततं स्मेरः कृतं दत्तानि पुण्यमाप्नोति गच्छन्ति अतःतत
गोत्रनामानं श्रमग्रामादुपागते विद्याश्रितानि तिथिप्राङ्गविभवतं प्रपूजयेत स्वग्राम
वासिनं तके श्रोत्रियं विद्वत्ततः परं अन्नाद्यैः प्रयत्नेन विप्रान्तिद्वितुदिश्य पत्तयेत पंचय

ना प्र.

110

२२

नपरित्यागीब्रह्महेतुध्यानेषुधैः कुर्यादहरहस्नानं पंचयज्ञान्ययत्नतः देवयज्ञोभूतय
ज्ञः पितृयज्ञस्तथैवच नृयज्ञोब्रह्मयज्ञश्च पंचयज्ञाःप्रकीर्तिते भक्ष्यमिश्रादिभिर्युक्तः स
यंभुंजीतवाग्यतः द्विजोनामैकमश्नीयात्पात्रेनैवप्रशितेन सध्याकालासनेयोऽश्ना
ईपरिधायच मौनेन भक्तिंनिकृनाकलारध्यानेषुधैः स्नानादिनाईपुनः स्नानादिनाक्षोवा
फलानिच प्रत्यहेलवणंचैवगोमांसासीलिंगहीने अंगोपांगानेषांचमनेपेयंइक्षेषुचदि
नः शाहेनकारयेद्विप्रकुर्वन्नारकीभवेत् यच्छमन्नेप्रभुंजीतवाग्यतोनमक्रमयन् अ
मत्नोपलरणमसिअयोगाने भक्षेषुर अमरनापिथानमसिभोज्यंतियः सक्तुपिवेत्प्र
णाहेकाद्शीं एकाचमध्यभोजनमाचरेत् ततश्चाचम्याविधिं इष्टाम्नचिंतापतेभवेत् राजा
वपियथाशक्तिपायनाशनभोजनैः पंचंग्रहीसदाचारंकुर्यान्प्रतिदिनमते यद्याचारप
रित्यागीप्रायश्चित्तीतदाभवेत् दूषितामवतनेहहापालिनाहेशमनतम पुत्रेषुभार्यानि
क्षिप्यवनंगच्छेत्सहैववा भवेत्रिषवणास्नायीनखश्मश्रुजटाधरः अधःशायीब्रह्म
चारीपंचयज्ञपरायणः फलमूलाशनोनित्यंस्वाध्यायनिरतस्तथा दयावान्सर्वभूतेषु
नारायणपरायणः वर्जयेद्ग्रामजातानिपुष्पाणिचफलानिच अष्टौग्रासांश्चभुंजीत,
नकुर्याद्रात्रिभोजनं अभ्यंगंवर्जयेत्तैलंवानप्रस्थसमाश्रयः वकायंवर्जयेच्चैवनिद्रालं
स्यंतथैवच शंखचक्रगदापाणिंनित्यंनारायणंस्मरेत् वानप्रस्थःप्रकुर्वीततपश्चांद्रा
यणादिकं सहेतशीततापादिवह्निंपरिचरेत्सदा यदामनसिवैराग्यंजातंसर्वेषुवस्तुषु

तद्देव संन्यसेद्विप्र पतितस्त्वन्यथा भवेत् वेदांताभ्याससनिरतः शांतो दांतो जितेंद्रियः नि
ना.पु. र्द्वंद्वो निरहंकारो निर्ममः सर्वदा भवेत् शमादिगुणसंयुक्तः कामक्रोधविवर्जितः नग्नो वा
जीर्णकौपीनो भवेन्मुंडो यतिर्द्विज समः शत्रौ च मित्रे च तथा मानापमानयोः एकरात्रं वसे
द्ग्रामे त्रिरात्रं नगरे तथा भैक्षेण वर्तयेन्नित्यं नैकान्नाशी भवेद्यतिः अनिंदितद्विजगृहे व्यंगा
रे भुक्तिवर्जिते विवादरहिते चैव भिक्षार्थं पर्यटेद्यतिः भवेत्त्रिषवणस्नायी नारायणपराय
णः जपेच्च प्रणवं नित्यं जिताहारो जितेंद्रियः एकान्नाशी भवेद्यस्तु कदाचिन्नपरो यतिः
न तस्य निःकृतिर्दृष्टा प्रायश्चितायुतैरपि लोभाद्यदि यतिर्विप्र तनुपोषपरो भवेत् स चांडा
लसमो ज्ञेयो वर्णाश्रमविगर्हितः आत्मानं चिंतयेद्देवं नारायणमनामयं निर्द्वंद्वं निर्म
मं शांतं मायातीतममत्सरं अव्ययं परिपूर्णं च सदानंदैकविग्रहं ज्ञानस्वरूपममलं परं
ज्योतिः सनातनं अविकारमनाद्यंतं जगच्चैतन्यकारणं निर्गुणं परमं ध्यायेदात्मानं पर
तः परं पठेदुपनिषद्वाक्यं वेदांतार्थांश्च चिंतयेत् सहस्रशीर्षं देवं च सदा ध्यायेज्जितेंद्रियः
एवं ध्यानपरो यस्तु यतिर्विगतमत्सरः स याति परमानंदं परं ज्योतिः सनातनं इत्येवमाश्र
२ माचारान्यः करोति द्विजः क्रमात् स याति परमं स्थानं यत्र गत्वा न शोचति वर्णाश्रमाचारर
ताः सर्वपापविवर्जिताः नारायणपरा यांति तद्विष्णोः परमं पदं इति श्रीनारदीयपुराणे
पूर्वभागे सदाचारे २७ सनक उवाच शृणुष्व मुनिशार्दूल श्राद्धस्य विधिमुत्तमं यत्कृ
त्वा सर्वपापेभ्यो मुच्यते नात्र संशयः तथा पूर्वदिवसे स्नात्वा चैकाशनो भवेत् अधःशा ७१

पी ब्रह्मचारी निशायां स्त्रियं भजेत् दंतधावनतांबूलतैलाभ्यंगं तथैव च रत्योषधप
गन्नानि श्राद्धकर्त्ता विवर्जयेत् श्राद्धानि कलहं कोपं मैथुनाध्वं तथा श्राद्धकर्त्ता च भो 113
क्ता च दिवास्वापं च वर्जयेत् श्राद्धे निमंत्रितो यस्तु मैथुनं कुरुते यदि ब्रह्महत्यामवाप्नो
ति नरकं चापि गच्छति श्राद्धे नियोजयेद्विप्रान् श्रोत्रियान्विदितात्मनः यथास्वाचारनिरतान्
शांतान्सत्कुलोद्भवान् रागद्वेषविहीनांश्च पुराणार्थविशारदान् त्रिमधुत्रिसुपर्णीन्सर्वभूत
दयापरान् देवपूजारतांश्चैव स्मृतितत्त्वविशारदान् वेदांतनिरतान्सर्वलोकहितेरतान् कृतज्ञा
न्गुणसंपन्नान्गुरुशुश्रूषणे रतान् परोपदेशनिरतान्सच्छास्त्रकथनैस्तथा एते नियोजित
व्या वै श्राद्धे विप्रा मुनीश्वर श्राद्धे वर्ज्यान्प्रवक्ष्यामि शृणुतान्सुसमाहितः न्यूनांगश्चाधि
कांगश्च कायस्थो रोगी तथा कुष्ठी च कुनखी चैव लंबकर्णः क्षतव्रतः नक्षत्रपाठजी
वी च तथा च शवदाहकः कुवादी परिवेत्ता च तथा देवलकः खलः निंदको मर्षणो धूर्त
स्तथैव ग्रामयाजकः असच्छास्त्राभिनिरतः परान्ननिरतस्तथा वृषलीसूतिपोषी च वृष
लीपतिरेव च कुंडश्च गोलकश्चैव अयाज्यानां च याजकः दंभाचारी वृथामुंडोऽन्यस्त्रीध
ननत्परः विष्णुभक्तिविहीनश्च शिवभक्तिपराङ्मुखः वेदविक्रयिणश्चैव व्रतविक्रयि
णस्तथा स्मृतिविक्रयिणश्चैव मंत्रविक्रयिणस्तथा गायकाः काव्यकर्त्तारो भिषक्
शास्त्रोपजीविनः वेदनिंदापरश्चैव ग्रामारण्यप्रदाहकः तथातिकामुकश्चैव रसविक्र
यकारकः कूटयुक्तिरतश्चैव श्राद्धे वर्ज्याः प्रयत्नतः निमंत्रयीत पूर्वेद्युस्तान्सितेवहि

थवा निमंत्रितो भवेद्द्विजो ब्रह्मचारी जितेन्द्रियः श्राद्धे त्यक्त्वा कर्तव्यः प्रसादयेत्तु सत्त
म निमंत्रयेद्विज प्राग्दर्भपाणिर्जितेन्द्रियः ततः प्रातः समुत्थाय प्रातः कृत्यं समाप्य च
ना.पु. श्राद्धं समाचरेद्विद्वान् कालेकुतपसंज्ञिते दिवसस्याष्टमे भागे यदा मन्दायते रविः स कालः
कुतपस्तत्र पितॄणां दत्तमक्षयं अपराह्णः पितॄणां तु दत्तः कालः स्वयंभुवा तत्काल ए
५ व दातव्यं कव्यं तस्माद्द्विजोत्तमैः यत्कव्यं दीयते विप्रैरकाले मुनिसत्तम राक्षसं त
द्धि विज्ञेयं पितॄणां नोपतिष्ठति कव्यं प्रदत्तं सायाह्ने राक्षसं तद्भवेद्ध्रुवं दाता नरकमा
प्नोति भोक्ता च नरकं व्रजेत् त्र्यहस्पृक्तिथिविप्रेन्द्र यदि दर्शो भवेत् द्विज पराह्णि
का पातश्राद्धकार्यं विजानता त्र्यहस्पृक्तिथिर्या न ह्यपराह्णद्वयेऽपि च एवं चेत्यत्तक
र्तुस्तां हे तु कार्या न [illegible] मुहूर्ते द्विजये एवं दिने स्याद्यदि हे तिथिः सायाह्नगाय
[illegible] कश्चाप्यविज्ञाता केचित्पूर्वदिने प्राहुर्मुहूर्ते द्विजये सति तेन त्वं तद्धि सर्वेषां
कश्चदानेनतीश्वर निमंत्रितेषु विप्रेषु मिलितेषु द्विजोत्तम प्रायश्चित्तं विभुर्ज्ञानं प्राज्ञे
योनज्ञो समाहरेत् श्राद्धार्थं समनुज्ञातो विप्रान्योनिमंत्रयेत् उभौ च विप्रौ देवा
र्थे पितृनर्थे त्रीन्यथाविधि देवतार्थं च पित्रर्थं मेकैकं वा निमंत्रयेत् श्राद्धार्थं समनु
ज्ञातो मंडलं कारयेद्दयं चतुरस्रं ब्राह्मणस्य त्रिकोणं क्षत्रियस्य वै वैश्यस्य वर्तुलं द
यं शूद्रस्याभ्युक्षणं भवेत् ब्राह्मणानामभावे तु भ्रातरं पुत्रमेव च आत्मानं वा नियुंजी
त न विप्रं वेदवर्जितं प्रक्षाल्य विप्रपादांश्च स्वाचांतानुपवेश्य च यथावदर्चनं कुर्या ५४

114

स्मार्त्ताग्नावपराह्णे श्राद्धमग्नौकरणं तन्मध्ये च ब्राह्मणदेशेन पवित्रं च अपहता इत्यृचा वेदिकनीनवि
किरेत्तिलान् पवित्रं दर्भैः सुक्लिष्टापांसुलानामिदमासनं दत्वा तिलभूयो दर्भाङ्कुरैर्देवताग्नीन्तां
अर्घ्यासनयोः पश्चात् द्वितीयावाहनेऽस्मता अन्नहोमे चतुर्थी पाकेभ्यः मधुद्रवः स्रजः आ
साद्य पात्रं दक्षिणं यद्दर्भे प्रागासनमाश्रित्य तन्त्राणि से च यथा यत्र ओदेवीर्इत्यानतः पवोसीति
पवित्रान्तिलाप्याग्नीयं पुष्पं च गन्धपनः आवाहयेत्तदेवान् विश्वेदेवास इत्यृचा यद्विद्या इति
मन्त्रेण दद्याद्दर्भं समाहितः गन्धैश्च पत्रपुष्पैश्च धूपदीपैर्यवेन ततः देवैश्च समन्तात्ततो यजे
तिलपूर्णं तथा तिलसंयुक्तदर्भं सदद्यात्तेषां मन्त्रेण पात्राणि सादयेत् श्रीणि अर्घार्थं
पूर्वं वह्निजः शन्नो देवीर्जलाद्विसाति तिलोसि मिति निलोहितं पत्र उसंतं इत्यृचा वा ह्यपितृन्पिश्च
माहितः यद्विद्या इति मन्त्रेण दद्याद्दर्भं च पूर्ववत् गन्धैश्च पत्रपुष्पैश्च धूपदीपैश्च सतम वा
सोमिर्भूषणैश्च वयथालिभवमर्चयेत् ततोन्नमसमाचम्य तनयुक्ते विचक्षणः अग्नौ
करिष्य इत्युक्त्वाने भोजनं ततो समाहरेत् कुर्वीके इत्यालीनिवापहात्रा हलकमन्त्रेन कुरुष्व
क्रियतां वेतिकर्विनिह्नं पूर्वेव च उपासनाग्निमाधाय स्वगृह्योक्तविधानतः सोमाय च पि
तृमते स्वधानमः इतीरयेत् अग्नये कव्यवाहनाय स्वधानमः इतीहवा स्वाहान्ते नाषिवायो
नहुयाद्धित्यन्वन् आभ्यामेवाहुतिभ्यां तत्पिण्डार्थमपि तथा अग्न्यभावे तु विप्रस्य
पाणौ होमो विधीयते यथा चार प्रकुर्वीत पाणाव शेषं च वाहित् नद्यामिहैरगाभार्यापार्व
स्मृतमपास्थितेस्तंयायामिन्ततः कार्यं कृत्वा नेतिस्मृतेः यद्यग्निहेरगोविप्रपाणेस्म

वि

यस्थिति ध्यात्मभिः कार्य्येक्षा इंसाग्निकैर्विधिवद्विजैः तथा देवेष्वंगाग्निस्वस्माग्निहि रसो 116
यदि तथैव भानरत्नं लौकिका श्रावणिस्थितिः उपासना मोह रक्षेम सौ पश्चानरिस्थिते
यथयमोजन्मरूपा हाथिकागौशा मरिपतनकी उपासना मोह स्थाके चिदिक्ने तिवैहिजाः न
क्लेषंविप्रयोषिवि विवेत्नस्मरन्दरी मस्योभोजे स्थले है स्वयाये विद्यात्म्यजयेत् अन्न
स्यागततः कुर्यादुभयत्र समाहितः आगच्छंतमहाभागा विश्वेदेवा महाबलाः येयत्र वि
हिताः श्राद्धे सावधाना भवंतते इतिकुशप्रार्थ्य हेवान्येदेवासोम चावैवे तथा हेमार्थये
द्विप्रान्ये चेहेतिवरचापिरत्नं अन्नतो ना सम्नतोनो पिलयंशीतजसो नमस्यामि सदा
तेषां ध्यानितां योगचक्षुषां एवंपितृन्नमस्कृत्य नारायणपरायणाः दक्षेद्दविश्वतत्कमवि
वि स्याकृतिवेद्ययेत नतस्त्वब्रास्यणासर्वैभ्जीरन्वा यथाविहिता देवेसोर्वदत्तेकोपिराचसंतन
वेद्दाविः यथाचारमदेयं चमथमां सादिकंतथा पाकादिन अमेरत्विब्राम्हणा धनमन्नने य श्रा
रिपात्रस्यजेत्कोपिश्राद्धस्यः श्राद्धयोजिताः श्राद्धंदत्वा सर्वविनियोनरके पापपद्यते भजाने
षुचविप्रेषु स्वस्त्योन्स्संस्पर्शोयदि नदत्तमन्यच्छन्नन्तुकामायमन्मपात्तंनपैत भजमानेषु वि
प्रेषुकर्त्तापंथ्रदां परायणः स्मरेन्नारायणं देवमनंतमपराजितं इलोश्रावेलक्षवाश्रे वपैटन २
कांश्रविशेषतः नयेच्च पोऽयं सूक्तं नाचिकेतत्रयं तथा त्रिमधु त्रिसुपर्णं च पावमानं य
जूंषि च सामान्यपितृणोक्तानि वदेच्च पुरुषसूक्तंतथा इतिहासपुराणानि धर्मशास्त्राणि चे
वहि भजीरन्ब्राम्हणायावत्तावदेतान् जपेद्विजः आद्यमेषु च भक्षेषु विकिरंनिक्षिपेत ७५

ष्या शोचमन्नं वदेद्दैवं मैथुनं कं च वैवर्जयेत् स्वयं वपनं रोमतालं सुमनाश्च सुमना रद प्रातो
नेषु च विप्रेषु पिंडं निवेदयेत्ततः स्वपितृणां च न कं कुर्याद्दत्तं तोयकमेव च दत्तास्तमाहि कं कु
र्यात्तथा विप्राभिवादनं आचालयितापाशांतस्तदा लिक्तं वैनि येहि जाः वृतं पितृ र सेधोभवे
त्स क्रियमेभोजिनः रानामेनो भिवदेनामित्याद्युक्तलिभाषिते आपीवेचालमेतेभ्यो नमस्का
रं च वेरेततः दृष्ट्वा वदतीणां शतगानां वृषलेगंधमैथुनं नश्नपारममृणानीय स्वपकारमथ्रीं
येन् वाजेयाजेइतिकरवाम्भितल्वेवालि मजयेत् भोजनाच प्रारक्षतन्म्या रजन्या मैथुनं सजेत
तथा स्वाध्यायमध्यानेप्रयत्नेन परिवर्जयेत् अधुम्नश्चान्नरश्चैव विहीनश्च यतनैस्तथा आमश्रा
द्धं कुर्वीत हेम्ना वास्तव्य आर्यकः इत्याभावे हिजा भावे अन्नपात्रं च पाचयेत् पेरकेन तम्
के न होमं कुर्याद् द्विचत्वरणः अस्मिंनद्वयमृत्युन्यम्नशतकापातरंगगावां स्नाता च विधिवद्धि
प्रकुर्याद्दानि लतर्पणं अथवा रोदनं कुर्यात् दन्तस्नेहिमनेवके दृष्टिहेममहापापीवदन्ति
तिविचक्षणः परेषुः प्राहकस्मसौयोननर्पणेपितृन् नकुलेनाशमायातिब्रह्मह
त्याच विंदति प्राहकर्वेनियमस्याः आहावेतोमनीषयः नतेषांसततिछेदः संपन्नातेभ
वंति च पितृनतेनियुष्माहैतेस्तविभ्रः प्रपूजितः नस्मिंल्लघिजगन्नाथेसर्वास्तु छंति दे
वताः पितरो देवताश्चैव गंधर्वाप्सरसस्तथा यतात्मसिद्धामनुजा हरिरेवसनातनः ये
नेदमखिलंजातंजगत्स्थावरजंगमं तस्मात् दाता च भोक्ता च सर्वोविभुः सनातनः यद
स्ति विप्रपत्नीति इत्येचाहप्पमेव च सर्वेविभ्रमयंते येन तस्मादम्यन्नविद्यते अथारभ

117

लोविश्वस्य सर्वभूतात्मको व्ययः अतोपम्य स्वभावस्थ भगवानीहलक्ष्य भक्त पं वक्ष्यामि
येयो यपक्कपवजनार्दनः कर्माकार पिता चैव सर्वविघ्नः सनातनः ४ स्पेन तेन निश्चेष्टा
हस्य विधिरुत्तमः कथितः कुर्वतामेव पापसंघो विलीयते यः इदं पठते भक्त्या श्राद्धकाले
द्विजोत्तमः पितरस्तस्य तृप्यन्ति संततिश्चैव वर्द्धते ४ इति श्रीनारदीयपुराणे पूर्वभागे प्रा
हाधि: २८ सनक उवाच तिथीनां निर्णयं वक्ष्ये सर्वथा श्रुतिनिश्चितं तथा शृणुष्व तन्निश्च
ष्टकर्मसिद्धिर्यतो भवेत् १ श्रौतेस्मार्ते व्रते दाने यच्चान्यत्कर्म वैदिकं अनिर्णीतासु तिथि
षु नकिंचित्फलति द्विज २ एकादश्यष्टमी षष्ठी पौर्णमासी चतुर्दशी अमावास्या तृतीया
च उपवासव्रतादिषु परविद्धाः प्रशस्ताः स्युर्नेष्याश्चाः पूर्वसंयुताः अभ्येम्मायां तिथयो ग्रा
ह्याः ल्याः पूर्वसंयुताः नागविद्धा तु या षष्ठी शिवविद्धा तु सप्तमी दशम्येकादशी विद्धा नोपो
ष्याः स्युः कदाचन दर्शं च पौर्णमासं च सप्तमी पितृवासरं पूर्वविद्धं प्रकुर्वाणो नरकायोप
पद्यते कृष्णपक्षे पूर्वविद्धा सप्तमी च चतुर्दशी प्रशस्ता केचित्कृष्णा तृतीयां नवमीन
ष्या व्रतादीनां न सर्वेषां शुक्लपक्षो विशिष्यते अपराह्णपूर्वाह्णे ग्राह्या श्रोणतरे यतः अंमे
भवेद्व्रतादीनां यदि पौर्वाह्णिकी तिथिः मध्याह्ने द्विनयंग्राह्यं भगवान्यदिनरवौ प्रदोषव्यापि
नी ग्राह्या तिथिर्नक्तव्रते सदा उपोषितव्यं नक्षत्रं येनास्तं याति भास्करः तिथिर्नक्तव्रते स
यो गोविद्धिर्व्रतनकर्माणि प्रदोषव्यापिनी ग्राह्या तन्न्यूनाति फलं भवेत् अर्द्धरात्राद
र्वाक्प्राप्त न नक्षत्रव्यापिनी तिथिः सैव ग्राह्या मतिश्रेष्ठ न तत्र विद्धिता द्वते यथाद्वाराज्ययोर्भ्यो

118

न्या

हा

मेनतत्रंनहिनहये नत्सांत्पनिथिंस्युर्कं नेलत्रंशाद्यस्याते अहोरात्रहये स्यात्तांनेव
त्रेवतिथिर्यदि तयेपूर्वोपशस्तास्याहहेकार्यान्तशोनेश अहोरात्रद्वयव्यासा तिथिनेव
त्रमेयुता द्वासहहिविशुद्धा चेक्राह्याशुक्लेनयायवा जेष्ठासंमिश्रितंमूले यदिहानीवृद्धि
स्मुना मेत्रेगासेयुताजेष्ठासंनानादिविनाशिनी ततः स्मृतिश्युतः शुभकर्मोत्तमा
नेको दिका गवित्रनेपूनवैष्णवीयोगोविशिष्यते निथिनेत्रयोगेनया शुभपाक्षिकी
तिन्म नस्मात्तत्रकृतंकार्यंसेवकायोविचतमो: उदयव्यापिनी ग्राह्याश्रवणाहादशीत्र
ने: सर्वेडग्रहणोयागतावङ्गाह्यानवाहिश संक्रांतिषुतसर्वासुशुभकालोनिगद्यते
त्यानदानजपादीनोकुर्वन्नामहत्तयंफल नवकर्कटकोनेयोदक्षिणायनतेक्रमः पूर्वेतो
घटिकाविंशन्माणकालेविडवेया: हेवमेषात्रिकेचैवसिंहेकुंभेतथेवच पूर्वमह्नह
नोस्तयासा: स्नानजपादिषु नैलायांचैवमेषेवपूर्वेनः परनस्तथा तेयादृशेवगौरं
कारनस्माद्यनावहा: कन्यायांमिथुनेचैवमीनेधनुषिचाहित घटिका: षोडशतेया:
परतुः पुण्यदायका: माकरंसंक्रमप्राङ्कनेराप्णमंसके पराविंशघटिका: स्मृ:
नारिशार्वपूर्वेतह आदित्यशीनकिरणोग्रांसत्तावस्तमनोयदि स्नानाभुंजीनविप्रेइपरेद्ध:
मुहुर्तमंडल हृष्टवराशिर्कीवालीनपुर्वेइराकुहू: स्मरता अमावास्याहिधाप्रोक्ताविहद्धि
मलिनेमपश्चि: सिनीवालीद्विजैर्ग्राह्या साग्निकै: श्राद्धकर्मणि कुहूस्त्रीभिस्तथाम्प
देरपिवानग्निकैस्तथा अपराह्नद्वयव्यापि नीअमावास्यानिथिर्यदि तयेपूर्वान्तकर्तव्या

द्वैकादशी तथोत्तरा अमावास्या समतीता चेत्प्रथमाह्नात्परतो यदि भूतविद्धेति तिथिः
का.पु. ख्याता सा क्षिप्रा प्रविशारदैः अन्येन त्वपरेण तत्परेष्टमेणापराह्णगा तत्रवाद्यासिनी
वाली माध्याह्नव्यापिनी तिथिः अर्वाचीनत्वये चैव सायाह्नव्यापिनी तथा सिनीवा
नी परिग्राह्या सर्वथा श्राद्धकर्मणि अन्येन निर्दिष्टं द्वैतं भूतविद्धां परित्यजेत् ग्रा
द्धे स्याद्यपरा ह्रस्वा कुहूः पैतृककर्मणि यथार्वाचीनद्वैतं तु सम्पात्स्याभूतसंयुता।
पैष्यान्वितृप्यश्रद्धैः कुहूर्ग्राह्यापराह्णगा मध्याह्नादितये स्यात्सेत्प्रमावास्यातिथि यदि
नवैक्रिया च सा या या पूर्वा चाथ परा अथवा अन्यथाने प्रवदन्ति सन्तः सम्पूर्णपर्वणि प्र
तिथौ दिवसे कुर्यात्स्यांशं च मुनिसत्तम पर्वणो यस्य तथैवा या श्राद्धा प्रतिपदक्षयः या
गकालसवितेयः प्रोक्तो मनीषिभिः मध्याह्नादितये स्यान्नाममावास्या वहर्गिमा
पौष्ण रेवविप्रेन्द्र सायकालो विधीयते पूर्वेद्युय परेद्युः स्यात्सायं गवान्परतो यदि सखिते
घः कालपरेद्युः स्याद्दृष्टमेव निखिलये सर्वैरेकादशी ग्राह्या दशमी परिवर्जिता: द
शमी संयुता हन्ति पुण्यं जन्मत्रयार्जितं एकादशी कलामात्रा ह्यदर्शने न प्रतीयते द्वाद
शी च त्रयोदश्यामपि चेत्सा परा स्मृता सम्पूर्णैकादशी मुहूर्ता ह्यदर्शने च प्रतीयते त्रयो
दशी च रात्र्यन्ते न यवस्थामिति निर्णयं पूर्वापरेद्युर्द्वैधः सा कार्या ह्युपोष्या न नरपतिभिस्तथा गरह
स्याः सिद्धिमिच्छन्ति यतेभ्यो ह्यैव तीया न द्वादश्यां न कलायां वा यदि लभ्येत पारणा नद
नीदशमीविद्धा ह्युपोष्यैकादशीतिथिः अग्नौ वायाहे वा फलितम भवेदेकादशीद्वयं गरह

120

स्यात्तांतत्पूर्वैकादशीं नामुनराशमत्ता द्वादशी विद्यते किंचिद्दशमीसंयुतापि दि
नत्रये द्वितीये त सर्वैर्यां पारिकीर्तिता विद्धाप्येकादशी ग्राह्या परतो द्वादशी न चेत्
अतिद्वादशि निषिद्धेव परतो द्वादशी यदि एकादशी द्वादशी च रात्रिशेषे त्रयोदशी द्वा
दशी द्वादशी पुण्या त्रयोदश्यां तु पारणं एकादशी कलामात्रा विद्यते द्वादशी दिने द्वा
दशी च त्रयोदश्यां नास्ति वा विद्यते यथा विद्धाप्येकादशी तत्र पूर्वा स्यात् गृहिणां तदा
पतिमिश्रो न राज्ञामाद्यवीरा मिश्रयेव च सपूर्वैकादशी मुख्या द्वादश्यां नास्ति किंचन
द्वादशी च त्रयोदश्यामस्ति न त्रिकपं भवेत् पूर्वा गृहस्थैः कार्या च पतिमिश्रो न रात्रिग्रा
ह्यात्मवीरा भिक्षुस्थैव च सपूर्वैकादशी मुख्या द्वादश्यां नास्ति किंचन द्वादशी च त्रयो
दश्यामस्ति न त्रिकपं भवेत् सर्वा गृहस्थैः कार्या च पतिमिश्रो न रात्रिषिः उपोष्यैव द्वि
तीयं तिके विदाकृष्णभक्तितः एकादशी यदा विद्धा द्वादश्यां न प्रतीयते द्वादशी च त्र
योदश्यामस्ति नैव चापरे तु उपोष्या द्वादशी मुख्या सर्वैरेव न संशयः केचिदाकृष्ण
एकान्ततन्मतेन समेतमं संक्रान्तौ रविवारे च पातग्रहणयोस्तथा पारणं चोपवासं च
न कुर्यात् पुत्रवान् गृही अर्कं च पर्वरात्रौ वतन्दे षष्ठ्यां च सप्तमी द्विवा एकादश्यामहोरात्रे भ
क्त्वा चान्द्रायणं चरेत् आदित्यग्रहणे प्राप्ते पूर्वयामत्रये तथा नाद्यादेव यदि भुंजीत स
रांपेन समो भवेत् अन्यथा नेह मध्ये तु ग्रहणे च इसर्वयो प्रायश्चित्तं मति श्रेष्ठकं तं
भोजनत्र यात्तकैः वर्जयेत्परगेत कुर्यादस्तु मे सोमसूर्ययोः आपाप्यमत्र सत्वाचेव सोमपा

त्नैशनं हि द्विज सूर्योपरागे तु कुर्यादनुष्ठानं ज्ञानवेदसं अग्रमस्थितो हृदयं चैव त्रयीमं त्राइदाह
ना॰पु॰ ना: एवंविधिविनिश्चितास्तस्मात्तिर्यगीयायितः यः कृतो नित्रमादीनि तस्माद्दत्तयफ 122
ले वेदप्रणीतहिंसाय धर्मे धर्मो नास्ति केशवः तस्माद्धर्मपरायणा नित्य हिंसा परमपदं य
१८ मो नैकते सिद्धिं नित्यैः कलानपरूपिणा तस्मात्तेजप्रभवस्यापि कन्याचित्तैव वायते इ
ति श्रीनारदीयपुराणे पूर्वभागे तिथ्यादिनिर्णयः १७ सनक उवाच प्रायश्चित्तविधि
वक्ष्ये धर्मादानार्हस्यात्मने प्रायश्चित्तविशुद्धात्मा सर्वकर्मफलं लभेत प्रायश्चित्तवि
हीनेन यत्कर्म क्रियते मुने तत्सर्वं निष्फलं प्रोक्तं राक्षसैः परिसेवितं कामक्रोधविहीनै
स्वधर्मशास्त्रविशारदैः प्रष्टव्या ब्राह्मणास्तात धर्मसर्वधर्मफलेप्सुभिः प्रायश्चित्तानि चीर्णा
नि नाशयन्ति पापानि सर्वे नतिः पुनेति विप्रेन्द्र तामाङ्गलिवापगाः ब्रह्महा च सुरापी च
स्तेयी च गुरुतल्पगः महापातकिनस्त्वेते तत्संसर्गी च पंचमः यस्त्वसंवत्सरं ह्येतैः शय
नासनभोजनैः संवसेत्सह तेनविद्यात्पतितं सर्वकर्मसु अज्ञानाद्ब्राह्मणं हत्वा चीरवासा
जटी भवेत् स्वेनैव हतविप्रस्य कपालमपि धारयेत् तदभावे तु निक्षिप्य कपालं वा एकादशो
न्यमेव वा न देवं धनं दद्धेव ध्वजवान् वनचरो भवेत् वन्याहारो वसेत्तत्र वारमेकं मिताशनः
सम्यक्संध्यामुपासीत त्रिकालं स्नानमाचरेत् अध्ययनाध्यापनादीन्वर्जयेत्संस्मरेद्धरिं
ब्रह्मचारी भवेन्नित्यं गंधमाल्यादि वर्जयेत् तीर्थान्यनुवसेच्चैव पुण्याश्रमांस्तथा य
दि वन्यैर्न जीवेत ग्रामे भिक्षां समाचरेत् द्वादशाब्दव्रतं कुर्याद्देवं हरिपरायणः ब्रह्मह १८

शुद्धिमाप्नोति कर्मार्हो ह्येवजायते व्रतमध्ये मृगो वा पि रोगो वा पि निपद्यते: गोत्रिमितं द्वि
जार्थं वा प्राणान्वापि परित्यजेत् यद्यादद्याद्विजेन्द्राणां गव्यां सप्तजम पतेषव्रतमकृत्वा:
ब्रह्महा शुद्धिमाप्नुयात् दीक्षितं क्षत्रियं हत्वा चरेद्ब्रह्महणो व्रतं अग्निप्रवेशनेनापि महत्प्र
पतनेन वा दीक्षितं ब्राह्मणं हत्वा द्विगुणं व्रतमाचरेत् आचार्यादिवधे चैव व्रतमस्य के च
त्रिगुणं हत्वा तु विप्रमात्रं च चरेत्संवत्सरं व्रतं एवमादि प्रमादतः प्रायश्चित्तविधि
र्द्विज: क्षत्रियं हत्वा क्षत्रियसोकं त्रिगुणं तु विशं हत्वा ब्राह्मणं हंति यः शूद्रस्तस्य प्राणांतिको
दंडःधाः एतेत्वपि हातकर्तुं ब्रह्महनिर्यान्ते शुद्धिस्यः ब्राह्मणीनां वधे त्वर्द्धं पादं स्यात्क
न्यकावधे हत्वा तु नूपनीतं बालं पादव्रतं चरेत् हत्वा तु क्षत्रियं विप्रः षडब्दं कृच्छ्र
माचरेत् संवत्सरत्रयं वैश्ये शूद्रे कुर्यात्तु वत्सरं दीक्षितं क्षत्रियं हत्वा ब्राह्मणी वा द्विवत्स
रान् ब्रह्महत्याव्रतं कृत्वा शुद्धो भवति निश्चितं प्रायश्चित्तविधानं तु सर्वत्र मनसि स्थित
म स्त्रीहत्या स्त्रीबालानां शूद्रं मृत्यं मनीषिभिः गौडीपैष्टी च माध्वी च विज्ञेया त्रिविधा
सुरा त्रिविधैस्तैर पेयास्तास्तेषां स्त्री भिक्षु नारद तीरं हि तवा गोमूत्रं पतेषु न तं मने
त्वा ह्याज्यसाग्रं नियतो नारायणमनुस्मरन् पक्षकावृत्तिभक्षताः पिवेद्वै वोदकं ततः
नत्वलोहेन पात्रेण अग्नौ सुनापि वा पिबेत् ताम्रेण चाथ पात्रेण नतं पीत्वा मरणं ब्रजेत
सुरापी शुद्धिमाप्नोति नान्यथा शुद्धिरिष्यते अज्ञानाज्जलबुद्ध्या तु सुरां पीत्वा द्विजोत्तमो रे
त ब्रह्महत्याव्रतं सम्यक् तत्सिद्धये परिवर्जितः यदि रोगानिवृत्त्यर्थं मौषधार्थं सुरांपि

R4

ना.प्र.

देन नमोपनयनं भूयस्तथा चान्द्रायणद्वयं सुरासंस्पृष्टमद्येन सुराभांडोदकेन तथा सुरापा
नसंस्पृष्टान्नस्तथा चंडस्य भक्षणे तालं च पानसं चैव द्राक्षं खार्जूरसंभवं माध्वीकं शैलमारि
ष्टमैरेयं नालिकेरजं गौडीमाध्वीसुरामद्यमेवमेकादश स्मृता एतेषु यतमं विप्रोऽन
पिबेदेकदाचन एतेष्वन्यतमं भूयस्तु पिबेद्यस्तानलो द्विजः नमोपनयनं भूयस्तप्तकृच्छ्रंच
रेत्तथा समन्तवापरीतेन वालवालाक्षोर्य्यगारानुत्था परस्त्रीलामवाराने कृते यमिन्सच्यते बुधैः
सवर्णास्य प्रमादात्तु मन्त्राद्यैः परिभावितं वेदमाणगोमयविष्ठं दक्षायस्त्रिशोक्तिसायनं ग
वाहागतमात्रेण शपिमस्य पोस्तटसते त्रिसरेसप्रमाणां नरजस्सच्यते बधे त्रिसंगिलक्ष
केलितानत्र्यं यराजसर्षपः गौरसर्षपस्तत्र्येस्यात्तस्मूहयवजउच्यते यववयंकृष्णलः
स्यात्पावस्तत्पंचकं स्मृतः माषषोडशमानं स्यात्सुवर्णमिति नारद हत्वा ब्रह्मस्वमता
नोद्वादशाब्दं तु पूर्ववत् कपालध्वजहीनं तु ब्रह्महत्याव्रतं चरेत् गरुणां यत्त कर्त्तणाय
मिष्ठानां तथैव च श्रोत्रियाणां द्विजानां तु हर्त्ता हेमैवमाचरेत् कृत्वाल्पदेहो देहे चमस्तुणौ
लेपयेत्तु करीषश्छादितो दग्धः स्यात्पापान्निमुच्यते ब्रह्मस्वं तु त्रियो हत्वा पश्चात्तपस
वाप्य च पुनर्ददाति तत्रैव नदियातेनगुणं षष्टिम ततंसातपनेकता द्वादशाहोपवासतः
शुद्धिमाप्नोति रैवर्णान्यथा पतितो भवेत् रत्नात्मानमनुष्यस्त्री धेनुभूम्यादिकेषु च
सुवर्णसदृशेष्वमायश्चित्तार्धमुच्यते श्मश्रेयस समं हेम हृत्वा कुर्यात्समाहितः प्राणा
यामद्वयं सम्यक्तेन मुच्यति मानवः प्राणायामत्रयं कुर्यात् हृत्वा लितप्रमाणकं सी

८ ण्यामाश्रवनारीरात्मसर्षपमात्रके गौरसर्षपमात्रेण त्वहमाहेमविचक्षणः स्नानाचवि
धिवज्जप्यं गायत्र्यष्टसहस्रकं एवमात्मसवर्णास्त्रियाश्च होमभवेद्द्विजः आसायं प्रातरार
भ्य तन्मावैवेद्मानरं हेमकुण्डलमात्रे त्वहत्वा मात्रं तपनं चरेत् माघमासेत्वहेमस्तप्राय
श्चित्तं निगद्यते गोमूत्रपक्वयवभक्तं वर्षमेकं तु सुद्धानि सहस्रशः सवर्णास्त्रियं कन्याम
नीश्वर ब्रह्महत्याव्रतं कुर्याद्द्वादशाहं समाहितः सवर्णाभिमातं तस्यैव तु रजतस्तेयकर्माणि
कुर्यात्सान्तपनं सम्यक् गसंख्यापतितो भवेत् दशनिष्कान्तपर्यन्तमूर्ध्वं निष्कचतुष्टयात्
हत्वा च रजतं विद्वान्कुर्याच्चान्द्रायणं व्रते दशादिशतनिष्कान्तं पः स्तेयी रजतस्य तु चा
न्द्रायणद्वयं तस्य प्रोक्तं पापविशोधकं शतादूर्ध्वं सहस्रान्तं प्रोक्तं चान्द्रायणत्रयं सहस्रादधि
कस्तेये ब्रह्महत्याव्रतं चरेत् कांस्यपित्तलमुख्येषु त्रपुसीसे तथैव च सहस्रनिष्कमाने
तु पराकं परिकीर्तितं प्रायश्चित्तं नरस्यान्तो लिपिर जतवस्तुनं गरुतल्पगतानां च प्रा
यश्चित्तमुदीर्यते अज्ञानान्मातरं गत्वा तत्सपत्नीमथापि वा स्वयमेव स्वमुष्कं नाछि
त्वा पापमुदीरयन् स्ववर्णोत्तमवर्णास्त्रीगमने तु विचारतः ब्रह्महत्याव्रतं कुर्याद्द्वा
दशाब्दं समाहितः असवर्णाभ्यासतो गच्छेत्सवर्णां चोत्तमां तथा करीषवह्निना दग्धः शु
द्धिं याति द्विजोत्तम रेतःसेकात्पूर्वमेव निवृत्तो यदि मानवः ब्रह्महत्याव्रतं कुर्यादेतो से
के मृतिदाहनं स्ववर्णोत्तमवर्णाभ्यां निवृत्तो वीर्यसेचनात् ब्रह्महत्याव्रतं कुर्यात्त्रिवाद्य
न्विरत्ततत्परः वैश्यायां पितृपत्न्यां तु षडब्दं व्रतमाचरेत् गत्वा शूद्रां गुरोर्भार्यां त्रिवर्षं

हलेगदीत्वासुपक्वं तुगच्छेद्दूनेत्सतीर्दिशं गच्छन्मोर्गसुर्खं दुःखं न कदाचिद्द्विचार येत्
अपप्रयन्नाछतोगच्छेत्प्राणांतं सम्यु इति मसत्रपतनं वापि कुर्यात्तापमुदाहरन्

126

प्रा. प्र.

व्रतमाचरेत् मातृस्वसारं च पितृस्वसारं आचार्यभार्यां स्वसारं स्वपत्नीं पितृव्यभार्यां मयमा
नलानीं पुत्रीं च गत्वेद्याद्विकाममन्यः दिनद्वयेन स्त्रीहत्याव्रतं कुर्याद्यथाविधि एकस्मि
न्दिवसे बहुवारे त्रिवार्षिकं एकवारं गते ह्येवं व्रतं कृत्वा विशुद्ध्यति दिनत्रयेणमेव द्धि
दृश्यः श्वपाकेन नान्यथा चाण्डाली पुल्कसी चैव म्लेच्छी च भगिनी तथा मित्रस्त्रियं शिष्यप
त्नीं यस्त्वेकामतो व्रजेत् ब्रह्महत्याव्रतं कुर्यात् स्वघट्टहे मुनीश्वर अकामतो व्रजेद्यस्त
सोऽर्द्धकृच्छ्रं समाचरेत् महापातकिसंसर्गी प्रायश्चित्तं निगद्यते प्रायश्चित्तविशुद्धात्मा
सर्वकर्मफलं लभेत् यस्मिन्न भवेत्संगो ब्रह्महादिवत्तथापि ननु तेन सन्निवेशं स्मृद्धिमा
मोत्यसे प्रायं अज्ञानात्संचरात्तेन संसर्गमेभिः करोति यः कायकृच्छ्रं चरेत्सम्यगन्यथाप
विलो भवेत् द्वादशाहं तु संसर्गे महापातकिनं स्मृते संगोकृत्वा द्वैमासे तु द्वादशाहं कृपा
वर्णेत् पराकं मासमेसंसर्गी चान्द्रं मासत्रये स्मृते कृत्वा संसर्गं षण्मासे चरेच्चान्द्रायणं द
ये किंचिदज्ञानात्संसर्गेण पापमासव्रतमाचरेत् एतान्युक्तविशुद्ध्यर्थं प्राक्तनानां तथा यथाक्र
मे मेस्कं नकुलं काकं वाराहं मूषकं तथा मार्जाराजाविकं घ्वानं हत्वा कुक्कुटकं तथा कृ
च्छ्रार्धमाचरेद्द्विजाश्चिकृच्छ्रं चाप्याचरेत् नरकृच्छ्रकरिवधे पापकं गोवधे स्मृतं काम
नागोवधेनैवम्प्रदिदृष्टाम्मनीषिभिः यानशय्यासनेष्वेव पुष्पमूलफलेषु च भक्ष्यभो
ज्यापहारे पंचगव्यं विशोधनं शुष्ककाष्ठतृणानां च द्रुमाणां च गुडस्य च चेलचर्मामि ८०
षाणां च त्रिरात्रं स्यादभोजनं टिट्टिभं चक्रवाकं च हंसं कारण्डवं तथा उलूकं सारसं चैव बक

127

पीतं ताल पात्रकं मृकं चांधं वल्लाकं च गिरिशमारं च ककुभं एतेषन्यतमे हत्वा द्वादशाब्द
मभोजनं प्राजापत्यव्रतं कुर्यादेतेषां विप्रश्च भोजने चंद्रायणत्रयं प्रोक्तं मूढे ह्निष्टसभो
जने रजस्वलां चंडालं महापातकिनं तथा सूतिकां पतितं चैव उच्छिष्टं रजकादिकं स
ष्ट्रा सचैलं स्नात्वा शीतहुतं कं प्राशयेत्तथा गायत्रीं च विशुद्धात्मा जपेदष्टशतं द्विज एतेषन्य
तमं स्पृष्ट्वा सप्तानां द्यादिभोजने शिवचोरिषणाकुंडेऽन्यं च गत्वा सैनाद्द्विज स्नानदानतज्ञ
पाते च भोजनाद्ये च नारद एषामन्यतमस्यापि पितान्वयः स्नानयाद्देन उदमेद्गुरुमंत्र
नस्नानाचोपवसेत्तथा द्वितीयेह्नि हुतं प्राश्य शुद्धिमाप्नोति नारद व्रतादिमध्ये यद्येषा
श्वणयाद्दनिमग्नन अश्वानरसहस्रेण जपेद्वैश्वानरं पापानामधिकं पापं द्विजदेवत
निंदनं नदूषणानिष्क निस्वस्य सर्वेषां स्त्रेषुनरस्य महापातकतुल्यानि यानि प्रोक्तानि सूरि
भिः प्रायश्चित्तं तु तेषां च कुर्यादेवं यथाविधि प्रायश्चित्तानि यः कुर्यान्नारायणपरायणा
नस्य पापानि नश्यंति स्तथा पतितो भवेत् यत्तु गंगादितीर्थेषु कोयत्नतापसमन्वितः स
वैमनदयायुक्तो विष्णुस्मरणतत्परः महापातकयुक्तो वा युक्तो वा सर्वपातकैः शिरमकाय
वपापेभ्यो नेयो विष्णुपदेयतः नारायणमनाद्यंतं विश्वाकारमनामयं यस्तु संस्मरते म
तेः समस्तैः पापकोटिभिः स्तेनो वा पूजितो वापि ध्यानतः प्रणतोपि वा नाशयत्येव पापानि
विल्लाद्देऽस्मनः सतां सपको यदि वा मोहाद्यस्तु सज्जयते हरिं सर्वपापविनिर्मुक्तस्म
याति हरेः पदं सकृत्संस्मरणाद्धिमानेश्यन्ति क्लेशसंचयः स्वर्गादिभोगप्राप्तिस्तनस्य वि

ग्रं न सीयते मानवः पुंडली भं तत्कर्म प्राप्यते येमंनी श्वरः न जापि हरिभक्तिस्तु दुर्लभा परिकीर्तिताः
ना.पु. तस्मात्तदखिलं तातो लोमानं प्राप्य दुर्लभं हरिं संपूजयेद्भक्त्या पशुपाशविमोचनं सर्वेनरया
८१ नश्यन्ति मनः शुद्धिश्च जायते परमं मोक्षं लभेत् सेव पूजितेन जनार्दने धर्मार्थकाममोक्षाख्याः
पुरुषार्थाः सनातनाः हरिपूजापराणां तु सिद्ध्यन्ति नात्र संशयः पुत्रदारगृहक्षेत्रधनधान्या गो
मिथ्यावती लक्ष्मीं मानवो ... कथाः ... कामं क्रोधं च लोभं हे मदं तथा
परापवादं निंदां च त्यजेद्भक्तिकरो हरेः व्यापारान्सकलांस्त्यक्त्वा पूजयेदनन्तार्हं निकरीए
वहस्य ते कृताः ननगस्त्रुमाः यावत्प्राणाभिसंबन्धो यावज्जायाति देहिनाः यावत्तेन्द्रियवैकल्यं
तावद्देवार्चयेद्धरिं धीमान् ... निःशेषविहितं ...
तं चचला आसन्नमरणे देहस्तस्मात् ... संयोगा विप्रयोगान्ता सर्वं च क्षणभंगुरं
इति ज्ञात्वा महाभाग पूजयस्व जनार्दनं आश्रया ... लभते तद् दुर्लभः भक्ताय
तन्निधो विष्णुमहायान किं ... श्रावयिता परंस्थानं ... शोचति सर्वतीर्थानि य
ज्ञाश्च सांगा वेदाश्च सत्तम नारायणार्चनस्येते कलां नार्हन्ति षोडशीं किं वेदैः किं मखैः शास्त्रैः
किं वा तीर्थनिषेवणैः विष्णुभक्तिविहीनानां किं तपोभिर्व्रतैरपि यजन्ति ये विष्णुमनन
मूर्तिं निरीत्यचो कारागते वरेण्यं वेदान्तवेद्यं भवरोगवैद्यं ते यान्ति मर्त्याः पदमच्युतस्य अ
नादिमात्मानमनंतशक्तिमाधारं जगतो सर्वज्ञं ... नाव्ययमर नासम
भूतं भ्येति नरः सत्वार्थं इति श्रीनारदीयपुराणे पूर्वभागे प्रायश्चित्तविधिः ३० नारद उवाच क ८१

थितोभवतांसमग्रवर्णाश्रमविधिर्मते इदानींश्रोतुमिच्छामियममार्गस्वरूपंमे स (129)
नकउवाच शृणुविप्रप्रवक्ष्यामियममार्गस्वरूपकं दुःखदंपापशीलानांपापिनांभयप्र
दंकं षडशीतिसहस्राणियोजनानिमुनीश्वर यममार्गस्यविस्तारःकथितःपूर्वसूरिभिः
येनगच्छंतिपापशीलास्तेषांनिशामयविनोद्विज यमंस्मृत्वानरायांतिदुःखेनभृशमर्दिताः अ
निमीलिताविवस्त्राश्चशुष्ककंठौष्ठतालुकाः क्रंदंतोविस्वरंदीनाः पापिनोयांतितत्पथि हन्य
मानायममम्भटैः प्रतोदाद्यैस्तथायुधैः इतस्ततःप्रधावंतोयांतिदुःखिनस्तत्पथि क्वचित्प
ङ्कः क्वचिद्वह्निः क्वचित्संतप्तसैकते क्वचित्तीव्रखरस्पर्शाश्रीलाधारासशिलाक्वचित्त चे
चितकंटकवृक्षाश्चतःलोहशिलानगाः मार्गेयत्रास्थसंहाः कंटकावरणमहत्त वप्रा
ग्रारोहणंचैवकंदरस्यप्रवेशनं शार्दूलसिंहव्याघ्रास्तथालोहाः सुवीतल्पाश्चकंटका शैवाले
चक्रचित्मार्गेक्वचित्कौचकपंक्तयः क्वचिद्व्याघ्राश्चगर्जंतिवर्धयंतेचक्रविज्वराः एवंबहु
विधैःक्लेशैःपापिनोयांतिनारद क्रोशंतश्चरुदंतश्चम्लायंतश्चैवपापिनः पाशेनयंत्रि
तदंकुरोः ताःकेचित्कर्षमाणाःस्तत्रांकुशैः सहस्राश्वैतप्रमार्गस्थप्रहतोयांतिपापिनः नासाग्र ३
पाशाकृष्टाश्चकेचिदंत्रैश्चैवयिताः वहंतश्चायसंभारंशिश्नाग्रेणप्रयांतिवै अयोभारः
स्वयंकेचिन्नासाग्रेणतथापरे कर्णाभ्यांचतथाकेचिद्वहंतोयांतिपापिनः केचिच्छ्वा
३ सितायांतितायमानास्तथापरे अन्यस्थौच्छ्वसिताःकेचिन्नासाग्रेणतथापरे कर्णाभ्यां
चतथाकेचिद्वहंतोयांतिपापिनः केचित्सांध्रलोचनाःछायाजलविहीनेतत्पथियां

ना ७.
१२

गतिरुः वित्ताः योचंदनरत्नानि कर्माणि तानानानानकलानिच येननारदधर्मिष्ठाध्यान
शीलाः सुहृदयः अतीवसत्वसंपन्नाह्येयांतिधर्ममंदिरे अन्नदानरतास्तमानिष्टिहभंजनैः
स्वाङ्ग्यांनिवै नीरस्नायांनिसात्विनः पितृतंत्रीरमनंतं तत्कदादपिदाश्रेवनतद्रोगलभं
निच हातहामधुदाश्चैवरलीरत्नाश्च द्विजोत्तम तथायानप्रकुर्वंतोयांतिवैयममंदिरं
शाकदः पायसंभुजनस्त्रीपदोत्तलपक्षिणः वस्त्रदोमनिशाहैलयानिदिव्यांवरान्वितः १
शाकरप्रदोयातिस्तूयमानोमरैः पथि गोप्रदानेननरोयातिसर्वसौख्यसमन्वितः भूः
मिष्टान्नदश्चैव विमानेसर्वसंपदि अश्वपूरोगमास्तेकीर्तिकीर्त्यायातिवृषालयं हयं
देयानदस्त्वापिगजदश्च द्विजोत्तमः धर्मालयंविमानेनयातिभोगान्वितेनवै अत्र
कुदामुनिश्रेष्ठ यानारूढाः प्रयांतिवै फलदः पुष्पदश्चापि यातिसंतोषसंयुतः तांबूल
देनरोयातिप्रहृष्टोधर्ममंदिरे मातापित्रोश्च शुश्रूषां कुर्वन्वा मौनरोगनमः प्रयातिप
रितन्पूज्यमानोहिविविधैर्नैः शुश्रूषांकुरुतेयस्तु पत्नीनांब्रह्मचारिणां द्विजाग्र
ग्राह्मणानां वसुयातिस्तपस्यान्वितः सर्वभूतदयायुक्तः पूज्यमानोमरैर्द्विजः सर्वं
भोगान्वितेनासौ विमानेनप्रयातिच विद्यादानरतोयातिपूज्यमानोमरैस्तुना शरा
नपाठकोयातिस्तूयमानोमुनीश्वरैः पंचधर्मपरायांतिस्तुतिधर्मस्य मंदिरे यमस्यत
मेवाभूता शंखचक्रगदासिभृत् पापकर्मरतंसमाक्रंदेहात्मित्रमिवाचेति भोग
हिमताश्रेष्ठनरककेशाभीरवः पदेतस्याध्वनेपापात्मा ग्रामत्रयस्यावहे मनघंज

१३०
ना
मो
१२

न्मयः पापस्तु कृतं न करोति च स एव पापिनां श्रेष्ठ आत्मघातं करोति च अनित्यं प्रा
प्य मानुष्यं नित्यं यत्नतः साधयेत् स याति नरकं घोरं कोन्यस्तस्मादचेतनः शरीरं प्रा
प्तानरूपं मलाद्यैः परिदूषितं तस्मिन्यो याति विश्वासेन निर्घृणात्म घोनरकं सर्वेषु प्रा
णिनः श्रेष्ठास्तेषु वै बुद्धिजीविनः बुद्धिमत्सु नराः श्रेष्ठा नरेषु ब्राह्मणास्तथा ब्राह्मणेषु
च विद्वांसो विद्वत्सु कृतबुद्धयः कृतबुद्धिषु कर्तारः कर्तृषु ब्रह्मवादिनः ब्रह्मवादिषु
पि तथा श्रेष्ठो निर्मम उच्यते एतेभ्यो पि वरो ह्येतो यो नित्यं ध्यानपरायणः तस्मात्सर्व
प्रयत्नेन कर्तव्यो धर्मसंग्रहः सर्वत्र पूज्यते जंतुर्धर्मवान्नात्र संशयः गच्छंति पापम
स्थानं सर्वभोगसमन्वितं आखिवेडुः कृतं किंचिन्मयादेव मोहस्ये पवंयमसत्तम
मयत्वं प्राप्य पितरा च सहन्ति आहूय पापिनं श्रेष्ठं कालदंडेन तर्जयन् प्रलयाब्दसं
मैत्रोद्यजनारिसंभ्रमः विघूर्णमानयैर्भीमो हात्रिशांकुनसंयुतः योजनत्रयवि
स्तारिरक्तालोहीघ्रनासिकः दंष्ट्राकरालवदनो वापीतुल्योग्रलोचनः मत्तमत्तद्विरदादि
मिश्रुक्तो चित्रगुप्तोपि भीषणः ततो ब्रवीति तान्सर्वान् यमामात्यास्य पापिनः शोधनः
स्वानि कर्माणि चित्रगुप्तोपमात्तया भो भो पापा दुराचारा अहंकारप्रदूषिताः किम
र्थमर्जितं पापं युष्माभिरविवेकिभिः कामक्रोधादिदुष्टेन संगर्वेण च चेतसा य
दत्यापतनं रंनृता किमर्थं चरितं जनाः कृतवंतः पुरा यद्वत्पापान्यत्यंतहर्षिताः तद्व
—व पातनं नाभोक्ष्यं किं हृष्याद्यादिदिदुः लिताः मन्यमित्रकलत्रार्थं दंडः कृतेच तिय

ना॰पु॰
८३

या नयाकर्मवशात्मायामायूयमज्ञानिनः ॥ किंतो युष्माभिः पोषितायेन यत्त्रार्द्गन्यतोग
तः युष्माकमेवनत्वायमोमकिंकरः वृकोदरांतां यथाकृतानिपापानियुष्माभिस्वबहूनि
वैः तथाप्राप्तानिदुःखानिकिमर्थमिहदुःखिताः विचार्यध्वंयूयंतुयुष्माभिर्दुरितैव
न यमकरिष्यनेदंडमिनि किंमविचारितं हरिहेपि वमूर्खैश्च वंदितैर्वास्त्रियान्विते
कादिशीकैर्वीरैश्च समवर्तीयमः स्मृतः चित्रगुप्ते हितैर्वाक्यैः स्फुटार्थैः पापिनस्तदा शो
चंतस्वानिकर्माणि नष्टानिहंतिभीषिताः यमाज्ञाकारिणः क्रूराश्चंडाद्याश्च भयान.
काः चंडालाद्याः प्रसह्यैतान्नरकेषु क्षिपंति च स्वकृतः कर्मफलैस्ते तु भुंजते पापयोष
नः महीतलंचसंप्राप्य भवंतिस्थावरादयः नारदउवाच भगवन्सर्वयोगज्ञानतोमच्चेतसि
दयानिधे त्वमसद्योषितःछेनंयतोनोह्यगतोभवान् धर्माश्चविविधाः प्रोक्ताः पापमपि
बहूनिच चिरंभोज्यंफलंतेषांमम्कंबहुविधंतथा हिंसानेत्रह्यतः प्रोक्तोनाशोलोक
त्रयस्यैव परार्द्धदिनयांतेनब्रह्मणस्त्वयापिसंस्तुयः प्राप्तमहानादिभूतगणानांत्वयैवविधि
नेदृन कल्पकोटिसहस्रेषुमहात्माभोगदायकः सर्वेषामेवलोकानांविनाशप्राकृते
लये एकः शिष्यतेदेवानित्याःप्रोक्तोजनार्दनः एवमेतन्मयोज्ञातंत्वंभवानकेनमहे
नि पुण्यपापोपभोगानांसमाप्तिर्नोस्मतस्तवे सनकउवाच साधुसाधुमहाप्राज्ञगु
ह्याद्गुह्यतमंत्विदं पृष्टंतेमिथायत्नमिकृतसंघस्वसमाहितः नारायणोव्ययोनंतंप
रंज्योतिःसनातनः विभुर्होनिर्गुणोनित्योमायामोहविवर्जितः निर्गुणोपिपरानं

१३२

रा

८३

द्वेषणकान्विभातियः ब्रह्मविष्णुशिवाद्यैस्तु भेदकान्निवलक्ष्यते गुणोपाधिकभेदेषु
त्रिषेतेषु सनातनः सैवोऽन्यमायया मखिलं जगत्कार्यं करोति च ब्रह्मरूपेण सृजति विष्णु
रूपेण पाति च अंते च रुद्ररूपेण सर्वं मत्तीति निश्चितं प्रलयांते समुत्थाय ब्रह्मरूपी ज
नार्दनः चराचरात्मकं विश्वं यथापूर्वमकल्पयत् स्थावराद्याश्च विप्रेंद्र यत्र यत्र व्यवस्थि
ताः ब्रह्मांतं तज्जगत्सर्वं यथापूर्वं करोति वै तस्मात्कृतानां पापानां पुण्यानां चैव सत्तम
अवश्यमनुभोक्तव्यं कर्मणां ह्यक्षयं फलं नाभुक्तं क्षीयते कर्म कल्पकोटिशतैरपि अव
श्यमेव भोक्तव्यं कृतं कर्म शुभाशुभं यो देवः सर्वलोकानामंतरात्मा जगन्मयः सर्व
कर्मफलं भुंक्ते परिपूर्णः सनातनः यो सौ विश्वंभरो देवो गुणभेदव्यवस्थितः सृजत्य
वति चात्येतत्सर्वं सर्वभुगव्ययः इति श्रीनारदीयपुराणे पूर्वभागे यममार्गनिरू
पणं ३१ सनक उवाच एवं कर्मपाशनियंत्रिता जंतवः स्वर्गादिपुण्यस्थानेषु पुण्यभो
गमनुभूय यातनास्तु चान्ते वहुः स्वनरकेषु पापफलमनुभूय अक्षीणकर्मावशेषेण इह लो
कमागत्य सर्वभयविह्वलेषु मरणांतेषु स्थावरादिषु जायंते वृक्षगुल्मलतावल्ली
गिरयस्तृणानि च स्थावरा इति विख्याता महामोहसमावृताः स्थावरत्वे पृथिव्यां
सबीजानि जलसेकान्नपदं संस्कारमात्मग्रीवशाहं तत्र पांशुपुंपादिभ्यो द्भवं तत्र
पद्यते तो मूलभावं तत्र मूलादंकुरोत्पत्तिः तस्मात्पर्णकांडनालादिकं कोषेषु च प्र
सवमापद्यते तेषु प्रसवेषु च पुष्पसंभवः तानि पुष्पाणि कानि चित्फलानि कानि

विष्फलदेहनभुक्तानि तेषु पृष्ठेषु हृदभावेषु स्त्वलनं तु शमनमलनः तयोस्तु नित्योपजनितेषु त
षेषु भोक्तृणां प्राणिनां संस्कारसामग्रीवशाद्धिर्मांसाकिरणासन्नानपादेषु यि रसनषा
नः प्रविश्यन्तीरुभावेसमेत्य स्वकाले तद्रूलाकारतां मयगच्छन्ते प्राणिनां भोगसंस्कार
वशात्संवत्सरफलितः स्युः स्थावरेष्वपि वहूकालेनान्तरादिभिर्भेदमानाहिछेदनदवा
ग्निदहनशीतातपादिदुःखमनुभवन्ति तेन तस्माक्षिमयोभुक्तास्तरादुःखवहुलाः त
गाईजीवनः तृणातैर्नियमाणावलवनाग्निपीडायोनिवारयितमसमर्थाः शीतवाता
दिक्लेशमभ्यधिकानि नित्यं तथा तृषिताः मलमत्रादिषु संचारेदुःखमनुभवंति ततएव
पशुयोनिमागत्य वलवद्धर्थोहेतिनातं धो हेगमभ्यधिकाः तेन्तेनानिमित्तेनैव चारि
णामात्स्यपिविषयातराणामादिक्लेशावहुलाः कस्मिंश्चिज्जन्मनितृणाशनाः कस्मिं
श्चिज्जन्मनि मांसमेध्याद्यदनाः कस्मिंश्चिज्जन्मनि कंदमूलफलाशनाः दुर्बलप्राणि
पीडांनिरताः दुःखमनुभवंति अंडजेष्वपि श्वानादिशवनामांसामेध्याद्यशनाश्च परपीडा
पराश्च प्राणिनित्यं दुःखवहुलाः श्च पशुयोनिमागताश्चापि स्वजातिवियोगभारोद्वहनपा
शादिबंधनताडनदहनादिधारणादिसर्वदुःखान्यनुभवंति एवंवहुयोनिषु संभ्रांताः क्रमे
णमानवं जन्म प्राप्नुवंति केचित्पुण्यविशेषात्तत्कर्मणापि मानुष्यजन्मासाद्य वर्तते
मनुष्यजन्मन्यपि च चर्मकारचंडालव्याधनापितरजककुंभकारलोहकारस्वर्णकारका
रतंतुवायसौचिकचैदिलसिंधावकलेपकमनकशासनहारिनी चमरत्रदरिद्रहीनांगा

दि 135

यिकांगतानादिशब्दवायुः दुःखबहुला जरतानापयोति श्लेष्मगलात्पादासिरोगर्भपार्श्वेवद
नादिदुःखमनुभवेलिंगतनुभवंति मनुष्यात्वेपिपहारस्त्रीपुरुषयोर्व्यवायः नत्समयेरेतो
युक्तजरायुप्रविशातितदैकमेवशाजंतः शुक्रेणसहजरायुप्रविश्य शुक्रशोणितक
लिलेमवर्तते नदीयेंजीवप्रवेशासंचाराकलेभवति प्रदेमासेपललभावमुपे लि
त्यमासेप्रदेशमात्रतमाप्रयतितत्ततः प्रभृतिवायुवशात्तैनमूभावेपिमानहृदरेड्ः
सहतापक्वेशजयेकत्रस्थानुमशकानाडुमानिमासेछिनीयेपूर्णेपृहधाकारमात्रताम्
पगम्य मासत्रितयेपूर्णेकरचरणाद्यवयवभावमुपगम्यनेचतुर्थमासेपुगतेपुसर्वा
वयवानांसंधिभेदपरिज्ञानं पंचमतीतेपुनखाश्चमभिव्यंजकनामपद्मतीतेपुनरव
संधिपरिस्फुटतामुपगम्यनाभिसूत्रेणाप्युण्यप्राणमसेथ्यमसत्रमितकोगजतरायुणावं
थितरक्तास्थिक्रिमिवसामज्जास्नायुकेशादिदूषितेजन्मिनेशरीरेनिवासिनं स्वयम
प्येवंपरिदूषितदेहमातस्यकटुम्ललवणात्युष्णभक्षदह्यमानमात्मानंदेहादेही
एवंजन्मस्मरणान्नभावान्... तन्मनिनरकदुःखानि च स्मरंस्तनदुःखैनचयरिदह्यमा
छिम नोमानंदेहात्तेमस्वादिहरेणारहयमानएवंसनतापमुखपति अहोसंतापाघोहं मया दुर्वजन्मनि
पन्नस्त्रियं... पापिष्ठहृदयेनयथनयान्यादिषुश्रुत्यनरागोणाकलत्रपोषणार्थंपरधनते
र यादिकंपरस्वनोदत्तापुण्यापैरपहृत्यकामांथतयापरस्त्रीहरणादिकमनभूयमहा
पापान्याचरितैः पापैरहमेकएवविधनरकाननुभूयपुनः स्थावरादिषुमहादुःखा

136

स्मन भयसंप्रतिजरायुणा परिवेष्टितोन तदुःखिन वहिस्ता येनचदग्या मिममा पोषिता
शरीरास्तकर्मवशात् हस्तोनागताः सूहितुःखे हि देहि नो देहहस्त पापासंजात स्तस्मा
ना.पु. त्पापं न कारयेत् भस्मस्मिन्कलेवरार्थे मयद्वाहंतमया तेन पापेन दग्या मिजरायुपरिवे
८५ ष्टितः इहमम साश्रियं पर्वं कतमो हमनन्यथा गर्भाग्निना दग्धया सि दानीमपि पापकृत
कायेन मनसा वाचा यत्पापं कृतं मया कारितं तेन पापेन दग्धास्मि हमेको मे दुःखितः एव
बहुविधं गर्भस्थो जंतुर्विलपन्नेव मेवमात्मानमात्मना अनुसेवन्नरस्तं गर्भे विष्णुर्देमा विष्णो स्मरित
स्तो नामस्मामकमं प्रीतिनिवर्तये अखिलजगदंतरात्मनः सम्यक्ज्ञानानंदमयस्य शक्तिप्रभावा स्मरेतेन च
दर्शितविग्रहवर्गमङ्गललीलापतेर्नाशयामास्यक्षकुलकुंशरीरचयत्वगंधर्वराहस्मृत्यनंदं
गमतिकिन्नरस महाविनयरसाकमलयुगो भक्तिनः सम मपचोदुःसह संसारछेदका
रणस्य भूत वेदरहस्यो पनिषद्भिः परिस्फुटं सकललोकपरायणो हरिरिति यायदुःख
नरं कि मंस सारा गम्यर मति क्रमिष्यामीति मननि भाव यति यतस्य मानः प्रसूतिस
मये सति गर्भस्थो देही नारद मनेवा मुना परि पीडितो भ्राम्यते स्माधिदुःखिकृतं वेल्कमपा
शेनवद्धो घोतिमागांग्रिष्फा मूत्सकलपातननाधोगंकाल भवमनभवति तेनाति मेक
क्लेशेन योनियंत्रपीडितो गर्भान्निःक्रांतो निःसंरतां याति ततवाह्यवायुसमस्तो जीवप
तिवाह्यवायुस्पर्शसमनंतरमेव नष्टस्मृतिः स्त्रीणं भवत्यालोलितदुःखानि वर्तमानानापि
तानि भावादविज्ञाय मानदुःखमननभवति पर्वतालतमा यत्नेजंतस्तत्माषिस्वमले ८५

शिरोरुदरवेदनाविद्यत इति मत्वा मातापितादिजनका द्यौषधप्रयोगं कुर्वंति उदरच्यंगवेदनानं दृशेतेमति २

137

मत्तालिमदेहः आध्यात्मिकापि पीडामानो पितृकम पाद्यैः कः तत्र व्याधी पीडितो हृदिनेस
निस्तनादिकं देयमिति मत्वा ना प्रयतंते एवमनेकं देहभोगं अन्याधीनतया न भूयमा
नो देशादिषु पितृनिवारयितमशक्तो बाल्यभावमासाद्य मानाविशेषरूपाध्याय स्पताडनेसदा
पर्यटनशीलत्वं पांसुभस्मपंकादिषु क्रीडनेसदा कलहनिपतनमज्जविनबद्धवा पा
राभासकार्यनियतत्वेन दुःसंभवे आध्यात्मिकदुःखमेवं वियमननं भवंति ततस्तरुणा
भावेनयनाजेनमर्जितस्पष्टतदानस्यताशब्दादिषु व्याप्तत्वदुःखिता मायया मोहिताः
कामक्रोधादिदूषमनसः सततं स्वयं परायणापरस्यपरस्त्रीहरणादिपापपरायणाः पुत्रमि
त्रकलत्रादिभरणपोषणचिंतापरायणा अहंकारदूषिताः पुत्रादिषु व्याध्यादिपीडितेषु
स १ मन्त्रवैद्यादिपरिचर्यारोगादिभिः क्लेशितानां समीपे स्वयमध्यात्मिकदुःखेन
रिमत्तावत्प्रमाणप्रकारेण चिंतामग्नो वने ग्रहदेवतादिके कर्म किंचित्रापि तिष्ठतारित
स्मरदुस्थक एवस्यक्त भवतिवर्तते ममकलत्रधननास्ति हृदिश्यापि नवृप्तिं अस्य
पलापितकस्यवंगावकिं नागतानमवा ला यस्या च मे भार्यावापि तो हर्षित इनः ध्यवि
चारात्कोपितैह पुत्रानित्यकदर्थितेव भर्तृस्थितेव स्वयं वा अपि हरणः तत्संपते
वतेन वराज वा धारि ति दुःमहादिपवेमाप्रवाधतेकथं तेषामपहारि हनत्याव सायाह
मध्याह्न प्रामाप्रासनकाश्रपि एवमनंतचिंताकुलः स्वदुःखानिनिवारयितमसमो
यिविधि भाग्यहीनं मां किमर्थं निर्दयैस्तदेवमातापिते तथाहं दत्तमापन्नो हीयमान

138

मेरौ जगत्पतिर्नादिव्यानदेहो वा पिर्यो ध्यातिर्विकमायज्ञः प्रकंपमानावयवः श्यामकामा
दिपीरितालालाविललोचनः अंतकान्तकः पुत्रदाराद्विमिमे स्त्ययमानः कृतांमरणम्
ना.पु. पयामीति चिंतानाकुलोमनुजिरने स्तनिमद्वजिनेगदेहेनादिकेवत्कणुमारथः कथरहेतिक
८८ मवाभविष्यतिनहनेप्रेगपदृते पुत्रादीनाकथंवसनेनभविष्यतीतिममतातुरपरिस्रुतो
र गात्रनिःस्वस्यैवनवयसाकृतानिकर्माणि पुनः स्मरन्नहमोविस्मरतिचततस्तास्मवम
रणाद्यापिपीडितोंतस्तापार्तः हाहाशब्दावाहन्तोमंचेवतस्तनः पर्यटनन्तनहप्रशौरि
दर्क नः किंचित्मात्रेमदेहीमानिकोपापतयाया चमान स्तयापिन रावि षानाम्रक्रं न श्रेय स्क
रमितिविवृतनाम् नमानिहेषक्रवेसरचेतन्यो भवति न तस्य हस्तपादस्कंधेनततमोरुद
द्विधेपुत्रनेवैहिनो वक्तमत्नमः स्मानितुयनादिकं कस्य भविष्यतीति चिंतापरोवाष्पावि
लविलोचनः कंठेत्रुरघुराधितस्मनिःश्वासान्विःश्वासानयमरतेभर्त्समानः पा
शार्यचित्तोनाकारी स विवदस्मृते आमलप्रत्ययाद्यहदश्रोयासंतिधानवः तथेवज्ञी
विनः सर्वप्राकर्मप्रत्ययाद्दर्शनस्मात्मसारस्य बाधिनापातोहितस्तनमः अप्यमेत्याम्
तानंतानात्मोत्तमवास्याननानस्मानानरापितपशवः परिकीर्तिताः तस्मात्समस्मात्मो
तायपरंतानेसमभ्यसेत् मानुष्यंचैवसंप्राप्य सर्वकर्मप्रसाधकं हरिंनसेवतेयस्तुको
न्यस्तस्मादचेतनः अहोचित्रमहो चित्रमहोचित्रमतीश्वर आस्थितेकामदेविसीन
रायांनिहिपानतो नाराधयन्ति मानवाः सर्वकामफलप्रदे स्थितेपिज्ञानरहिताः पचो ८९

139

तेनरकेषुहो ऽस्रवन्मूत्रपुरीषेनपारीरेषिन्नृणाशृते यांस्तेभावयंत्यत्वामहामोह
समावृताः कृमिनिंमांसरक्ताद्यैर्दुर्हंसंप्राप्यायोनरः संसारच्छेदकंविष्णुंनभजेत्सोतिं
पातकी अहोकष्टमहोकष्टमहोकष्टंहिमूर्खता हरिध्यानपरोविप्रचंडालोपिमहा
सुखी स्वदेहान्निःसृतेहष्टामलमूत्रादिकिल्विषं उद्वेगोमानवामूढाः किंनयांतिसमा
श्रिताःकुलेभमानंषजन्मप्राप्यंतेविदग्धैरपि तल्लब्धापरलोकार्थंयत्नंकुर्याद्विचक्षणः
अध्यात्मज्ञानसंपन्नाहरिपूजापरायणाः लभंतेपरमंस्थानंपुनरावृत्तिदुर्लभं यतो
जातमिदंविश्वंयतश्चैतन्यमश्नुते यस्मिंश्चविलयंयातिससंसारस्यमोचकः निर्गु
णोपिपरोनंतोगुणग्राह्यानिवभातियः तस्मसर्वगतोदेवोपिसंसारात्परिमुच्यते इतिश्री
नारदीयपुराणेपूर्वभागेभवाटवीवर्णनंनाम १८ नारदउवाच भगवन्सर्वमाख्यातं
यत्पृष्टंविदुषामया संसारपाशबद्धानांदुःखानिसुबहूनिच अस्यसंसारपाशस्यछेद पा
कःकतमःस्मृतः येनोपायेनमोहनःस्यात्तन्मेब्रूहितपोधन प्राणिभिःकर्मजालानि
क्रियंतेप्रत्यहंसदा भुंजतेचमुनिश्रेष्ठतेषांनाशःकथंभवेत् कर्मणादेहमाप्नोतिदेही
कामेनबध्यते कामाल्लोभाभिभूतःस्यात्लोभात्क्रोधपरायणः क्रोधाच्चधर्मनाशःस्याद्ध
र्मनाशान्मतिभ्रमः प्रणष्टबुद्धिर्मनुजःपुनःपापंकरोतिच तस्माद्देहःपापमूलंपा
पकर्मरतस्तथा यथादेहभ्रमंत्यक्त्वामोक्षभाक्स्यात्तथावद सनकउवाच साधुसा
धुमहाप्राज्ञ ...मतिस्तेविमलोर्जिता यस्मात्संसारदुःखानांमोक्षोपायमभीप्ससि य

म

स्यात्तयातनगतस्तंब्रह्मासृजतिसकलं हरिश्चपालकोरुद्रोनाशकः सहिमोक्षदः प्रह
ना.प्र. माद्विविशेषानानानायस्यप्रभावतः तंविद्यामोक्षदंविष्णुंनारायणमनामयं यस्मा
८० भिन्नमिदंसर्वंयच्चेंगयच्चेंगति तंभीष्मसत्तरंदेवंध्यानाद्दुःखान्मुच्यते अविकारम 140
जेयमहंस्वप्रकाशंनिरंजनं ज्ञानरूपंसदानंदप्राहुर्वेमोक्षसाधनं यस्यावतारस्वरूपाणि
ब्रह्माद्याःदेवतागणाः समर्चयंतितद्विद्याक्षाध्यानस्थानदंहरिं जितप्राणाजिताहाराः
सदाध्यानपरायणाः हृदिपश्यंतियंसत्यंतंज्ञानीहिमुक्तोभवेत् निर्गुणोपिगुणाधारि
लोकानुग्रहरूपधृक् आकाशमध्यगंपूर्णंमप्राहुर्मोक्षदंबुधाः अध्यतःसर्वकार्य
णांहेदिनाहृदयेस्थितः अनुपमोविलायाःसर्वदेवशरणंजनेन सर्वंसंग्रहकल्पाने
येनेयस्तन्नलेखय नमःकर्मोक्षदंविष्णुंनयस्तत्वदर्शिनः वेदार्थविद्धिकर्मनैरिज्य
नेविविधेमखैः सफलंकर्मफलदोमोक्षदोकामकर्मिणां हृत्पद्मकर्णिकास्थानेषुदेवता
पिरूपधृक् भक्तैर्यःस्मर्यतेध्यानाप्राहुर्मोक्षदंप्रभुं ध्यानेःप्रणम्यमोवापिपूजितः
नेवापिभक्तितः ददातिशाश्वतंस्थानंतदयालंसमर्चयेत् अंधारःसर्वभूतानामे
कायःपूरुषःपरःजरामरणनिर्मुक्तोमोक्षदोपापहारी संसारसागरात्स्वदेहि
नोपिमतीश्वरः अमरत्वंभजेत्वाश्रुतंविद्धःपूरुषोत्तमं आनंदमजरंब्रह्मपरंज्योतिः
सनातनं परात्परतरंयच्चतद्विष्णोःपरमंपदं अहंयंनिर्गुणोनित्यमद्वितीयमनोप
मे परिग्रहंज्ञानमयंविद्धमोक्षप्रसाधकं एवंभूतंपरंब्रह्मयोगमार्गविधानतः पञ्च ८०

पात्रेसद्भायोगीसयातिपरमंपदं सर्वसंगपरित्यागी रागादिगुणसंयुतः कामाद्यै
र्वर्जितोयोगीलभतेपरमंपदं नारदउवाच कर्मणाकेनयोगस्यसिद्धिर्भवतियोगिनां
तदुपायंयथातत्वंब्रूहिमेवदतांवर सनकउवाच ज्ञानलभ्यंपरंमोक्षंप्राहुस्तत्वार्थ 141
चिंतकाः तद्ज्ञानंभक्तिमूलंचभक्तिःकर्मवतांतथा दानानियज्ञाविविधास्तीर्थयात्रादयः
कृताःयेनजन्मसहस्रेषुतस्यभक्तिर्भवेद्दृढा अक्षयःपरमोधर्मोभक्तिलेशेनजायते
श्रद्धयापरयाचैवसर्वंपापंप्रणश्यति सर्वपापेषुनष्टेषुबुद्धिर्भवतिनिर्मला सैवबु
द्धिःसमाख्याताज्ञानशब्देनसूरिभिः ज्ञानंचमोक्षदंप्राहुस्तज्ज्ञानंयोगिनांभवेत् योगस्तु
द्विविधःप्रोक्तः कर्मज्ञानप्रभेदतः क्रियायोगंविनान्नृणांज्ञानयोगोनसिद्ध्यति क्रिया
योगरतस्तस्माच्छ्रद्धयाहरिमर्चयेत् द्विजभूम्यग्निसूर्याम्बुधातुहृच्चित्रसंज्ञिताः प्रतिमाःकेश
वस्यैताःपूजयेत्तासुभक्तितः कर्मणामनसावाचापरपीडापराङ्मुखः तस्मात्सर्वगतंवि
ष्णुंपूजयेद्भक्तिसंयुतः अहिंसासत्यमक्रोधोब्रह्मचर्यापरिग्रहौ अनीर्ष्याचदयाचैवयोग
योरुभयोःसमाः चराचरात्मकंविश्वंविष्णुरेवसनातनः इतिनिश्चित्यमनसायोगद्वितयमभ्य
ना०पु० सेत् आत्मवत्सर्वभूतानियेमन्यन्तेमनीषिणः तेजानंतिपरंभावंदेवदेवस्यचक्रिणः य
दिक्रोधादिदुष्टात्मापूजाध्यानपरोभवेत् नतस्यतुष्यतेविष्णुर्यतोधर्मपतिःस्मृतः यदि
कामादिदुष्टात्मादेवपूजापरोभवेत् दंभाचारःसविज्ञेयः सर्वपातकिनांसमः ततःपू
जाध्यानपरोयस्तुस्यात्परतोभवेत् तत्तपःसाचपूजाचतद्ध्यानंच निरर्थकं तस्मात्सर्वो

१४२

स्मके विलिंगमाहित्यानन्यमः स्वकार्यं सर्वथेत्सम्युक्त क्रियायोगपरो नरः कर्मणा मनसा
वाचा सर्वलोकहिते रतः समर्चयति देवेशं क्रियायोगः स उच्यते नारायणं जगद्योनिं सर्वा
ना॰पु॰ न्तर्यामिणं हरिं स्तोत्राद्यैः स्तौति यो विष्णुं कर्मयोगी स उच्यते उपवासादिभिश्चैव पुराणश्रव
८८ णादिभिः पुष्पाद्यैश्चार्चनं विष्णोः क्रियायोग उदाहृतः एवं भक्तिमतां विष्णोः क्रियायोगर
तात्मनां सर्वपापानि नश्यन्ति पूर्वजन्मार्जितानि वै पापक्षयाच्छुद्धमतिर्वांछति ज्ञानमु
त्तमं ज्ञानं हि मोक्षदं प्रोक्तं तदुपायं वदामि ते चराचरात्मके लोके नित्यं चानित्यमेव च सम्यग्
विचारयेद्धीमान्सद्भिः शास्त्रार्थकोविदैः अनित्यास्तु पदार्था वै नित्य एको हरिः स्मृतः अनि
त्यानि परित्यज्य नित्यमेव समाश्रयेत् इहामुत्र च भोगेषु विरक्तश्च तथा भवेत् अविरक्तो भ
वेद्यस्तु स संसारं प्रवर्तते अनित्येषु पदार्थेषु यस्तु रागी भवेन्नरः न तस्य संसारविच्छित्तिः क
दाचिदपि जायते शमादिगुणसंपन्नो मुमुक्षुर्ज्ञानमभ्यसेत् शमादिगुणहीनस्य ज्ञानं नैव
च सिद्ध्यति रागद्वेषविहीनो यः शमादिगुणसंयुतः हरिध्यानपरो नित्यं मुमुक्षुः परिकीर्तितः
चतुर्भिः साधनैरेभिर्विशुद्धमतिरुच्यते सर्वं भावयेद्विष्णुं सर्वभूतदयापरः चराचरात्मकं
विश्वं व्याप्य नारायणः स्थितः इति जानाति यो विप्र तज्ज्ञानं योगजं विदुः योगोपायमतो व
क्ष्ये संसारविनिवर्तकं योगे ज्ञानं विमुक्त्यस्मात्तज्ज्ञानं मोक्षदं विदुः आत्मानं द्विविधं प्राहुः
परापरविभेदतः द्वे ब्रह्मणी वेदितव्ये इति चाथर्वणी श्रुतिः परस्तु निर्गुणः प्रोक्तो ह्यहं ८८
कारयुतोऽपरः तयोरभेदविज्ञानं योग इत्यभिधीयते पंचभूतात्मके देहे यः साक्षी हृदये

स्थितः अपरः प्रोच्यते साक्षिः परमात्मा परस्ततः शरीरं तेऽभिमान्नाद्गत्तस्य तेन्नवत
च्यते अव्यक्तः परमः शुद्धः परिपूर्णो ह्यहेतुतः एतान भेदं विज्ञाने जीवात्मपरमात्म
नोः भवेन्नरात्मनिश्रेयोपाशङ्के रोपरात्मनः एकः शुद्धो ऽक्षरो नित्यः परमात्मा जग
न्मयः तस्मा विज्ञानभेदेन भेदवान्निवलत्यते एकमेवाद्वितीयं यत्परं ब्रह्म सनातनं गी
यमानं च वेदान्ते तस्मान्नास्ति परं द्विज न तस्य कर्म कार्यं वा रूपं वर्णमिथापि वा कर्तृ
त्वं वापि भोक्तृत्वं निर्गुणस्य परात्मनः निदानं सर्वहेतूनां तेजो यत्तेजसां परं किमन्य
न्नेयतो नास्ति तद्धेयं मम किं द्विज तेन तत्र बृहद्ब्रह्म कथ्यते महावादिके द्विज नहि चारोद्
वेत्तान परमात्मा समागतः सम्यग्ज्ञानविहीनानां दृश्यते च विविधं जगत् परमतानि
नामेन न्यस्त ब्रह्मात्मकं द्विज एक एव परानन्दो निर्गुणः परतः परः भ्रांतिविज्ञानभे
देन बहुरूप प्रयोगयः मायिनो मायया भेदं पश्यंति परमात्मानि तस्मान्मायां त्यजेद्यो
गान्मुमुक्षुर्द्विजसत्तम नासद्रूपा न सद्रूपा माया नैवोभयात्मिका अनिर्वाच्या तत
तो ज्ञेया भेदबुद्धिप्रदायिनी मायैव ज्ञानशब्देन बुद्ध्यते मुनिसत्तम तस्माद्ज्ञानवि
च्छेदो भवेद्धैतिनमायिनां मत्वा तत्परं ब्रह्म ज्ञानशब्देन कथ्यते ज्ञानिनां परमात्मा
वेदहृदि भाति निरंतरं अज्ञानं नाशयेद्योगी योगेन मुनिसत्तम अष्टांगैः सिध्यते
योगस्तानि वक्ष्यामि तत्त्वतः यमाश्च नियमाश्चैव आसनानि च सत्तम प्राणायामः
प्रत्याहारो धारणा ध्यानमेव च समाधिश्च मुनिश्रेष्ठ योगांगानि यथाक्रमं एषां

क्या
चं

ना.पु.
८९

संक्षेपतो वक्ष्ये लक्षणानि मुनीश्वरः अहिंसासत्यमस्तेयं ब्रह्मचर्यापरिग्रहौ अक्रोधय
श्चानसूया च प्रोक्ताः संक्षेपतो यमाः सर्वेषामेव भूतानामक्लेशजननं हि यत् अहिंसाक
थिता सद्भिर्योगसिद्धिप्रदायिनी यथार्थकथनं यच्च धर्माधर्मविवेकतः सत्यं प्राहुर्मुनि
श्रेष्ठ अस्तेयं शृणु साम्प्रतं चौर्येण वा बलेनापि परस्वहरणं हि यत् स्तेयमित्युच्यते सद्भि
रस्तेयं तद्विपर्यये सर्वत्र मैथुनत्यागो ब्रह्मचर्यं प्रकीर्तितं ब्रह्मचर्यपरित्यागाज्ज्ञानवा
नपि पातकी सर्वसङ्गपरित्यागी मैथुनेयस्तु सेवते . सचण्डलसमो ज्ञेयः सर्ववर्णब
हिष्कृतः यस्तु योगरतो विप्रो विषयेषु स्पृहान्वितः तस्य भाषणमात्रेण ब्रह्महत्या भवे
त् सर्वसङ्गपरित्यागी इतः सङ्गी भवेद्यदि तस्य संसर्गिणां संगान्महापातकदोषभा
क् अनादानं हि द्रव्याणामापद्यपि मुनीश्वर अपरिग्रह इत्युक्तो योगसिद्धिकारकः आ
लनात्तस्य कथोरेति निष्ठुरभाषणं क्रोधमाहुर्मुनिवरा अक्रोधस्तद्विपर्ययः धनाद्ये
रयिकं दृष्ट्वा स्वशोभनामितापेन अस्तूयाकीर्तिता सद्भिस्त्याज्यो ह्यनसूयता एवं संक्षेप
तः प्रोक्ता यमा विप्रसत्तम नियमानपि वक्ष्यामि नभ्रंता शृणु नारद तपः स्वाध्याय
संतोषाशौचं च हरिपूजनं संध्योपासनमुख्याश्च नियमाः परिकीर्तिताः चान्द्रायणादिभि
र्यत्र शरीरस्य विशोषणं तपो निगदितं सद्भिर्योगसाधनमुत्तमं प्रणवस्योपनिषदां
द्वादशार्णस्य च द्विज अष्टाक्षरस्य मन्त्रस्य महावाक्यचयस्य च जपः स्वाध्याय उदितो यो
गसाधनमुत्तमं स्वाध्यायं यस्त्यजेन्मूढस्तस्य योगो न सिध्यति योगं विनापि स्वाध्याया। ८९

त्यापनाशो भवेन्नृणां स्वाध्यायेनोयमा एते प्रशीर्दितिहिदेवता: नयमस्तु विविध: प्रोक्तो
वाचिकोपांशुमानस: त्रिविधेपि च विप्रेन्द्र एवां मध्यवरो वर: मंत्रस्योच्चारणं सम्यक्स्फुटा
क्षरपदं यथा नयमस्तु वाचिक: प्रोक्त: सर्वयज्ञफलप्रद: मंत्रस्योच्चारणं किंचित्पदात्पदविवे
चने सनुपांशु जेप: प्रोक्त: पूर्वस्माद्विगुणाधिक: धियायद्रक्षरश्रेण्या तत्तदर्थविचार
णं सजपो मानस: प्रोक्तो योगसिद्धिप्रदायक: जपेन देवता नित्यं स्तूयमान: प्रसीदति। त
स्मात्स्वाध्याययुक्तस्य नोले मेत्सर्वान्मनोरथान यदृकालाभस्नानहि: सतोष इति कीर्तिते संतो
षहीन: पुरुषो नलभेत्कर्मसुखमपि न जातु काम: कामानामुपभोगेन शाम्यति रक्तो यिक
कदाचलभ्यते कामस्तु वर्द्धते तस्मात्कामं परित्यज्य देहशोषकारणं यदृकालाभसंत
तोषं भवेद्धर्मपरायण: बाह्याभ्यंतरभेदेन शौचं तु द्विविधं स्मृतं मृज्जलाभ्यां बहि: शुद्धिर्भाव
शुद्धिस्तथांतरं अंत: शुद्धिविहीना ये यज्ञा विविधा: कृता: न फलंति मुनिश्रेष्ठ भस्मनि त्य
क्तहव्यवत् भावशुद्धिविहीनानां समस्तं कर्म निष्फलं तस्माद्रागादिकं सर्वं परित्यज्य
सुखी भवेत् मृदां भारसहस्रेण कुंभकोटिजलैस्तथा कृतशौचोपि दुष्टात्मा चंडालसदृश:
स्मृत: अंत: शुद्धिविहीनस्तु देवपूजापरो यदि तमेव देवता हंति नरकं च प्रपद्यते अंत:शु
द्धिविहीनश्च बहि: शुद्धिकरो न य: अलंकृत: सुराभांड इव शांतिं न गच्छति मन: शुद्धिविही
नाये तीर्थयात्रां प्रकुर्वते न तान्पुनंति तीर्थानि सुराभांडमिवापगा: वाचा धर्मान्प्रवदति
न मनापाप मिच्छति तानीयान्मुनिश्रेष्ठ महापातकिनो वरे विष्णुद्रोहमानसाये तु धर्म्मसा

वि

त्रमनूपमं कुर्वन्नित्यं लेविद्याद्दल्यं सुखदायकं कर्मणा मनसा वाचा वास्तनिष्ठवणएहृ
नैः हरिभक्तिर्दयावृद्धिर्गुरोतिगीयते यमाश्च नियमाश्चैव संतेपानि प्रवोधिताः एभि
र्विमुक्तमनसा सो नेहस्यगतं विदुः यमैश्च नियमैश्चैव स्थिरबुद्धिर्जितेन्द्रियः अभ्यसेदासने
सम्यक्योगसाधनमुत्तमं पद्मकं स्वस्तिकं पीठं सैंहं कौक्कुटं कौञ्जरं मौर्वं वज्रासनं चैव वा
राहं मृगचैलिकं क्रौञ्चं च नालिकं चैव सर्वतोभद्रमेव च वर्हभं नागमात्स्यं च वैयाघ्रं चार्द्धच
न्द्रकं दंडवातासनं शैलं खड्गं मौद्गरमेव च माकरं त्रैपथं काष्ठं स्थाणुं वैकर्णिकं भौमं वी
रासनं चैव योगसाधनकारणं त्रिंशत्संख्यान्यासनानि मुनीन्द्रैः कथितानि तु पद्मासनम
वद्धाग्रहं मालिपरायणः उपासनानि पैत्र्याणि लेहरतीतो विमत्सरः प्राङ्मुखोदङ्मुखो
वापितथा प्रत्यङ्मुखो पिवा अभ्यासेन जये नाड्या निद्राहेतुनवर्जिते प्राणो वायुः शरीरस्थ
आयामस्तस्य निग्रहः प्राणायाम इति प्रोक्तो द्विविधः सप्रकीर्तितः अगर्भश्च सगर्भश्च द्विती
यस्तत्योर्वरः जपध्यानैर्विनागर्भः सगर्भस्तत्समन्वितः रेचकः पूरकश्चैव कुम्भकस्तत्
कस्तथा एवं च त्रिविधः प्रोक्तः प्राणायामो मनीषिभिः जंतुनां दश नाड्यो नाडीपिंगला परिकी
र्तिता सुषुम्नाऽदैवतकाचैव पिनयोनिरिति स्मृता इडायां निशि स्थितो नाडीसुषुम्नादिविना नया
पिदेवतं चेडजानीहि पिंगलानिशांनम पतयोरूर्ध्वयामध्ये सुषुम्णानाडिकास्मृता आत्मा
ह्येतमात्तेयासा त्रसूदैवता वामेन रेचयेद्वायुं रेचनाद्रेचकः स्मृतः पूरयेद्दक्षिणेनैव शरणा
न्तरकः स्मृतः स्वदेहपूरितं वायुं निगृह्य न विमुञ्चति संपूर्णकुम्भवत्तिष्ठेत्कुम्भकः सहित

147

अतः न गच्छन्ति तत्पवनं निवायुमंतर्बहिःस्थिते विदितं कृत्स्नकं नाम प्राणायामं यथा-
स्थितं शनैः शनैर्विजेतव्यः प्राणो मत्तगजेन्द्रवत् अन्यथा खलु जायंते महारोगा भयंक-
राः क्रमेणैवं जयेद्वायुं योगी विगतकल्मषः सर्वपापविनिर्मुक्तो ब्रह्मणः पदमाप्नुया-
त् विषयेषु प्रसक्तानि इंद्रियाणि मनीषिणः समाहृत्य निगृह्णाति प्रत्याहारस्तु सत्तमः
जितेंद्रिया महात्मानो ध्यानं त्यक्त्वापि द्विज प्रयांति परमं ब्रह्म पुनरावृत्तिदुर्लभं अजि-
तेंद्रियग्रामैर्यस्तु ध्यानपरो भवेत् मूढात्मानं च तं विद्यात् ध्यानं चास्य न सिद्ध्यति यद्य-
त्पश्यति तत्सर्वं पश्येदात्मवदात्मनि प्रत्याहृतानींद्रियाणि धारयेत्सा तु धारणा योगी जि-
तेंद्रियग्रामस्तानि निरुध्य हृदि आत्मानं परमं ध्यायेत् सर्वधातारमच्युतं सर्वविश्वात्मकं
विष्णुं सर्वलोकैककारणं विकसत्पद्मपत्राक्षं चारुकुंडलभूषितं दीर्घबाहुं महोरस्कं सर्वा-
लंकारभूषितं पीतांबरधरं देवं हेमयज्ञोपवीतिनं बिभ्रतं तुलसीमालां कौस्तुभेन विरा-
जितं श्रीवत्सवक्षसं देवं सुरासुरनमस्कृतं अष्टारे हृत्सरोजे तं द्वादशांगुलविस्तृते ध्या-
येदात्मानमव्यक्तं परात्परतरं विभुं ध्यानं सद्भिर्निगदितं प्रत्ययस्यैकतानता ध्यानं कृत्वा मु-
हूर्तं वा परं भक्त्या नरः ध्यानात्पापानि नश्यंति ध्यानान्मोक्षं च विंदति ध्यानात्प्रसीदति
हरिर्ध्यानात्सर्वार्थसाधनं यद्यद्रूपं महाविष्णोस्तत्तद्ध्यायेत्समाहितः तेन ध्यानेन तुष्टा-
त्मा हरिर्मोक्षं ददाति वै अचंचलं मनः कुर्यात् ध्येये वस्तुनि सत्तम ध्यानं ध्येयं ध्यातृभावं य-
था नश्यति निर्भरं ततोऽमृतत्वं भवति ज्ञानामृतनिषेवणात् भवेन्निरंतरं ध्यानादभेदप्र-

148

निपादने स्वरूपमिव नष्टानंदघनकृष्णो परमेन्द्रियः निवातदीपवत्स्थः समाधिरभिधीय
ना.प्र. ते योगीस्माप्येव ध्याध्यानध्यातृणोज्ञिन पश्यति नाश्नाति नैव स्पृशति न किंचिदपि सततम
२१ आत्मानं निर्मलः शुद्धः सच्चिदानंदविग्रहः सर्वोपाधिविनिर्मुक्तो योगी नो भासते चलः नि
गुणो निष्प्रपंचो देवोऽप्यनानाभूतानानिव विभ्रान्तज्ञाननाशने यथापूर्वं व्यवस्थितं परंज्योति
रमेयात्मा मायानिवर्तितो न जायते निर्मलं तु स्वप्रकाशं यतिपंडितैः एकमेवाद्वितीयं
च परंज्योतिर्निरंजनं सर्वेषामेव भूतानामंतर्यामितया स्थितं अणोरणीयान्महतो महीयान्
यान्सनातनात्मा विलक्षणः स्वप्रहेतुः पश्यंति यं ह्यात्मविदो वरिष्ठाः परं [illegible]स्मात्परमं पवित्रं अ
कारादिककारान्तवर्णभेदव्यवस्थितः [illegible] शब्दब्रह्मेति गीयते विशुद्धम
क्षरं नित्यं पूर्णमाकाशमध्यगं आनंदं निर्मलं शान्तं परंब्रह्मेति गीयते योगिनो हृदि प
श्यंति परात्मानं सनातनं अविकारमजं शुद्धं परंब्रह्मेति गीयते ध्यानमध्यस्थ[illegible]
[illegible]सततं संसारतापतप्तानां [illegible] नारायणं परानंदं स्मरेत्प्रणव
संस्थितं नादरूपमनैवन्यस्मिन् [illegible] अकारं ब्रह्मणो रूपमकारं विष्णुरूपवत्
मकारं रुद्ररूपं स्यादर्धमात्रं परात्मकं मात्रास्ति[illegible] विश्वशिवाभिधाः ते
षां समष्टिरूपं परब्रह्मप्रबोधकं वाच्यं तत्परमं ब्रह्म वाचकः प्रणवः स्मृतः वाच्यवाचक
संबंधो ह्यस्त्युपचारतस्तयोः द्विज [illegible] नित्यं [illegible] सर्वपातकैः तदभ्यासेन संयुक्तः
परं मोक्षं लभंति च जपं [illegible] कोटिसूर्यसमं तेजो ध्याये २१

कदाचित्तत्त्वज्ञानलेशप्रबोधितः कोहंममक्रियाकेतिस्वयमेवमचिंतयत ममजन्मकुयं
जातंरूपंकीदृग्विधंमम एवंविचारणापरोद्दिवानिशमनंद्विजः अनिश्चितमतिर्भूत्वावेद
मालिर्द्विजोत्तमः जानंतिमागम्यप्रणम्येदमुवाचह वेदमालिरुवाच ममचित्तमतिभ्रां
तंगुरोब्रह्मविदांवर कोहंममक्रियाकाचममजन्मकथंवद जानंतिरुवाच सत्यंसत्यंमहा
भागचित्तंभ्रांतंतवानिशं अविद्यानिलयंचित्तंकथंसद्भावमेष्यति ममेतिगदितंयत्तत्
त्वयिभ्रांतिर्निरिष्यते अहंकारोमनोधर्मोह्यात्मनोनहिपंडित ततश्चकोहमित्युक्तंवेदमाले
त्वयात्वयत ममजात्यादिपूर्णस्यकथंनामकरोम्यहं आत्मनोपञ्चभूतभावस्यनिर्गुणस्यपरा
त्मनः नीरूपस्याप्रमेयस्यकथंनामकरोम्यहं परंज्योतिःस्वरूपस्यपरिपूर्णाविदात्मनः अ
विच्छिन्नस्वभावस्यकथ्यतेचक्वकथंक्रिया स्वप्रकाशात्मनोविश्वनित्यस्यपरमात्मनः अनंत
स्यक्रियाचैवकथंजन्मचकथ्यते ज्ञानैकवेद्यमजरंपरंब्रह्मसनातनं परिपूर्णंपरानंदंत
स्मात्ज्ञानादृढंद्विज ततस्तस्याद्विवाकोहंज्ञानंमोक्षस्यसाधनं ज्ञानेननाहमेस्मिहेसर्वं
ब्रह्ममयंभवेत् एवंप्रबोधितस्तेनवेदमालिर्मुनीश्वर नमोदपूर्णपरात्मानमात्मन्येवाच्यु
तंप्रभुं उपाधिरहितंब्रह्मस्वप्रकाशंनिरंजनं अहमेवेतिनिश्चित्यपरंशांतिमवाप्तवान्
ततश्चव्यवहारार्थंवेदमालिर्मुनीश्वरं गत्केप्रणम्यजानंतिंसदाध्यानपरोभवत् गतेव
हुतिथेकालेवेदमालिर्मुनीश्वर वाराणसींपुरंप्राप्यपरंमोक्षमवाप्तवान् यःइमंपठतेध्या
येच्छृणुयाद्वासमाहितः सकर्मपाशविच्छेदंप्राप्यसौख्यमवाप्नुयात् इतिश्रीनारदीयपुरा

सर्वस्मिन्नाशमायाते दिस्स्रेपि तत्संचिते अपहृत्यपरद्रव्यं वारस्त्रीनिरतोभवत्. ५

णिपूर्वभागेत्तानानिरूपणं ३५ सनत्कुमार उवाच वेदमालेः सुतौ प्रोक्तौ यावुभौ स्वरसत्तम य
ज्ञमालिः सुमाली च तयोः कर्माधुना शृणु ज्ञात्वा तयोर्ज्येष्ठो यज्ञमाली विभेद पितृसंचितं धनं द्विधा
ना॰पु॰ कृत्वा स्वभागमेकं स्वीकृत्य सुमाली च धनं सर्वं स्वमनाभिरतः सदा अवेश्यनारीभिर्मैव
९८ नाशयामास मोहितः गीतवाद्यरतो नित्यं मद्यपानरतो भवत् वेश्याविभ्रमलुब्धो सौप
रस्यरतो भवत् दृष्ट्वा सुमालिनः शीलं यज्ञमालिर्महामतिः वभवद्दुःखितो ... भ्रातरं वे
दमब्रवीत् अलमत्यन्तकष्टेन हतो नाम्नाकुलेनच त्वमेकएव दुष्टात्मा महापापरतो भवः
एवं निवार्यमाणं तं तेन बहुशो ज्येष्ठोहं हनिष्यामीति निश्चित्य ... हस्तेन कचे ग्रहीत् ततो
महारवो जनस्तेन नगरे भूतदारुणः तं वधुर्नागरा श्चैनं ... पितास्तेन सुमालिनं ... मालिरमे
याल्याघोरतां ... दुःखितः वयुनाको वयामास ... विमोहितः यज्ञमालिः
नश्यापि विविभिदे स्वधनं द्विधा आददे स्वयमर्धं च ददावर्धं यवीयसे सुमालिस्त्वति मत्वा
ना तद्धनं ... मत्तः ... भजेच सहोदरः अतता ... भोगाय ...
नानाविम ... पिचुमंदः फलाग्रोपिकाकैरेवोपभुज्यते भ्राद्वादत्तं धनं तत्सर्वं ... मानी
रायन्मने मद्यपानप्रमत्तश्च गोमांसादीनभक्षयत् त्यक्तो बंधुजनैः सर्वैः ... लक्ष्मीसम
न्वितः ... निर्जनं वनं यज्ञमालिः सर्वार्थविप्रसदा धर्मरतो भवत्
अवारितंददावन्नं समस्तगगतकल्मषः पित्राकृतानि सर्वाणि तडागादीनि सत्तम अ
पालयत्प्रयत्नेन सदा धर्मपरायणः वित्ताधिनं धनं सर्वं यज्ञमालेर्महात्मनः सत्याव्रता ९९

तिस्ये विष्णुसहेत्सम्य... चरी
परोभवत् कालेन गच्छता तौ तु
वृद्धभावमुपागतौ यज्ञमाली
सुमाली
रतस्यास्य यत्त
मालेर्महात्मनः
२
वयकको लेन तौ द्विज हरिपूजा

नूनिं ष्टस्य धर्मस्य मार्गप्रवर्तिनः अहो स्वड्गधर्मो गायस्य जनानां विभूतयः कल्पवृक्षफ
लं सर्वं समस्तैरेव भुज्यते यतं विश्राप्य धर्मार्थी यज्ञमालिर्महामतिः हरिः संप्रेषयामास
विमानं पार्षदावृतं दिव्यं विमानमारुह्य यज्ञमालिर्महामतिः पूज्यमानः सुरगणैः
स्तूयमानो महर्षिभिः गंधर्वैर्गीयमानश्च सेवितोऽप्सरोगणैः कामधेन्वा पूज्यमानः
शिवाभरणभूषितः तेजसां निधिः गच्छन्निजपदं दिव्यं सनत्कुमार दृष्टवान् नाकस्थाने
यमभटैः तर्ज्यमानं परिपीडितं येन भ्रान्तं विवर्णवक्त्रं पिहितं पाशवेष्टितं रुदन्तं ततः प्रयाव
नं विलपंतमनाथवत् कोशंतं वक्तदंतं च दृष्ट्वा सनत्सि विस्मिते यज्ञमालिर्दयायुक्तो विष्णु
दूतान्समीपगान् कोऽयं भटैर्बाध्यमानः इत्यपृच्छत्कृतांजलिः अथ ते हरिदूतास्तु यज्ञमालि
महौजसं अस्मै समाली भाता ते यापात्मेति समब्रुवन् यज्ञमालिः समाकर्ण्य व्याख्याते
विष्णुकिंकरैः मनसा दुःखमापन्नः पुनः पप्रच्छ नारद कथमस्य भवेन्मोक्षस्तन्मे वदत पा
पशुचर्यैः तदुपायं वदध्वं मे स्नेहयुक्ता हि बांधवाः सर्वं मुमूर्षु पदीनं तस्मादिदं हृर्यं मेको विदुः
सतां समपदीं मैत्री सतां विपरीतता सन्तनामपि यिसतस्ते षांमैत्री पदे पदे तस्मान्त्वे
वांधवार्थ्यमाने तु समुपागताः पितोऽयं मम भ्राता पिमृच्यतेन तद्विद्यो यज्ञमाले
वः श्रुत्वा विष्णुदूता दयालवः पुनः स्मितमुखाः कृत्यं यज्ञमालिं हरिप्रियं विष्णुदूता ऊचुः
यज्ञमाले महाभाग नारायणपरायण उपायं तव वक्ष्यामः समालिर्न मुच्यते येन कृत
यत्त्वमहत्कर्म तेन यामाकन तत्मानि प्रवक्ष्यामः समासेन तच्छृणुष्व समाहितः पुराणं वै

सधित: कोमलै
तुलसीमाल्यै

दीर्घं

१५१

ना.पु.
२०

यज्ञमाली यो नाम्ना विश्रंभरः स्मृतः तयाकृतानि यानि महान्ति सत्राणि तानि वै स्वकर्मवा
सनाहीनो मातापितृभ्यो विशेषतः कृतः एकदा वयमिस्य कः शोकसंतापपीडितः स्वस्थात्मिना
पि सततं ग्रामवान्हरिमंदिरं तत्राहृत्य रेभे तत्र तस्याने चकिलेह्य मत्र हरीकृततस्त्व यापं
कस्तत्स्थाने स्थातमिच्छया उपलेपनं तत्र प्रांगणे तत्स्थाने विष्णुमंदिरे तयोपितेन तत्र प्राचो
तस्मिन्देवालये द्विज दर्शितेन वसर्वेण प्रांगणं चलमेव च तेन पुण्यप्रभावेण उपलेपक
तेन च विप्रजन्म तयाप्य ज्ञानं हरिभक्तिस्तथाचला कल्पकोटिपुनर्नमा ग्रेस प्राप्य हरिसन्निधिं
वसाघ्यतान मासाद्य परमां हिंसामियाति श्रमतज्जेपानकि श्रेष्ठं तथा युद्धे नेमिच्छसि उपायं
तवतव्यामस्तानि बोधमहामते गोवर्मसारवम्ये सत्त उपलेपनजंफलं स्त्रीबाहर महाभाग
मानेक्तयपालितः एवमन्येविस्तहते पतेमालिर्महामतिः तत्फलं प्रददौ तस्मै मात्र
पापविमुक्तये सुमाली मारदत्तेन पुण्येन गतकल्मषः बभूव परमं हृत्वा तत्त्वं तत्कार्य
पल्लायितो विमानेनागते सद्यः सर्वभोगसमन्विते नरास्तु माली स्वयं तेन मोहपरम
देशमते तावुभौ भ्रातरौ विष्णुसदनं गतौ प्रत्यापतत्रैशौ गीतिं सुमालि गंयपारसारं
येतमालिः सुमाली च स्तूयमानौ महर्षिभिः गीयमानौ च गंधर्वैर्विष्णुलोकं प्रजग्मतुः
प्राप्य हरिसालोक्यं सुमाली मुनिसत्तम मसुमालि बुद्धिं वितत्स्थौ कल्पमेकं महाद्युतिः
स्थित्वा भूमिं पुनः प्राप्य विप्रत्वं सम पप्रापि नः अति पुण्यकृत्कले जातो युष्माकं पुरागः
सर्वसंपत्समोपेतो हरिभक्तिपरायणः ब्राह्मण्य हरिनामानि प्रणये देशान्द्रवीतटे नवस्ता

यज्ञमाली च धर्मात्मा हरिसारूप्यमाप्तवान् तत्रैव ज्ञानतं
पन्नः परं मोक्षमुपागतः

152

र
२०

पू

नश्यं गंगायां हस्ताविशेषतः प्रभो अनायासं स्थाने योगिनामपि दुर्लभं उपलेपनमाहा
त्म्यं कथितं ते मुनीश्वर तस्मात्सर्वप्रयत्नेन स पूज्यो जगतां पतिः अकामादपि ये विष्णोः
सकृत्पूजां प्रकुर्वते न तेषां भवबंधस्तु कदाचिदपि जायते हरिभक्तिरतान्यस्तु हरिबु
द्ध्या समर्चयेत् तस्य तुष्यंति विप्रेंद्र ब्रह्मविष्णुमहेश्वराः हरिभक्तिपराणां तु संगिनां स
गमात्रतः मुच्यते सर्वपापेभ्यो महापातकवानपि हरिपूजापराणां तु हरिनामरता
त्मनां शुश्रूषाभिरता यांति पापिनोपि परां गतिं इति श्रीनारदीयपुराणे पूर्वभागे वि
ष्णुसेवाप्रभावः ११ सनक उवाच भूयः शृणुष्व विप्रेंद्र माहात्म्यं कमलापतेः कस्य नो जा
यते प्रीतिः श्रोतुं हरिकथामृतं नराणां विषयांधानां ममताकुलचेतसां एकमेव हरेर्ना
म सर्वपापप्रणाशनं सकृत्स्मरणमेवास्य विलयं पापहं स्मृतं श्वपचं विजानीयात्क
दाचिन्नालयेद्व्रतं हरिपूजाविहीनं तु यस्य वेश्म द्विजोत्तम श्मशानसदृशं तद्धि कदापि
नो विशेत् हरिपूजाविहीनाश्च वेदविद्वेषिणस्तथा गोद्विजद्वेषनिरता नरास्ते पापकी
र्तिताः यो वा को वापि विप्रेंद्र विष्णुदेवपरायणः स मर्त्ये याति गोविंदं तत्पूजा विफला भवेत्
अन्यश्रेयो विनाशार्थं ये चर्चयंति जनार्दनं साधवस्ते महाभागाः पूजकाः पातकेति वै हरिपू
जाकरो यस्तु यदि पापं समाचरेत् न मेव विष्णुर्हि पापं जन्मनाशयेत्को विष्णुर्येविष्णुनिर
ताः सर्वलोकान्यदहन्ति नराः धर्मकार्यरताः शश्वद्विष्णुरूपा स्तेनमताः कोटिजन्मार्जि
तैः पापैर्विष्णुभक्तिर्न जायते दृढभक्तिमतां विष्णोः पापबुद्धिः कथं भवेत् जन्मकोट्यर्जित

153

ना.पु.
९८

पापं विस्मृत्य जारतात्मनो स्वयं पालितागादेवनेघांसान्यापृथ्वी कथं विष्णुभक्तिविहीना
ये चंडालाः परिकीर्तिताः चंडाला अपि वै श्रेष्ठा हरिभक्तिपरायणाः नराणां विषयांधानां
सर्वदुःखविनाशिनी हरिसेवेति विख्याता हरिभक्तिप्रदायिनी मंगलाकेहाङ्गयाहोभावः
ज्ञानादपि यो नरः विलोक्य पापसंकथां नोतयेत्तु स्वमस्तके हरिपादोदकं यत्तु कणमात्रं
पिबेदपि स स्नानं सर्वतीर्थेषु विलोमः म्रियते नरो भवेन्न अकालमृत्युशमनं सर्वव्याधिविना
शनं सर्वदुःखोपशमनं हरिपादोदकं स्मरते नारायणपरं धाम ज्योतिर्नियोज्योतिरुत्तमं
ये प्रपन्ना महात्मानस्तेषां भक्तिर्हि शाश्वती अथाप्युदाहरंतीममितिहासं पुरातनं पठ
ताम्प्राणवतां चैव सर्वपापप्रणाशनं आसीत्पुरा कृतयुगे मालिको नाम लुब्धकः परस्व
परद्रव्यहरो नित्यं सततं नोद्यतः परनिंदापरो नित्यं जंतूपद्रवकृत्तथा हतवान् ब्राह्मणांताश्च
शतशोऽथ सहस्रशः देवस्वहरणो नित्यं परस्वहरणे तथा उक्तः सर्ववर्णविप्रकोनाशा
नामयथीश्वरः तेन पापान्यनेकानि कृतानि सुमहांति च न तेषां शक्यते वक्तुं संख्या वत्स
रकोटिभिः स एकदा तु महापापो जनतामंतकोपमः श्रीवीरवरांजानगरं सर्वैः सम
न्वितं चोधिदिर्भिर्विनाभिक्षुसरोभिर्लिभिलोलदृकैः अलंकृतं विमानाभिर्यो देवपुरोपमं
तस्योपवनमध्यस्थं रम्यं केशवमंदिरं छादितं हेमकलशैर्दृष्ट्वा पापो मदयतो हराम्य
हंस्वर्णानि बहूनीति विनिश्चितः जगामाभ्यंतरं तस्य कीनाशश्चौर्यलोलुपः तत्राप
श्यद्द्विजवरं शांतं तत्वार्थकोविदं परिचर्यापरं विष्णोर्हरिदेवं न धर्मनिधिं एकाकिनं दयान्ते ९८

कल्मषः दिव्यं विमानमारुह्य मुनिमेनं दृष्ट्वाब्रवीत् मालिक उवाच उदंक त्वन्निशामय गुरु
स्त्वं मम सद्व्रत विमुक्तस्त्वत्प्रसादेन महापातककंचुकात् गतस्त्वदुपदेशान्मे संतापो मम निर्वृ
तं च तथैव सर्वपापानि विनष्टानि विगतः हरिपादोदकं यस्मान्मयि त्वं सिक्तवान् द्विज प्रापितो
स्मि त्वया तस्मात्तद्विष्णोः परमं पदं त्वयाहं तारितो विप्र पापात् स्माच्छरीरतः तस्मात्त्वं नतोस्मि
ते विद्वन्माल्कतेनत्वं मम क्षितेः अप्सरोगणसेवितः प्रपेदे हरिमंदिरं एतद्दृष्ट्वा विस्मितो मौ
उदंकस्तपसां निधिः शिरस्यंजलिमाधाय तुष्टाव कमलापतिं तेन स्तुतो महाभाग दत्त
वान्वरमुत्तमं वरेण तेनोदंकोपि प्रपेदे परमं पदं इति श्रीनारदीयपुराणे पूर्वभागे विष्णु
माहात्म्ये १० नारद उवाच किं तत्स्तोत्रं महाभाग कथं तुष्टो जनार्दनः उदंकः पुण्यपुरुषः
कीदृशं तत्स्तवानघ १ सनक उवाच उदंकस्तु तदा विप्रो हरिध्यानपरायणः पादोदकस्य मा
हात्म्यं दृष्ट्वा तुष्टाव भक्तितः २ उदंक उवाच नतोस्मि नारायणमादिदेवं जगन्निवासं जग
देकबंधुं चक्राब्जशार्ङ्गासिधरं महांतं स्मरन्नार्तिनिघ्नं शरणं प्रपद्ये यन्नाभिजातप्रभवो वि
धाता सृजत्यमुं लोकसमस्तवर्गं च यत्क्रोधजो हंति जगच्च रुद्रस्तमादिदेवं प्रणतोस्मि वि
ष्णुं पद्मापतिं पद्मदलायताक्षं विचित्रवीर्यं निखिलैकहेतुं वेदांतवेद्यं पुरुषं पुराणं तेजो
निधिं विश्वमहं प्रपन्नः आत्माक्षरः सर्वगतोच्युताख्यो ज्ञानात्मको ज्ञानविदां शरण्यः ज्ञा
नैकवेद्यो भगवाननादिः प्रसीदतां व्योमसमः शिवः पः अनंतवीर्यो गुणजातिहीनो गुणा
त्मको ज्ञानविदां वरिष्ठः नित्यः प्रपन्नार्तिहरः परात्मा दयांबुधिर्मे वरदस्तु भूयात् यस्य

155

ना.प्र.
१००
मव्य

लमूलादिविशेषभेदैर्नगद्यथावल्लकृतेप्रविष्टः त्वमेवनान्यत्सर्वमनंतमारं त्वत्तः परं
नास्तिपरात्परात्मन् अगोचरंयत्तवसूक्ष्मरूपंमायाविहीनंगुणजातिहीनं निरंजनंनिर्मल
मप्रमेयंपश्यंतिसंतःपरमार्थ[illegible] एकंनहैनं[illegible] विभ्रमाणानियानानिभेदानमयापिभेदा
न् नचैवसर्वंभ्रमएकएवभूतः[illegible]मिथ्याभवत्यात्मा यस्मायथामोहितचेतसत्वंपश्य
न्तिनान्यमपिप्रसिद्धंतएवमायारहितास्त्वमेवपश्यंतिसर्वात्मकमात्मरूपं निर्विकार
मानंदमजरंविभुंपरंज्योतिरनौपम्यंविलसितेतनमामस्तद् समस्तमेतद्[illegible]तेयतोयत्र
[illegible]हितं यतश्चैतन्यमायातियद्रूपंतस्मैनमः अप्रमेयमनाधारंआधाराधेयरूपकं
प[illegible]नंदविज्ञानंत्वांदेवंनतोस्म्यहं हृद्धानिलयंदेवंयोगिभिःप[illegible] योगाला
मारम्भंततेनमामिपुराणवस्थितं नादात्मकंनादबीजंप्रणवात्मकमव्य[illegible]यावंशाश्व
दानंदंतंवंदेनिरमवक्रिणं अजरंसाक्षिणंत्वस्यअवाङ्मनसगोचरं [illegible]नंना
त्वांनिष्कारूपंनतोस्म्यहं इंद्रियाणिमनोबुद्धिसत्वंतेजोबलंधृति वायु[illegible]काशाह
लोकं[illegible]तमेवच विद्याविद्यात्मकंप्राहुःपरात्परतरंतथा अनादि[illegible]मध्या
[illegible]पुत्रं येप्रपद्यामहात्मानः[illegible]मत्किंदिशाप्यती वरंवरेण्यंवरदं[illegible]सनातनंव
वे[illegible]मस्त्वं नतोस्मि[illegible]योपिनतोस्मिभूयः २ यस्यादतोयंभवनेगवैद्यायस्यापरस्यापि
मलवासिहे यत्राखिल[illegible]कर्मनिवारणायतमप्रमेयंपुरुषंभजामि सर्वरूपमत्ररूपमसद्
सद्रूपमव्ययं [illegible]हिलहारिणो[illegible]भजे निरंजनंनिरण्य[illegible]शशिमाकाशम १००

156

न

157

धर्मं परं च विद्याविद्यात्मकं हृदं वुजनिवासिनं स्वप्रकाशमनिर्देश्यमहं तं च महत्तरं
ब्रह्मणोरणीयांसमनंतमलकं पापादिविवर्जितं यं नित्यं परमानंदं परं ब्रह्म सनातनं निर्गुणं
तेजसं ज्ञानमनमामि शास्त्रणोनतः यं भजंति क्रियानिष्ठा यं पश्यंति च योगिनः पूज्यात्पू
ज्यतरं शांतं गतोऽस्मि शरणं प्रभुं यं पश्यंति विद्वांसो कारणं तद्दशानि शृंति सर्वस्मादधिक
नित्येन नतोऽस्मि विभुमव्ययं अंतःकरणसंयोगाजीवत्वेन व्यवस्थितं अविद्याकार्यरहि
तः परमात्मेति गीयते सर्वात्मकं सर्वहेतुं सर्वकर्मफलप्रदं वरं वरेण्यमजं प्राप्तो
ऽस्मि परात्परं सर्वज्ञं सर्वगं शांतं सर्वांतर्यामिणं हरिं ज्ञानात्मकं ज्ञाननिधिं ज्ञानसंस्थं
विभुं भजे यमामनंति वेदांतनिधिमस्ताविवेदांतविज्ञानसुनिश्चितार्थाः सूर्येंदुवन्हिज्वलनेत्र
मीशं स्वर्गापवर्गस्वरूपं निजस्वरूपं सर्वेश्वरं सर्वगतं महांतं वेदात्मकं वेदविदं वरिष्ठं वेदवे
द्यं नतोऽस्मि यमनंतशक्तिं ज्ञानैकवेद्यं पुरुषं भजामि ईशं त्रिकालातस्वरूपशिवात्तमोमेममा
नं तु पंचदशाख्यैः यथानिलोकान्परिहृत्य भावसमप्रमेयं शरणं प्रपद्ये सहस्रशीर्षं
च सहस्रपादं सहस्रबाहुं च सहस्रनेत्रं समस्तयज्ञैः परिजुष्टमाद्यं नतोऽस्मि तं विश्वरूप
मव्ययं कालात्मकं कालविभागहेतुं गुणत्रयातीतमनंतगुणं तं गुणप्रियं कामदम
लंकं मोक्षवीर्यं विभुं भजे भक्तिहितं निरीहं कस्यैमनसामगम्यं मनोमयं चान्नमयं प्राण
वं विज्ञानभेदं प्रतिपद्यकल्पं तो ब्रह्मपाणिमयं भजामि नयस्य रुद्धपुनबलप्रभावो नय
स्य कर्माणि नयत्नमानो ज्ञानेनिदेवाः कमलोद्भवाद्या नतोऽस्म्यहं तं कमलाक्षरूपं सं

158

सार्धं क्रियायोगपतिं तं कदर्थे मोहाकुलं कामपालितं बद्धं अकीर्तिभाजं पिशुनं कृतघ्नं सदा
पापिनां परतं प्रमत्तं दृष्ट्वा भयेपाहि भयाकुलं मां पुनः पुनस्त्वां शरणं प्रपद्ये इति प्रसा
का.प्र. दितस्तेन दयालुः कमलापतिः प्रत्यक्षतामगात्तस्य भगवांस्तेजसां निधिः अतसीपु
१९ ष्पसंकाशः फुल्लपंकजलोचनं किरीटिनं कुंडलिनं हारकेयूरभूषितं श्रीवत्सकौस्तु
भधरं हेमयज्ञोपवीतिनं नासाविन्यस्तमुक्ताभं वेदभासानमंजुलकुविपीतांबरधरं देव
वनमालाविभूषितं तुलसीकोमलदलैरर्चितांघ्रिं महाद्युतिं किंकिणीनूपुराद्यैश्च
शोभितं गरुडध्वजं दृष्ट्वा नानामणिप्रद्योतदंडवल्लितिमंडले सुभ्यर्चितहरेः पादांबुजं
कोहर्षवारिभिः स्नापयेरत्नरत्नैर्लिखाहन्नानुथीक्षदा नमस्याथ महाविष्णुं पालि
लिंगदयापरः वाह्यराष्ट्रवस्मितिश्रोवाचमतिपुरावं अमावाय्यनालिकिंचित्प्रसन्ने
मयि सत्तम इतीरितं समाकर्ण्य हृष्टं कक्षाक्षपापीना पुनः प्रणम्य तं प्राह देवदेवं जना
र्दनं किं मामोहयसीशकिमन्यैर्देवमेवरैः न हि भक्तिं हरे त्वामेव जन्म जन्मांतरेष्वपि कौ
टेषु पादेषु मे ऽग्रशरीरसंपद्भरतः पिशाचमनजेष्वपि यज्ञानञ्च जातस्य मे भवत केशव
नेप्रसादात्तवत्यव भक्तिरचला ... मिताशी नीच एवमाहर्निशं लोके शंशं सुखं तेन तो
स्पशात् दिव्यज्ञानं दीनतस्मै योगिनामपि दुर्लभं पुनः स्मित्वैवं देवदेवो जनार्दनः
इदमाह स्मितन्मुखो हलनाक्षिरसिन्नसन् श्रीभगवानुवाच आराधय क्रियायोगैर्मां
सदा हि जनसत्तम नरनारायणस्थानं व्रज मोहं न गमिष्यसि त्वयाकृतमिदं स्तोत्रं यः प १९

येपाखंडरतावेदनिंदकाः अधमंनिरतानैवनरकाद्धिहरिस्मृतेः वेदमार्गबहिष्कृतानांजनानां
पापकर्मणांमनः शुद्धिविहीनानांहरिनामैवनिःकृतिः हरिणाधीनंजगत्सर्वमिदंस्थावर
जंगमं यथापिहितमंतेननतथैवकृतेद्विज शक्तितः सर्वकर्माणिवेदोक्तानिविधायचस
मर्पयेन्महाविष्णोनारायणपरायणः समर्पितानिकर्माणिमहाविष्णौपरात्मनि संपूर्णतां
प्रयांत्येवहरिस्मरणमात्रतः हरिभक्तिरतानांचतापवर्गोनजायते अतोनिदुर्लभालोकेहरि
भक्तिर्दुरात्मनां अहोहरिपराये तुकलौघोरेभयंकरे तेसभाग्यामहात्मानःसत्संगरहिता
अपि हरिस्मरणनिष्ठानांशिवनामरतात्मनां सत्यंसमस्तकर्माणियांतिसंपूर्णतांद्विज
अहोभाग्यमहोभाग्यंहरिनामरतात्मनां त्रिदशैरपितेपूज्याः किमन्यैर्बहुभाषितैः तस्मात्सम
स्तलोकानांहितमेवमयोच्यते हरिनामपरामर्त्यानकलिर्बाधतेक्वचित् हरेर्नामैवनामैव
नामैवममजीवनं कलौनास्त्येवनास्त्येवनास्त्येवगतिरन्यथा सूतउवाच एवंसनारदोविप्रः
सनकेनप्रबोधितः परांनिर्वृतिमापन्नः पुनरेतदुवाचह नारदउवाच भगवन्सर्वशास्त्रज्ञ
त्वयातिकृपयात्मना प्रकाशितंजगज्ज्योतिः परंब्रह्मसनातनं एतदेवपरंज्ञानमेतदेवपरं
तपः यत्स्मरेत्तंहरिकीर्तनंसर्वपापविनाशनं ब्रह्मात्मानाजगत्त्वेनदैकचित्तप्रकाशितं त्वया
केतत्प्रतीयतेकथंब्रूहितन्मेमतंसदा तस्माद्येनयथाब्रह्मप्रतीतंबोधितंनतत् तत्सर्वंह्यथयथा
चिंतयन्तीस्थितिमवाप्नुयात् एतच्छ्रुत्वावचोविप्रानारदस्यमहात्मनः सनकःप्रत्युवाचेदंस्म
रन्नारायणंपरं सनकउवाच ब्रह्मन्नहंध्यानपरोभवेयंसनंदनंपृच्छयथाभिलाषं वेदांतशा

१ केकृपालत्वायै निवर्त्तये द्वापरमार्थवेद्यः ॥ इतीरितं तैः समाकर्ण्य सनकस्सुनारदं सनंद
नेमोनयमोत्म्यप्रसन्नमपवर्गमे ॥ इति नारदपुराणे पूर्वभागे बृहदुपाख्याने प्रथमः पादः ४१
ना॰ पू॰ श्रीनारद उवाच कुतः सृष्टमिदं ब्रह्मन् जगत्स्थावरजंगमं प्रलये च कमभ्येति तन्मे ब्रूहि सनं
१०९ दन ससागरः सगगनः सशैलः सबलाहकः सभूमिः साग्निपवनो लोकोऽयं केन निर्मितः
कथं सृष्टानि भूतानि कथं वर्णविभक्तयः शौचाशौचं कथं तेषां धर्माधर्मविधिः कथं कीदृ
शो जीवतां जीवः क्व वा गच्छंति ये मृताः अस्माल्लोकादमुं लोकं सर्वं शंसतु मे भवान् सनंदन उवा
च शृणु नारद वक्ष्यामि इतिहासं पुरातनं भृगुणाभिहितं पूर्वं भरद्वाजाय पृच्छते कैलास
शिखरे दृष्ट्वा दीप्यमानं महौजसं भृगुं महर्षिमासीनं भरद्वाजोऽन्वपृच्छत भरद्वाज उवाच क
थं जीवो विचरति नानायोनिषु संततं कथं मुक्तिमुपायाति नायते न स्यमानद् यश्च नाराय
एतद्ब्रह्म स्वयं सेव्यसेवकभावेन वर्तते इति तौ सदा प्रविशंति लये सर्वे यस्मिन्नीशः स च
राचराः लोका नारायणः सोऽयं निर्गुणश्च निरंजनः अनिर्देश्योऽप्रतर्क्यश्च कथं तायेत केमेने
कथमेनं परात्मानं कालशक्तिदुरत्ययं अतर्क्यचरितं वेदाः स्तुवंति कथमादरात् जीवो जीवन
मलेघ्याः कथं ब्रह्मसमन्वयात् पुनरिच्छाम्यहं श्रोतुं तन्मे ब्रूहि कृपानिधे एवं स भगवान् पृष्टो
भरद्वाजेन संशयः महर्षिर्ब्रह्मसंकाशः सर्वं तस्मै ततोऽब्रवीत् भृगुरुवाच मानसो नाम यः पू १०९
र्वो विश्रुतो वै महर्षिभिः अनादिनिधनो देवस्तथाभेद्योऽजरोऽमरः अव्यक्त इति विख्यातः शाश्व
तोऽक्षयोऽव्ययः यतः सृष्टानि भूतानि जायंते च म्रियंति च सोऽसृजत्प्रथमं देवो महांतं नाम

160

स्थित्वा सरस्वती तत्र संबभूव नभस्तलात् पुरा स्तिमितमाकाशमनंतमचलोपमं नष्ट
चंद्रार्कपवनं प्रसुप्तमिव संबभौ ततः सलिलमुत्पन्नं तमसीव तमः परं तस्माच्च सलि
लोत्पीडादुदतिष्ठत मारुतः यथा भाजनमच्छिद्रं निःशब्दमिव लक्ष्यते तच्चांभसा पूर्यमाणं
सशब्दं कुरुतेऽनिलः यथा सलिलसंरुद्धे नभसोंते निरंतरे भित्वार्णवतलं वायुः समुत्प
तति घोषवान् एष वै चरते वायुरर्णवोत्पीडसंभवः आकाशस्थानमासाद्य प्रशांतिं ना
धिगच्छति तस्मिन्वाय्वंबुसंघर्षे दीप्ततेजा महाबलः प्रादुर्भूतोर्ध्वशिखः कृत्वा निस्तिमि
रं नभः अग्निः पवनसंयुक्तः खं समाक्षिपते जलं तदग्निवायुसंपर्कात् घनत्वमुपपद्यते त
स्याकाशं निपतितः स्नेहस्तिष्ठति योपरः स संघातत्वमापन्नो भूमित्वमनुगच्छति रसानां
सर्वगंधानां स्नेहानां प्राणिनां तथा भूमिर्योनिरिह ज्ञेया यस्यां सर्वं प्रसूयते भारद्वाज उवा
च य एते धातवः पंच ब्रह्मा यानसृजत्पुरा आवृता यैरिमे लोका महाभूताभिसंज्ञितैः
यदासृजत्सहस्राणि भूतानां स महामतिः पंचानामेव भूतत्वं कथं समुपपद्यते भृगु
रुवाच अमितानां महाशब्दो यांति भूतानि संभवं अतस्तेषां महाभूतशब्दोयमुपपद्यते
चेष्टा वायुः खमाकाशमूष्माग्निः सलिलं द्रवः पृथिवी चात्र संघातः शरीरं पंचभौतिकं
इत्येतैः पंचभिर्युक्तैर्युक्तं स्थावरजंगमं श्रोत्रं घ्राणं रसः स्पर्शो दृष्टिश्चेंद्रियसंज्ञिताः भा
रद्वाज उवाच पंचभिर्यदि भूतैस्तु युक्ताः स्थावरजंगमाः स्थावराणां न दृश्यंते शरीरे पंच
धातवः अनूष्मणामचेष्टानां घनानां चैव तत्वतः वृक्षाणां नोपलभ्यंते '' रपंचधातवः

न शृण्वंति न पश्यंति न गंधरसवेदिनः न च स्पर्शं विजानंति ते कथं पंचधातवः अद्रवत्वा
दनग्नित्वादभूमित्वादवायुतः आकाशस्याप्रमेयत्वाद्वृक्षाणां नास्ति भौतिकं भृगुरुवाच घ
नानामपि वृक्षाणामाकाशोस्ति न संशयः तेषां पुष्पफलव्यक्तिर्नित्यं समुपपद्यते ऊष्मतो म्ला
यते पर्णं त्वक्फलं पुष्पमेव च म्लायते शीर्यते चापि स्पर्शस्तेनात्र विद्यते वाय्वग्न्यशनिनिर्घो
षैः फलं पुष्पं विशीर्यते श्रोत्रेण गृह्यते शब्दस्तस्माच्छृण्वंति पादपाः वल्ली वेष्टयते वृक्षान् सर्वत
श्चैव गच्छति न ह्यदृष्टेश्च मार्गोस्ति तस्मात्पश्यंति पादपाः पुण्यापुण्यैस्तथा गंधैर्धूपैश्च विवि
धैरपि अरोगाः पुष्पिताः संति तस्माज्जिघ्रंति पादपाः सुखदुःखयोर्ग्रहणाच्छिन्नस्य च वि
रोहणात् जीवं पश्यामि वृक्षाणामचैतन्यं न विद्यते तेन तज्जलमादत्तं जरयत्यग्निमारुतौ
आहारपरिणामाच्च स्नेहो वृद्धिश्च जायते जंगमानां च सर्वेषां शरीरे पंच धातवः प्रत्येकशः
प्रभिद्यंते यैः शरीरं विचेष्टते त्वक् च मांसं तथास्थीनि मज्जा स्नायुश्च पंचमं इत्येतदिह संघातं
शरीरे पृथिवीमयं तेजो ह्यग्निस्तथा क्रोधश्चक्षुरूष्मा तथैव च अग्निर्जरयते पंचाग्नेयाः शरी
रिणः श्रोत्रं घ्राणं तथास्यं च हृदयं कोष्ठमेव च आकाशात्प्राणिनामेते शरीरे पंच धातवः
श्लेष्मा पित्तमथ स्वेदो वसा शोणितमेव च इत्यापः पंचधा देहे भवंति प्राणिनां सदा प्राणा
त्प्रीणयते प्राणी व्यानाद्व्यायच्छते तथा गच्छत्यपानोधश्चैव समानो हृद्यवस्थितः उदाना
दुच्छ्वसिति च प्रतिभेदाच्च भाषते इत्येते वायवः पंच चेष्टयंतीह देहिनं भूमेर्गंधगुणान्वेत्ति
रसं चाद्भ्यः शरीरवान् तस्य गंधस्य वक्ष्यामि विस्तराभिहितान् गुणान् इष्टश्चानिष्टगंधश्च

कामसत्त्वाका विविधानि त्रिवर्गगतागतानि दिष्टानि नित्यं गृहाश्रमे सत्यलोकान्तमभ्येह
शिष्टानां गतिमाश्रयान्त उक्तानि गृहस्थाश्रयः स्वधर्मचरणे रतः त्यक्तकामसुखारंभः
स्वर्गमस्त्यनड्लेभः वानप्रस्थाः स्वल्पमपि धर्ममनुमन्यन्तः पुण्यानि तीर्थानि नदीप्रस्र
वणानि सुविविक्तेष्वरण्येषु मृगवराहमहिषशार्दूलवनगजाकीर्णेषु तपस्यन्तोऽनु
संचरंति त्यक्तग्राम्यवस्त्राभ्यवहारोपभोगाः वन्यौषधिफलमूलपर्णपरिमितविचि
त्रनियताहाराः स्थानासनिनो भूम्याषाणसिकताशर्करावालुकाभस्मशायिनः काश
कुशचर्मवल्कलसंवृताङ्गाः केशश्मश्रुनखरोमधारिणो नियतकालोपस्पर्शनाः अशु
ष्कबलिहोमकालानुष्ठायिनः समित्कुशकुसुमापहारसंमार्जनलब्धविश्रामाः शीत
तोष्णपवनवेगप्रविभिन्नसर्वत्वचो विविधनियमयोगचर्यानुष्ठानविहितपरिशुष्क
मांसशोणितत्वगस्थिभूता धृतिपराः सत्वयोगाच्छरीराण्युद्वहन्ते यस्त्वेतां नियतश्चर्यां
ब्रह्मर्षिविहितां चरेत् स दहेदग्निवद्दोषान् जयेल्लोकांश्च दुर्जयान् परिव्राजकानां पुनरा
चारः तद्यथा विमुच्याग्निं धनकलत्रपरिबर्हसंगेष्वात्मनः स्नेहपाशानवधूय परिव्रजन्ति
नो समलोष्टाश्मकाञ्चनास्त्रिवर्गप्रवृत्तेष्वसक्तबुद्धयः अरिमित्रोदासीनानां तुल्यदर्शनाः
स्थावरजरायुजाण्डजस्वेदजानां भूतानां वाङ्मनःकर्मभिरनभिद्रोहिणोऽनिकेतनाः पर्वत
पुलिनवृक्षमूलदेवायतनान्यनुसंचरन्तो वासार्थमुपेयुर्नगरं ग्रामं वा न क्रोधदर्पलोभ
मोहकार्पण्यदंभपरिवादाभिमानहिंसानिवृत्ता हिंसा इति भवन्ति चात्र श्लोकाः अभयं सर्वभू

तेभ्यो दत्ताय स्मरते स्मृतिः ननस्य स्वर्गमूलेभ्यो भयमस्य द्यते कश्चित कृतानि होत्रं स्वर्गारी
रसस्थ्यपारी रसस्त्रिस्त्वस्व विजहोति निप्रसमेत्यो प गते हं विशिष्टिनाधितां संवत्तते हिलो
ना॰पु॰ कान मोक्षाश्रमं यस्य रते यथोक्तं स्मृतिः स्वसंकल्पितयुक्तबुद्धिः श्रानियतं ज्योतिरिव प्रशां
११९ तं स ब्रह्मलोकं प्रयाति द्विजातिः इति श्री कारटीयपुराणे पूर्वभागे द्वितीयपादे ध्यायः ४१ ॥ स
रद्वाज उवाच अस्माल्लोकात्परो लोकः श्रूयते नोपलभ्यते तमहं ज्ञातुमिच्छामि तद्
वान्वक्तुमर्हसि भृगुरुवाच उत्तरे हिमवत्पार्श्वे पुण्ये सर्वगुणान्विते पुण्यः क्षेम्यश्च का
म्यश्च स परो लोक उच्यते न तत्र पापकर्माणः शुचयोत्यन्तनिर्मला लोभमोहपरित्यक्ता
मानवा निरुपद्रवाः स स्वर्गसदृशो देशः तत्र ह्युक्ताः शुभा गुणाः काले मृत्युः प्रभवति
स्पृशन्ति व्याधयो न च न लोभः परदारेषु स्वदारनिरतो जनः नान्योन्यं वध्यते तत्र द्रव्येषु च
न विस्मयः परोक्षधर्मो नैवास्ति संदेहो नापि जायते कृतस्य तु फलं तत्र प्रत्यक्षमुपलभ्य
ते यानासनाशनोपेताः प्रासादभवनाश्रयाः सर्वकामैर्वृताः केचिद्धेमाभरणभूषिता
प्राणधारणमात्रं तु केषांचिदुपपद्यते श्रमेण महता केचित्कुर्वन्ति प्राणधारणं इह धर्म
पराः केचित्केचिन्नैष्कृतिका नराः सुखिता दुःखिताः केचिन्निर्धना धनिनोपरे इह श्र
मो भयं मोहः क्षुधा तीव्रा च जायते लोभश्चार्थकृतो नृणां येन मुह्यन्त्यपण्डिताः यस्तद्वेद
भयं प्राज्ञः पाप्मना न स लिप्यते सोपधं निकृतिः स्तेयं परिवादोभ्यसूयिता परोपघातो
हिंसा च पैशुन्यमनृतं तथा एतान्संसेवते यस्तु तपस्तस्य महीयते यस्त्वेतान्नाचरेद्धि ११९

स्मे

हानंतपस्तस्य च वर्द्धते इह चिंता बहुविधा धर्माधर्मस्य कर्मणः कर्मभूमिरियं लोके इह
कृत्वा शुभाशुभं शुभैः शुभमवाप्नोति तथाशुभमथान्यथा इह प्रजापतिः पूर्वं देवाः सर्षि
गणास्तथा इष्टेष्टतपसः पूता ब्रह्मलोकमुपाश्रिताः उत्तरः पृथिवीभागः सर्वपुण्यतमः
शुभः इहस्थास्तत्र जायंते ये वै पुण्यकृतो जनाः यदि सत्कारमृच्छंति तिर्यग्योनिषु चापरे
क्षीणायुषस्तथा चान्ये नश्यंति पृथिवीतले अन्योन्यभक्षणासक्ता लोभमोहसमन्विताः 165
इहैव परिवर्त्तंते न ते यांत्युत्तरां दिशं ये गुरून्पर्युपासंते नियता ब्रह्मचारिणः पंथानं सर्व
लोकानां विजानंति मनीषिणः इत्युक्तोयं मया धर्मः संक्षिप्तं ब्रह्मनिर्मितः धर्माधर्मौ हि
लोकस्य यो वै वेत्ति स बुद्धिमान भरद्वाज उवाच अध्यात्मं नाम यदिदं पुरुषस्येह चिंत्यते
यदध्यात्मं यथा चैतत्तन्मे ब्रूहि तपोधन भृगुरुवाच अध्यात्ममिति विप्रर्षे यदेतदनुपृच्छ
भा सि तद्व्याख्यास्यामि ते तात श्रेयस्करतमं सुखं सृष्टिप्रलयसंयुक्तमाचार्यैः परिदर्शितं
यज्ज्ञात्वा पुरुषो लोके प्रीतिं सौख्यं च विंदति फललाभश्च तस्य स्यात्सर्वभूतहितं च तत
पृथिवी वायुराकाशमापो ज्योतिश्च पंचमं महाभूतानि भूतानां सर्वेषां प्रभवाप्ययौ यतः
सृष्टानि तत्रैव तानि यांति लयं पुनः महाभूतानि भूतेभ्यः सागरस्योर्मयो यथा प्रसार्य्य तु
यथांगानि कूर्मः संहरते पुनः तद्वद्भूतानि भूतात्मा सृष्टानि हरते पुनः महाभूतानि पं
चैव सर्वभूतेषु भूतकृत अकरोत्तेषु वैषम्यं तत्तु जीवो न पश्यति शब्दः श्रोत्रं तथा खा
नि त्रयमाकाशयोनिजं वायोः स्पर्शस्तथा चेष्टा त्वक् चैव त्रितयं स्मृतं रूपं चक्षुस्तथा

[illegible] श्रोत्रं घ्राणं शरीरं च
[illegible] मनश्च उच्यते

166

पाकस्त्रिविधं नेत्र उच्यते इंद्रियाणि मनश्चैव विज्ञानान्यस्य भारत सप्तमी बुद्धिरित्याहुः क्षे
ना॰प्र॰ त्रज्ञः पुनरष्टमः चक्षुरालोकनायैव संशयं कुरुते मनः बुद्धिरध्यवसानाय क्षेत्रज्ञः साक्षि
११० वदास्थितः ऊर्ध्वं पादतलाभ्यां यदवागूर्ध्वं च पश्यति एतेन सर्वमेवेदं विद्ध्यभिव्याप्तमंतरं
पुरुषैरिंद्रियाणीह वेदितव्यानि कृत्स्नशः तमो रजश्च सत्त्वं च तेपि भावास्तदाश्रिताः ए
तां बुद्ध्वा नरो बुद्ध्या भूतानामागतिं गतिं समवेक्ष्य शनैश्चैव लभते शममुत्तमं गुणैर्नेनीय गो
ते बुद्धिर्बुद्धिरेवेंद्रियाण्यपि मनःषष्ठानि भूतानि बुद्ध्यभावे कुतो गुणाः इति तन्मयमेवैत
त्सर्वं स्थावरजंगमं प्रलीयते चोद्भवति तस्मान्निर्दिश्यते तथा येन पश्यति तच्चक्षुः शृणोति
श्रोत्रमुच्यते जिघ्रति घ्राणमित्याहुः रसं जानाति जिह्वया त्वचा स्पृशते स्पर्शं बुद्धिर्विक्रि
यते सकृत् येन प्रार्थयते किंचित्तदा भवति तन्मनः अधिष्ठानानि बुद्धेर्हि पृथगर्थानि पंचधा
इंद्रियाणीति तान्याहुस्तान्यदृश्योधितिष्ठति पुरुषे तिष्ठती बुद्धिस्त्रिषु भावेषु वर्तते कदाचि रे
ल्लभते प्रीतिं कदाचिदनुशोचति न सुखेन न दुःखेन कदाचिदपि वर्तते एवं नराणां मनसि
वर्तते त्रिषु भावेषु सेयं भावात्मिका भावांस्त्रीनेतान्नातिवर्तते सरितां सागरो भर्ता महावेलामिवो
र्मिमान् अतिभावगता बुद्धिर्भावे मनसि वर्तते प्रवर्तमानं हि रजस्तद्भावमनुवर्तते इंद्रि
याणि हि सर्वाणि प्रवर्तयति सा सदा प्रीतिः सत्त्वं रजः शोकस्तमः क्रोधश्च ते त्रयः ये ये
च भावा लोकेऽस्मिन् सर्वेष्वेतेषु वै त्रिषु इति बुद्धिगताः सर्वा व्याख्यातास्तव भावनाः इंद्रिया
णि च सर्वाणि विजेतव्यानि धीमता सत्त्वं रजस्तमश्चैव प्राणिनां संश्रिताः सदा त्रिविधा वे ११०

चव

दृष्टा चैव सर्वं सत्त्वेषु दृश्यते सात्त्विकी राजसी चैव तामसी चेति मानद सामस्यर्थः सत्त्वं
गुणोद्भुः सुखसौ रजो भारतः तमो गुणोत्पन्नस्य युक्तो भवतो व्यवहारिको नवयत्प्रीतिसंयु
क्तकायमनसि वा भवत वर्जितेसात्त्विको भावः स्यादेतेनतेनतथा अथ यद्दुःखसंयुक्तम
प्रीतिकरमात्मनः प्रवृत्तं रजः स्यैव तानीहिमनिसत्तम अथ यन्मोहसंयुक्तंयुच्यकावि
षयेभवेत् अप्रतर्क्यमविज्ञेयं तमस्तदुपधारयेत् प्रहर्षः प्रीतिरानंदः सुखं शांतचित्त
ता कथंचिदभिवर्त्तंते इत्येते सात्त्विका गुणाः अतुष्टिः परितापश्च शोको लोभस्तथाक्षमा
लिंगानि रजसस्तानि दृश्यंते हेत्वहेतुभिः अवमानस्तथा मोहः प्रमादः स्वप्नतंद्रिता कथंचि
दभिवर्त्तंते विविधास्तामसागुणाः दूरंगमं बहुधागामी प्रार्थनासंशयात्मकं मनः सुनियतंय
स्य स सुखी प्रेत्य चेह च सत्त्वक्षेत्रज्ञयोरेतदंतरं पश्य सूक्ष्मयोः सृजते तु गुणानेक एकोन
सृजते गुणान् मशकोदुंबरौ वापि संप्रयुक्तौ यथा सदा अन्योन्यमेतौ स्यातां च संप्रयोग
स्तथा तयोः पृथग्भूतौ प्रकृत्या तौ संप्रयुक्तौ च सर्वदा यथा मत्स्यो जलं चैव संप्रयुक्तौ तथै
व तौ न गुणा विदुरात्मानं स गुणान्वेत्ति सर्वशः परिद्रष्टा गुणानां तु संसृष्टा मन्यते तथा
इंद्रियैस्तु प्रदीपार्थं कुरुते बुद्धिसत्तमैः निर्विचेष्टैरजानद्भिः परमात्मा प्रदीपवत् सृजते
हि गुणान्सत्त्वं क्षेत्रज्ञः परिपश्यति संप्रयोगस्तयोरेष सत्त्वक्षेत्रज्ञयोर्ध्रुवं आश्रयो नास्ति
सत्त्वस्य क्षेत्रज्ञस्य च कश्चन सत्त्वं मनः संसृजति न गुणान्वै कदाचन रश्मींस्तेषां स म
नसा यदा सम्यङ्नियच्छति तदा प्रकाशतेऽस्यात्मा घटे दीपो ज्वलन्निव त्यक्त्वा यः प्राकृतं क

र्मे नित्यमात्मरतिर्मुनिः सर्वभूतात्मभूतस्यात्मस्थस्योत्तमां गतिं यथावारिचरः पक्षी सलि
लेन न लिप्यते एवमेव कृतप्रज्ञो भूतेषु परिवर्त्तते एवमेव व्यपेतात्मा वैतत्स्यबुद्ध्या विहरेन्नरः
ना मो. अशोचन्नप्रहृष्यंश्च समो विगतमत्सरः स्वभावयुक्त्या युक्तस्तु स नित्यं सृजते गुणान् ऊर्ण
११८ नाभिर्यथा सूत्रं वित्तेया ज्ञेनलवक्रता: मधुतस्यापनिवर्त्तेत निवृत्ति नोपलभ्यते प्रयत्नेनाप
होतेनदृश्यमानेन सिद्ध्यति एवमेके व्यवस्यन्ति निवृत्तिमिति चापरे उभयं संप्रधार्यैतदध्य
वस्येद्यथामति इतीमे हृदयग्रंथिं वृद्धिचिन्तामयं दृढं छित्त्वा सुखसमासीत न शोचेच्छि
न्नसंशयः मलिनाः प्राप्नुयुः शुद्धिं यथा पूर्णान्नदीन्नराः अवगाह्य सुविद्वांसो विद्धि ज्ञानमि
दं तथा महानद्या हि पारज्ञस्तप्यते न नरस्तथा न तु तप्यति तत्त्वज्ञः फले तत्सितरस्तत ए
वं ये विदुरध्यात्मं केवलं ज्ञानमुत्तमं एवं बुद्ध्वा नरः सर्वां भूतानामागतिं गतिं अवेक्ष्य च श
नैर्बुद्ध्या लभते च शमं ततः त्रिवर्गो यस्य विदितः प्रेक्ष्य यश्च विमुंचति अन्विष्य मनसा युक्त
स्तत्त्वदर्शी निरुत्सुकः न चात्मा शक्यते द्रष्टुं इंद्रियेषु विभागशः तत्र तत्र विसृष्टेषु दुर्जयेष्व
कृतात्मभिः एतद्बुद्ध्वा भवेद्बुद्धः किमन्यद्बुद्धलक्षणं विज्ञाय तद्धि मन्यन्ते कृतकृत्या मनीषि
णो न भवति विदुषां ततो भयं यदविदुषां सुमहद्भयं भवेत् नहि गतिरधिकास्ति कस्यचि
त्सति हि गुणे प्रवदन्त्यतुल्यतां यः करोत्यनभिसंधिपूर्वकं तच्च निर्णुदति यत्पुराकृतं नाप्रियंत
दुभयं कुतः प्रियं तस्य तत्त्वेन यतीह कुर्वते लोकमातुरमसूयते जनस्तस्य तत्त्वेन यतीह कृ
र्वतः तत्र पश्य कुशलान शोचते यदिह भयं यदेव सत् भरद्वाज उवाच यानेयांसस्मावत्त ११८

169

मद्ध्येनमत्पदसिद्धये यद्ध्यानात्मच्युतेब्रह्मन्नरःसिद्धिमियतायतः भगवानुवाच हंततेसंप्रव
क्ष्यामिध्यानयोगंवतार्थिने येनज्ञातेनचाप्नोति सिद्धिंमुक्तौमहर्षयः यथास्वन्तर्हितंयथा
नेनयायुक्तेनियोगिनः महर्षयोज्ञानेनस्माभिर्वाग्गतमानसा भावयंतेमेऽनघास्त्रिमुक्ता
संसारदोषतः जन्मदोषपरिक्षीणाम्मद्भावेपर्यवस्थिताः निर्द्वंद्वानित्यसत्त्वस्थाविमुक्ता
निःपरिग्रहाः असंगात्त्वप्रियादीनिमनःशांतिकराणिच तत्रध्यानेनसंश्लिष्टमेकाग्र्यं
धारयेन्मनः पिंडीकृत्येंद्रियग्राममासीनःकाष्ठवन्मुनिः शब्दंनविंदेच्छ्रोत्रेणत्वचास्पर्शं व
नवेदयेत् रूपंनचक्षुषाविद्याज्जिह्वयानरसांस्तथा घ्राणेनापिश्चसर्वाणिनजह्याद्ध्यानेनतत्त्व
वित् पंचवर्त्मप्रमाथीनिनैकेर्द्ध्यैतानिवीर्यवान् ततोमनसिसंगृह्य पंचवर्गंविचक्षणः स
मादध्यान्मनोध्यानंमितिंद्रियैसहपंचभिः विसंचारिनिरालंबंपंचद्वारंचलाचलं पूर्वध्यान
पथेधीरःसमादध्यान्मनोत्वरा इंद्रियाणिमनश्चैवयदापिंडीकरोत्ययं एषध्यानपथःपू
र्वोमयासमनुवर्णितः तस्यतत्पूर्वसंरुद्धमात्मषष्ठमनंतरं स्फुरिष्यतिसमुद्भ्रांताविद्युद
ंबुधरेयथा जलबिंदुर्यथालोलः पर्णस्थःसर्वतश्चलः एवमेवास्यचित्तंच भवतिध्यानवर्त्म
नि समाहितंक्षणंकिंचिद्ध्यानवर्त्मनितिष्ठति पुनर्वायुपथंभ्रांतंमनोभवतिवायुवत्
अनिर्वेदोगतक्लेशोगततंद्रीरमत्सरी समादध्यात्पुनश्चेतोध्यानेयोगवित् विचारश्चवि योगेन
तर्कश्चविवेकश्चोपजायते मुनेःसमादधानस्यप्रथमंध्यानमादितः मनसाक्लिश्यमा
नस्तुसमाधानंचकारयेत् ननिर्वेदंमुनिर्गच्छेत्कुर्यादेवात्मनोहितं पांशुभस्मकरीषाणांयथा

170

वैराग्याश्रिता सहसा वा विषयाभिलाषा नयाति परिभावना . किंचित्तस्त्रिगुणं यथा चस्ताकुष्ठं
चूर्णमभावितं क्रमशस्तथा नैगच्छेत्सर्वं तत्परिभावनं एवमेवेन्द्रियग्राममशनैः संपरिभा
वयेत् संहरेत्क्रमशश्चैव सम्यक् तत्समपि श्यति स्वयमेवमनश्चैवं पंचवर्गं मनीषया इत्थं
ध्यानपथेस्थाय नित्ययोगेन शाम्यति न तत्पुरुषकारेण न च दैवेन केचित् सुखमेष्यति
ना पु. यानि स्वयं हि तथा सयुक्तो ध्याने ध्यानकर्मणि गच्छेन्नियोगिनो ह्येवं
११५ न तस्य यदेवं सयतात्मनः इत्येवं तेन संयुक्तो ध्याने ध्यानकर्मणि गच्छेन्नियोगिनो ह्येवं
निर्वाणं ननिरामयं सनंदन उवाच इत्युक्तो भगवान्ब्रह्मन् महद्दाज्ञः प्रतापवान् भृगुः परम
धर्मात्मा विस्मितः प्रत्यपूजयत् एवं तेन भृगुरबोधितः सन्ततः संप्रकीर्तितः निखिलेन महा
प्राज्ञ किं भूयः श्रोतुमिच्छसि इति श्रीनारदीयपुराणे पूर्वभागे द्वितीयपादे ध्यायः ४४ सूत
सनंदनवचः श्रुत्वा मोक्षधर्माश्रितं द्विजा पुनः पप्रच्छ तत्त्वज्ञो नारदो ध्यात्मसत्कथा नारद
श्रुतं मया महाभाग मोक्षशास्त्रं यथोदितं न तृप्तिमधिगच्छामि भूयो पि प्रवद त्वं यथा
येन मुच्येत नरो विद्यावंधनात्मने तथा कथय सर्वज्ञ मोक्षधर्मसमाश्रितं सनंदन उवाच
अत्राप्युदाहरंतीममितिहासं पुरातनं यथा मोक्षमनुप्राप्तो जनको मिथिलाधिपः जनको
जनदेवस्तु मिथिलायामधीश्वरः श्रौर्ध्वदेहिकधर्माणामासीद्युक्तो विचिंतने तस्य स्म शत
माचार्या वसंति सततं गृहे दर्शयंतः पृथग्धर्मान्नानापाषंडवादिनः स तेषां प्रेत्यभावे च
प्रेत्य जातौ विनिश्चये आगमस्थः स भूयिष्ठमात्मतत्त्वे न तुष्यति तत्र पंचशिखो नाम का ११५
पिलेयो महामुनिः परिधावन्महीं कृत्स्नां जगाम मिथिलामथ सर्वसंन्यासधर्माणां त

त्त्वानां विनिश्चये सुपर्यवसितार्थश्च निर्द्वन्द्वो नष्टसंशयः ऋषीणामाहुरेकं यं का
माद्‌वसितं नृषु शाश्वतं सुखमत्यंतमन्विच्छन्स सुदुर्लभं यमाहुः कपिलं सांख्याः परम
र्षिं प्रजापतिं स मन्ये तेन रूपेण विस्मापयति हि स्वयं आसुरेः प्रथमं शिष्यं यमाहु
श्चिरजीविनं पंचस्रोतसि यः सत्रमास्ते वर्षसहस्रिकं पंचासीनमागम्य कापिलं मंड
लं महत् पुरुषावस्थमव्यक्तं परमार्थं न्यवेदयत् इष्टिसत्रेण संसिद्धो भूयश्च तपसा
मुनिः क्षेत्रक्षेत्रज्ञयोर्व्यक्तिं बुबुधे देहदर्शनः यत्तदेकाक्षरं ब्रह्म नानारूपं प्रदृश्यते आ
सुरिर्मंडले तस्मिन्प्रतिपेदे तमव्ययं तस्य पंचशिखः शिष्यो मानुष्या पयसा भृतो ब्रा
ह्मणी कपिला नाम काचिदासीत्कुटुंबिनी तस्याः पुत्रत्वमागम्य स्त्रियाः स पिबति स्तनौ
ततः कापिलेयत्वं लेभे बुद्धिं च नैष्ठिकीं एतन्मे भगवानाह कापिलेयस्य संभवं तस्य
तत्कापिलेयत्वं सर्ववित्वमनुत्तमं सामान्यं जनकं ज्ञात्वा धर्मज्ञो ज्ञानमुत्तमं उपेत्य श
तमाचार्यान्मोहयामास हेतुभिः जनकस्त्वभिसंरक्तः कापिलेयानुदर्शनात् उत्सृज्य शत
माचार्यान्पृष्ठतोनुजगाम तं तस्मै परमकल्याय प्रणताय च धर्मतः अब्रवीत्परमं
मोक्षं यत्तत्सांख्ये विधीयते जातिनिर्वेदमुक्त्वा स कर्मनिर्वेदमब्रवीत् कर्मनिर्वेदमुक्त्वा
च सर्वनिर्वेदमब्रवीत् यदर्थं धर्मसंसर्गः कर्मणां च फलोदयः तमनाश्वासिकं मोहं
विनाशि चलमध्रुवं दृश्यमाने विनाशे च प्रत्यक्षे लोकसाक्षिके आगमात्परमस्तीति
ब्रुवन्नपि पराजितः अनात्मा ह्यात्मनो मृत्युः क्लेशो मृत्युर्जरामयः आत्मानं मन्यते मोहा

ना.सू
१२

तदसम्यक्परं मतं अथ चेदेवमप्यास्तिय लोके नोपपद्यते अजरोपमरस्तस्य राजा सो
मन्यते यथा अस्तिनास्तीति चाप्येतन्न तस्मिन्नास्ति लक्षणे किमर्थ तिष्ठायतन्नया लोक
यात्राविनिश्चये प्रमत्तं हेतयोर्मूलं हेतनं हेतयोरपि प्रत्यक्षो ह्यागमो भिन्नः कृतान्ते
वा न किंचन यत्र तत्र ज्ञान माने ऽस्मिन्नुक्तं भावयते पिच अन्यो जीवशरीरस्य नास्तिका
नां मते स्थितः रेतो वटकणीकायां घृतपाकाधिवासनं जातिस्मृतिरयस्कान्तः सूर्य
कान्तोम्बुभक्षणं प्रेतभूतापिषेश्च व देवताद्युपयाचनं मृते कर्मनिवृत्तिश्च प्रमाणा
मिति निश्चयः नन्वेते हेतवः सन्ति ये केचिन्मूर्तिसंस्थितः अमर्त्यस्य हि मर्त्येन सा
मान्येनोपलभ्यते अविद्याकर्मचेष्टानां केचिदाहुः पुनर्भवं तस्मिन्नेतद्यदस्यैव विनिमय
णयमिति अन्योस्माज्जायते मोहस्तस्माङ्कुः सत्त्वसंतय यदा सरूपतश्चान्यो ज्ञायते
ऽनन्तोऽर्थितः कथमस्मिन्नस्ति इत्येव संशयः स्याद्देहहितः पवसतिचकाष्ठीनित्तान्नि
यातनयोर्वले: यदस्याचरितं कर्म सामान्यान्यनिपद्यते अपि ह्ययमिहैवान्येन प्राकृतेन्द्रैः
रितो भवेत् रूपितो दुःखितो वापि दृष्टादृष्टविनिर्णयः यथा हि मशलैर्हन्युः शरीरं
तत्पुनर्भवेत् पृथग्ज्ञानं यदन्यच्च येनैतन्नोपलभ्यते सत्त्वसंवत्सरे नित्यशीतोष्णप्रिया
प्रिये यथा ज्ञानानि पश्यन्ति लाहशास्तनमत्यः जरया भिपरीतस्य मृत्युना चविनाशिते
दुर्बलं दुर्बलं पूर्वं गृहस्येव विनश्यति इंद्रियाणि मनो वायुः शोणितं मांसमस्थि च आनं
मुर्खा विनश्यंति स्वधातमुपयान्ति च लोकयात्राविधानस्य दानधर्मफलागमे तदर्थं वेदशा १२

ज्ञाश्च व्यवहाराश्च लौकिकाः इति सम्यग्भ्रमन्ते न बहवः सन्निहितवः एवमर्थैरनर्थैश्च
दुःखिताः सर्वजन्तवः आगमैरपकृष्यन्ते हस्तियैर्हस्तिनो यथा अर्थांस्तथात्यंतसु
खावहांश्च लिप्सन्त एते बहवो विशुष्काः महत्तरं दुःखमभिप्रपन्ना हित्वामिषं मृत्युवशं
प्रयान्ति विनाशिनो ह्यध्रुवजीवितस्य किं किं बन्धुभिर्मित्रपरिग्रहैश्च विहाय यो गच्छ
ति सर्वमेव क्षणेन गत्वा न निवर्तते च भूव्योमतोयानलवायवो हि सदा शरीरं प्रतिपाल
यन्ति इतीदमालक्ष्य रतिः कुतो भवेद्विनाशिनो ह्यस्य न शर्म विद्यते इदमनुपधिवाक्य
मच्छलं परमनिरामयमात्मसाक्षिकं नरपतिरभिवीक्ष्य विस्मितः पुनरनुयोक्तुमिदं प्रच
क्रमे जनक उवाच भगवन्यदिदं प्रेत्य संज्ञा भवति कस्यचित् एवं सति किमज्ञानं ज्ञानं वा
किं करिष्यति सर्वमुच्छेदनिष्ठं स्यात्पश्य चैतद्द्विजोत्तम अप्रमत्तः प्रमत्तो वा किं विशेषं क
रिष्यति असंसर्गो हि भूतेषु संसर्गो वा विनाशिषु कस्मै क्रियेत कल्पेन निश्चयः कोऽत्र त
त्वतः सनन्दन उवाच तमसा हि प्रतिच्छन्नं विभ्रान्तमिव चातुरं पुनः प्रशमयन्वाक्यैः कविः
पञ्चशिखोऽब्रवीत् पञ्चशिख उवाच उच्छेदनिष्ठा नेहास्ति भावनिष्ठा न विद्यते अयं ह्यपि
समाहारः शरीरेन्द्रियचेतसां वर्तते पृथगन्योन्यमप्याश्रित्य कर्मसु धातवः पञ्चधा
तोयं खं वायुर्ज्योतिषो धरा ते स्वभावेन तिष्ठन्ति वियुज्यन्ते स्वभावतः आकाशं वायुरूष्मा च
स्नेहो यश्चापि पार्थिवः एष पञ्चसमाहारः शरीरमपि नैकधा ज्ञानमूष्मा च वायुश्च त्रि
विधः कायसंग्रहः इन्द्रियाणीन्द्रियार्थाश्च स्वभावश्चेतना मनः प्राणापानौ विकारश्च

174

यानवशात्तन्निरताः श्रवणंस्पर्शनंजिह्वा दृष्टिर्नासा तथैव च इंद्रियाणीति पंचैतेचित
र्वंगमा गुणाः नवविज्ञाननंगुणा विविधा चेतनाश्रुवा सुखदुःखेति यामाङ्कुरनंतुः
ना.पु. त्वाखिलानि च याहः स्पर्शश्रव्यरूपंचरसःस्पिय एनेह्याश्रमाणंच घटतिणा ज्ञानसिद्धये ते
१२१ षुकर्माणि सिद्धस्य सर्वजनानां निश्चयः नमाकृपरमंस्पृक्षं हृदि रिसमायंमहत इमंग
णसमाहृत्य मात्मभावेनपश्यतः शुभाशुभादर्शनेष्टः खमननेनेनोपघास्यति श्रनोन्येति
चयदृष्टेनेनाहंनषमेत्यपि वर्ततेकिमपिष्ठानान्सक्ताः दुःखसंततिः नत्रसम्यग्जनो
नामसागषात्तमनुनसः स्वान्त्वनवैतोलायमाञ्चमाणभविष्यति त्यागएवहिसर्वे
षामुक्तानामपिकर्मणां निःसलित्याविनीतानांक्लेशोदुःखवहामनः इत्यत्यागेतक
र्माणि भोगत्यागेव्रतानि च सुखत्यागेनपोयोगःसर्वत्यागेसमापना नत्यमार्गोपमदे
यः सर्वत्यागस्यदर्शिनः विषद्दालायञ्चः स्वस्थदृगतिहिं नपामवेन पंचतानेंद्रियाणि
ष्टामतः षष्ठानिचेतनासि बलषष्ठानिवक्ष्यामिपंचकर्मेंद्रियाणि न हस्तौकर्मेंद्रियंते
पंचवपादौगतींद्रियं प्रजनानंदयोःशेफोविसर्गेपायुरिंद्रियं वाक्चशब्दविशेषा
र्थमिनिपंचात्विनंविद्धिः एवमेकादशेतानिबुद्ध्यात्ववसृजन्मनः कर्णौशब्दश्रवितेनच
त्वयः श्रवणसंग्रहे नथास्पर्शनथा रूपनथैवरसगंधयोः एवंपंचात्मिकाह्येतेगुणास्त
नुपलब्धये येनायंत्रिविधोभावः पर्यायात्समुपस्थितः सात्विकोराजसश्चापितामसश्चा
पितेत्रयः त्रिविधोवेदनायेषुप्रसृतासर्वसाधनी प्रहर्षःप्रीतिरानंदसुखंशांतचित्त १२१

175

ना अकृतनश्चित्कृतनश्चिदाविननः सात्विको गुणः अतो हि परितापश्च शोको लोभस्त
थात्मा लिंगानि राजसस्य नि हर्षं नेदेहेनेनः अविवेकस्तथा मोहः प्रमादः स्वप्न
नैद्रता कथंचिदपि वर्त्तन्ते विविधास्तामसा गुणाः एतानुसावेदतिमो तत्त्वहिमात्मानम
विकृतिं चाप्रमनः नालिप्यते कर्मफलैरनिष्टैः पत्रं यथा भोवजलेन सिक्तं इष्टैर्हि पाशैर्वि
वियैर्विमुक्तः प्रजानिमित्तैरपि दैवतैश्च यदा ह्यसौ स्याद्धस्तेद्वजेदा निरस्तसर्वाग्निगति
मेतन्त्वलिंगः अतिप्रमाणात्मसमस्तलोकश्शोनेजरामृत्युभयादतीतः लीनेचपुण्येविग
तेचपापेतन्नोनिमित्ते च फले विनष्टे अलेपमाकाशमलिंगमेवमास्थायपश्यंतिमहृ
त्मशक्ता यथोर्णनाभिः परिवर्त्तमानस्तंतुन्तु यतिहृतिपात्यमाना तथा विमुक्तप्रजहाति
दुःखं विध्वंसनेलोष्टमिवाद्रिमासवन् यथा रुरुः शृंगमथो पुराणं हित्वात्वचं वाप्युरगो यथा
च विहाय गच्छत्वेतमा पुनस्तथा विमुक्तो विजहाति दुःखं द्रुमं यथा वाप्युदके पतन्त
मुत्सृज्य पक्षी निपतत्यसक्तः तथा ह्यसौ सुखदुःखे विहाय मुक्तः परार्ध्यां गतिमेत्यलिं
गः इति समस्तनपदं निशम्य राजा स्वयमिह पार्थिवाणां भाष्यमाणं निखिलमसमीक्ष्य
निश्चितार्थः परमसरवीविजहात्वीतशोकः अपि च भवति मैथिलेन गीतं नगरमुपा
हितमग्निनाभिवीक्ष्य नखलु मम हि दह्यतेत्र किंचित्स्वयमिदमाह किलस्म भूमिपालः
इमे हि यः परमनिविमोक्षनिश्चयं महात्मने सततमवेक्ष्यते नयाउपद्रवाततन्नभवनेयथाक्षुः
खितः इति श्रीनारदीयपुराणे पूर्वभागे बृहदुपाख्याने द्वितीयपादे ध्यायः ५५ हरिः ॐ

१७

च तच्छ्रुत्वा नारदो विप्रा मैथिलाध्यात्मसंज्ञकं श्रुत्वा पप्रच्छ तं प्रीतः सनंदनं महामतिः
ना.पु. नारद उवाच आध्यात्मिकादित्रिविधं तापनाशं मे यथा प्रब्रूहि तन्मे मुने प्रपन्नाय
१२२ दयानिधे सनंदन उवाच तदस्य त्रिविधं दुःखजातस्यापदि तैः गर्भजन्मजराद्येषु स्थानेषु
प्रभविष्यतः निरस्तातिशयाह्लादसुखभावैकलक्षणा भेषजं भगवत्प्राप्तिरेकांता
त्यंतिकी मता तस्मात्तत्प्राप्तये यत्नः कर्तव्यः पंडितैर्नरैः तत्प्राप्तिहेतुर्ज्ञानं च कर्म चोक्तं
महामुने आगमोत्थं विवेकाच्च द्विधा ज्ञानं तथोच्यते शब्दब्रह्मागममयं परं ब्रह्म
विवेकजं मनुरप्याह वेदार्थं स्मृत्वा यन्मुनिसत्तम तदेतच्छ्रूयतामत्र संबंधे गदतो मम
द्वे ब्रह्मणी वेदितव्ये शब्दब्रह्म परं च यत् शब्दब्रह्मणि निष्णातः परं ब्रह्माधिगच्छति द्वे वि
द्ये वेदितव्ये वै इति चाथर्वणी श्रुतिः परया त्वक्षरप्राप्तिर्ऋग्वेदादिमयापरा यत्तदव्यक्त
मजरमचिंत्यमजमव्ययं अनिर्देश्यमरूपं च पाणिपादाद्यसंयुतं विभुं सर्वगतं नित्यं भू
तयोनिमकारणं व्याप्यं व्याप्तं यतः सर्वं तद्वै पश्यंति सूरयः तद्ब्रह्म तत्परं धाम तद्ध्येयं मो
क्षकांक्षिभिः श्रुतिवाक्योदितं सूक्ष्मं तद्विष्णोः परमं पदं तदेव भगवद्वाच्यं स्वरूपं परमा
त्मनः वाचको भगवच्छब्दस्तस्याद्यस्याक्षयात्मनः एवं निगदितार्थस्य सतत्त्वं तस्य तत्त्व
तः ज्ञायते येन तज्ज्ञानं परमन्यत्त्रयीमयं अशब्दगोचरस्यापि तस्य वै ब्रह्मणो द्विज पूजा
यां भगवच्छब्दः क्रियते ह्यौपचारिकः शुद्धे महाविभूत्याख्ये परब्रह्मणि वर्तते भगव
भगवच्छब्दः सर्वकारणकारणे संभर्तेति तथा भर्ता भकारोऽर्थद्वयात्मकः नेता गमयिता १२२

त्स्वरितान्तं सन्नसमं तिथो नेयः स्वारप्रत्ययदर्शनात पदेन नसम वितेयो भवेद्योयत्र
यादृशः समस्वरात्प्रयुज्यते तद्विज्ञाप्रत्ययोऽभवेत् ग्रा वार्यैर्विहितं शास्त्रे पुत्रशिष्यादि
भिः उदात्तश्चानुदात्तं नास्ति नीचाश्रीच तरं तथा केवलं स्वारसंततायां किं स्थान स्वार उच्यते
इवतीच स्पष्ट मर्धेमात्रा त्रयाणामिति श्रुतिः नेत्वांकारसंतायां प्रतिज्ञानं निशेहकाः
उदात्ते षाद संधारानुदात्त श्रव भवेद्वनौ स्वरितः प्रभवायेन षडुक्त मध्यमपं चमाः पत्रके
स्वपराक्रमाविज्ञमलप्रयोजनाः नानयत्ता पयेमात्रा प्रकृत्यैव तत्समा कला ज्ञात्यैते
पोमिनिहितस्तो त्वंजनवषच तिरोविराम: प्रश्लिष्टः पादतत्त्वसमम स्वराणामहम
तेषां पृथग्वहस्यामिलत्वाग्ग उदिष्टानां नयाथाय महदृश्यामेवत सप्रकारं सर्वत्रापि
स्वरितं स्वरितं भवेत् तेनोदात्तं प्रस्तलपस्यात्पसाः स उच्यते इडवणौ पदोदात्तावापद्येते
यदैकश्चिन प्रतदाते प्रत्ययेनविद्यात्वेप्रप्लवत्वं एकोऽत्राभ्यामदात्तमध्यामकाणेति
हितस्तुयः प्रकारं प्रबलेयं तितत्त्वमभिनिहितस्तविडः उदात्तपूर्वं यस्मिंश्चिकं द्विसंस्वरितं भवे
त एषसर्वबहुस्वारस्तैरस्तेतनउच्यते प्रवग्रहात्परपदस्वरितस्याद्येनतरं निरोविरामे
तेविद्याउदात्तेपस्त्रवग्रहः इकारं परप्रपरेषयुरिकारेणैवसंयुते उदात्तमनुदात्तेनप्रश्लि
ष्टेनविचारय स्वरे चेत्सारितं यत्रविज्ञायात्र संहिता पदमादौतत्वहत्तस्पलत्वगांशास्त्रेतो
दितं तासस्वारसज्ञात्येन प्रश्लिष्टश्चैतैष उच्यते तेमन्त्रनाभिनिहितस्तैरस्तेजनऊनपति
रोविरामो विक्षेभितेपश्लिष्टोहीदृगीयर्वणाः पादहृत्त: कदंबेष्टकेयं प्रश्नानिशास्त्रतो

स्वराः त्रयेव समासयः उदात्तादिकौ स्वरास्त्वौ स्वर्यतेयदि ह्रस्वं स्वाराणां तात्पर्वज्ञोनानिषा
प्रकृतिरूच्यते चमास्वस्वादिनस्वामः केयंपुंस्कृतिशास्त्रतः उदात्तेचैकनीचैवान्तक्षो ग्रिस्त
ना.प. त्रिदर्शीन एकारांतेपदे पूर्वे उकारेपरतः स्थिते हूलंकं पविजानीयान्मेधावीनात्रसंशयः ए
कारांतेपदे चैवौकार एकयुपरेपदे दीर्घकंपविजानीयाच्छाघवितिनिदर्शनं नयोर्दीर्घोस्त
१२८ विज्ञेयायेचसंधयःत्वरेषुवै मन्त्रांपथानेरङ्गभाशेषाङ्कस्वाः प्रकीर्तिताः अनेकानामुदात्ता
नान्तदात्तः प्रत्ययोयदि स्विकंपं विजानीयादुदात्तः प्रत्ययोयदि यत्रक्षिप्रप्रसक्तानितत्कृ
दात्तासतराणि नीचैवोस्वैवपरतेस्त्वोदात्ते विडंश्यः नवेफेवाहकारेवाद्विर्भावोन्ना
यतेक्वचित् नचवर्गेद्वितीयेषुनचतुर्थेकदाचन चतर्थेनतृतीयेनद्वितीयःप्रथमेनत
आद्यमंसंचमध्यं ह्रस्वाग्नातारेणापीरयेत अन्तस्थुभवेत्संदीर्घंनस्त्युपरतोयदि नचम
येपमस्विष्टस्वर्णाः पूर्ववर्णयोः वर्गान्तानरापूर्वैः साईअन्तस्थैर्वापि संयुतान् स्वाप
मानिवर्तन्ते प्रादेशिकमिवायगाः तृतीयश्चचतुर्थश्चचतुर्थादिपरंपदं हैत्तृतीयोहका
रश्चहकारादिपरंपदं अन्तस्थानेपयामन्तानानकाचित्क्रमतेपरं स्वरपूर्वंप्रयुक्तेचाप्युत्तरं
क्रमतेत्तरं संयोगेयत्रदृष्यन्तात्र्जनंविरतेपदे एवौगमादितः कृताणंगादेनिवेशयेत
संयोगोस्वरितेयत्र उदात्तः प्रसन्नतया पूर्वांगंतद्विजानीयाद्येनारंभः परेहितत् संयोगा
न्तपरेस्वर्यं परसंयोगनायके संयुक्तन्तवर्णास्यस्यारपूर्वमन्तरं अनस्वारः परेनश्चक्र १२८
मतेमप्रत्ययेस्वके स्वरभक्तिस्तथारेफः सर्वं पूर्वांगमुच्यते पारादैचपदस्यैव संयोगाव

गृहे च पशावृ इति विहितो योगः प्रपश्यति स्मृतः पाकावयवविच्छेदे संयोगो जायते ततो
वर्णे यत्र रूपाणां क्रमादेशः प्रदर्श्यते स्वसंयुक्तो गन्धेनैषः प्राक्तस्यात्मिकः स्मृतः अग्न्याशे
योऽग्निर्मो वापि युगलादिश्वविस्फुरः पद्दाननदानन्तरस्वयत्नेन तदेव भवति नीव यत्तीचनी
चमेवनयपन्न वपश्यनदपिनीव अग्निः क्लेतो भित्र मित्र वयमथ्यावहाः विष्णुंस्नेहोनेत्विनम
मित्रा स्वलनीवनः अर्के स्वरूपनेषेवयन्तेषकलूपोष्च स्नेनेषमपवित्रेषु नीवाडवाग्ने
स्मृतिः हारिवरूपाव रोपिष्वथाल्पषु हषेपु स्वपनि रेफः विष्वानरो नकारश्च षेणः स्वनीना
नवः शेवरूपीव स्वरणाड्डनमेव वरुणायां वीरू धाय मुखधार वक्षेहेने मात्रिकं माहिमा
जेवा स्वर्य नेयदिहाहरं नस्मादिनाद्देमाजले योषवपरालो भवेन अहीर्षदीर्घवर्ण्यो द्विवर्ण
यन्मत्र जने कंपेन्त्रिनाभिगीतेकू स्वकषोणामेव च निमेषकालामात्रामृग्रहिरुकालेति
वायरे अवलम्बनतस्योगाव केषिदेव मरीयते समामेवग्रहेकयीनरवाया तसंहिते
यनीतगादिनिकरणं पदेनस्यनेविडः सर्वत्र मित्रयत्रमालिग्रहायाद्विपनकनोरवग्राह्याः
मादिस्वविप्रमाननवेदास नमनिगोपति ब्रह्म नमद्राश्च वरवृषोदेवपवस्मानिनि देवानानपे
चिकिनिष्पयं वैवनावरहुनिपदिनाः विन्नजयश्वनस्यायविनेयारनिमिमनं ग्रहरणाम्
नियोगेननासांनामानि मिश्रणाम् इत्यादिके साम स्वा वस्मानमारिणीवाये पाकवन्मभयो
क्त्वादीर्घात्वद्दापिपीलिकाः चतस्वाणीविहनीनांश्नं नरं मात्रिकं भवेत अर्द्धमात्रिकमवे
षामन्येषामात्रमात्रिकं आपद्यते मकारे भेफे पमसमन्ययेषनावारं पलवेषु पदस्वं

ना प्र.
१३५

तीयस्य शेषवचोनमापत्तिं नकारं तेनपदे पूर्वेविरेफपरत्वः प्रथिते अकारस्तस्मिन्साहुतेनकारे
णानस्यते नकारं तेनपदे पूर्वेव्यंजनेस्वयवोकिषु अर्द्धमात्रानस्यैवस्यात्स्यतेनाणमात्रया न
कारस्वरसंयुक्तस्थानत्युक्तोविधीयते रेफोगस्थलोपस्यमानस्यारोपिताक्षवित इत्ययउति
पतेरगः कोस्पेनसमन्वितः स्वरस्थैवाद्विमात्रस्यस्थलोपस्तिनिर्दिष्टोने यथाप्रसैगाप्रिकानार्थे
अग्रैरभिभाषत पर्वतगः प्रयोक्तव्योनारदेनस्मिंनमम स्वगाउदकाश्चेवउ-णानमाःस
होपमभिः चत्वारिपदजातानि नापदानादपाकीर्तितः स्वरउच्चः स्वरोनीचः स्वरस्वरितएव
च व्यंजनानन्तवर्तेतयज्ञलिङ्गनिस्वरः स्वरप्रधानं येस्यैमाचार्याप्रतिज्ञानते समाव
संजनंद्विधा स्वरव्यञ्जनस्वरविदः इर्वलस्य यथाग्रहणंहरनेवलवान्स्वपः इर्वलेव्यंजनेनदृढ
रेनबलवानवेः उभावस्थानिसलिस्यसघस्मारेफपरवच जिह्वामूलसपध्माचगतिरस्थविधो
समाणः स्वरस्यापविसंजितःसंहितायांनयामवेत विसर्गस्तन्समंतमस्ताल योवाव्रजायने
सध्वरेपरेसंपोग्रामलमोयबोमपदि ध्वनना स्यानिहतनिस्सलराव्यापसतिसंहिता उष्माते
विसंनयत्रसंभावोभवतेक्वचित विप्रतिर्याभवेनत्रस्वरान्वितांविनिर्दिशेत पदोभावप
संधानमकारादिपरंपद स्वरोनेनातृहरोनवियायदन्यद्यानं समाणः प्रथमोउत्तमाश्चैवप
तेनेषुपरिस्थिताः द्वितीयस्थानमापन्नाप्रथमस्यसपोयदि प्रथमानस्मसंयुक्तोद्वितीया
निवर्तयेत नचेतान्यानिवानीयायथामस्यः त्वरोपराः क्तेदेमानेचहनेचपरस्थानेके
कारोना स्वतः स्वकेदसतास्तपादस्वतरपानसः स्वरवर्णानस्वरभक्तिविकेदोमानेनानि १३५

दिशेत प्रत्ययेन सह रेफं मिमीते स्वरभक्त्या अरुणोऽवस्थ रेफः प्रत्ययस्तत्प्रत्ययस्य भवेत
वियालक्षणस्कारं न यदि स्वभावासंयुतः इकारो वर्णप्लुत उकार कारीयत्र प्रीयते गुरुर्वर्णः
स विनेयस्वने चार निदर्शने अथ सं गृहीत च ग्रह ह स्मा निःश्वथितं च निश्वसितं च माङ्गल्य
कारा प्राक्संशयः शषसहा दोरेफः स्वरभक्तिर्जायते द्विपदसंधौ उवर्णात्प्राहीनाङ्कचि
देक पदाक्रम वियुक्ता स्वरभक्तिर्द्विधा प्रोक्ता ऋकारे रेफे चैव च तु तेषां अन्तःभेदाच विहिता
विनकैः शषसेषु परे रेफ यान्हकार ये च तथा शषोष्मविवृत्तान हकारे संवृता विडः स्वर
भक्ति प्रयुञ्जानस्त्रीन्दोषान्परिवर्जयेत् ऋकारं वा ऽ स्वकारं च अस्पष्टं घनशेषवच संयोगात्परं रूप
रं वितन्नीयं द्विमात्रकं चैव अनुमानिकं च न युपान्तरा स्वरं ततेच प्रथमापादः प्रथमोऽर
शमात्रलघ्वान्ततीयोऽपि अर्धोऽर्धो द्वितीयः समापन्नः पंचदृष्टस्यमात्र पद्यालक्षणमर्तमा
नयायासान्यताविधुना अन्तस्थानलकुह स्वमसंयोगापरं यदि नसंयोगोऽनन्तरं द्वियाङ्कुरुदीर्घा
त्वराणिन संनदानमापुदानन्तस्वरानुमनुदात्तंनीच स्वरितं सर्वोदात्तं स्वरितं द्विहदान
मितिस्ना अथो पदसंज्ञा अग्निः सोमः प्रवो वीर्यं हविषा स्वरवनस्पतिः अन्तर्सध्यप्रयोनाम्य
रमनर्शलिपान आद्यान्स्वरितमपसर्गे द्विर्भावमाख्यातशनि स्वरितान्स्वराणियानि स्वर्हां
प्राणन्त्रराणि न सर्वाणि प्रवयस्थान्यपादान्तं निहन्यते प्रवयोप्रवद्देष्येन तनवदन्यास्य
रंबुधः स्वरितः केवलोपवस्तुतन्त्रनिधानयत पंचविधमाचाक्षुकं नाम स्वरोपस्था सः
करणं प्रतिलोमशाराणप्रवचनेश्रेयः स्वलवेशप्रतिताने वारणाम्बस्य कस्यचिद्वर्णोऽस्य कर

182

गंतोपलभ्यते प्रतिज्ञातनवोढ्याकरणेहि नहाम्नकं नेवदूभवद्दिशिष्य विद्या बला
ना॰पु॰ दपश्लांपथवी मामसत्नि स्नतेकरणां स्नसोद्धा वैवजानीयुः कोटेशाशिखरस्वेदश्री॰
१४॰ पादपानेहेने जीर्णाहारः प्रबुद्धः मत्तघासिबुद्ध्याचिंतयेत शरद्दिपवतोतीताइघसुख्या
नमिष्यते याववांनेनिकीरात्रिमें धमापर्युपास्थिता आन्यपालाशविल्लानोग्रपम्मा
गोशिरीषयोः वाश्यतः प्रातरूप्याय भक्षयेद्दंतथावने लारिश्यककदंबश्यकरवीरकांत
योः सर्वेकंटकिनः शुभाः क्षीरिणश्च यशस्विनः नेत्रास्यकरणेसोस्यमाधुर्यंवीपन्ना
यते वर्णाश्चकरूनेसम्यक्प्रावीनोदङ्मिर्मुखा विफलालवणाक्षेन भक्षयेत्खिपकःस
दा अग्निमेध्याधानमन्येषान्स्वर्णकरीतथा कृत्वावाविषध्कान्यमौआदर्शपञ्चकास्यव
पीनाथमंयतेचैवशुचिर्भूत्वाततोवदेत मेडशेप्रक्रमेत्सर्वेसर्वशालामयंविधिः स
मंत्रानतिक्रम्यपश्चोपांकाचम्मत्ररेतेत ततंसमीरयेहाचंतयाप्रामयेपरोपयेत प्राणाना
मपरोपेत वेलयोपजायते स्वर्संजननमाधुर्यलघ्यते नामसंशयः कृतीर्थादागतंदाप
मपवर्गासुभाविते ननस्यपरिमोतेलिपापादेरिवकिल्बिषात् सतीर्थादागतंनापेल
न्मानस्यमतिछिते स्नलेरोगस्ववक्रेणप्रवृक्तंवझयानति नकपालेनलेवांघे नचसर्वोन
नासिकः गङ्गेवहजितक्ष्यप्रयोगालकमर्हति एकान्विनो निकृष्टानतांनागानविर्यंसे
नः सनत्वांगाब्युंजीतं हसेसंयपस्पशोभनं पंचविद्यानगच्छेति वङ्लक्ष्याश्चयेनराः अन १४॰
न्याश्चसंतास्वयेषाचविस्त्रंतमनः शनैर्निद्राशनैश्चर्यानारोदेत्यवेतेशनैः पानैरथाप्त

वर्तेत भोजनात्तु पश्चात्तैल योजनानां सहस्रेण तु श्चैर्यान्ति पिपीलिका अगच्छन्वैनते
योपिपदमेकं न गच्छति नहि पापहतात्मानो गुरुयोगात्लब्धुमर्हति अपि सर्वत्र सम्य
विद्याप्यक्षामलोचना अन्धाःपश्यन्ति नैवार्थान्नेहवा सन्निव अपि स्वल्पसहदेवपुण्यं दे
हेष्ववर्तते पुस्तकं जल्पयामास तैनार्थीनां सहस्रमपि यो राजन्तेन सभामध्ये नारदाग्रे
वकामिनी अंजनस्यलयं हृष्ट्वा वल्मीकस्य तु संचयं अवध्यदिवसं कुर्यान्नाध्ययनकी
रसपङ्क्तीषु पांशुभिः सुलोकैर्लोकः किं पुनर्महान ननु बलस्यास्य मध्ये उद्योगस्तत्र
कारणं सहस्रगणितानां विद्यादानतः परिकीर्तिताः आगामिष्यन्ति जिह्वाग्रे स्थलाभि
त्रिस्त्रामितोदके हयानामिव जात्यानां अर्हन्तरात्राहुंस्ततो जनो नहि विद्यार्थिनां निद्रावितने
पुनिष्पत्ति नमोजननविलेखीस्या न च नामी तिवेचनः सूक्ष्ममपि विद्यार्थी वजेत् कष्टं हेमव
न अहोवत्कालदीन सौदिर्घान रकाश्चिव रात्रसी नरवन्ती स्वस विद्याम पिगच्छति न
गहाप्रास्यवेन्यथा न नलौ चान च मानिनः न च लोककरवाङ्गीनान वयस्यमनीत्यकाः य
थाखनन्खनित्रेण भूतले वारि विन्दति एवं गुरुगतां विद्यां शुश्रूषुरधिगच्छति गुरुशु
श्रूषया विद्या पुष्कलेन धनेन वा अथवा विद्यया विद्या ह्यन्यथा नोपपद्यते शुश्रूषार
हिता विद्या यद्यपि मेधागुणैः स्वमप्यानिकेवेवयौ वनवनीस्तनस्याफलवती भवति
इति दिग्या नकाहिंसेशितारस्थेमयानव त्वानावेदंगमंप्रच्छत्रत्रसम्भयायकल्पते
इति श्रीनारदीयेपुराणे पूर्वभागे बृहदुपाख्याने द्वितीयपादे ध्यायः ५ - अथातःसं

184

प्रवक्ष्यामिकल्पग्रंथंसनातनम्रः यत्साविताननमाप्तेराख्याकमिकलशेलानः नक्षत्रकल्पो
वैतानेसंहितानांतथैवच चतुर्थःस्यादांगिरसः शांतिकल्पश्चपंचमः नक्षत्राधीश्वरा
का.उ. त्वानेविस्तरेणयथातथं नक्षत्रकल्पेनिर्दिष्टंतानत्वंनविद्यापिच वेदकल्पेविधानंत
१५८ स्यादीनांमनीषिराः धर्मार्थकाममोक्षाणांसिद्धैप्रोक्तंसविस्तरं मंत्राणांऋषयश्छं
वकेदंस्यायचदेवताः निर्दिष्टाःसंहिताकल्पेमुनिभिस्तत्त्वदर्शिभिः तथैवांगिरसंकल्पे
षट्कर्माणिसविस्तरं अभिचारविधानेननिर्दिष्टानिस्वयंभुवा शांतिकल्पेतुदिव्यानांभौ
मानांमविसत्तम तथांतरिक्षोत्पातानांशांतयःकथिताःपृथक् अतोयोत्तदुपदिष्टंलक्ष
णकल्पलक्षणो विशेषःपृथगेतेषांपारिशिष्टंशाखानांगृह्यकल्पेन सर्वेषामुपयोगी
तयापुना वक्ष्यामिनिर्दिष्टंअथर्वणविधानतयाथ्याता अंक्यास्याथशद्वक्षहावेनोव्रह्मणः
पुरः कंटभित्ताविनियोतोनस्यात्कामात्मकाविमो कृतागोप्रकाशितकर्माणितानद्रष्टानिक
रोनियः सोथशाहेप्रयुंजीतदानतर्पणं मिष्यते ऊर्ध्वः परिसमूहेवाससनशास्त्रोःप्रकी
र्तिताः न्यूनाधिकानित्यत्ता लायकर्माणिमिमनस्सव कृमिकीटपतंगाद्याभमंतिव्रद्ध
यातले तेषांसंरक्षणार्थायप्रोक्तंपरिसमूहनं रेखाश्चैकाप्रयाविन्नकर्तव्यास्ताः
समाहिता न्यूनाधिकानिकर्तव्याञ्चेवंपरिभाषितं मेक्षिणोमेदस्याथ्यानामथकेरभ
दैवयोः किमर्थंतोपलिप्येयंनदृष्टंमिनिकादर्द वेथ्याद्रष्टाचलीनागीस्तनवस्यावया १५८
भवेत यत्तार्थंगोमयंतस्यात्ताहेरंदिनिभाषितं येभ्रमंतिसदाकाशेपतंगाद्याभयं

करः तेषां प्रहरणान्यायसानि होमे हवनानि इति स्रुवेण चरुशेषेणापि कुर्यादुल्लोचने भक्त
आस्तिके टंक सिद्धार्थे ब्रह्मणा परिभाषिते आघारौ देवगणान् सर्वान् यथा पितृगणान् इति तेषा
ज्ञिकुशलाः प्रोक्ता ते मानिभिर्विरिक्तो विदुः अथेदानीं प्रवक्ष्ये सौभाग्यस्त्रीभिरेव च शुभदे
सामग्ये पात्रे प्रोक्ष्यादि इति निधापयेत् अस्तत्वमस्तु त्वं रक्षाय स्वाहा इत्यादिभिः सर्वदेवतैः वेष्टानिया
पितृस्थानं तस्मिन् इडुमी कृतावानः रहिताण्यादानकायाः स्त्रियाः यत्तमपुनारद इते च व्यवहा
रे च यत्तकर्माणि चेद्रवेत कर्त्तीदृश्यमोनक्षिनक्ष्य कर्मन्यपृष्ठेनिरित्थितिः ब्रह्माचार्ये व्रक्षासे
हिकतेभ्यो यत्तकर्माणि अत्र नेजानिय मोनाक्षिप्तिलयाला भस्म सर्चयेत् ह्रेपत्रिचेअर्थं यंगले
नाः प्रोक्षिणी चतुरंगुला आज्यस्थाली अंगुला षाचरुस्थाली षडंगुला संगलेन प्रथम
मेकं सम्मार्जनी गलं स्रुवं षडंगुलं प्रोक्तं स्रुवं सार्द्धं यथा गल मादेशमात्रास्तमित्यः इति पात्रे
षडंगुले प्रोक्षिण्या उत्तरभागे प्राणीतास्य समषष्ठिभिः धातिकाश्चिचतीर्थ्येति समसंख्यासीत
स्त्रिया प्रणीतायांस्तन्यास आस्तस्मान्तो प्रप्रयेजलैः वेदिका वस्तहीना चन्नप्रासंप्रोच्यते
दिज परिस्तीर्य नतो दर्भैः परिदक्षणादिमांखुयः इदं वर्हिविस्तुचक्रकामदेवानिम्फूलके दर्भे
रूपनया ये गिर्या पवित्रछेदनानि च प्रोक्षणी चरुपकं तेषामग्निः निटकं सदृशं तेनाग्निः प्राण
दंक मे पवित्रमितिकीर्तितं आज्यस्थाली प्रकर्त्तव्या फलमात्रप्रमाणिका कृत्वा तच्च मध्य
रितं आज्यं संस्करणम्यं स्मृते नदेवहस्तगृहीतं स्थाल्यादि देविकं भवेत स्रुवं च सर्वकर्माणि
शुभामध्ये शुभानि च न स्यैव पवित्रार्थं वह्नैनापनमी रितं अथे प्रतेनवेयवनं मध्ये च

ना.शु.
१५२

वषुजातस्य: म्लेच्छ भिय्यते होतानास्मा ह्रार्थे विचार्यनत अग्निस्तयं अस्तोमस्त्याविंशति
रनिलोपमः अत्रैषदेवोदेवासस्यप्रेतगलस्यपाशिनाः अग्निर्मो गार्ध्यनाशाय सर्वोपया
थिकरो भवेत निष्फलस्तु अतः सोमो विरिंचिः सर्वकामदः अनिलो हृदिदः प्रोक्तोप
मोस्तस्तु प्रदोमनुः संस्मात्तेनापपसमनेकर्नेषं त्रुफलाद्य एवं वसर्वेशगास्तस्मान्नचरामव
नेषापरं स्त्रीपर्णां च समीन दनवहिरस्य विके किनः पलाशश्चैव विलेयास्त्वेवैवनया
स्त्रुचि: हस्तोलिनेत्स्रुवं शास्त्र जिरदं मगुलिकास्त्रुचं विशाखे वैनदाख्या हियतेषाम गु
लोनके स्फुहाणां पतिलानां तस्त्राहीनाचनारद इहिरोमवि नाशाय सा चापस्तोतत्र
स्तते अकृतेश्रणीपावेतपत्त छिद्रं समनइवेत नासिक्याकृते विस्फतसुपणिस्ता भवेत
अज्ञस्तशिर्भवतीकिविल्स्यलेन चोत्तडंवं ग्रुफलानितचनाशीर्णीपात्रविलुयेयाः हेमका
लेनसंप्राप्नेन दयोदासनेकश्चित रत्नोद्भवो भवेद्दक्षिणापद्याच्चदारुणा अथायोनासि
केशेनो शाखामा गौवहत्तषी प्राजापत्यं स्मृतं प्रोक्तं कृत्स्ना ह्यतिभिः स्मृताः पीटं हस्तो
चपादे च पर्व वारुणमीरितं नवबलिष्ट कृत्यिप्रक्ष्य वेपर्णा हस्तियष्या हिमत्स्य कवैकर
एवं वत्सश्रोणं हिनाशिके हिरण्यकं च पद्मेन्नं पिंगलं समत्तिकं तत्र भागो विदिस्तत्र च.
चतुर्हस्तं च दक्षिणे स्फुकस्त्रुवो चात्रमान्नायां शाकिरंदिशाके करे विभिरवलंविणास्त्रदा
नपात्रहिताम रमेखला कुंहचतं फंगंवाल्नादिस्यसमप्रभं उपवीतसमायुक्तं जटाकुंडलमं १५२
रितं च्छावैवमग्निर्देहं तदेसकर्म समाचरेत पयोरपिहितेनैवे स्निग्धकं तथैव च जुहुया

ध्यानं हस्तेन सद्विप्रो ब्रह्महा भवेत् यश्चैव कृशोध्यानि निरस्तेनस्य देवताः सर्वकामसम
रथ्यार्थं निलायिकोद्विशितं होमैर्मत्सीर्यैस्रोतें मृगीहंसी चयकरी अभिचारस्य कर्मणा
स्यां हस्तीरस्य भागस्य सर्वाणलीभिः क्रोडे स्यां हंसी मुक्तकं लिङ्गका मध्यमानामिके
गच्छेदस्य गीमृदामकीर्तिताः पूर्वं प्रमाणयाङ्गस्या येनां गलिरहीनया दधिमधास्य मधु
के औंदिभिर्मिनेड्यानिलेः कपालनामिकाराताः कार्याः स्यु पुण्यकर्मणि विनायकः
कर्मनिष्ठासिद्धार्थं विनियोजितः गणानामाधिपत्ये च रुद्रेण ब्रह्मणा तथा आत्मान
मस्य निन्दामपौः विमनाविफलारंभः सदीदसलिलिमि नानि तेनोपसृष्टो लभते न राज्य
राजनंदनः कुमारी न च भर्तारमपत्यं गर्भमंगना आचार्यत्वं श्रोत्रियश्च न शिष्योऽध्ययनं त
था वणिग्लाभं न चाप्नोति कृषिं चापि कृषीवलः स्वपने न स्यपकर्णको प्राप्नोति विविधं विकं गो
स्मर्धपक ल्केन स्वालिवा आहितार्प्रभाः अम्बुस्नाता हर्यष्याना हल्लीकान्तं गमसाहस्रान स
निकांशे चतनांधाराग गम्लेचापुलिलिपेत आहेनाद्येक वर्णेश्च तर्भिः कलशैर्हसान चर्मः
एपानडुहेरक्तेस्यांमभद्रासनेननः सहस्राक्षं शतधारमृषिभिःपावनंकृतं तेननामभिषि
चामि पावमान्यः पुनंतु ते भगंतेवरुणोराजा भगंसूर्यो बृहस्पतिः भगमिंद्रश्च वायुश्च भग
ससर्षयोददुः यत्तेकेशेषु दौर्भाग्यं सीमंते यच्च मूर्द्धनि ललाटे कर्णयोरक्ष्णोरापस्तद्घ्न
सर्वदा स्नानस्य सार्षपं तैलं स्रुवेणोदुंबरेणतु जुहुयान्मूर्द्धनि कुशान् सव्येन परिगृह्य च
मितश्च संमितश्चैव तथा शालकटंकटौ कूष्मांडो राजपुत्रश्चेत्यंते स्वाहासमन्वितैः नामभि

ना.क.
१५१

वलिमंत्रेणमन्त्रकारक्तमाल्यैनैः द्रव्यान्नभक्ष्यैर्यसर्वैर्गन्धमाल्यैर्यसर्वतः कृत्वाकृतेलेर
लाप्यपल्लोरनमेवच कल्याणसर्कारार्थैनापामान्यसेनावदेवन प्रकुवितिप्रसगयेचन
केदविविधामपि मूलकैगृहिकारसाज्यैरोदनगोपिच दध्यन्नपायसंवैव गडपिष्टमा
दकं एतान्सर्वान्पाहत्य भक्तोक्त्वा ततः शिरः विनायकस्यतननीमुपतिष्ठेततोविका
दशोमर्षपपुष्पाणांदत्वार्घ्यंपूर्णमंजलिं रूपंदेहियशोदेहिभगंभगवतिदेहिमे पुत्रान्देहि
धनंदेहिसर्वान्कामांश्चदेहिमे ततःशुक्लांवरधरः शुक्लमाल्यानुलेपनः ब्राह्मणान्भो
जयेद्दद्याद्वस्त्रयुग्मंगुरोरपि एवंविनायकंपूज्यग्रहांश्चैवविधानतः श्रीकामःशान्तिका
मोवापुष्टिकामोऽथवाग्रहान् सूर्यःसोमोमहापुत्रोबुधोजीवोऽथभार्गवः शनिः राहुकेतवश्चैवा
हिकाद्विरुक्तैकेवदेवतास्थापिकादपि रक्तचंदनपताः सौ
माक्षोद्याःकार्याः शुभामये स्वर्वार्त्तिकापदेलेखनायेयैम्मेरलकेचव यथावर्णंप्रदेयानि
वासांसिकुसुमानिच गन्धाश्चवलयश्चैवधूपोदेयश्चगुग्गुलोः कर्त्तव्यामन्त्रवन्तश्चचरवः
प्रतिदेवतं आकृष्णेनइमंदेवा अग्निर्मूर्द्धादिवककुत उद्बुध्यस्वाग्नेदिपदंपलाशेकादवान्नसिह
नः शन्नोदेवीरभिष्टयेकाण्डात्काण्डात्प्ररोहन्तीकेतुंकृण्वन्नकेतवे अर्कः पलाशखदिरावपामार्गोऽथपिप्पलः
उदुम्बरःशमीदूर्वाकुशाश्चसमिधःक्रमात् एकैकस्यात्राष्टशतमष्टाविंशतिरेव वा होतव्या
मधुसर्पिर्भ्यांदध्नाक्षीरेणवायुता गुडौदनंपायसंचहविष्यंक्षीरषाष्टिकं दध्योद
नंहविश्चूर्णमांसंचित्रान्नमेवच दद्याद्ग्रहक्रमादेतद्द्विजेभ्योभोजनंबुधः शक्तितोवापिय १५१

यालाभेसहकृत्वाविधिपूर्वकं येनः केवलंतथानंद्राद्धेमवाद्योरूपक्रमात क्रमाद्गौरा
यसंक्षागणनावैद्रहितामस्तनाः परस्परपृथक्रूपोयेनाचोत्सतेनेनच ब्रह्मणैषावेद
नः शक्तिनाः भक्तयधिष्ठाय ः ग्रहार्थीनामनेदातात्यननात्संक्षयातथा भावाभावौचतत्
गनलम्भात्सपतमाग्रहा आदित्यप्रमदाद्गतानिलकंलोमितन्तथा महागणपते
श्चैवकर्कतेसिद्धिमवाप्नुयात कर्मणामफलंतेषश्रियंवापातनेनतं प्रकृतामात्र्या
गतेयोयुग्रहार्थाससमाश्नेत कर्षतिमानरक्तस्यप्रभं हंकुर्वेनेनतथा वसोपवित्रमेवेण
वसोर्ह्यापकल्प्यच गौर्याद्यामानरः इन्द्रामाताल्यैव्युभार्थिभिः गौरीयथासर्वामे
थामाविशौविजयाजया देवसेनारवधास्वाहामातरःकाथनिः वृद्धितया सद्विरात्मदेव
नयात्मह गणेशेनाधिकाहेमानानुहेन्द्रान्सघोऽषा आवाहनेनतथापाद्यमर्घ्यंतत्ता
नचचंदनं प्रसनाक्षैवधूपश्चापितथंपदीपफलानिच नैवेद्यावमनीयेवताम्बूलंपुनः
मेवच नीराजनंदक्षिणा एवंक्रमाद्ध्यात्वतथ्येपितरकल्प्यम्रवसामिथनसंमतिवि
धंत प्रमावामात्रकः वृद्धिः कल्पपद्मेपनहव्यं दूर्वाग्राह्यणसपानिर्विषवल्लयंसंक्रम
वालीपातोगतन्थयाग्रहणंचेद्वार्यायोः श्राद्धप्रतिरुचश्चैवश्राद्धकालाः प्रकीर्तिताः
अग्न्यासर्वेषुवेदेषु श्रौतियोब्रह्मवित्सुवा वेदार्थवित्प्रवक्तासमात्रिमधुहितस्वपाठकःस
त्रीयस्त्रनिजामानायात्स्वश्रुस्त्ररमानतताः त्रिणाचिकेतःसोद्विजश्रिष्ठसर्वेयिवांवथवाः
कर्मनिष्ठस्तपोनिष्ठाः पंचाग्निब्रह्मचारिणः पितृमातृपराश्चैवब्राह्मणाः श्राद्धसंपदे

नाप्र॰
१५५

रोगीहीनातिरिक्तांगः काणोथो लर्भवस्तथा अवकीर्णी कुंडगोलौ कुनखीश्यावदंतिकः
इतिकाध्यापकः क्लीवः कन्यादूष्यभिशस्तकः मित्रध्रुक् पिशुनः सोमविक्रयी परिविंदकः
मातृपितृगुरुत्यागी कुंडाशी वृषलात्मजः परपूर्वापतिः स्तेनः कर्मदुष्टाश्च निंदिताः
निमंत्रयीत सर्वं तु श्राद्धमाचारतत्त्ववित् नैमंत्रिते समंतेभ्यो भ्रामनोनाक्षाययेकंमधिः
अपराह्णे समभ्यर्च्य स्वागतेनागतांस्तान् पवित्रपाणिराचांतानासनेषूपवेशयेत् यु
ग्मान्दैवे यथाशक्ति पित्र्ये युग्मांस्तथैव च परिश्रितेषु वे देशे दक्षिणाप्रवणे तथा द्वौ
दैवे प्राक् त्रयः पित्र्ये एकैकमेव वा मातामहानामप्येवं तंत्रं वा वैश्वदेविकं पाणि
प्रक्षालनं दत्त्वा विष्टरार्थे कुशानपि आवाहयेदनुज्ञातो विश्वेदेवास इत्यृचा यवैरन्व
वकीर्याथ भाजने सपवित्रके शन्नो देव्या पयः क्षिप्त्वा यवोसीति यवांस्तथा याः दिव्या इति
मंत्रेण हस्ते त्वर्घ्यं विनिक्षिपेत् दत्त्वोदकं गंधमाल्यं धूपदानं सदीपकं अपसव्यं ततः कृ
त्वा पितॄणामप्रदक्षिणं द्विगुणांस्तु कुशान् दत्त्वा ह्युशंतस्त्वेत्यृचा पितॄन् आवाह्य त
दनुज्ञातो जपेदायंतु नस्ततः यवार्थास्तु तिलैः कार्याः कुर्यादर्घ्यादि पूर्ववत् दत्त्वार्घ्यं
संस्रवांस्तेषां पात्रे कृत्वा विधानतः पितृभ्यः स्थानमसीति न्युब्जं पात्रं करोत्यधः अग्नौ करि
ष्यन्नादाय पृच्छत्यन्नं घृतप्लुतं कुरुष्वेत्यभ्यनुज्ञातो हुत्वाग्नौ पितृयज्ञवत् हुतशेषं प्रद
द्यात्तु भाजनेषु समाहितः यथालाभोपपन्नेषु रौप्येषु च विशेषतः दत्त्वान्नं पृथिवी पा
त्रमिति पात्राभिमंत्रणं कृत्वेदं विष्णुरित्यन्ने द्विजांगुष्ठं निवेशयेत् सव्याहृतिकां गाय १५५

ष्टीमथवानाग्निकरणे नमस्याग्यास्तु विबाच्यंभे जीवं लोपितामहताः अथैतेमिहं ह विश्व
वेदेवाद्यकोयतीत्वः आनाभिस्त्रुपविवाशिजमस्यापूर्वजपितथ्या अत्रमादायतरभाःस्य
शेषं चैवानमामन नद्दतंतिकं रेद्दमोरद्याहेयुः सकृत्तमसकृत २ सर्वमत्रमपारायुस्मि
लदर्हितपालत्वः उच्छिष्टसन्निधौपिंडानदद्याद्दे पितृयज्ञवत् मातामहानामप्येवंदद्या
दाचमनंततः स्वस्तिवाच्यंततः कुर्यादक्षय्योदकमेवच दत्वा तु दक्षिणां शक्त्या स्वधाका
रमुदाहरेत वाच्यतामित्यनुज्ञातः प्रकृतेभ्यः स्वधोच्यतां ब्रूयुरस्तु स्वधेत्युक्ते भूमौ सिंचेन
ततो जलं विश्वेदेवाश्च प्रीयंतामिति विप्रैश्चोक्त इदं जपेत दातारो नोभिवर्द्धंतां वेदाः संततिरे
व च श्रद्धा च नो मा व्यगमद्बहुदेयं च नोस्त्विति इत्युक्त्वोक्तास्तु प्रियावाचः प्रणिपत्यविसर्जयेत
वाजेवाजे इति प्रीतः पितृपूर्वं विसर्जनं यस्मिंस्ते संश्रवाः पूर्वं अर्घपात्रे निवेशिताः पितृ
मात्रं न दद्यात्तेन क्रमात् विप्रान्विसर्जयेत प्रदक्षिणमनुव्रज्य भुंजीत पितृसेवितं ब्रह्मचारी
भवेत्तां तु रजनीं ब्राह्मणैः सह एवं प्रदक्षिणावृत्को वृद्धौ नांदीमुखान्पितॄन् यजेत दधि
कर्कंधुमिश्रान्पिंडान्यवैः क्रियाः एकोद्दिष्टं दैवहीनमेकार्घैकपवित्रकं आवाहनाग्नौकर
णरहितं ह्यपसव्यवत् उपतिष्ठतामित्यक्षय्यस्थाने विप्रविसर्जने अभिरम्यतामिति वदेद्
ब्रूयुस्तेभिरताः स्मह गंधोदकतिलैर्युक्तं कुर्यात्पात्रचतुष्टयं अर्घ्यार्थं पितृपात्रेषु प्रेतपात्रं
त प्रसेचयेत ये समाना इति द्वाभ्यां शेषं पूर्ववदाचरेत एतत्सपिंडीकरणमेकोद्दिष्टं स्त्रि
याअपि अर्वाक्सपिंडीकरणं यस्य संवत्सराद्भवेत तस्याप्यन्नं सोदकुंभं दद्यात्संवत्सरं

ह्निज्ञ मृतेहनि तु कर्तव्यं प्रतिमासं तु वत्सरं प्रतिसंवत्सरं चैवमाद्यमेकादशेहनि पिंडांश्च
गोजविप्रेभ्यो दद्यादग्नौ जलेपि वा प्रक्षिपेत्सत्सु विप्रेषु द्विजोच्छिष्टं न मार्जयेत् हविष्यान्ने
न वै मासं पायसेन तु वत्सरं मात्स्यहारिणकौरभ्रशाकुनच्छागपार्षतैः ऐणरौरववाराह
ना॰श्रु॰ शाशैर्मांसैर्यथाक्रमं मासवृद्ध्याभितृप्यंति दत्तैरिह पितामहाः खड्गामिषं महाशल्कं मधुमु
१९५ न्यन्नमेवच लोहामिषं महाशाकं मांसं वाध्रीणसस्य च यद्ददाति गयास्थश्च सर्वमानंत्यम
श्नुते तथा वर्षात्रयोदश्यां मघासु च विशेषतः कन्यां कन्यावेदिनश्च पशून्वै सत्सुतानपि
द्यूतं कृषिं च वाणिज्यं द्विशफैकशफांस्तथा ब्रह्मवर्चस्विनः पुत्रान्स्वर्णरूप्ये सकुप्यके ज्ञा
तिश्रैष्ठ्यं सर्वकामानाप्नोति श्राद्धदः सदा प्रतिपत्प्रभृतिष्वेकां वर्जयित्वा चतुर्दशीं शस्त्रे
ण तु हता ये वै तेभ्यस्तत्र प्रदीयते स्वर्गं ह्यपत्यमोजश्च शौर्यं क्षेत्रं बलं तथा पुत्रं श्रैष्ठ्यं च सौभा
ग्यं समृद्धिं मुख्यतां शुभं प्रवृत्तचक्रतां चैव वाणिज्यप्रभृतीनपि अरोगित्वं यशो वीतशो
कतां परमां गतिं धनं वेदान्भिषक्सिद्धिं कुप्यं गा अप्यजाविकं अश्वानायुश्च विधिवद्यः
श्राद्धं संप्रयच्छति कृत्तिकादिभरण्यंतं स कामानाप्नुयादिमान् आस्तिकः श्रद्दधानश्च
व्यपेतमदमत्सरः वसुरुद्रादितिसुताः पितरः श्राद्धदेवताः प्रीणयंति मनुष्याणां पितॄ
न्श्राद्धेन तर्पिताः आयुः प्रजां धनं विद्यां स्वर्गं मोक्षं सुखानि च प्रयच्छंति तथा राज्यं नृणां
प्रीताः पितामहाः इत्येवं कथितं किंचित् श्राद्धाध्याये विशेषतः ज्ञातव्यं वैदिके ग्रंथे पुरा १९५
णान्नरकेपि च यस्मादिह द्विजान्कलाध्यायमनीश्वरः सभवेत्कर्मकृत्लोके हान्तगाते

शुभं यः स्मातोनितरो भक्त्या देवे पि देवकर्मणि कृत्वाथाप्यं सलक्षेन देवयेषु आकियाफ
ल यन्नेविद्योपयशः ७ अनन्तरस्य च गानियगेत् अतः पराकाकरणं न संवेदस्वायामियं कृप
यिष्यसमासेन एतास्तु संक्षेपमाहितः ॥ इति श्रीनारदीयपुराणे पूर्वभागे बृहदुपाख्याने
द्वितीयपादेऽध्यायः ५२ सनंदन उवाच अथ वक्ष्ये कारकाणीव लसेतेषां च नारद सिद्धरूप
प्रबंधेन सप्तानि वेदस्य संप्रति स्वादि इत्यपदं विप्र सुपां सप्तविभक्तयः स्वौजसः प्रथमा
प्रोक्ता सा प्रातिपदिकात्मके संबोधने च लिंगादी उक्ते कर्मणि कर्तरि अर्थवत्प्रातिप
दिकं धातुप्रत्ययवर्जितं अमौशसो द्वितीया स्यात्तत्कर्म क्रियते च यत् द्वितीया कर्मणि
प्रोक्तान्तरांतरेण संयुते टाभ्यांभिसस्तृतीया स्यात्करणे कर्तरीरिता येन क्रियते तत्क
रणं तत्कर्ता यः करोति सः ङेभ्यांभ्यसश्चतुर्थी स्यात्संप्रदाने च कारके यस्मै दित्सा धार
येच्चैव तत्संप्रदानकं पंचमी स्यान्ङसिभ्यांभ्योऽपादाने च कारके यतोऽपैति समादत्ते
अपादत्ते च यद्यतः ङसोसामस्तु षष्ठी स्यात्स्वामिसंबंधमुख्यके ङ्योस्सुपः सप्तमी त
स्मात्सा चाधिकरणे भवेत् आधारश्चापि विषये रक्षार्थानां प्रयोगतः ईप्सितं चानीप्सि
तं यत्तदपादानकं स्मृतं पंचमी पर्युपाङ्योगे इतरर्तेन्यदिङ्मुखे एनयोगाद्द्वितीया स्या
त्कर्मप्रवचनीयकैः लक्षणवीप्सेत्थंभूतेष्वभिर्भागे च परिप्रती अनुरेषु सहार्थे च हीने
उपस्त्वधिके स्मृते द्वितीया च चतुर्थी स्याच्चेष्टायां गतिकर्मणि अप्राणिहि विभक्तीद्वेम
मन्यकर्मण्यनादरे नमः स्वस्ति स्वधा स्वाहालंवषड्योगतश्चतुर्थी चैव तादर्थ्ये च

194

मत्वा व्याज्ञावव्वाचिनः तृतीयासहयोगस्यानुकम्मितेन्नेनविशेषणे कालेभावेसप्त
ना.प्र. मीस्यादृत्तेयौगेनचप्रयोपि स्वामीस्वरादिपुनिभिः साक्षिप्रपादहृनकैः निर्द्धारणेद्वि
१९९ विभक्तौषष्ठीहेतुप्रयोगके स्वस्वर्थकर्मणिनथाकर्त्तरि प्रतिपन्नकैः हिंसार्थानां
प्रयोगेचकृतिकर्मणिकर्त्तरि नकर्त्तृकर्मणोः षष्ठीविभादिप्रतिपादिका येनाहिवि
धस्तस्यत्तभवादिस्मानिष्ठात्स्यात्तकारएष्ठावेस्मृताः निस्संतोतिप्रथमोमध्यमः
स्सिप्थस्तानमः मिवस्मसः परस्मैनपद्गानान्यात्मनेपदं तथ्याताताम्प्रथमोमध्यः स
थाथेधांतथोत्तमः एवहेमहेत्र्यात्मनेयाह्यमेलिनआदिषु कालविषयुत्तमावेतप्र
थमः पुरुषोभवेत त्र्यधमोयुष्मदित्याकेत्तमः उक्तोस्मदि मत्वाद्याथानवः प्रोक्ताः
मनाद्यनाम्नुत्थानतः लतीतिलोकत्नेमानेभूतेनद्यतनेनया मामयोगेचलडादयो
लोद्यशीषिचयानुनः मिथ्याहेस्याद्वाभावचलिङितोद्विविधोमतो लिङूतोनेपरो
त्तानद्यत्तनेलुङ्ग्विष्यति स्यादनद्यतनेलुड्भविष्यत्तिततः भूतेलङ्निपत्तोचक्रिया
यामत्वङ्प्रकीर्तितः सिद्धेत्तरहस्येविहितस्तिहितादिषुरः सरं हेतुप्रेचयत्थीद्वत्स
रकर्पिरषमः हेतुमत्कास्त्मस्त्वासेयंलागतीपामनीषया गणोदकेतवकारस्म
र्ग्णकंचमत्तोय्यरसीनात्रेभ्यमनिश्चष्टमहीपोकारस्नमपि वधासनचपिरधोना
पकोलावणात्वथा नभ्रायथाविस्मयेयद्रूचनलस्याम्प्रयोगराश्रुधः हरेवावृत्तावेत्सेव
इदमावप्ामीप्रवाः शोरीशनोतिल्तरमोत्तेगेस्मरजेनः माप्तवंचप्रकाशेनेतिहंति १९९

मनिसत्तम षट्त्रिंशत्प्रमानरमावोवकुरोवाच परिमलथा हरिपद्मोनेविभश्रियक्तके
षः पञ्चरत्नथा प्रथमत्वपहरिक्षयुः क्रकाशीकनरत्नपी भवान्महाश्रुघटेनतः
षष्ठेनलेपणवच वाङ्किञ्चियिभवाङ्कोरीमेवाङ्गोहिरिनापि सम्पट्-नेतोगणक्षाया
कालेवेदेमनीष्ठा नेत्रांशिसमपानेगङ्गाद्दरीहेनामरामिव: रामे १ कामः कृपः ६
प्रजेपहरीणिन्योवेशवाहि रामेहटदेवलाश्रमहमादहाःमायव विस्तुनेम्पोरवि
रयेगीर्णलेपानरश्चन भक्तेवैष्णोपदानामोभोरामसहरीश्चत्या पघराङ्गीपेष
गमः संदिनैवप्रकाशितानाः रामोमेमिहिनेकशेनमननेरामभजेमादरे राममाप
हनेनमनद्रहरीनेरामायनमंनमः रामान्नास्तिकिमभीष्टितामम्मसाद्दमोस्पहं
रामेरञ्जनमेमनः सर्वेपादेहेरामनमंनमः सर्वेशम्पादिकागोपाः सखावेवपाति
हरिः सखीभीजन: स्वयंभुकनारागोस्वैवीरिति मनहुनोगथलिरष्युप्पस्तुवार
एवच रजापेथास्तथारेशीब्रह्महापेतसाष्ठव श्रुणोश्रयेमनेसम्पादरसयवमहरप
स्थ्रुनः प्रसर्पसाल्महानधीमानविस्वरसृट्पिपठौश्रुहोलसानाशाविमेत्रुषिसवर्ज
विरामकाः रायासर्वोगानिर्गोपीसीश्रीयेनवभूः स्वभागौनोरुमानयोगैः ततेकक्र
सेचिनवाक्षाचिन रुक्मिदुष्टाः स्त्रियास्तपः रुलेसामयमतिच ग्रामाण्पश्रुवलयेवेकार
चाशिविचानिन स्वनद्रवविमलत्तुगाश्चनादमेवच पतद्रसाहस्रेदेशीग्रन्धरम्हंचम
रारिच पतहेमिहवाणीश्राणावाङ्गोश्रुद्र-गोकमोर-नियोगपकटकसेवदद्गाबए

196

ना.रु.
१८०

चनदन हीपदनः स्वधिपदीः पयोदः समुद्रांभसि च नगादश्च क्रियायोगास्त्रिलिंगो
ऽकलित्रुवे मुक्तः कीलानरा शैवम्याचिष्यपावकाम्बरीः सर्पीः पटः स्वयंभूः कर्त्ता च माता
च पिता च तनौ समानाः मुखस्थायुं केशो मनस्त्वमर्दी शिपान् यत्ना कृशामी वागर्हस्तावि हृष्या
स्वर्णात्वह स्मिषधियाईदमानान् देहे तथा कवेर्वृति शोभये वाभोऽस्मान्नरेत तासित्र उ
नरश्मो नमोने मत्तस मोष समादयः पूर्वजरोनरा शेवदहि ताक्षो नरापरो अपरस्य
नरो ध्यनघाव न किमहो दमं ग्रहद ऋ प्रथमस्य सोमात्वनत थायेकः नोरः कनिपयो
हेवश्योमुद्दादयस्तथा लोकाभावितेयपरिविपर्ययश्चावणास्तथा नहितास्थाप्यम
नार्थे णंड्वाः श्रेयस्तथा गार्गीनामगानाः शेयोगांगेयः पैत्रष्वस्त्रीयः देवतार्थे वेद
मर्थे यैडंश्वा मोहवर्णिलीः क्रियाशुनोकर्मकर्त्ता थरियः कौजमं तथा भवाद्यर्थेनका
नीनसांविद्यो वैदिकः स्वकः स्वार्थे चोरवन्नन्या र्थे इंदवस्तालमीहते ब्राह्मणाहंग्राय
णता भावे ब्राह्मण्यमेव च गोमान्यनी वर्धनवान् स्वार्थे प्रमितौ कियान् नानार्थेनदि
लः प्रस्तालगोचनसेनरंतरः सर्वर्त्तीनपशीमेथावीमायाव्यस्त्वर्थे पव च वाचालश्चैव चा
वालो वरकेसरिनमाषिणी ईषद्परिसमाप्तो कविदेशीयपव च काचित्कल्पकविदेश्यः
प्रकारवचनेन तथा पटुजातीयः कुमायो कैयापाशः प्रशंसने वैयाकरणो भूतपूर्वे मनो
हरवरो मने मातुर्यादिषु नमणेमराय पत्नीमयस्तथा नानार्थे लजितोस्वार्थे श्रे
यानश्रेष्ठश्चनारद कम्भनरः मृत्कनमः किमयाख्याननोषयात किंतरां वैभाति १८०

नरामामिश्रवैतलरामपि परिमाणेजानदृशंजानुदृयसमित्यपि ज्ञानमात्रेवृनिहि 197
रेवहनोवहद्योःक्रमान कजमःकजरःक्रेखापविशेषाणवधारणे द्वितीयस्यतृतीयस्य
चतुर्थः षष्ठपंचमो पकारहशःकानिपयःकनिष्ठःकनितारद विंशस्यविंशतितमस्त
याशातितमस्तथाशातितमाद्दयः हेयाद्देयांह्रिथासंख्याप्रकारेणस्तनीयस्य कियाह
नोपंचमस्तोद्विद्विवंद्वस्यस्तपि द्वितयंत्रितयंचापिसंख्यायांद्विगुणंत्रयं ऋटीरश्रम
मीस्यात्सुडोरीसार्थकेमतः केशाःपोसिनारिभस्त्वस्मकेत्रपीकलोपिरवोस्मा
नलोमातामहस्त्रैवपितामहः निलयेनोविसर्गांतिलपिंजस्यप्रतानिः श्रुविहीम
नविसोरेवायुधंचेत्रसाकटे कांजाहपीलकोणवऋतारोमलीमसः मलिनोवक्र
रोगीमीमोरिकीविपमकूटे श्रवरीरमवनारनिलिंडचेतशाकिने निविरीसमेष
कारीभक्तविद्याचणस्तथा विद्यावेत्रुर्वेहनिशंषर्वतःस्वेतितणस्तथा कामीवि
षमरूपचोपनिकापिलकानया विलक्षतिपिहेचिकवानलः कृतयक्तथा वल
लक्ष्यहिमिलसूकहाडस्रोपरलतः कृणोसूक्ष्ममहतस्वेकाकीरमाण्वतीनया स्ना
स्नानमिस्राद्वीवस्त्रकलीवरक्तमानवता आत्तंसीवस्त्रचक्रोवनलोकाजल्पनकापि
कंभक्ष्यकेशुःकंरस्यनारदकेतिःकेनंःकंनकंपोशवःशंभनस्यैवच पांशुःशांतिःपोत
शंतोशंपोहृंहृशुभ्रंप्रवनेभवनीवभवचभविनामविद्यानिभवनभवद्भवेचापिम
पारभद्रविद्यास्तस्त्रेनानिरूपाणि अनिजवामरानास्यमनाददयाद्विरपसम्पत

ना.प्र.
१९८

जहातिनहावजहद्वांतकाहोतेताहोष्यतिजहोतज्ञजहोतज्ञयाद्याद्होयीदहोय
देहिहिदेव देवतादेविष्यतिवजहीयहीयाद् अदेवीद्देविष्यतेनातिनखावसो
नासोष्यतिवै ननोननना ननन यानपायमा वीदेसाष्यतहतिचु ननोदननाननापति
नरनननदनदेनयादि अनोनीदनोस्पदिनिवकुणद्धि केथकहाणेस्पतिवैणाइय
कृणाइयेंइयादरोसीदनोस्पव ननोनिननाननकनितानविष्यतिननोवननोनन
पाहिः अनलीश्रानानीदननिष्यन्कीपाति त्रिकाय केताकेष्यति कीयणातितिवय
कीयणात्कीणायान्कीयात अकेषीदकेष्यत्कोरयतिकोरयामास चोरयिताचोर
यिष्यतिचोरयितु अचोयचोरयेचोरयान् अचूचुरद चोरिष्यदिस्पेवदयलेगणः प्र
यानकेभावपतिसनीकायावभूयतिः क्रियासमभिहारेस परिवोभयतेमने नथा
पद्ःकिवोभातिवोभवीतिचपठननेन ९ज्ञीपतिपानीळ्यानथाचीरेपिनादः अन
हानुरिनोधानोः क्रियाविनिमयेतथा निविशादेस्पयाविप्रलिन्नानीद्याममनेपदं
पाम्मेपदमसव्यात शेषात्कर्तरिग्राहिकेः जिन्वरितेनस्यउभेयकस्याद्भावकर्मणोःश्यौ
कर्माणिशयचेवपदद्वयोनियतंमने थोवृतितेनष्यापारोलस्यकर्तृस्तद्नापरो लभते
कर्तृनापृथपचनेद्योदनःस्वयं साधुवासिष्ठिनःस्वयंस्थालीपचतिवेमने यानोसक
र्मकाद्वावेकर्मण्यपिप्रत्ययाः नच्वेनाकर्मकाद्धिप्रभावेकर्तरिकीर्तिताः फलव्यापा
रयोरेकनिष्टतायामकर्मकः धातस्तयोर्धर्मिभेदेसकर्मकउदाहृतः गौणेकर्मणिद्वु १९८

स्तियपोवुधे: वक्रैषुकोतिभागेष्विष्टमित्याहुर्भास्करः संस्कारदिक्कैवलनं अंगुलाद्यं प्रजायते सेषुशोनाः
स्तितेतिथ्यो वलनाग्रो व्रतंतिथौ: संगमन्यत्र तेवाचं वलनेंगुललेसनात् पंचलेगोकविशिखाशेषकर्णीद
नाःपृथक् विक्रान्तकौणकलिकाधिभुक्तान्तरीनरेपुताः तिथ्यादिकोनेष्वराणां वृषभिमुहूर्ताः ऊनात् करणोत्तरान्
ज्योर्विविवरगत्यंतरविभाजितं वक्रज्योतिषिपोगान्तगमेनीतेदिनादिकं एवमामेस्फुटोतोच्चहृदिक्राम्येनतंयुतिः
पाण्मोदकाविरविविवरमानेक्रान्तिह्रस्वकं पराभेदेलेवनाथेस्फुटार्थस्पर्श पर्ववत् राकायनगतोस्मात्तस्याः
चंद्रमसोपरा नयुतेमंडलेक्रान्तिसाम्यत्वेवैधृताभिधः विपरीतापतनगतौ चंद्रार्कक्रान्तिलिप्तिकाः स
मास्तदाव्यतीपातोभगणार्द्धतयोयुतौ भास्करेंदोर्भचक्रान्तचक्रार्द्धावधिसंस्थयोः दृक्तुल्यसाधितांशादियुक्
योस्वावपक्रमौ अथोजपदगसेंदोः क्रान्तिर्विक्षेपसंस्कृता यदिस्यादधिकाभानोः क्रान्तेःपातोगतस्तदा न्यूनाचे
त्स्यात्तदाभावीवाग्रमयुग्मपदस्थस्य यदान्यत्वविधौ क्रान्तिर्विक्षेपाद्विशुध्यति क्रान्त्योर्ज्येत्रिज्यामाद्याभिस्तेपरमा
पक्रमोद्धृते तच्चापयोर्नयमर्द्धंवापोज्यंभाविनष्टीतयोः प्रोध्यंचेन्दोगतेपातेतत्सूर्यगतितादिते चंद्रभुक्त्याहृते
भानोलिप्तादिशशिवत्फलं तद्वत्प्राक्पातसफलदेयंविपर्ययपात् कर्मेतदसकृत्तावत्क्रान्तीपातस्तमेतयोः
क्रान्त्योःसमत्वेपातोऽथप्रदिष्टांशोनितेविधौ हीनेर्द्धराशिकायातोभावीतात्कालिकेऽधिके स्थिरीकृतार्द्धरात्रींदो
द्वयोर्विवरलिप्तिकाः षष्टिघ्नाश्चंद्रभुक्त्याप्ताः पातकालस्यनाडिकाः रवीन्दोर्मानयोगार्द्धं षष्ट्यासंगुण्यभाजय
त् तयोर्भुक्त्यन्तरेणाप्तमर्द्धनाडिकादिकं तत् पातकालस्फुटोमध्यसोपिस्थित्यर्द्धवर्जितः तत्संभवकालःस्या
त्तत्संयोगोऽन्तसंज्ञकः आद्यन्तकालयोर्मध्येकालोज्ञेयोऽतिदारुणः प्रज्वलनाकारः सर्वकर्मसुगर्हितः
इत्येतत्कथितंकिंचित्प्रोक्तेसंदेयतोहितं जातकंवच्मिसमपाद्रोमिसंज्ञाध्वरःसर इतिश्रीनारदीये

200

ना॰पु॰
१५०

वंभागेहद्रुपाख्यानेक्षितोपसादेध्यायः ५८ सनेदकाद शीर्षास्यबाहुहृत्क्रोडांतर्वस्तिव्यंजनोरवः जानुजंघांघ्रिय
गलेकालांगानिक्रियादयः सौम्याख्यक्रूरविभेदवग्रहवशेन सौम्यमिश्रास्फुटः स्फुरिमेदार्किशुक्रवोमियाद्दीनामधीश्वराः
होरेविषमभेनोर्केंद्वोः समभेशशिसूर्ययोः आदिपंचनवाधीशा द्रेष्काणेषु प्रकीर्तिताः पंचेषुष्टाद्रिपंचांशाः कुजार्की
ज्यज्ञशुक्राः क्रमात् ओजे विपर्ययश्चान्ये त्रिंशांशेशाः प्रकीर्तिताः क्रियेणाँतौलिककीर्यादिमेषादिषु नवांशकाः स्व
भाद्वादशभागेशाः सूर्याद्राशिषट्वर्गकः ओजावृषकर्कयुग्मे गोणाराशालाष्टकोदपाः गोषादिनाख्यास्त्वभपे
तिमिः क्रूरः सौम्यः पुमान्स्त्रीव चरागद्विस्वभावकाः मेषाद्याः पूर्वादिदिक्स्थाश्च स्वस्थानचरास्तथा अजोन्ते
गोगनाकीटकयनूकाघुनाद्रिनः अङ्गानिविकिमनुप्रक्रियोषुभनाद्यावर्केः नक्रसमसमनीचानिमाङ्घ्राथास्त
शकाः क्रमात् वर्गोत्तमाश्चराद्येषु आवाहाद्यामूर्तिभात् सिंहोक्षाविश्वग्नेलिक्रभाः सूर्यात्त्रिकोणभं च
नरस्वंतुर्यमस्त त्रिकोणनवपंचमं त्रिषडायद्यद्विकमंकेंद्रश्चाकर्पनस्व नपादःकीटपशवो चलामाके
द्वगाः क्रमात् केंद्राम्बरपणफरनोक्लिममताः परं रक्तः श्वेतशुककनिभः पटलोधूमपांडुरोविचित्रः क्रमसः पी
तपिंगोबभ्रुः स्वच्छः प्रभाक्तिपेत सामाशाद्विवतेस्माद्वितीपेदे स्थिरकर्मात् कालात्मार्कोमनश्चंद्रः कुजः सत्वे व
चोबुधः जीवोज्ञानसुखेशुक्रः कामोदुःखं दिनेशजः नृपौरवींदूनेनास्यकुजमारोनः कवीज्यकौ सचिवोस्प
जस्येव्योमतेज्योनिर्विदोवरैः ताम्रस्थूलान्तकहमिस्फीतचित्रासितारवेः वर्णाववयुचश्चहदरिद्राः शचीकोथिया
रवेः रविस्तुक्रासवाह्नकीद्विविरोज्यादिगीश्वराः लीणोह्नकीर्रविजाः पापापापष्ठुतोवृथः क्षीणेबुधार्कीसु
केहस्विपोशेषानराः स्मृताः शिखिभूखपयोवायुविस्मिनोभ्यसूतादयः कवीज्योजजसूर्याश्च चंद्रेज्ञात्त्वाग्
पाः क्रमात् मेषोमनत्राधिपः प्रोक्तो राहुस्त्वेकाधिपश्तथा चंद्रार्कजीवाज्ञसितेतोकुजार्कौमाद्विकाधिकाः देव

१५०

नोदग्रिवेलाम्बुकोशास्त्या पोष्णाधिपाः वर्गं स्थलेन वेवल्किकटनं मध्यमं दृष्टं स्फुटितं रविनस्ता मेनारेता
मेषुनिस्तथा दिमकास्यापमीद्युसोःशिवाद्याप्रकीर्तिताः सौरस्य कारवेद्रतगरुस्पृथन्स्यवक्रमान् आराविको
णान्पीरसममान्येनवृद्धितः सौरेज्याराष्ट्रेशांक्रमास्यपतिनारद अपनताणवर्गनमासार्द्धमरदोरवेः कटु
तिक्तताम्रमिश्रमधुराम्लाकषायकाः त्रिकोणान्नामधीथमी पुःसतरवोत्तपःस्मृतन् जीवोजीवितेसितसौधर्का
वाताःक्रमात्स्मीवीद्रकाविकजेंद्रकाः सहदोमेवेर्शुताःमित्रोथनवपापत्रिविधवापारगः स्मृतन् द्रेकानुभ
क्तभपानजातामिश्रीदीनस्वजान्मुने तत्कालेयिसहनन्त्रिवपूर्वकान्कल्पयेत्सुनः स्वोच्चत्रिकोणगे १ नान्य
नवांशेस्थानजं वलःदिनेस्तसौम्ययोःसर्यांशयोःसौरेःसितान्तयोः रवीद्रतत्नदगयनेन्येन वक्रेसमागमे उत्तरस्या
दीप्यकराश्चेष्टावार्पगुतामताः निशोक्तकुजशौनाश्वसर्वदाज्ञोदिवापरेक्रूराः क्रूराक्षिने सौम्यावर्षाब्दमास
होरापेमनकालवलेवुधेः सोनारत्तेजस्गुकेइस्तर्योयिकेपरपर पापास्तवलिनः सौम्याविवलाःकेटको
पगे क्रोविनेदर्शनाद्वापिचेद्राकोसमसमेजनुःस्वांशेपापाः परांशस्थाः सौम्यालग्नेविपोतिजेनिर्वलेचतदा दे
शपविपानेर्जन्मपपरितेः मीर्धवक्रगलेपादाग्रेसौमृष्टस्वस्वरस्तथा पार्श्वेक्रतीनपानाग्नीमेद्रमस्कोनयास्फि
जौ पुच्छेचतत्पदोगेगुमेषाद्याराशयःस्मृताः लग्नेशाद्रूदकुग्रहस्यावर्णान्वलयुगाद्दत् हक्कमानप्रमाणा
स्पृष्टेरेखास्मरस्थितेः लग्नेशेवलाष्टेगेचरभांशोग्रहान्विते ग्रामेस्थलोब्रजासोरेहीनापोगमवाद्विजाः
विवलैस्तनचेद्रेज्याकैस्तृणाजनिवदेत् स्थलोवुभेदोशोकृतम्बेनरोवाम्बुदाहृतः स्थलोत्तुचपतिःवेदोलग्राया
वल्मितेगृहे तावंतरावमरवःस्थलजाजलजास्तथा अंतःस्थाद्वारवेसौरेरुभगाःसौरिणोविधो भौकेवकि
नोदताहज्ञेजेसफलाफला पुष्पिताभार्गवेक्षिण्याश्चेद्रेयकटुकाःकुजे मस्त्रभेतैस्त्रभः स्वेटःस्तुमेहतेक

ना॰पु॰
१५८

भूमिजे ऊर्ध्वहिलोमगो वामं त्वांशो ऊपगौः समे ऊजेंड्रहेतुकं स्त्रीणांप्रतिमासमिद्धार्तवं नेष्टस्थे त्रेमयास्ते
स्त्रोपुंशुक्रामस्त्वरेद्विने पापशुके द्विनेशूनेरुधामीस्यान्मशुभग्रहैः शुक्राकेंद्र ऊजे स्वांशस्थे रीज्यो त्रिकोणगे भ
वेदपत्यविप्रेंद्रपुंसानहीर्यशालिना श्रस्तेकेंद्रोऽजाकीचेत्स्थितोरामयपर्भेदो व्ययस्थगोशुनौ चेकदृष्टा
मस्तप्रदीनपेः शुक्राकोंमातरपितरोदिवानक्तं शुगीनजो मातृस्थसपितृयाम्यौ वामभेजिसेमशुभे पाप
दृष्टेशुभे त्रोनेंगेवालग्रगेपमे लीशोंऊऊत्तसंदृष्टेमत्युसेमेत्यंगताऽरुवे शुगपद्वायथकंत्स्थोलग्रेंदूपाप
मध्यगो पदातदागर्भयुक्तानारीमत्युमवाप्नुयात् लग्नाच्चेद्राद्वतपस्थैः पापेर्निधनगेऽरुजे नेष्टेदोऽरुजर
योश्चवेयुरीष्कगेपार्मीतिः नवत्सस्थयोर्भोमलयोः शान्त्वभवः त्वपः पत्न्यासाधिपतिर्न हेत्स्तन्यासेसस्त्वेत्य
नेत लग्रेंदुगेः शुभैः द्विंदेः त्रिकोणार्थान्त्यस्थगेः पापैस्त्रिवहलाभस्थैः स्त्रलीगभोंरवीतितः स्रोज
भेपुरु पांशोर्केज्येंदु लग्नेवलान्विनेः गर्द्देकौविषमस्थौ वा पुंजन्मप्रवदेतदा शुग्मभांशास्थितेस्तेस्त्वक्रेंदुम
गुभिस्तया शुन्तस्थानगोतेवीचस्त्रियोजन्ममतीविभिः यंगस्यात्युयमहृष्टाः स्वपदेपमलेकराः लपस्त्र
विनोजभावस्थ्यःसोरः पुंजन्मकृतया मिथोरवीहज्ञोकीपापयसतःसमगरवि वक्रौवागविधूस्त्रोजेज्ववेतो
पुग्मोजसंस्थितौ ऊजेतितेष्ठमोशोगेडसिताः स्त्रीवजन्मदासमेस्थितेदुश्रोजस्यात्तारोगेन्यान्नवीतितो
लग्नेचापांत्यभागस्थेनदेशस्थवलियहेः वीर्यांस्त्राकिमदृष्टेकोशस्यावहवोगितः सितारेत्यार्कचेद्रार्कि
ताराशार्केदेवोधिपाः मासानांतत्समवाच्यंगर्भस्थसमशुभाशुभं त्रिकोणेतेपरेनेष्टेदिस्त्वांत्रिकरा
न्वितः स्त्रवागावीदावस्त्रुभेर्भसंधिस्थेःप्रजापते विरान्सगोस्त्रदृष्टेप्राकोतेमसंदिता स्रवार्कोचेत्रेभा
शस्थोसदंतोगर्भगलस्ता लभेजेवेस्त्रविमेदारहृष्टेऽजन्मगभस्त्लःपंत्रमीनेपमेंहोरेर्हष्टेयांगेमसंधिगेपा

१५८

पेक्षितो वियोगर्भः शुभदृष्टिविवर्जिते मृगांत्ययोगे वामनकः मेषेदर्के निशीथिनीते थीनपोदपगेस्वांशेः पापाले
रसिवेक्षितोः रवीदुयुक्ते सिंहेगे मादेपा किंतिथीतिते मेषदीनोमिश्र वेटैहूँसेंवुड दलोचनपपेज्ञोवामनपने
दंतं सूर्पो विनाशपेत नेष्टापोगाः शुभेर्दृष्टाः पापाः स्वांतोत्र्यांसपः मेदेत्तम दभागे निषेके एवं पेज्तोलिः
द्वादशाहेशगिमे चस्थतावपि विचिंतयेत नेष्टाके ग्राथानेडुहादशांशापावा क्तशाभिभिः पुरः स्मसाकेजन्म
भागादिदिक्र्मिष्टकलाः स्मृताः पितुः परोक्षेजन्मस्यादिदोलग्नमपश्यति मध्याद्भ्रष्टेर्के विदेशस्थेज
नेनतरिजन्मच मंदेंगस्थे कुजेवेवनास्कुजिन्मयोगे विधौः पापोग्रे त्रिभागेलोस्वापरोःसद्भिरुन्नतः स
पक्षदृष्टितोवापि तेपाज्योतिर्विदांवरेः चतुष्पदस्थे भानोशेषैर्वलयुतेः स्मृतेः कोशादत्तोतयमलोज्ञापे
तेस्मिन्सततम मार्कंगसिंहीताभेभाम नत्यागनालयुक लग्नमिंदुचगार्केंदुतपस्मातिपदायुरुः सपापगो
कोन्वायीावापरवे पेमस्मृतिकृतः पापभस्थोपापविदोस्पर्पाहीन त्रिकोणगो विदेशगपितावद्धः स्वेवारा
शिवमान्यपि शुगांडे दोस्वभेत्तेते शुभेमसमं वुत्तेतेनो शुक्रस्थवा विधौ पोतगनारा प्रसूपते स्वयोगमन्मगः
स्वंवंथलग्नगः सूतिः सलिलात्र्यासपः पापदृष्टेपमेगस्थाज न्मागाज्ञपस्थिते कर्कातिलमेगेसोरेवदेज
न्माज्ञवीतिते मंदेज्ञभगाहेलमेवुयसर्येवुवोतिते कीजस्थानेदेचगेहेपखरेव क्रमात्तुतिः प्रमशानेल
ग्रहगस्यग्रस्थानेज्ञभागवो ग्रशिरेतत्रग्रहेजीवीकौभूपामरगोग्रहे शिल्पालपेवुधोजन्मऊर्यादुलस
मन्वितः भांसमानेचरेमार्गेस्थिरेवत्रीशगेगदे त्रिकोणगेज्ञमारार्कौ रवेत्रवासज्यतेवपा गुरुदृष्टेनदी
र्वाग्नःसावीचप्राप्यतेपुनःपापदृष्टेविधौ लेयेंकुजेतात्रविनश्यतिः भवेकुजार्कौ सहदृष्टेपरदत्तगगः स्यावोप
पेग्नाप्रप्नवनिप्राप्तः स्वीपेः परेरुपि पितृमातृभ्केन्मनदधीगावलान्कने नकगोदेहभेनोचैनेकस्यह

ता॰ प्र॰ १५९

204

शौलग्रे द्वप्रसूतिर्विज्ञनेन तदा मेदस्तांशो विधौनये मूढदेह मजोपिवा मंदाच्चिते वा तमसि प्रापवनं नीचगे मुखि पी
पंचहीदपजन्मतह देव विनिर्दिशेत् चंद्राल्पस्वांशेः पापमात्र पीडा भ्रमादिशेत् चरायजांगास्पदे तो स्वेंदावर्ति
षद्दीपकः वीर्यान्वितात्सार्के द्रष्टाहाल्पविनिद्राः प्रमादिशेत् जीर्णाहर्ननं मंदे मेदेस्थजिद्दन्यनवं विधौ काष्ठा
द्यमदस्थ पर्व दृतिल्पयुते बुधे विप्रनव युक्तं नवं भुकेदस्यमंगशौ गृहे यदा जनककर्लिव देवेशवेत्ते त्मगते
स्फदक हृषेप स्थान्यरेगो सिंहदलिगोव्रसतिभवेत् मृदप्राच्यादिगो दीर्घंगाकोणाश्रता द्रुपः पर्यकेवास्त
वनपादा स्विषडकोमतमाष्रय: चंद्रागानवेशे: विधै: सूतिकास्प्रमदा स्हेतां: चक्रार्द्धं वहिरंतस्थहृश्यादृश्यो
पेतन्यया लग्नाप्तपप्रमानां गोवलिविदस्तमोपिवा चंद्रतेदासव द्वर्गा: शीर्षाद्यंगविभागयुक् शीर्षं
कंदकुम्भवेना साकपोलदन्तवोसखं कंठांम पार्श्वहृदोदा: कोडेनाभिस्थवस्तिकः शिश्नापानेच वृषणे
तश्चैने जानुनी नया जंघेपादौ चोभयन्नांशो: समदनेर्व्हेत् पापयुक्त व्रणाल्लक्षिन्नगेलल्स चसौयुत
स्वर्क्षोशेस्थिरयुक्तेषुने जत्मागतको मया मर्वेतिलाख्मजोभो मेविषमाख्याधिजो बुधे भृजेकेकाल्प
युजो ज्वेतसंगयुजोपोनिजः यस्मिन्ने नास्तुपःविदाक्षगोसुक्लचनिश्चितं व्रणाग्न्युभकृतः षष्टेनतो राशिस
माश्रिते तिलकृत्नसकृल्लसहस्त्रः सोमेर्युक्तस्थलल्लवान् चत्वस्वपिंगहक्कचपेतिको ल्पकचोरविः ह
नोवातकफीमातो मृदुवाक्शुभदृक्शसी क्रूरदृकरुणो भोमः पेतिकश्चपलस्तथा त्रियात्सवृतनिहां
स्यकृविरत:स्निग्धवाकथा पिंगकेशस्तरणोदीर्घः कफोधीमान्गुरुर्मतः सवघुलीवनकस्तकके शो
म्प्रगुःस्त्री दीर्घःकपिलदृश्मरोनिलीखरकचोलसः स्वाघस्थिरक्तत्वक्मज्ञ सामज्ञास्तथाल्पकः मे
दार्के चंद्रसौम्यास्तुजिज्ञी वक्रभृगोक मात् चंद्रोगपापेभौत्यस्थेः सेडुपापेश्यल्पदृपे: चक्रपूर्वापरेपापसौ

१५९

मेः कीटतनौ मृतिः ॥ उदयात्सप्तमे चंद्रे क्रूरयुते शुभैः न वेद्धष्टस्तदा मृत्युर्जातस्य भवति ध्रुवं ॥ क्षीणे त्वेव पगे
पापैर्लग्नाष्टमस्थैः शुभानचेत् केंद्रेष्ववस्थितस्तथा युक्तः स्मरो न मृतिर्लग्नगः केंद्रवा ययस्य मत्ते वेरदृष्टो मृत्युदस्तथा
षष्टेष्टमे त्वेः सदृष्टे सद्यो मृत्युर्मुशुभैर्लिते ॥ समापृके मिथुनेवैदे दृष्टायेष्टमृतिः शिशोः ॥ क्षीणेंदौ गैरंध्रकेंद्रगापापाद्यो
नराश्रित्येते मृथुफलं निर्यते वा जलग्नेष्वक्षिप्तो मृतिः ॥ पापैर्व्ययद्वारस्तगो माता सार्द्धं सहदृष्टिमेतराः ॥ शुभादृष्टे भाते
गेत्र्य्रिकोणापगतेः खलैः लग्नस्थे वा विद्धो पापैरन्तस्थैर्मृतिमाप्नुयात् ॥ यस्तज्ज्ञैः सद्भिरष्टस्थे सजीवात्मतपो
मृतिः ॥ लग्ने रवौ नशस्ते णसवीर्ये सद्भिरदृष्टौ ॥ कर्कीरौ जयशुते लग्ने केंद्रे सौम्ये च भार्गवे ॥ शेषैस्तृतीयगैरा
युरमितं भवति ध्रुवं ॥ वर्गोत्तमस्थे मीनलग्नेऽह्नेष्ठेन खलिविषके ॥ खलेगस्थेषु शेषैः परमायुः प्रकीर्तितं ॥ शुभैर्दृष्टः
सवीर्यो गीष्टकेंद्रस्थैरायुरर्थदः ॥ स्वेच्छो ज्ञेवल्लिते गेः सौम्ये सवीर्ये गायिप तनौ ॥ षष्ठाष्टके केंद्रे सौम्ये गोष्ठेरुस्सत्य
निर्गतो मूलत्रिकोणगैः सौम्यैर्गुर्वो विख्यमतन्विते ॥ लग्नाधिपे बलयुते शीत्याष्टत्या पुरीरितं ॥ सवीर्यमत्तके केंद्रे
पुत्रिंशद्बुद्धियुतेष्टमे ॥ लपशोयमेगे जीवेष्टस्थे क्रूरे द्विनजिताः ॥ लग्नाष्टमे स्यावृष्टस्यो भाष्टमायुः कुरोमतो ॥ ल
ग्नेः शुभे जयमलोहष्टोसतो कष्टनुवाकृतिः ॥ धर्मगेस्यपतेः प्रकेके केंद्रे तेषपयमेगे ॥ शताष्टगीष्टतो कर्के केंद्रक
स्थ मितेत्रयोः ॥ लपेशे गेतुभे हीनेष्ट मेस्वाष्टमितवपः ॥ लग्नेशाष्टमगे षष्टे शोनतुस्थे पंचवत्सरे ॥ कवीज्यपो
गे सौम्यात्वोलग्न मतौ च त्रिषवः ॥ एतद्योगजमायुस्स्याद्धयप्तष्टमदीर्घते ॥ सूर्येधिकबले पंडे निसर्गे च यथो
वेले ॥ ग्रशायुस्सवले लग्ने तत्साधनमुच्यते ॥ गोज्ञास्त्रनतियोस पौत्स्थिः स्वर्गानावाः क्रमात् ॥ ताबाबिध
द्वादशकास्वधृतिः स्वादिलमार्गणाः ॥ पिंड निसर्गे विज्ञातो ग्रहेषु पञ्चासकोयदा ॥ चक्रस्य हस्तदाद्याद्यसूर्यात्प्रा
पुष्टिसंमताः ॥ संशोनाः शत्रुभेकार्धा ग्रहचक्रगितिविनामदस्तकेंद्रविनाग्रहस्यास्तगतस्य च ॥ हानिदपेथि

हीना

ना· ग· सर्ग ९·

काकार्यायदाक्रूरस्तनौनदा विद्दायदीनेषायेर्दमादाउर्लबानभजेन् भगणांशेर्ल्प्रह्रीनाम्लेषाः कार्यावि
चतौ: पापस्याशा: समस्थोनाम्नोम्पस्याईविवर्जिताः स्पष्टाकेमासावद्स्यासाशुणापिताम्बकेशौ: वर्षा
णिशेषमर्कयेदाबात्वमासकास्सताः तेक्वांवपविशुणितेनेवास्तेदिनानिच शेषपद्माह्नतेभकेदोसात्
टिकादिकं हिताभाज्यंगभागादीन्कलीकृत्यस्वस्वांशिभिः भजेद्दर्षाणिशेषस्वशुणितेद्दादशादिभिः हि
समान्येचमासादिलशाशुर्जायतेस्फुटे अंशाउभिमलग्रानोवितानामशाकाद्नाः स्वघ्नैरापुरशाःस्पा
स्मत्तस्मकारंवशमिते ग्रहोनलग्रषड्रान्यंचतस्मकारोमध्यानेहि नदेशो:स्वाग्रभिभकालव्योनामूर्ध्णाभ
वेत् पदेकाल्पतदास्यामाः स्वाग्रस्वामीनाचमूर्धणाः सौम्यस्याईनपापस्यसमस्थेणितिनिश्चयः गुणकग्रा
स्थाउरशा: संस्कारोपमदाहतः ग्राउरंशाकलाभक्ताहिशान्याशाउनाहतं शेषंहिशतभक्तंस्युमींस्याःशेषभदि
नास्किं लशाभ्रंशास्विशुणादिभक्ताः स्युस्मास्तनः शेषकादिशुणोभक्तदिभिर्मासादिकंभवेत् सवा
लेगेभतल्यादियुतमाशुभंवेस्फुट अंशादिश्चमत्वान्समासाद्यादिसंगुणात् शेषादिनादिकंयोज्यंनेनताप
उतिसर्गयोः लग्नार्कचंद्रमध्यतयोवलीनदशापुरा ततकेंद्रादिमानोनहिद्यादौसवलस्यच वद्धायुषा
वीर्यसाम्येकोच्युतस्यपाकपाचकः सहगोर्ईदृस्यचिशास्याविकोणगाःस्वरगाः ममसंक्षस्यनर्पस्यचतव
स्वगाः क्रमः केन्द्रादिकोत्रापिहियादौसवलस्यच पाकयस्याथिनागास्थर्हाशांवासदृगस्यच पाकविको
णस्थस्यचमादिमर्पाद्यूनगतस्यचतर्थाष्टगस्यतुस्वगांशगाकापरिकीर्तिता: दशायुणौर्दताभक्त्याय
णैकेनसमागता: शेषकादिहतेभक्तेमासाद्यैकेनलनावद अतदशास्वविदशास्तास्वचोपदटशास्त
था दशामभित्रस्याब्दांगोज्योध्यंकादिहिविगः मुभगोपद्वगास्तत्रगचादिस्थ्यततविकृतत् प्रोक्तेनरस्या

९· सर्ग

नगतस्ततन्नावतत्पंकाव:लग्नस्य च्छवेद्वयंभावमेतत्गायोगजे जीविकादिफलं सर्वदशायांतस्य
योजयेत् विंशत्यापदशांपापोवेतिहृत्तोविपत्तिकृत् शुभमित्रेत्तिनष्टेहस्मद्योस्यस्थेपोग्रह: नकाले
वलवानायनाशकृत्समुदाहृत: यस्मात्षड्वर्गजंचापिफलेपूर्णंशुभंभवेत् यस्मात्तिनत्तग्लावोहि
हिग:स्वोच्चमस्थित: स्वत्रिकोणगतस्तस्मात्तस्यमध्यममतत्फलं श्रेष्टशुभतरंवाच्यंविपरीतगतस्य
त नेष्टमत्कटमिष्टंतत्स्वल्पंज्ञात्वावलंवदेत् चेत्सत्त्वमध्यद्रष्टामध्यात्तंगभोगेविपर्ययात् स्थिरेनेष्टेष्ट
मध्याचद्रोगापास्वभेशकै:फलं स्वामीयत्रयुतोद्वोवादृष्टोवासत्फलावहा वीनासहदृष्टयुक्ताचपापा
नरगतान्यथा प्राप्याज्ञावयुक्तत्यापततयोयूनेवविस्वभात् वकान्त्यादिवसद्वाकेंसकायूनांतयष्ठेत:
यम्मध्यापारिगोजीवादिकंस्यापारिगतोविधो: एथ्यत्पथीतप:स्तुनातनोवृहद्वयस्वंद्रुग: हृष्टिपेगात्मय
नयीतप:स्वारात्कषीशुभ: विहृत्यस्तादिवृहद्रात्तत्याहेपचयोपग: षष्ट्यापथीस्थोमेदावृत्ताहीया
पापकेंद्रग:केंद्राष्टापांत्यद्रत्याद्वाशजस्यायामत्तवकेकवे: तद्वाविनात्मादिपियामेगणयापारिगोविधो:
केंद्राष्टपार्थग:स्वत्तोत्मदोज्ञोष्टापकेंद्रग: षट्त्रिंशीभवत:सौम्यात्यद्वोत्याष्टगोभृगो: कर्मापच
यषष्ठस्थोजीवाज्ञोम:शुभ:स्मृत: कवेर्द्वौषष्ठमोयापेमनजोमेदामयीत्रये माज्ञात्तिभूमिजाज्जीवा
द्व्यपर्यभवमृत्युग: धर्मापारिस्थतांत्येकोन्मायत्रिलग्नत:स्वभात् षट्वापाष्टाखिविंषत्वात्महाद्येषुवि
लग्नत: द्विकवाष्टायमत्ववंध्यपिक्रजात्वात्मत्रिकेगत: मंद्यकेमतरवेशुक्राद्वीस्वगोदिभवारिग: चंद्रा
द्वीशार्थगोस्तेषुमंदाद्वीत्रिषदेत्यग: गोत्रियीषट्वावस्यायापेक्षात्मशूनेविलग्नत: यास्तेशाष्टगोषु
गात्सोतेषुत्वात्स्मित:शुभ: स्वात्मात्तेषुत्रिधीगोथोदिकृत्विद्रात्यिगतोर्कजात् रंध्रापवपग:स्यार्ज्ञोष्टपी

207

ता॰ पं॰ ९६

विलग्नगो गुरोः तादृशो या पापिमोरा विषहत्योस्त्र्यागो पुत्र त्रिंशी यावद्विंशुमंदवान्त्या तो नैव शुभोऽस्त्र जः कें

द्रापाष्टयेन षष्ठकालग्ना कृष्णपक्षे वयं च गोपुत्रा पापिखेटास्ते ताश्वा ला भ विपक्षजनः परस्त्रीत्यागात सुकान्तुरो

ध्रौश्याम मृत्युष्ट उक्तथ्याने वरे वा दास्य त्क्तेपुत्रविद्वतः जन्मभाव हि मित्राव स्वभे स्थितः परेथ्रमत् कष्ट

मर्थत्तपः क्लेशः सम नार्थ श्रावागमः यन्नामित्र खेम शत्रु निमित्ते नेत्रा फलेत्वमात् पितृमातृ द्विषन्नि

त्रश्चात्रस्त्रीभ्रमतकादेवैः खो मिलग्नात्र्यो नव्यादि हेक लवक्षोमयात तत्तावर्गो स्वभोणाद्येरकैमोहति

मादिशेत् कृष्णभुजस्त्री भ्योऽस्त्रां भोको जैधान व्यमारभेः कावशिन्यातिभिर्वीधे जैवदेव द्विजाकरैः मार्के

रजतगो वलेमोदैदिसा क्ष्माथमः स्वे खेशा कोको जैन्याये केकोवीत्स्य पृथिपाः लेश्य वर्गेन मेन्नेवा चन

रादिग्रहे तिते हातिष्ठा भूपाले गोस्य कचापकें हृपमस्तेनो भूपकृत्त्वं गमाकीगे स्तेमान्या कोस्वभे गुरौ

पमेड्त्वं गगोलग्ने पष्टकेंशो त्वलाजगो सितास्ते जोगुरौ कर्के सोरेवेलग्नगो नृपाः वृषेगो बुधे कें ज्यमोरेःस्व

हत्वा या खगैर्नृपः मेरेस्मगो भोम्यर्थे कोमस्थेरत्र्यादि भिर्नृपः मेत्त्वा त्रेभ्य स्मगा भृविकृते तेगेत्व मार्गवोः

लेग्नयमेज्यकर्के गोत्वाजभृकेर्भ वोपगेः मेषकेर्भूमिपाः स्वदो कुम्भोग्रे कें पपास्त्रजः सिंह कुंभस्मगस्या

स्वकूपः सोरेनना वज्रे कर्के जीवेन नोवा पितृपोथ्योकजभास्करो धीस्थो गुर्विं दुक वयो भौमो स्म्य गेवृषेन

पः स्मगास्य लग्नगो सोरेत्वा स्वे दूरयः सयाः कवितो तलघुम स्थोचे वृपः कीर्तिमान्भवेत् यम कुस्या

पितनयः प्रोक्तयोगे नृपो भवेत् वत्समोमेनृपस्ततो न पाभूपोस्तुनीश्वर विभवत्रिकोणाभगतेस्याद्ये वल

शैतैर्नृपः सिंहे कें मेषलग्ने ज्ञेस्मगे भोमेमवदेयमे चापजीवेयरातान्यस्पाद्यस्वर्गे स्मगो पाताले ग

धर्मे तेजस्व भद्देह्युतेमने विलग्न भवगेः शोषेहेदराथीशः प्रजापतेमोम्येवीयेषु नेगस्य वलाभेषु भगोस्व १९६

208

2-09

दीप्यातो दाताप्रयोयनी वसेो शानेविदेताव्यमनी स्त्रीजितोताङ्गिभेदनी व्ययेवक्ता स्त्रावी कोतपो स्थेप्र
ीयनी स्तचिकामी प्रः क्रूरतोजेकोतसागी त्मी हृषेषु पोस्त्रोयुतशास्तनः स्त्रेणाक्रमस्तभेविधो स्त्री
हिटकोथी हरोमानाविकोत: स्थिरधी: स्तुवी धर्मोस्तताम्यीषष्ठप्राप्तपोप्रर्थनीयेद रोगीप्रज्य: तती
कोर्ध्यकवि: शिल्पीत्वभेयनी मगोलमोटन: स्वत: परदारार्थहृद्दे सवलेभेमयेवापिसवलेन्द्ररवि
लेफले अन्यथाविपरीतेतत्फलमेवपरेपिच व्यानस्त्रीविदयनीतीत्रोत: कवीशोदिकोयनी प्र
ज्ञापालुधो:यनमवोमेघाटोभास्करेजनो निवोर्कभेभूमिपुत्रेयनीचां स्त्रभेदन: वोथेक्रूरतोजेवि
नुव्यात: शोकेन्यदारिक: मरोवक्तास्नजयत: कंभेऽ: व्यन्तीस्वल: स्त्रीदष्य: मत्स्य: मर्वायन: म
नाथ मपुत्रस्त्री मर्ण: सूर्यभे बुधेमेनानी: स्यर्थपुत्रा: मतिमेश्य: पविद्वदी मेडलेश: सार्थस्व: म
णिस्वामिषाकेभाद्धरो स्त्रामार्थीमवशाकारोचधुहेबीयनावान सार्थप्रजमस: ख्याति: स्त्रीजितोको
दिमेभगो वंगजार्थेस्वप्रस्ककोविधोमिनो साववृप: मत्युत्रत्रोयनोराजायोमशोकोदिभेकंजे मृय
तमममगुणाचारान्हृष्टजेजेस्वगादिभि: नि: स्वत्तनत्यपाप्रजप्रेष्यामविनयुग्मगे यात्वाजीविन्त्यप्रज्ञा
मीत्वतवापायना: स्वभे पुत्रुन्सकषिस्तरीज्यथातजीविद्दगामूपा: ज्योतिर्ज्ञोध्येत्यतवेलन्पेज्यानादिके
हीरो षष्टेम्युभेर्नपचनृपनेपुराण्यवतिताशापा: त्तकेभूपस्वर्णाकारस्वणित: शोषहृग्युत हिपेन्द्रकाधिध्य
जितोव्यगास्वलितिपाग्रलो त्तातित्वाजनपाखापेमद्धिदेभीशावत्तथा भूपमेदितमेस्त्रेन्याममेभूपान्यदारि
को कुंभेशेषेमहामयजन्मपता: मद्धिरेत्यभे होरेशान्तदलस्थेस्वहष्टोयुक: शशीमुभ: यंशोनमतिमित्रवर्ग
गतेर्युके दिर्तेस्तथा द्वादशोसेफलेभोक्तनवांसेप्रथकीर्त्यते आरत्तकोवयकचितिंदुहजशलोर्यवान्

2.1.10

कलत्री दितितो शस्ये सोऽर्के मूर्त्तिमत्सरः कविः स्वालीवृषयांशेन नदीयो व्रतात्मिन्यनः खंशोत्रवल्पनतु सत्व
मनयस्वी लोमनतत्परः कोधीनिधीशोभमानो वान्योदिश्मोस्त्रकेऽह्नो जीवांशे हास्यविद्याश्रावलीमंत्री चथा
र्मिकः अल्पापत्योऽतुः हिनो स्वाङ्गुष्ठस्त्रीसौरिभागगेभा कविंहादिष्टेषु नतहृद्देष्मफलेवदेत् वर्गोत्तमे स्वे
परभेफलमर्केशुभंक्रमान् पुष्टमध्यंलघुतेऽपदिचांशपतिर्बली राशीशतणफलेकहाद्दशांशफलेस्फु
ना॰प्र॰ ट सूरस्वदाविकलदृग्विद्वेणोर्कं न दृश्यते भेपेषणीनेमिनिकःसिंहेशांशयराच मीचांशोस्वः कर्कगे
१८३ केवुद्दातन्तरस्थिते द्वितीयेर्केवदुःखनोन्नपदेऽशो स्वातामपी त्रिषेवुधोविक्रमीचविस्तावः पीडितोभवि
यनापमोक्तितो धीस्ये बलीशत्रुजितो रिगे स्त्रीजितोघ्नस्थे चुनिधनेल्पान्मजोल्पहेक्रं स्वतार्थस्तवमाभा
ग्येट शमेक्षतशौर्यवान् लाभेवहुधनोमानी पतितोस्वाचापरेवो मूकोयो वधिरः प्रेष्योङ्गेगे स्वाच्चाजगे
यनी कुटुंबीयनवान्न्येहिस्रोविक्रमगो भवेत् साधुभावावःस्वमगे तेधीस्थे कन्याप्रजोलसः अल्पाथिका
मस्तीदोमरोईर्ष्यस्त्रीत्रमदोशोके व्याधिपीडान्वितोमृत्यौ भाग्ये मित्रधनान्वितः धर्मव्यायनपुत्राज्याव्य
तधीधनयुग्भवे व्यद्रोगहीनो वा यगे चेद्योर्कफलेबुधैः लग्नेकुजेतततनुर्द्दोगेनेत्रकदन्तस्वक धर्मेण
पसमाचारो मनस्सूर्यसमोमतः विद्वान्धनीचप्रवरः पंडितःसचिवोरिपुक धर्मेस्तोविस्तनयगणांमादो
नेपरतो केवल विद्वान्स्वा करक्तपाणिस्वालीकोतिशुभरद्दिमान् नीचगस्तपस्वी वधनीलाभीद्वष्टस्तनोर्गुणोः
स्वरीमुस्वलीविलग्नस्थे कलत्रहीनुरसोन्त्रकः स्वाविततस्तनुपस्थेचभंगोजीवदन्यतः निःस्वोरोगी कामवशो
मलिनःशोभवार्तियुक् अल्पेशालम मेदेयमर्मस्तावगातेन्यःग्रामाधिपः स्वविद्याश्च चार्वेगोमत्रस्तूर्य
वत् भूमिमञ्चेयपादोनफलेमूलत्रिकोणगो शुभंग्रहेऽस्त्रांवंद्वेमित्रभे क्रिमिते फले शत्रुभेल्पनया १८३

मे धर्माधीपचपस्थे स्वगेहे धर्मप्रतोन्नपः मेषूरणपतनगासस्मिन्सूर्यजसूरयः ज्ञातोथनेशितर
वीदिक्केभूपतिस्तदा लूर्धयोगस्तोथनाविस्योजीवार्कोलाभगाः परेस्वविगृकुलेवधीदेपमोदयेर्भवेप
रे लग्नेवक्रास्तितोचंद्रेज्यास्तितार्कवृथाःक्रमात् स्वात्वात्तसभवोत्तिस्थानेरंशेतनुपमपि कर्मलग्न
गस्वितस्पदशायोराज्यसंगतिः प्रबलस्पदशायोवाथात्नीचादिगात्तिदः आसन्नेकेंद्रपेगेवर्गेदा
त्वसकलग्रहैः तन्नक्तेगेस्वसकटविदगोराज्यवंधुगैः शृंगाटकंविगेगस्थैर्लग्नात्स्थैर्दलम
ते वन्नेगेस्तिसन्नवशान्त्रज्ञपेस्वस्थैर्पवोन्यथा विमिश्रेःकमलंप्राकुर्वीपीकंटकवायगैः लग्नाच्चन
भेगेर्नृपः शमल्लर्याव्वतमेगेःमूलादेदलगैः शक्तिर्दंडःस्वादिचतुर्भगैःलग्नात्कमात्सप्तभगैर्नौका
कूटस्तनृपतः छत्रमन्नातवमात्रापोमम्मादंडैंत्रुक्तामकः लग्नादेकांतरगतैस्त्रक्रमर्यान्तरित्यतिः
वक्रस्थानेपुवीणाख्यामत्समस्तेसंस्थितैः वीणाःदामपाशकेदारस्फुलयुगगोलकाः ग्रहैःसर्वैस्तर
भगैरज्जयोगःप्रकीर्तितः स्थिरस्थैर्मशलेनामहिषाशीशातेर्नलः सौम्यैपापेस्सर्पउदाहृतः ईश्वरेध
रुचीरज्ञोमुशलेधनमानयुक् वगास्थिरात्रोनलतोमोगीस्वयनोदिनोर्दितः वीणाद्ववोतितिपुणोगो
तन्तसकविर्मशे दातासमस्तदीनमोन्यःपाशजोधनशीलयुक् केदारोन्यःकृषिकरःस्फुलेस्वरोतोधनः
युगेपाखंडयुक्गोलेविभतोमलितस्तथा भूपवेद्यपदस्थकेसमद्वेदपभोगयुक् सभगोगोईवेस्यात्व
त्वीसूरस्वचामरः मित्रोपकारकृच्छत्रेकूटेचान्नतवेराट् नौजःसकीर्तिःसुखभाक्मानवोधवतिश्रव
त्यागीपज्वात्मवान्नृपेहिंस्रोग्रन्थोथयः शरैःशक्तोनीचोलसोतिःवीदंडेसियवियोगभाक्षकैः
स्वात्मेभयगतेःविटःस्यात्सनकानफादुरूस्वरोवेवविधोर्त्तयकेमदमोनया स्वोपार्जितार्थस्पगदाता

ना·पु·
१६२

सनफायांधनी स्त्वीनीरोगः शीलवान्नृपात् स्वेषस्त्वाकनफाभवः भोगीस्त्वीयनीयानोन्या
गीकृषुरोद्भवः केमद्रुमेतिमलिनोदुःखीनीचोधनिर्धनः पेष्ठाकमकारेशान्योकौ भोमपुत्रकास्तेनेध्याः
सत्तः सकीर्तिनिपुणोविद्वोमेघनिनेतया सेज्योस्थितमकार्थनिरतेमा स्त्रफानिजसजीविते समंदोयातु
कुशलेतयामांडविदेस्मृते कुटस्त्राणवपापाऊसमस्तगिद्भ्रःप्रस्हद्धिष ऊर्ध्वात्सनोर्थतिपुणानस्त्रमे
त्कीर्तिसंयुतं सेज्योस्थितस्त्व पेवसंपविक्रांतसर्थिने समित्तेनस्त्रकवेमारसाकिंःपोनर्भवेस्मृते श्रारे
सूतेवाकुपार्थीपुत्रायस्त सूगीध्यतोः सम्मुकेश्चनककोणान्तनीयुतीसमंदके सेज्येतेन्तस्तगीत
सामापाड्नःमभागेवे समेदेलुब्धकःकूरोनरोभवोतनारद सम्मुकेवाकातोविद्वान्सासितेन्वये
टंकरः केवोसमदंम दादोवनिषयविमवान् शाकल्येस्वनरोयेस्नावनीर्थैःखचरेःपृथक् ऊञ
तेजास्वमुक्तार्किस्थैःपरिव्रजेन्नृः सासाजीवकहृशार्थिचरकास्त्रफलाशनः ततामिति
परिजितैःप्रव्रज्याप्रवृत्तिर्भवेत् सदीक्षितालक्तगतैःसवैलेक्तास्त्यभक्तयः जन्मयोलेपघट्टोम
दयप्रपतिनारद मेरोवाजन्मस्थनष्टेनध्यामेट्टकागोण भोमाकोशेमोरदृष्टेचेद्वादीक्षितोभवेत्
सकुपोभूषितोक्षिन्याद्रत्तःसमवव यमेवकुम्भकारदायैग्रोस्थिरधीःप्रियवाक्कायेयनीभोगा
दुःसेगयेरोइदिंस्तःशठोयकृतन दांतोरोगीसभोदित्याउध्येयधर्मीकविःस्तावोधूर्तःशठःकृतघ्नोरो
पापःसर्वाशनोभवेत् पित्रैभोगीयनीभक्तोदाताप्रियवचाभगे यनीभोगीनरोपर्म्यांक्तितोधृष्टो
धृणीकरे विज्ञोवरःसहकत्वाष्ट्रेवानेयभेसपापरदृष्टोसोल्लद्धःपट्टः कोधीमैत्रस्थास्तोविदेशगः
शाक्रेयभेपरस्त्वष्टोमूलेमानीयनीस्त्वावी श्रापेभनीस्त्वीहृष्टोवैसेनम्नस्त्वधार्मिकः कर्णेयनीस्त्र

212

नीचांशगते फलमल्पतां स्वभवनकादिके विशेषफलं तत्स्य: फलाधिकः वंयत्पृथ्वोय्यपनवान्सावी भोगी त
यः क्रमात् परविनसहद्वंय यो व्यापगणवलाधिपो नरएष्वमित्रभेष्वेषु वेदेष्वेकादिषु क्रमात् विषमर्क्षेऽर्क
होरायां संस्थितेषु समभेषु च ख्यातो महोद्यमी चातितेजा धीमान्धनी बली शुभेषु चेद्धोरायां स्थितेषु समराशि
षु कांतिमार्दवसौभाग्यभोगधीमान्भवेन्नरः सूर्यहोरागताः पापाः समभेषु तु मध्यमाः विषमर्क्षे तु समभ
राश्चंद्रहोराभतास्तथा समभेषु तु होरायां पापापापफलप्रदाः विषमर्क्षेषु भास्कर्यां सौम्या नैकफलप्रदाः
ग्र स्वमित्रत्र्यंशगश्चंद्रः सुरूपो गिननरं करोत्यन्यगतस्तद्वत्तत्स्वामिगुणभूषितम् बालायुधे च तत्पादे ईजिषु त्र्येषा
केषु चः नीत्यां नितिद्रिकेशभवेत्कुरुनलग्नगतोऽटनः कोणो भोगी सधनस्तीर्थदपः क्लीवश्वशत्रुद्रो विहिंस्रकह्रा
महतिश्च पापो हिंस्रोऽमतिर्भवेत् मेषादिकोनमा भेषु द्वादशांशेषु राशिवृत् जायाबलविभूषालोः सत्व
युक्तोतिसाहसी तेजस्वी च नरः स्त्रीपे त्रिंशांशेऽस्तिसंस्थिते अप्रभुया शीलभार्योनाविषमः पारदारिक दुःखी
परिव्रजस्युतो मलिनस्वार्कजे स्वके स्वावर्थी धनकीर्त्यैश्च तेजस्वी लोकपूजितः नीरुग्य्यसमवान्भोगी जीवे
स्वत्रिंशभागगे मेधाकलाकाव्यशिल्पविवादकपटान्वितः शास्त्रार्थसाहसयुतो बुधे स्वत्रिंशभागगे वक्र
पत्न्यस्वारोग्यपरोगरूपार्थसंयुतः ललितांगो विप्रकीर्णेन्द्रियः स्याद्भार्गवे स्वके स्मरस्त्वाढ्यो च विषमवय
कोमलगुणान्वितो सर्वविज्ञो चारुचेष्टो गोचंद्रेऽर्के चंद्रेऽर्के चेत्क्रमादिगो मूलत्रिकोणस्वर्क्षोच्चकेंद्रस्थास्त्वपेयग्रहाः
अन्योन्यकारकास्तेऽस्वकर्मगास्तु विशेषतः शुभं वर्गोत्तमे जन्मवेशिस्थाने च संज्ञेदेः अश्वमेषु च केंद्रेषु का
रकाग्लग्रदेशच गुरुजन्मफलमेशाः केंद्रस्था सौख्यतः दृष्टोभयकोटपर्यस्थितास्तेऽन्यान्तरादिषु प्रवेशा
भास्करजो मस्करवीन्सौमध्यगोऽन्यथा चंद्राकीफलदा वेत्येसदान्तःफलदायकः लग्नात्तु त्रेकलेवाज्जाच्छुभे

ना॰प्र॰
१६३

शयुनेसिते स्यात्तपोः संपदस्तत्तमन्यथायांमनोदये रवौमीनेर्कजः स्त्रीशः पुत्रस्यस्तनदाक्रुतः सितात्तपोग
गेः क्रूरैर्यदा क्रूरौ तनेशसितेसितः मक्रूरायुनतद्दृष्टेदेनिपानात्सतिः स्त्रियाः लग्नाच्चपाशिनयोशशिरव्योः
सदास्त्रिया राकलेशमयजन्माकुलयमतनुमतंस्थपे नवधीमतयोर्वापीविकस्त्रीमितार्कयोः कोणद्वये
स्थांत्यसंयोर्भगोवंध्यापतेर्जनिः सुतमचेन्नसौम्यादमयामतोदर्थदगोः पापैर्वीक्ष्यविधेर्नीगोज
न्मासुतकलत्रिणः शमालग्नेत्तमकेतनहृत्पाटिदारकः नोचेत्रंहृस्त्रियास्कांदृं पुंस्त्रलोजायतेनरः म
रुज्जयोरस्तगयोस्तमेमिर्तरोभार्योस्ततोपिवा नक्षियोक्तपुमेहरेष्टोनोद्धौपरिणतोगकोर्विस्तावुगेरिपुत्रः
क्रूरपापैर्वंशविनाशकः छिल्योद्येशेवुधयुतेकेंद्रेसस्याकिर्तितिन दासाजातः सौरिभागोविफगेमृगुनंदने
नीचार्केदारस्थितगयोर्दृष्योः स्वयंजेनच पापदृष्टोसितजजावस्तमोवानरुकांइ कर्कोत्यभागतेकेंद्रेपा
पयुक्तेवगरयगुरुक पापान्तरगतेगोरवौहनितक्रुहपुक्रवेक्षेविलग्नगतेभौमेविकल्पोवेशिगकंजे मिथो
भाशागयोभ्रलीरवीदोर्दुनयोः क्रूराः नियानादियनोत्स्यारवीहारपमादावकृदोषणर्वत्यनयतेनर
सौम्यादृष्टनवापत्रिगताः पापाश्वराः कर्णापथ्यातकाछ्रेदेवेक्रूत्यकारकाः लेध्रगोवानेमदेवा
नरोगार्दित्तोभवेत् सलेकालेवाकुजेत्नी वेल्त्रैवार्किपुतोदये कुजेनवान्मजयुनेमसंस्येचसोन्मदः यीय
मौर्ध्यात्यगेः पापैर्भमस्यात्निवंधनं सपस्थवलपाशादेहक्केवल्यविमुभतितैः समदेजवक्रदृष्टेयस्मा
दीर्धवाः दयो रविमंदकुजेः खस्थैसौम्याहष्टेः समंडलेः सृतकाः पूर्वमदितैर्वंगमध्यायमावराः पुंजे
नोत्तफलंपयस्त्रीणांयोगएवदेचनत् तत्त्वामिश्रविलकार्यतद्वत्तेनराणांस्मृतो लग्नेन्दुगवद्धेवपा
दयुक्तंपतिर्युने पुंग्मेषलग्नशशिनोर्वनितोप्रकृतिस्तयोः कुजार्कीस्वत्तशुक्राणांकुजदेक्रमशोग

214

१६३

ता बाल्यदुष्टा नयादासी साध्वी मायावती त्वरा ॥ दुष्टा पुनर्भूः सगुणा विख्याता स्फुजिद्गृहे वै
थे समाया क्लीबा च सती गुणावती चला ॥ इंदुभे वैरिणी शाठ्री गुणाढ्या शिल्पिका धमा वाचाट
कुलटा सिंहे राज्ञी पृथ्वी रगम्यगा ॥ जैवे गुणाढ्याल्पं रतिर्गुणज्ञा ज्ञानिनी सती दासी नीचरता
साध्वी मंदे दुष्टानपत्यका ॥ लग्नेंदुयुक्ते त्रिंशांशे फलमेतद्बलाबलात् ॥ दृग्गो मिथोंशे शुक्रार्की
शांके चेद्वा घटांशकः स्त्रीभिः स्त्रीमैथुनया तिमदनानलदीपिता ॥ मृत्येकापुरुषाद्येने
वलेक्षी वा न स दृष्टिवृथा केशा स्मरभेनित्यपदेशपरायणा ॥ अस्तस्थामदगे सूर्ये स्त्री बालवि
धवा कुजे पापदृष्टेऽशनि पूतेऽकन्ये वा पर्येत ज्ञः ॥ सौम्ये पि विधवा स्तस्थैः पुनर्भूर्मिश्रकेर्भ
वेत् क्रूरेहीनबलस्थः पतित्यक्ता न स्त्रीहमियाशौ ॥ सितांशेन कुजे तो न्यरता स्त्रियघीतर
श्मिपंदयुनेन रामतेरक्तनया ॥ सौराब्देलग्ने संस्थुक्रेत्तवयथकी ॥ मातामातेंसमदृष्टेन
या कौते शीकस्त नं मेदृष्टे स्याद्ये योनिः सम्भदांशे पतिप्रिया ॥ मेद्देत्वांशके दृष्टे नेहे ह्ये मर्दे
पतिस्त्रिया स्त्रीलोलः क्रोधनकौजे बौधे विद्वांस्व नेपुनः ॥ जितेंद्रियो गुणी जैवे चांद्रे कामी मृदुस्त
या शौक्रे सौभाग्ययुक्ता नतः सौरे तिमृदुकर्मकृत ॥ शुक्लोज्ञयोर्लग्नगयोः स्याद्विनोद्यसमन्वि
ता जैवे कलायुति गुणस्थाविनाचगुणान्विता ॥ शुक्रेज्यो स्तः शुभगा कलाज्ञानविरागता
ग्नेक सौख्यार्थ गुणंलग्ने सौम्या च येस्थिते ॥ क्रूरेष्टमेष्टमेशांशे यस्मिन्नपः समे वैधव्य
चमतिमत्स्याख्यं स्वपसत्स्वथे गेहगु ॥ अल्पापत्यनमज्जेस्याः कर्मालिहरिगोष्वत ॥ सौरेमध्यव

लेचंद्रभुक्तैर्बलवर्जितैः शेषैः सवीर्यैरागतैर्लग्नेऽस्तमधिपाणी भवेत् जीवारकविशोम्येऽब्दबलिष्ठ
समभेतनौ स्त्रियाता नैकशास्त्रज्ञापवनिताग्रहवादिनी पापैर्स्मनेत्रमस्त्यसमप्रज्ञ्यामेति भामि
नी उग्राहेवरोगप्रकोपसर्वभेनहिद्विवितयेन् मस्तस्थानेयमतोस्याद्दलितोथानकोपतः द्यूण
मस्थहितयुक्तभगात्रोत्थोयभूतिभिः सवीर्यैर्वज्रकोमन्दतनृत्यत्क्षयन्दवः दृटस्वक्षुवस्थाद्य
मस्थैः सूर्याद्यैस्थवरादिषु परस्थाप्यप्रदेशोऽशुभस्तुः सूर्यमहीजयोः व्ययवेद्यस्थितयोः शुभैर्यो
लाग्न्याभिहतस्य च वेधस्तकर्मणैर्मंदचंद्रभौमैः प्रहीर्भृतिः स्त्रियाद्धिमाप्तुकरयोः स्वजनात्या
पहृष्टयोः तोपिमृतौ रवीहृतस्थानानां भ्रूमध्योदये शास्त्राग्निजोस्थभोनस्य चंद्रेभौमसहस्थिते
मस्तुश्चायमस्मे चंद्रेकर्केमंदे तल्लोदयात् स्त्रियामिन्दोऽस्ययोज्यान्मीनेरजस्निपातयः पुत्रधर्म
स्थयोर्वधात्पापयोः सद्दृष्टयोः सपापसार्यकिरादृष्टेक्कैर्मृत्योत्तवयनैः स्त्रियांस पापेन्नेयु
नेसितेमेषरवौ तत्रौ मरणंस्त्रीकृतेनेदेह्वयत्तर्यैक्रूजेरवौ पभैर्लग्नजिकोणस्थे क्षीणचंद्रास्थेभौ
मत्कृत् तर्येर्कविक्रजेक्षीणचंद्रदृष्टेस्मिन्नतः वेध्यावाग्नतेलेः क्षीणेह्वारार्किरविस्तुतेः लक्ष
टेनाग्रैतैरेवखोकोगतनपस्थितैः भूमानिवर्यनैः कापकूहतेमरणं भवेत् वेध्मस्त्वस्थैर्भौ
मार्कमंदैः शस्त्राग्निराजभिः सोरेहोरैः स्वांबुवस्थैः ततकेमगपाततः स्विकेंतर्येक्रूजेपातया
तादय्यक्रूजेस्तेगे पंचात्वीरनतः क्षीणचंद्रयुक्तेमृतिर्भवेत् भौमार्किणीतकिरणोर्ज्ज्कारजस
निर्भस्थितेः क्षीणेंदुर्कक्रूजेः स्वस्तांबुस्थैर्वाचस्कभेमृतिः वल्मरह्षेक्षीणेंदौमंदेवनियतंसंस्थ्य

ते ग्रहयक्षमिशस्वायिहाहजोमनुरंगिराः सार्केंद्रीक्ष्मतो मंदो वीणोदौ बुधसयुते लग्नया
पुत्रलपः स्वर्कभौ मचंद्रनिशाकरैः गौलग्नंगभवकः ऊग्रपानीनविंध्यथनंभवेत् हक्कोंतहेतहीविश
स्तत्पतिमिस्तुयोपिवा सगोणिविंध्यनंज्ञयाबलवान्मोहयोभवेत् लग्नेशेगमसहकयानेमनुयोगे
नणाहिभिः मोहोतेतह्रितोगमनलोहित्रुसंपोदिने सुभेदिनेन्तविगुणाकल्पमुन्यन्तबुद्धि
नः वक्रेत्रुमसमस्लोहेशाव्यालेमतिस्थिते: विरंतस्थितनीयमयथोक्तोमनुस्वरगीनः गुरु
शशांकसुकोचसर्यभौमोपमेचजो देवपितृतिरश्चोयनारकान्कपरहमे रवीज्वलवलवस्र
शनाशालेइससाधमाः नेगहुःमारनकेजगनिः षड्भहक्कपः धुनस्थितोगुरुर्वापिरिपुके
द्रविनाशगः स्तोचस्योगेयर्येसोमभागेमोसोवलान्यतः श्रायानेजन्मातातेतइष्ठनोलग्न
तावत् पूर्वापरार्देलग्नस्यसोमेवाच्यचनेजनिः लग्नत्रिकोणशीव्ययशौविकल्पावयः समाः
ग्रीष्मोगार्केपैरस्यापनतोहतवर्कभात् चंद्रतजीवाहत्यस्याशुक्रारार्किमिरन्यया हकेरा
शेषर्वमाणास्थिस्तत्रासपातनः विलोमजन्मभागेवेलाराविघसंतके त्रिकोणेतमवीर्येहिल
ग्रेवालभनाततनोः यावद्भुतोविघ्रलग्नातावद्वेद्राघजन्मम मोहरोगुमवस्त्रमेक्रियुक्तकेसगा
गते दशाहसमत्वविषयेशुणाशेषाः स्वशोव्यया जीवभौमकविज्ञास्त्रराद्यवचापरेस्तवत्
मानांनिस्तोविधिःविदवशाचह्रीणातया सत्यव्रमत्तेशेषमस्तेनवयनवर्णाः दिग्नेस

मर्त्यमामास्त्रः पतति यो गजाद्दते मनसेद्रोनिशातीगीफलेगेगंशोष्टहोरिका २४ धुमामरस्तु
ष्टक्स्मोरक्तरश्मितनेत्तमः लघातिकपदासासमक्तवस्त्राद्यटाकृतिः कपिलोदंष्ट्रक्रूरोरक्तवस्त्रः
ततव्रतः लततघाती स्थपदालतकुठिनमर्धजाः मलिनः स्तनयरोजासोदतक्रष्यारिकर्मीणा
हिपीकायः सरमयातिमलोव्याकुलानरः श्रीविकी कपिणी साध्वीस्यप्रज्ञोक्षितपाणिका
उद्यानेकवचीयन्त्रीकीर्तेकुर्मकसननः समाद्विविहरुणवद्ढरलोयनुर्यरः हिपोस्यकंठः
कोडस्यः काननेशूरमाद्विकः श्रानेव्यसास्योयानाशृरीरोतिमहीक्षिकुर्कशा चिपिटास्योहि
संवीतेनौस्त्रः स्वार्थेव्रतिनजले स्थानरोजंतुकेगरअंगरहीनारीनिपाल्मलो यन्त्रीक्रमाजिनोसि
हस्त्रांश्मोन्ततनानरः फलभिषय्रः क्रर्चोनामलास्यः कपिचेष्टितः पुष्पशृणीचटाकन्याविद्य
श्यामलिनांकिचरा यन्त्रीषयापक्षतस्यामोलिपिकडोमयोनरः गौरीयोतास्तुकात्रस्वाक्रमद
लास्तरालये मानीन्मान्यापसोतोलीभोऽस्मूल्यविचितकः क्रुरस्तुतानरःऽभीगृध्रस्यः स्त्रीस
तोपगः यन्त्रीकिन्नरवेसूलदेवमवमीस्वगानुगः सिंयोः कूजनजनीस्त्रीनानासर्पसितोंक्षिका
सोव्यस्वद्यस्याहृतागीभर्ज्जयेकवृपाकृतिः कूर्मास्योमलपेसिंहः स्वकोऽस्मगाभीषकः वास्यः
स्वकापोषाव्रश्कोरदंस्तापसयतिपे चंपकाभासनेमध्यासिद्युरत्नविवर्द्धिनी कूर्चासनेचप
कापोदंडीकारोपकामिनी गरुसावःस्वेदमयाशनस्वद्दस्थानः स्थानोहृदनासमूषाभोटक

त्वरा भांडीरोममश्रवाःप्रयामः किरीटीकलयन्नक्षक नौस्थो धौम्यो विभूषार्थे नानारत्नकरी॰
चितः नौस्थाधेःकुलमायांतीमपूर्याचंपकानना गतेंभर्पाल्लोनयोरुदनचैरानलार्दितः ग
नाटप्राक्रियाश्चंशाषड्विंशडुहिताःक्रमात् एतन्मतेपतःसौकेमातेकमनिमतम् निबोधसंहि
तास्कंधं होलोकक्रान्तुपपोगिने इति श्रीनारदीयपुराणे पूर्वभागे बृहदुपाख्याने द्वितीयपादे ध्या
यः ५५ सनंदनउ॰ क्रमाच्चैत्रादिमासेषु मेषाद्याः संक्रमा यतः चैत्रस्य क्षप्रतिपदियोवारःसोष्ट
पःस्मृतः मेषप्रवेशे सेनानी कर्कटे सस्यपो जूकेरसेशनीरसोमसौ समाधपोश्वरःस्मृतोमघ्यात
मोविघुः नेष्टक्रनोबुधोजीवोभृगुःस्तनरूमकराः अथमीरविजावाच्यातान्वाचेपावलावले देश
कारेकवेयेवाधोतत्ताकारेथकीलके हृष्टेकैसेरलव्याधिभीतिचौरार्थनाशनं छत्रध्वजयनाकाद्यै
र्मल्लिभेस्तिमितैर्घनैः रविमंडलगैर्धूम्रैःसस्फुलिंगैर्जगत्क्षयः सितरक्तपीतकृष्णवर्णैर्विप्रादि
पीडनं ऊर्ध्वतिर्द्विचतुर्वर्णोसुविमराजनतान्भुते ऊर्ध्वभानुकरैस्ताम्रैर्नाशयातिचमूपतिः पीतैर्नृ
पसुतःश्वेतैःपुरोधाश्चित्रितैर्जनाः धूम्रैर्नृपपिशंगैस्तुजलदोयोसविजगत् अभोर्कःशिशिरेता
म्रःकुमोभोवसंतके ग्रीष्मश्चापांडरश्चैवविचित्रोजलदागमे पद्मोदराभःशरदिहेमंतेलोहितच्छविः
पीतःप्रीतेसितोद्धृष्टोग्रीष्मेलोहितभारविः रोगानावृष्टिभयकृत्तक्रमाडुकोमुनीश्वर इंद्रचापार्द्धमू
र्तिस्तुभानुर्भूपविरोधकृत् शशरक्तनिभेभानौसंग्रामोनचिराद्भवेत् नमूरपत्रशेकाशेद्वादशं
नवर्षति चंद्रपःसहशोमानुः कुर्यांद्भूपांतरादितो श्रीकंठप्राभिकोटभयंपस्साभेपास्त्रजनया द्वि

219

क्रिडेकमेऽस्लेहष्टमहाराजविनाशनं ध्वजाकृतिः खड्गकुन्तचक्रतोरणाकृतिः छत्राकृतिर्दशाहः
तावत्स्थानुर्नृपान्तकृत उदयास्तमपि कालेऽष्टमहाराजविनाशने ध्वजाकृतिः खड्गचक्रतुरह
तोरणाकृतिः छत्राकृतिर्दशाहः तावत्स्थानुर्नृपान्तकृत उदयास्तमपि कालेविद्युदुल्काशनिर्निर्घात
तदान्नृपवधोतेयस्तस्य वा राजविग्रहः एतेषु जातेष्वर्केषु पतिविशावहिर्विना राजानमन्यकुरु
तोलोहिता उदयास्तगो उदयास्तमपि मानुराविवलः साम्यसंनिमे: शुनेधर्दावरोशिष्टाद्यैः पापदृष्टि
भयप्रदं याम्यसंयोगान्नत स्वस्त्यमहोमीनमेषयोः सौम्यसंयोगनत्तथोपदिष्ट शुभाकरूयोस्तथा यु
टोतागोस्तसमः कर्कचापयोः साम्यसंनिमे: चापयकोमिहर्योस्पष्टूलवतुलकन्ययोः विपरीतो
दितस्तंडो दुर्भिक्षकलहप्रदः आषाढश्रवणस्ते द्रयिस्थानो याम्यगशशी अग्निप्रदस्तोपचर
चनसर्पविनाशकृत विशाखामित्रयोर्याम्यपार्श्वगः पापदः शशी मध्यमः पितृदैवत्ये हि दैवे
सौम्यगः शशी अप्राप्यपौष्णमाद्रौ प्राप्य च वायुकारुवाधनासौ शुभः मध्यगो द्वादशोतानग्रतोत्य नववास
वात यमेन्द्राहीशानिपैत्रमरुनस्थाइतारकाः कृत्तिकादितिहि देवास्तरथ्यस्ते चापरासमा याम्य
संयोगात्त्वतो नेष्टः सौम्यसंयोगात्वनः शुभः स्पृक्केपिपीलिकाकारे हानिर्वृद्धिर्यथाक्रमं स्नभितस्क
दिशालिङ्गरविशालोर्ध्वनाशनः श्योनोविशास्त्रमयेकलहोदेऽसेनिभे कृत्तायेनिर्हतसंयोगोम
श्लेवायथाक्रमं दे मार्ग्यहाष्टिभूपालजननाशः प्रजापते सप्ताष्टनवमेर्कैपूर्वोदयाद्दृक्कितेऽ
ते नष्टकृत्सुभ सम्वत्सरात्प्रजापीडाग्निसंभव: द्वादशमेकादशोत्कस्ते द्वादशीवाग्रतीयगः वक्रंवक्र

मविज्ञेयंमस्यवृष्टिविनाशकृत: कुजेत्रयोदशीक्ष्णेवक्रितेवाचतुर्दशे। व्यालास्यवक्रंततस्मिन्स
स्यवृष्टिविनाशनं पंचदशेषोडशेर्वक्रेस्याद्रुधिराननं दुर्भिक्षंतुभयंरोगान्करोतिक्षितिनंदनः
सप्तादशेसप्तदशेतत्रकेमुशलाक्रयं दुर्भिक्षयुतयान्याद्विनाशनंभयकृत्तदा फाल्गुण्यांकृ
त्तिकौभौमौवैश्वदेवप्रतीपगः अस्तगश्चनराश्यर्तेलोकत्रयविनाशकृत उदितःश्रवणेपुष्येव
क्रगोन्त्यपदानिदः यदिमेमूर्त्तिकोभौमस्तुतंदृष्टिभूपमयप्रदः मघामध्यगतोभौमस्तत्रचैवप्रती
पगः अनावृष्टिशस्त्रभयदःपांड्यदेशान्तपानकृते पितृहितदेवत्याहस्ताभियनेयोगतारकाः दुर्भि
क्षमरणंरोगंकरोतिक्षितिजस्तदाविशुभराशेरोहिण्यांतेकन्तश्रवणेम्रगे अनावृष्टिदस्तरन्भोमोदति
णोरोहिण्यांस्थितः भूमिजःसर्वधिष्ण्यानामुदमाग्नीशुभप्रदः याम्यगोनिष्टफलदोमवेद्देदका
रोत्तरणां विनोमातेनशाशिजःकदाचिन्नोदयेत्त्रोत कनाहृश्योग्निभयकृदनर्थनप्रविशन्दः व
सवेस्त्रवविसेंदुयात्स्वेषुचरन्बुधः भिनत्तियदितन्ताभ्यायवृष्टिभयंकरः आर्द्रादिपित्र्भांसे
षुदस्यतेयदिचेदुजः तदादुर्भिक्षकलहरोगानावृष्टिभीतिकृत् हस्तादिषड्त्तताराश्चविचरन्वि
दुनंदनः क्षेमसुभिक्षमारोग्यंकुरुतेरोगनाशनं अहिर्बुध्न्याश्विमात्रेयेपाम्यभेषुचरन्बुधः यान
ताभंचजंतूनांवक्किभीतिंचविहुरं दस्रवारुणनेक्षत्रेरेवतीषुचरन्बुधः भिषक्तुरंगवाणिज्य
वृत्तीनांनाशकृत्तदा पूर्वात्रयेचरन्सौम्योगताराभिनत्तिचेत् तत्क्षुत्स्मानलचौरेभ्योभयदःसा
णिनांतदा याम्यारिग्यात्रवायव्यधिष्ण्येषुप्राकृतागतिः रोद्रेंदुमाःपिपित्रेसुत्तेयामिश्राक्वयाग

तिः भाग्यार्गमेत्यादिति शुक्रे वृष्यागतिरुच्यते गतिश्चीद्राजचरणाहिर्द्वे मेभाश्चिभेषुप
योगातिकातिविषंशुमूलमनसैद्रमस्यच प्रोरागतिर्द्विनाहुवस्त्रवाफणाभेषुच इंद्राग्नीमित्रमा
र्तेउभेषुपापाफ्यागतिः प्राकृताधाम्लगतिषु शादिमोस्तमितोपिवा यावेंद्रेवहिनान्यब्द हस्पता
वेसदस्यगः चत्वारिंशत्क्रमान्त्रिंशद्विंशतिर्निवृपेचद शैकादशभिर्दिवसैःशशिनंदनः माक्
तार्यागतःसोम्यः हेमारोदयस्त्रभिन्नक्रान् निश्चत्रेविनयोर्मध्यफलदोनासदृष्टिदः वेषोस्व
स्त्रावणोपोषेद्यापदिष्टुद्रितोबुधः जगतांपापफलदृश्चिनेयुशुभप्रदः दृषोजमासप्राश्वद
र्मिल्लाग्निभयप्रदः उदितश्चंद्रजःश्वेतोरजतस्फाटिकोपमः हिमाद्रकोदिमासस्यःपंचोर्न्येकाद
शात्रिमात पन्नरत्नोदितोजीवस्तन्नदनाप्यवत्सरः कार्तिकोमार्गशीर्षश्चस्त्रनराणांदुःफल
प्रदः शुभप्रदोपोषमाघौमध्यमोफाल्गुनोभवः माधवःशुभदोज्येष्ठोनराणांमध्यफलप्रदः
शुचिर्मध्योनभाःश्रेष्ठोभाद्रःश्रेष्ठःक्वचिन्नर आश्विनश्चदृष्टप्रोक्तोमासानांफलमीदृशं सौम्य
मार्गेचरन्मानांहेमारापस्त्रभिन्नक्रान् विपरीतंत्रकर्याम्मेमध्यवरतिमध्यमं पीताग्निभयमद
तिलरक्तवर्णाशिराःक्रमात् व्याधयिचौरशस्त्रास्त्रभयप्रदःप्राणिनोभवेत् धनाद्विष्पर्मनि
भःकरोतिस्वरशुनितः दिवाहष्टोन्यपवध्यमववाराष्ट्रनाशने संवत्सरशरीरेस्यान्कृतिकारोहि
तथा नाभिस्वाषारयुगलमाश्रीनक्षत्रमेमघा दुर्भिलाभिमहत्प्रीतिःशरीरेक्रूरपीडिते ना
भ्यांतत्तस्यपुष्पसमस्तकमूलफलत्रयः हृदयेशान्यनिधनेत्तभस्यात्संयुतेःशुभैः शस्य

ष्टिः प्रजारोगपीडनंजीवार्कवेर्षणां इतिवृष्टिजातिर्मध्योत्तमोत्तमपश्चीस्त्रावंमहत् तिःस्वातावृष्टिफ
लाभीर्वृष्टिःस्वास्थ्यमहोत्सवः महर्घमपिमंदयतिदैशानाशोभितवर्षाणां इतिर्नैःस्वप्रवर्षणात्रवेर
रोगमभयंरोगाभीःसस्यवर्षणां रोगायातनमायोवृष्टिर्मध्याह्नलग्नेतगवे सौम्यमध्यमयाम्य
पुमार्गेपृथ्वीथिकात्रयं शुक्रस्योदयमाहेयपर्णपेस्त्रात्रिभिः २ नागीभैरावतास्त्रैवृषभोष्ट्राव
राह्वयाः मृगाजदहनाख्याश्चयुताख्याताः वीथयपोनव सौम्यमार्गेचतिस्रश्चवस्त्रीथिश्चमार्गवः
यान्यार्थवृष्टिसस्यानोपवित्रतिकरोतिहि मध्यमार्गेत्वतिस्रश्चमध्यमेकृतेफले याम्यमार्गे
चतिस्रश्चसर्वेमध्यमफले पूर्वस्यांदिशिमेघास्तस्रुमदःपिश्रपिपके स्वातित्रयेपश्चिमायां
नरसंस्पृक्तस्याविधः विपरीतेत्वनावृष्टिर्वृष्टिर्वृष्टिर्दुयमेयुतं कृत्साहम्याचतुर्दशणममायांच
पराम्सितः उदयास्तमनेयातिनदाजलमपीमही मिथसत्समराशिस्थौपश्चात्पाग्वास्थिस
स्थितौ गुरुमकावनावृष्टिदुर्भिक्षसमरप्रदौ कुजतज्ञीवरविजाः शुक्रस्याग्रेसरायदि युद्धाति
वातदुर्भिक्षजलनाशकरामताः जलमित्रोपमाहीन्दनक्षत्रेपुमभिरक्षन् सस्यसावृष्टि
दोमूलेदित्रिभ्यान्यभयोर्भयं श्रवणानिलहस्तार्द्राभरणीभाग्यमेषुच चरनक्षत्रैस्वरोन्नाणा
स्रभितापिगमसस्कृत सावेचैकंगृहेदेवेदत्तीणिकिनयनेहयं हृदयेयचरत्नाणिवामहस्
स्तेचतुष्टयं वामपादेतथात्रीणिदक्षिणेत्रीणिभानिच चत्वारिदक्षिणेहस्तेजन्मभाद्विज॰

ना.प्र.
१९६

स्थितिः रोगोत्साभक्तया हानिर्लाभः सौम्ये चवैधर्म्ये आग्नेये ग्रहयाशचयनलाभः क्रमात्फलं
वक्रर्द्विजस्त्वेनहक्रगः फलमीदृशं करोत्येवमम: साम्येवाग्नेयोर्बुधकमात्फलं विस्त्वचक्रो
त्कनशिनराङ्कः पीयूषपानतः अमृतत्वं गतोऽनन्तमस्तिदत्वेपरिकल्पितः वरेणायातवर्केन्दुत
र्दशसर्वपर्वणि विद्वेषाच्चनतेवैगाङ्गाकुर्हिग्गतस्तयोः यामासहृद्याग्रहनेसायपेर्द्दविचेद्द
योः पर्वेशास्तनथामन्यदेवारव्यादितः क्रमानब्रह्मेशिन्द्रधनाधीशवरुणाग्निपमाख्याः
पञ्चस्वपि द्विजातीनां हृद्धिर्ब्रह्मेन्द्रपर्वणि नद्देवफलसौम्ये सौम्यपीशवपर्वणि विरोधोभू
भुजाङ्गवमेंद्रेसस्यविनाशनं धनिनां धनहानिस्यात्कौबेर्यानवर्धनं नृपाणामशिवेत्क्षमस्मि
नरेषोचवारुणे प्रवर्षणमसस्यहृद्धिः दैवमैहेनाग्नपर्वणि ग्रनाहृष्टिसस्यहानिर्दुर्भितं सौ
म्यपर्वणि वेलादीनेसस्यहानिर्दुर्भिक्षदारुणं अतिवेलेपुष्पहानिर्भयं सस्यविनाशनं प
कस्मिन्नेवमासेतुचेद्वार्कग्रहणंयदा विरोधोयत्नेशानामर्यं हाष्टिविनाशनं ग्रस्तोदिता
वस्तमितौनान्यधान्यविनाशदौ सर्वग्रस्ताविनेहन्तत्वाध्यप्रिभयप्रदौ सौम्यायतेस्वेव
प्रान्तितराक्रन्ति दक्षिणोद्विजानीश्वरकपाङ्गनौ मक्रहृष्टोरगादितः दशैवग्रासभेदाः स्युर्मोक्षभेदा
स्तथादश: नोशक्ताकालतितै देवाः किंपुनः प्राकृताजनाः अनोपदेशानुगणितानांतेषां वा
दैवविचिन्तयेत् शुभाशुभानिः कालस्य ग्राहवमोक्षलक्षणं तस्माद्देवघणिं वंत कालज्ञाना

224

१९६

पद्येमता उत्पातरूपाः केतूनामुदयास्तमयान्वयात् दिवांतरिक्षे भौमास्ते शुभाशुभफलप्रदाः
यत्तध्वजास्त्रभवनतरुहस्तिहिंगजोपमाः स्तंभशूलांकुशाकाराः अंतरिक्षाः प्रकीर्तिताः नक्षत्र
संस्थिता दिव्याभौमा ये भूमिसंस्थिताः एकोपि भिन्नरूपः स्याज्जंतूनां शुभाशुभायवै यावंतोऽदि
वसान्केतुर्दृश्यते त्रिविधात्मकः फलं यस्ते मासैस्तावत्सरैर्वदिष्या केतवस्तेपि शश्वज्जीवफल
प्रदाः अंतरिक्षा मध्यफला भौमा मंदफलप्रदाः हुताशः स्निग्धरूपसत्वः श्वेतकेतवस्ते हुताशकृत
विप्रादस्तमये यावत् दीर्घकेतवस्ते हिमकृत अतिदीर्घधूमकेतवः शक्रचापसमप्रभः द्विविचत्वः
शूलरूपः सचराग्नानकृत्समता अग्निहारस्तवर्णाभा दीप्तिमंतो केतवः केतवश्चोदिताः पृथ्वी
रूपान्त्यपदादिताः विश्वकविवर्जिततनुस्रकतोऽशीतिसन्निभाः कुमाराणोदितास्तेपि केतवश्चाविये
सुतवः व्याधिप्रदात्सुक गावकास्तेक्षणके तवः अस्सतजलतैलाभा वर्तुलाः क्षुद्भयप्रदाः
सुभिक्षक्षेमदाः श्वेतकेतवः सामसलवः पितामहात्मजाः केतवोऽतिवर्णा त्रिदशान्विताः ब्रह्म
दंडाकृपकेतव प्रजानामंतकृत्मताः ऐशान्यां भार्गवसुताः श्वेतरूपास्ते निर्दिष्टाः अतिष्टदाः पंगुस्व
नाविशिखाः कनकाकृयाः विकचाख्या गुरुसुता विदिशायाम्प्रस्थिताश्चापि सत्वाः सत्वाबुधसुता
श्चौरोगभयप्रदा क्रूजास्तजाः कुंकमाख्यावक्राः फलास्ते निर्दिष्टा अग्निजा विश्वरूपाख्याः अग्नि
वर्णाः स्वावभुदाः अरुणाः श्यामलाकाराः अर्कपुत्राश्च पापदाः शुक्रनाद्रुतसहूपाः केतवः
शुभदायकाः कनिकास्तभवोधूमकेतवर्हृतप्रजातपे पासादहृदयशैलेष्प्रजातो राज्ञाविना

गीकृत सवित्वत्वक्रमसदाख्यकितत्कास्तद्दुसन्निभः आवर्तकेतत्संख्यायांशसिद्धेनेष्टदाय
कः ब्रह्मादेवमनोर्मानंपित्र्यंसौरंचसावनं चांद्रमार्क्षगुरोर्नामविनिमानानिवैनव एतेषानव
ना.प्र. मानानांव्यवहारोत्रपंचभिः तेषांपृथक्पृथक्कार्यवक्ष्येव्यवहारतः गृहाणांनिखिलश्चारोगृह्य
१२० तेसौरमानतः दृष्टिविधानेस्त्रीगर्भसावनेनैवगृह्यते प्रवर्षणंसमेघगर्भोनाक्षत्रेणप्रगृह्य
ते पात्रोद्वाहव्रततोरतिथिवर्षमानिर्णयः पर्ववास्तूपवासादिकृत्स्नंचांद्रेणगृह्यते गृह्यते
गुरुमानेनप्रभवाद्यष्टलक्षणं ततस्मार्तैःसर्वदाभिलतष्ट्वोभवेततः गुरुमध्यमचारेण
षष्ट्यब्दाःप्रभवादयः प्रभवोविभवःशुक्लप्रमोदोथप्रजापतिः अंगिराःश्रीमुखोभावोयुवा
धातातथैवच ईश्वरोबहुधान्यश्चप्रमाथीविक्रमोवृषः चित्रभानुःसुभानुश्चतारणःपार्थिवो
व्ययः सर्वजित्सर्वधारीचविरोधीविकृतःखरः नंदनोविजयश्चैवजयोमन्मथदुर्मुखौ हेम
लंबश्चविकारीशर्वरीप्लवः शुभकृच्छोभनःक्रोधीविश्वावसुपराभवौ प्लवंगकीलकःसौम्य
साधारणश्चविरोधकृत परिधावीप्रमादीचआनंदोराक्षसोनलः पिंगलःकालयुक्तश्चसि
द्धार्थीरौद्रदुर्मती: दुंदुभिरुधिरोद्गारीरक्ताक्षःक्रोधनःक्षयः नामतुल्यफलाःसर्वेविज्ञेया
षष्टिवत्सराः युगंस्यात्पंचभिर्वर्षैर्युगान्येवंतुद्वादशतेषामीशाः क्रमाद्विष्णुर्विधुर्देवपुरोहि
तः पुरंदरोलोहितश्चत्वष्टाहिर्बुध्न्यसंज्ञकः पितरश्चततोविश्वेसोमेंद्राग्न्यश्विनोभगः युग
स्यपंचवर्षाणांस्वामीनेंदुविधीश्वराः यथाद्येसचमन्नाद्यमस्यपानोबलाबले तत्कालग्रहवा

२२६

१२०

रं च सम्यग्ज्ञात्वा फलं वदेत् सौम्यायनं मासषट्कं मृगाद्यं भानुभुक्तितः अहस्तदमराणां तु रात्रिः क
र्क्याद्यं दक्षिणायनं गृहप्रवेशवैवाहप्रतिष्ठामौञ्जिबंधनं माघादौ मंगलं कर्म विधेयं चोत्तरा
यणे याम्यायने गर्हितं च कर्म यत्नात्प्रशस्यते माघादिमासौ द्वौ द्वौ च ऋतवः शिशिरादयः मृ
गाद्विराशिसंक्रान्त्या वसंतग्रीष्मास्तु श्चोत्तरायणे वर्षा शरद्धेमंतः कर्कादिदक्षिणायने चांद्रो दर्शा
वधिर्मासः संक्रान्त्या सावनो दिनैः त्रिंशद्भिः स्पष्टभगणान्मासो नाक्षत्रसंज्ञिकः मधुश्च माधवः
शुक्रः शुचिश्चाथ नभा नभस्यः इषोर्जश्च सहा सहस्यकः तपास्तपस्यक्रमशश्चैत्रा
दीनां समाह्वयाः यस्मिन्मासे पौर्णमासी येन धिष्ण्येन संयुता तन्नक्षत्राह्वयो मासः पौर्णमा
सीतदाह्वया तस्य कालौ देवपित्र्यौ शुक्लकृष्णौ तथा परे शुभाशुभकर्मणि च प्रशस्तौ भव
तः सदा क्रमात्तिथीनां ब्रह्माग्नी विरिंचिविष्णुशैलजा विनायकयमौ नागचन्द्रौ स्कन्दोऽर्कवा
सवो महेशवसवो नागेंद्रर्गा दंडधराह्वयः शिवविष्णुहरिरवीकामसर्वककलीततः चंद्रवि
श्वेदर्शसंज्ञतिथीशाः पितरश्च प्रकीर्तिताः नंदाभद्राजयारिक्ताः पूर्णाख्यास्तिथयः पुनः त्रिरावृत्त्या
क्रमात्तेया नेष्टमध्येष्टदाः सिते कृष्णे तिविष्टमध्यानिष्टदाः क्रमशः सदा अष्टमी द्वादशी ष
ष्ठी च नवमी च चतुर्दशी तिथयः पक्षरंध्राख्यास्तिष्टाः प्रकीर्तिताः मस्वद्मतरंध्राकंतत्त्वसे
व्यास्तनाडिकाः त्याज्यास्सुरतास्तिथिष्वक्रमात्पंच सर्वदा अमावास्या च नवमी हित्वा विष
मसंज्ञकाः तिथयस्तु प्रशस्ताः स्युर्मध्यमा प्रतिपत्सिता षष्ठ्यां तैलं तथाष्टम्यां मांसं क्षौरं कले

२२८

ना॰ त्रु॰
१२१

स्त्रियो पूर्णिमादर्शयोर्नारीसेवनं परिवर्जयेत् दर्शे च सर्वासु नियदिश्वा दशम्यां प्रतिपत्सु नवम्यां
च न कुर्वीत कदाचित्तथा बुधः तृतीयायां च संक्रान्तौ चैकादश्यां च पर्वसु अर्कभौमदिने षष्ठ्यां ना
भ्यंगो वै प्रशस्यते तथा यः करोति दशम्यां च स्नानमामलकैर्नरः पुत्रहानिर्भवेत्तस्य त्रयोदश्यां
धनक्षयः अर्थपुत्रक्षयस्तस्य द्वितीयायां न संशयः अमावास्यां च नवम्यां च सप्तम्यां च कुलक्षयः
या पौर्णिमा दिवा चंद्रपत्नी सानुमती स्मृता रात्रौ चंद्रवती राका वा स्यात्तथा द्विधा सिनीवाली च
कुहूमती कुहूर्नष्टेंदुमती मता कार्तिके शुक्लपक्षे नवम्यां त्वादिः कृतयुगस्य च त्रेतादिर्माधवे शुक्ल
तृतीया पुण्यसंज्ञिता कृष्णा पंचदशी माघे द्वापरादिरुदीरिता कल्यादिः स्यात्कृष्णपक्षे नभ
नभस्यस्य त्रयोदशी द्वादश्यूर्जे शुक्लपक्षे नवम्यश्वयुजे तथा चैत्रे भाद्रपदे चैव तृतीया शु
क्लसंज्ञिताः एकादशी सिता पौषे ह्याषाढे दशमी सिता माघे च सप्तमी शुक्ला नभस्ये तु
सिताष्टमी श्रावणे मास्यमावास्या फाल्गुने मासि पौर्णिमा आषाढे कार्तिके मासि ज्येष्ठे चै
त्रे च पौर्णिमाः मन्वादयो मानवानां श्राद्धेष्वक्षयपुण्यदाः भाद्रे कृष्णत्रयोदश्यां मघायस्त्विंदुः क
रे रविः गजच्छाया तदा ज्ञेया श्राद्धेऽत्यन्तपुण्यदा एकस्मिन्वासरे तिस्रः तिथयः स्यात्तिथिः क्ष
या तिथिर्वारत्रये ते का ह्यधिका ह्येव निर्दिष्टा सूर्यास्तमनपर्यन्तं यस्मिन्वारे तु या तिथिः वि
द्यते सा त्वखण्डा स्यान्न्यूना चेत्खंडसंज्ञिता तिथेः पंचदशो भागः क्रमात्प्रतिपदादयः क्षणसं
ज्ञास्तदर्द्धं तु नाममहप्रमाणतः रविः स्थिरश्चरश्चंद्रः क्रूरो वक्रोऽथ विलो बुधः लघुर्जीवो मृदुः १२१

स्पृक्रत्लीलोदितनकरान्वजः अभ्यकोमानवोरेपसमरः क्लेशवान्भवेत् अस्ते केशोतिभा
र्भोमेव्याधिसौभाग्य मिहुजे जीवेनैवग्वसिते हानिर्मंदे सर्वसमस्तः लेकोदयास्त्वाज्ञाग्रदि
न्नस्याहूर्भ्रमयोपिवा देशांतरवचराईनाडीभिर्यर्यमभवेत् वलप्रदस्थावेदस्य कर्मसिद्ध्यातिय
त्कृते तत्कर्मवलहीनस्यड्ःवेनापिनसिद्धति इंदुतजीवशुक्राणांवासराः सर्वकर्मसु फलद
स्तिनेतरक्रूरकर्मस्वभिमतप्रदा रक्तवर्णोरविश्चंद्रोगौरोभौमस्तलोहितः हरीवर्णो बुधोजीवः
पीतःश्वेतस्तुभार्गवः कृष्णःसौरिरितिवारेष्ववर्णाः कियादिनाः अर्कादिवाराणामयस्तर्कपाताल
वसुधायुराः वाणाग्निलोचनानि स्पर्वेस्वाह्युमिलीमुलाः सोकाहुपानेत्रगोत्ररामास्वयुरसते
वः कुलिकाश्चोपकुलिकावारवेलाक्रमेणाक्रमात् प्रहरार्द्ध प्रमाणाणीत्येविज्ञेयास्तुर्पवामाप्रवरात् य
स्मिन्वारेत्तणीवारस्तहस्तदरामसरातयिपः आद्यवशोद्वितीयास्मात्तस्मात्यष्टस्तृतीयकः षष्ठः रवे
न्तरेषाकालहोराःथियास्मृताः सार्द्धनाडीद्वयेनैवदिवारात्रौयथाक्रमात् वारप्रोक्तकर्मका
र्येतद्दृहस्तत्तणोपिसत् नक्षत्रेशाक्रमाद्दस्त्रयमवक्रिपितामहाः चंद्रेशादितिजीवाहिपि
तरोभगसंज्ञकः अर्यमार्कत्वष्टमरुच्छक्राग्निमित्रवासवः नैऋत्युदकविश्वेजगोविंदवसु
तोयपाः अजेकपादहिर्बुध्न्यापूषाचेतिप्रकीर्तिताः पूर्वात्रयंमघाद्यार्द्रा विशाखायमसर्पभं
अधोमुखंतुनवकं भानांतत्रविधीयते विलप्रवेशगणितमूतमायनलेखन लिल्पकर्मक
लाकूपतित्वेपोद्धरणादिपत् मित्रेंद्रत्वाष्ट्रहस्तेंद्रादितिभान्यश्विवायुभंतिर्यङ्मुखं नवकंभा

230

ना॰पु॰
१३२

नोनत्रविधीयते हलप्रवाहगमनं श्रीयत्रगतोष्टकं स्वामोद्येनोयानरवलायहपकर्मव प्रामा
दन्तोगणगणमप्रकाराश्चचक्रिष्यति स्थिरयोर्दिनगुरुपरवानि प्रसर्पशिष्ठगुण्यभं मायारणादिदिव
नेवक्रिमेचप्रकीर्तितं वस्त्विरिवपुत्रानितिविस्तुभवरुमतिते मृहितुमिचविज्ञानेदुप्रधेप्रपूर्वा
मध्योतिके मूलाद्रीहीदुमनोदरसिन्धनामसहंस्रोफल विज्ञादिनपुविस्मृतिरविमित्रवस्तुउषु म
मगोत्रपुष्पवालानाकणवेधकियाहिता दस्रेदहिलितितिष्ठेषुकरादित्रिनयेतया गजकर्मणि वि
लपुतहियेयं स्थिरभेषुच वस्त्वन्तचरमेदितिप्रस्मभेस्थिरभेषुच वाजिकर्माणिविलेकार्ये सपता
रेविशेषतः चित्रावरुणाश्वेविच्युमुनराम्हगमागमं दस्रार्कइमचनदेष्ठणपुष्पनातनकृदाचन
मृदुध्रुवतिप्रचक्षिप्रालापित्र्भेषुच हलप्रवाहेप्रशस्तेविदुधान्तलमेष्टपे: कलादेहपना
प्रापभत्रपेसर्पेनक्रभाकु मध्येष्टेत्रयंलक्ष्मेस्मोप्यपार्श्वेचपचकं मूलत्रयेपिनवकंमरणाय
चपंचकं श्रियेषुध्येत्रयंश्रेष्ठेस्याच्चकेलांगलाकुये मृदुध्रुवक्षिप्रभेषुपित्र्वायुवसुरेषु सम्
लभेपुर्वीजोप्तिरसत्कृष्टफलप्रदा भवेत्क्षिप्तिनयंमृक्रियान्तनावामार्हुभात् गलेत्रयंकजला
पहेत्रेवदादशोदरे निक्लेडलनवेलांगूलेभयेन्नष्टपमीतिदं नाभौवह्निःपचकंपहीनोमावि
निचिंतयेत् स्थिरेषुदितिस्मापौष्णपित्र्याकृतभेषुच नकुर्याद्गोगमन्कमस्थानमार्क्षीद्रमक
यो उत्तरात्रयमैत्रेद्रवसुवारुणाभेषुच पुष्यार्कपौष्णपित्र्येषुमन्तारंभःप्रशस्यते एवंदैव
जिषक्षानियोसभाद्रूमानतः मध्यगुंजिह्वादशतोणीद्रभान्तवभानिच पमादेवजिक्रमणः

सेप्रीतिर्दंपतेर्मिथः जयन्त्याख्तोपपार्श्वादिपवनांतकनाकमः क्रवादितिविहिदैवत्याहृहताराः
समाः तासांप्रमाणाद्यदिकाश्चिशान्नवनिषेधः कमादभ्यादितिचेंद्रेनर्चाल्यंचेसमानिच अस्य
ग्रीहीन्येनैऋत्यताश्चजन्तुनराभाः पित्र्यदैवन्वस्याख्यास्तारास्युःकलसंज्ञिकाः याम्यज्येष्ठा
दितिस्वातिपौष्णार्कवतिदेवताः अजाहिर्बुध्न्यभौजंगताराषैत्रकुलाक्ष्यः शेषाकुलास्ताराः
स्तासामध्येकुलोद्गुष्ठ प्रयातियदिभूपालस्तदासौतिपराजयं भेषूपकुलसंज्ञेषु जयमाप्नोति
निश्चितं संधिर्वापिनयोःसाम्यंकुलाकुलगणोद्गुष्ठ अर्कार्किभौमवारेचेद्नक्षत्रायाविषमाक्षिभे
विष्णुक्षरेविशाणसंहिताणायमलाक्षिभ द्वयानदोषनायगोत्रयमलत्रयमुत्रवा ह्रिपुष्करे द्वयेयद
यान्यदोषकस्तमिपिवा कुरविद्वेषनोवापिपुष्यायदिवलान्वितः विनापाणिग्रहंसर्वंमंगले
षुष्टदःसदा रामाग्रिस्तन्नवाणाग्निभूवेदाग्निशरेषवः नेत्रवाहुशरेंदुवाहुवेदाग्निशकराः
वेदनेत्राब्धिनिघातबाहुनेत्ररदाःक्रमात् ताराःसंख्याश्चविज्ञेयादस्रादीनांपृथक्पृथक् नृपहस्तिदीप
ताराःस्वगतोपगतारकाः ह्रयोऽन्नैतोश्चभायाम्यफिरत्मयमकरत्तरुः उडुवरश्वाग्नेयस्यरोहि
णंजेजंबुकस्तरुः इंदुभात्खदिरोजातःकृष्णसलत्तरोद्रभात् संभूतोदितिभाद्वंशोपिप्पलः पु
ष्यसंभवः सर्पाच्चिच्चात्तनागवृत्तावटःपित्र्यसंभवः पालाशोभाग्यभाज्जातःसत्तस्वार्यम
संभवः अरिष्टवृत्तोरविभाच्छीवृत्तस्त्वाष्ट्रसंभवः स्वात्यंत्वसंजोनोवृत्तोद्विदैवत्याद्विकेक
तः मित्रभाद्वकुलोजातोविहितोपीन्द्रदेवतःजः सर्जवृत्तोमूलभाद्वंशलोवादितिभ्यस्यजः पन

ना.मु.
१२३

श्री

मोविष्कंभाज्ञातसप्तार्कविश्वेभान् वस्वधिष्ण्याक्रमीमूलः कदंबोवाकहग्णोत्तेजः श्रजांघ्रिसूतकृतो
भूतभूमजः पितृमत्कः मघुकृत्तः पौष्णधिष्ण्याद्भिस्पहस्ताश्रकीर्तिताः यस्मिन्नृक्षेनेसप्तगोपि
स्थितहस्तोर्कः प्रयत्नतः योगेष्वायमविशेषेदृष्यानक्षीवविमकमाः इंद्रनोपातिवज्ञर्कमूमिक
कलोयमाः गुणोधाकृद्धनहस्तभूमित्रचंद्राननाः सावित्रीकमलागौरीनामसतोपिनगोदितिः
वैधृतिश्चव्यतीपातोमहापातावुभौसदा परित्याज्यौचपूर्वार्द्धंसर्वकार्येषुगर्हिते विष्कंभवज्रे
पोत्तिस्त्रः घटिकागंडातिगंडयोः व्याघातेनवषट्र्त्यवनाह्यादिवर्ज्जिता आदितोडुपयोगाम्यसल
मैत्रस्थभानिच नेयानिसहचित्राणिमूढेभानियथाक्रमं लिलिहर्षगनामेकानियेपूर्णास्त्विपो
दश नत्रसज्ञरिकेचकेकथितस्तुष्टिभन्येसेन भास्वेकृवेस्वागानयोः स्वर्णाचदस्मसीमियः
पकागलोहष्टिपातस्त्राभिस्तिद्वर्जितानिवै विनाडीभिर्द्विदशाभिः रहितंतद्विकाद्वयं योगप्रक
रणायोगाः क्रमात्तसन्यविंशतिः इंद्रःप्रजापतिर्मित्रवक्त्रर्यमास्मृहोर्गितिप्रिया कौनाशःकलि
रुद्राख्योनित्यहेशास्त्विदिमेकृतन् ववादिवणिजांतानिस्थभानिकरणानिषट् पदीनाविपरी
तावाविष्टितेष्टानुमगले मुक्तेपंचगलेचेकावत्तेस्यकाटशास्मृताः नोभोचतस्वःपक्षंस्नाति
स्वःप्रख्याव्यनादिकाः कार्थदानिष्टेविर्मत्युगलेवतानिनिःस्वताःकस्माज्ञन्मततानाभोच्युतिः
पुक्षेफवंजयः स्थिराणामध्यमान्येषामध्यनागचतष्पदो विवामहूतोकुद्राद्दिमिथिरवस्
दकः विष्णविधात्रसेन्द्रग्रीवसतोयपाः अर्थमासभगासप्तस्वतियादशापचच इमाज्जया १२३

दिर्वृद्ध्यर्थमाक्षिप्य वक्ष्यः धात्रचंद्रादितीन्याख्याविस्मर्कनक्षत्रवासरः अर्क्षः पंचशोभागास्तथा तानि
प्रमाणतः मुहूर्तमानंद्वयुवत्यार्तीणामसंभवं अर्धमासानसंज्ञाद्यौ मित्राग्रे ये तथाभिजित
ताव्रसाध्यौ ब्रह्मपित्र्यौ जगन्नाथ विनादिवे वोध्रुवजेनीयाक्ले मुहूर्ताः शुभकर्मसु येषु क्षत्रेषु
त्कर्मकथितं तानि विलेचनत् तदेवमेभ्र्मुहूर्तेभ्यिकार्येपाद्यारिक्ष सेदा मृकपः सूर्यभात्सप्तमंद्वेति
घ्रुवपंचमे षोल्लोष्टमे चतुर्दशे सप्तनिरष्ट्राद्भीनतः केन्द्रः पंचदशे दश उल्काकाकोनविंशती निर्घा
तयानमग्निकेतयः सनवपंचके मोहनिर्घातकंपाश्च कुलिशं परिवेषणं विंशत्यैकविंशत्ता दा
रम्यचयथाक्रमं चंद्रयुक्तेषु भेषु शुभकर्मनकारयेत् सूर्यभात्सप्तपिश्यर्तताष्टमितानमेषु
च सर्विस्मभेषु क्रमशो दशभाचंद्रमेषुनः खिन्नानावतिसल्पचेदृष्टयोगाः पतत्यसौ चेदीशाचेज्ञ
युधाव्मस्मिन्नेवाचरेच्छुभे नयो साम्यसमिलनः सोध्ययानिथिवारयोः क्रकचोनामयोगोऽयं म
गलेष्वतिगर्हितः सप्तम्यामर्कवारश्चेन्नाति पञ्चैम्यवासरे संवर्तयोगो विज्ञेयः शुभकर्मविनाश
कृत् आनंदः कालदंडश्च धूम्रोधाता तथा परः ध्वांक्षध्वजाख्यः श्रीवत्सवज्रमुद्गरछ
त्रकाः मित्रमानसपद्माख्यलुंबकोत्पातमृत्यवः काणसिद्धिशुभमृतमुसलांतककुंजराः राक्षसा
ख्यचरस्थिरवर्द्धमानाः क्रमादमी योगाः स्वसंज्ञफलदाः प्रोक्ता विंशतिरष्टविंशतिः रविवारे क्रमाद्दस्र
दस्रभाद्विधिभाद्विधोः सार्पाद्भौमे बुधे हस्तान्मैत्रभाद्गुरुवासरे वैश्वदेवाद्भृगौ मन्दे वारुणाद्गगणा
स्कराद्येजहमर्दंच स्वाचित्रौ चंद्रमंदस्यमङ्गले सौम्यमित्रभमाचार्ये तिष्यः पौष्णमृगः स्तेन

ना.पु.
१२५

234

रोहिण्यां मंदवारे तु सिद्धि[illegible]नाह्वया स्मृता आदित्यभौमयोर्नंदा भद्रा शुक्रशशांकयोः जया सौम्ये
गुरौ रिक्ता शनौ पूर्णेति नो शुभाः नंदा तिथिः शुक्रवारे सौम्ये भद्रा कुजे जया रिक्ता मंदे गुरौ वारे स
र्णा सिद्धाह्वया स्मृता एकादश्यां सिते सौम्ये द्वादश्यामर्कवासरे षष्ठी गुरौ तृतीया तु अष्टमी शुक्रे श
नैश्चरे नवमी पंचमी भौमे दग्धयोगाः प्रकीर्तिताः भरण्यर्कदिने चैव चित्रा सौमे तु विश्वभे बुधे श्र
विष्ठार्यमभं गुरौ रोजे ब्राह्मगोर्दिने रेवती मंदवारे तु ग्रहजन्मोत्पन्नाशने विष्णावीदितत्र वेशकर्म वारादि
षु क्रमात् उत्पातमृत्युकाणाख्य सिद्धियोगाः प्रकीर्तिताः तिथिवाररुवानष्टा योगा वारर्तसंभवाः
हूणवंगखसेष्वन्यदेशे त्वतिशुभप्रदाः बौमाशांतीमहीरूपीमदामदाकिनी तथा मिश्रा राक्षसिका
सूर्यवारादिषु यथाक्रमं शूद्रतस्करवैश्यान्नादेवभूपगवां क्रमात् सुखकानाच सर्वेषां द्वौ राश्याः
शुभदाः स्मृताः पूर्वाह्णे तु यनीमध्याह्नेति विशानमध्ये दिने विशः अपराह्णे तु ग शूद्रान्वर्तदीये च पिशा
चकान् निशिराक्षिचरान्त्यास्मकारा प्रस्थात्रिके गोपाञ्जुघ्नसिसंध्यायोर्लिंगिनो रविसंक्रमः दिवा
चेन्मेषसंक्रांतिरनर्घकलहप्रदा रात्रौ सुभिक्षमन्नलेसंध्ययोर्वृष्टिनाशने हरिणाहंलवाराह
खरकुंजरमाहिषाः श्वपश्चाजवृषापादायुधाःकरणवाहनाः भुशुंडीचगदाखड्गोदंडईप्रासतो
मरौ कुंजपाशांकुशास्त्रिशूलानि भर्तिकरणायुधिनः सत्वं च पायसं भैक्ष्यं मधूपचयुतं दधिः मिष्टा
न्नं गुडं मधाज्यं शर्करा बवबालादविः बवोर्ध्ववशिगाजे विष्णुबालवेगार्चनस्थितो कौलवे शकुनौ भा
वः किंस्तुघ्ने वोर्ध्वसंस्थितः चतुःपौतैतिलेनागेस्वत्यःकांतिकरोतिहि यामार्धे हि पुंसमं स्पष्टं ने १२४

ष्टफलं क्रमात् आयुर्यंवाहनानाडीषु ज्ञातीयं जनस्य च स्यात्पोपविष्टतिष्ठंति सुप्ते लोकाः त्वमप्रा
प्नुयुः अथ यर्के मदसंते च मध्यमं तं च लोचने पर्यायक्रमेणैवज्ञातिरोदिगादि चतुर्विधं स्थिरमे
ष कर्क संक्रांति तेयनविश्वयदाह्वया षडशीति मुखा ते याश्चिः स्वभावे मुखामिश्र नुलायग ज यो मे
यो विषुवत्सूर्ये संक्रमः याम्यायिनस्थिते नाडयाः पराः सौम्ये दिनस्तिमे मध्या विषुवति प्रोक्ताः १
नाड्याः स्तु षोडश संध्या त्रिनाडी प्रमिता अर्कबिंबार्द्धोदयास्ततः प्राक् पश्चाद्याम्यसौम्ये वेन्दुष्यरुं २
वैपरीत्ये याहृशे नेंद्रुनाभानोः संक्रांतिस्ताद्रुशं फलं जनुषा प्रोक्तितनबोधोराशी नाशोः साध्यसा
धु च संक्रांते परतो मानवं क्रतायाव्रकृष्टिशकेः स्वेष्टपन संक्रांतिस्तदानुष्टोसि संक्रमात् संक्रांति
ग्रहणादे वा जन्मस्त्रमयपार्श्वयोः ओनाहाहादिके षष्ठे स्वर्ध्येने हन्तन क्रमात् तिलापरिलिख्यकां वि
त्रिशूलं त्रिकोणके नवं देशे विनिदिष्टं मृद्यादोषाय तत्पे नाप्य वस्त्रेन षीतां स्वर्वलवां स्तद्याइ
वि: वल्ली संक्रममानास्तद्यशांते दावलाधिकाः शुभो केन्द्रे जन्मतस्त्रापदस्थापयतमनीश्वरः नव
पंचोत्तु रिषुस्थे ग्रहे किं भिविध्यतेनेचेत् शुभो जन्मलेते नस्त्रो द्रोपयुतो गापारिस्प विश्व ग्रेदष्टस्सो
त्वथ मस्थेरि विचर्थे विध्य ते नेचेत् आपारिक्रूरः जनः शोभोजन्ममांकेति विविध्यते वापे षष्ठ के स्थितेः सौ
रिरपमपूर्धेः शुभो वयात् तः स्वार्यो पष्टलावाय षुजन्मतेभ्यत्वाविध्यते थीधकादिजन्मस्थेः श्रा
शीकरादिते शुभैः जन्मराशेर्गुरुः अष्टः स्वापगोपस्त्वगोन चेत् विध्यते न्याष्टला उत्रिगतेः खे
टेर्मुनीश्वरः जन्मभादास्वनाष्टकोस्थापिष्टि ष्टोम्भगोः स्वनः वेदविद्धोष्टसमोगा वाके यापारि रा

235

ना॰शु॰
२०५

मगैः नददातिशुभंकिंचिज्ज्ञेयंचैवंबुधसंसुते तस्माद्धैर्यविचार्याथकथनीयंशुभाशुभं वामृभे
द्विधानेनतुयोपिस्याच्छुभंकरः सोमृत्तिनोनिष्फलःशुभदःपापवीक्षितः निष्फलोतीत्र
होविनशत्रुगांचविलोकितो नीचराशिगतःस्वराशिगोदेवगतोपिवा शुभाशुभफलंनैव
दद्यादस्तमितोपिवा ग्रहेषुविषमस्थेषुशांतिंकुर्यात्प्रयत्नतः हानिर्वृद्धिर्ग्रहाधीनातस्माद्ग्र
तमाग्रहा माणिक्यमुक्ताफलविद्रुमाणिमरकतंकनया पुष्परागेनतथावज्रनीलंगोमेदसंप्रतेवै
डूर्यभास्करादीनांतुष्टैधार्ययथाक्रमं शुक्लपक्षादिदिवसेचंद्रोयस्यशुभप्रदः सपक्षस्तस्य
शुभदःकृष्णपक्षोन्यथाशुभः शुक्लपक्षेशुभंस्याद्वैद्वितीयेनवपंचमे रिपौरंध्रांबुसंस्थैश्चंद्र
विहीनगगनेचरैः जन्मसंपद्विपत्क्षेमप्रत्यरीसाधकोवधः मित्रंपरममित्रंचजन्मभात्पुनःपु
नः जन्मत्रिविपंचसप्ताख्यास्ताराश्चनेष्टफलप्रदाः शाकंगुडंचलवणंसतिलंकांचनंक्रमात् ग्र
निष्टफलनाशायदद्यादितिद्विजातये कृष्णेबलवतीताराशुक्लपक्षेबलीशशी चंद्रस्यद्वादशा
वस्थाराशौराश्यथाक्रमं पादोद्धाद्धादिकार्येषुनामतुल्यफलप्रदाः षष्ठित्रिगतचंद्रेणतत्कालग्र
दिकान्वितं वेदघ्नमिषुवेदाप्त्यमवस्थामानुभागतः प्रवासनष्टाख्यमृताजयाहास्यारतिर्मुदा
सुप्तिभुक्तिर्ज्वराकंपासुस्थितिर्नामसन्निभा राहुंवंधनपातेग्रसौरियविग्रहंभूषणं यात्राकरे
युद्धकर्मसुफलंप्रसिध्यति मंगलानिस्थिराण्येवंवेश्मकर्मप्रवर्तनं कृषिवाणिज्यपश्वादि
फलंप्रसिध्यति कलाविज्ञानविद्याभ्यासानिभूषणाहवसंश्रवे गजोद्धाद्धाभिषेवायकर्तव्यमिषु

२०५

नोदये वापीकूपतडागादिखननं विवस्थानमोक्षणं पौष्टिके लिपिलेख्यादिकर्म नेष्टं कर्कटोदये
इन्द्रध्वजमल्लविद्याकृषिसेवादियुक्स्थिर सिंहे सिंहवृषपाशुपतिहलसंग्रामसिद्धानि वि
धायिनि तैलपंककर्मभयपाणिचक्रवर्त्मस्थिर कन्याले शैलविधीयते सेवाशिल्पिकाविलग्नगाले कृषि
वाणिज्ययानमुपम्यश्लेषत्रनादिकं तुलयामलिनकर्मतुलाभाण्डशिवेन्द्रयन स्थि
रकर्माखिलकार्यं राज्ञसेवाभिषेचनं चौर्यकर्मस्थिरारंभाः कर्तव्या वृश्चिकोदये व्रतो
द्वाहमयाणाग्रगजाधिरोहकलादिकं चरस्थिरविमिश्रचक्रन्ते धन्विकार्मुकोदये नौघटन
नमो तात्मजकृषिसेवावाणिज्यकर्मयत्न मस्थाने यष्टृतडागादिकर्तव्यं मकरोदये कृषिवाणिज्य
पशुप्रशिल्पकर्मकलादिकं जलयात्रास्त्रशस्त्रादिकर्तव्यं कलशोदये व्रतोद्वाहाभिषेकावु
ध्यापनं स्थाननिवेशनं भयपानं जलपाशाम्बुकर्मकं मीनोदये शुभं मेषादिषु विलग्नेषु शुभदृष्टेषु
सिद्धानि क्रूरग्रहेषु तिर्यक्षुग्रसंयुतेषु शुभमेवहि गोग्राममकर्ककन्यानां नतायाः पथराशुभाः
शुभर्तन्याकुम्भासन्नस्त्रराः पापग्रहायः ग्रहयोगावलोकाभ्यां रातिईते ग्रहोदये फलेक्ष
ण्याविहीनो सोमसुभावस्य पर्यति प्रादौ मध्ये शीघ्रफलदं मध्येमध्यफलप्रदं अन्तेतत्फले
लग्नेसर्वस्मिन्नेवमेवहि सर्वत्र प्रथमे लग्ने कन्ते सुइबले ततः कस्य सहितो वलिनिमस्य
वलिनो ग्रहाः चेत्स्यवलिमा यात्राप्रायेयचास्येवतन्न प्राधारभनेनायेयं धीयते पपि
ष्टिनं चेदिङ शुभदः सर्वेग्रहाशुभफलप्रदाः अशुभश्चेदशुभदावर्जेयित्वाय नाधिपं
लग्नस्याशुद्धिनाशशात्रैशाशाषितोग्रहः लग्नोऽस्यफलेयत्नेधनानीनोहिनोपपंन प

वेश्याने पुंसो वेषु चैवमेवं प्रकल्पयेत् लग्नं सर्वे ग्रहा ये पतितं लग्नपते स्थैर्दैनेनहि दोषाल्पत्वं ग्र
ना.मु. हाधिक्यं बलं सेननिमित्तानि दोषाद्रहो हि कालस्त्वमपि मासपितामहः अपसे च ग्रहाधि
७९ कादोषान्मतं ततो हि ते अर्माहं कालम्भी ग्रही हाद्दषी प्रतिपन्नवापि परिक्षस्य च एवार्द्ध्यनी
पाने सर्वे ह्नितो संध्योश्च पलवे विप्राम सुभग्रहम्साने वं लग्नात पतिपियाद्भुः खा पुत्रिताभि
गिनी पतिव्रताकेशयुक्ता कृर्यवारादिषु क्रमात यमाग्निरोद्रभाग्याहि दीपांद्यादि उपदिष्टा-
नारका नहिता मासा मथुनं सप्तति पोषकाः भद्रश्च सङ्क्रमो निशा रात्रि सन्ध्या र्केयो ग्रहः कुल
दापा षभागे शुलिवृद्धे निषिद्धा सदे तिला न्पहर्वा जडया क्ष यक्षाष्टयानेवथः सुवर्णकोनि
लाद्यास्सर्वदोषापनुत्तये आद्यानिशा सूत स्वल्प मासा ह्यपि समाः पर श्रोत्र राघवपौ
गेवंदेलनं पुयत्वकीतिते उपवीती पुमानिक्षा वनम्रः कामये स्त्रियं पुत्रार्थी पुरुष स्तत्का पो
समलाहिये प्रभं प्रसिद्ध प्रथमे गर्भे तृतीये वाद्वितीयमो मासे पुंसवनं वंत कार्यं सीमन्तं च
यथा तथा चतुर्थे मासि षष्ठे वा सप्तमे वा तदीष्टरे वली प्रयत्नेर्द पुत्रो शुद्ध ताराबलान्विते
अरिक्ता पर्वदिवसे कुजजीवार्कवासरे तीताम्निश्रोर्के वर्ये पुष्पे भाशीतात्रिनायके प्रहोऽमे
नस्मलग्ने नपालेशेन मैत्रे शुभग्रहयुते दृष्टे पापदृष्टिविवर्जिते शुभग्रहे षु धीधर्मकेन्द्र
षीम वक्षिषु पापेषु सत्सु चेद्रेन्त्यनिधनावरिवर्जिते कृत्य हानामेकोपि लग्नाद्धस्यास्तनाष्ट
गः सीमन्तिनी वा तत्कर्मं वली हन्ति न संशयः तस्मिन् जन्म मुहूर्तेपि सूतकान्ते पिवा सिघोः
जातकर्म प्रवर्तेव्य पितृश्चजननपूर्वकं सूतकान्तेना मकर्मविधेयस्वकुलोचितं नामपूर्वप्रशस्तं ७९

स्यान्मंगलेषु समीरितैः देशकालौ यथानायैः कालानतिक्रमणीयश्च श्रुतत्वमोमरागावी
ययनकार्यं वीनराधाः चरस्थिरमृदुक्षिप्रनक्षत्रेशुभवासरे चतत्रावलोपेतेदिवसेव
सितोपितः शुभलग्नेशुभांशो चन्द्रयनेशुद्धिसंयुते षष्ठेमासिह्यष्टमेवापि षडासास्त्रीशामतं
चेम सप्तमेमासिवाकार्यंनवान्नप्राशनंशुभ रिक्तांदिनत्रयं नेष्टा द्वादशीसप्तमीमम ष
कात्माननिषुप्रोक्तंप्राशनंशुभवासरे चरस्थिरमृदुक्षिप्रनक्षत्रेशुभने दशमेशुद्धिसंयुक्ते
शुभलग्नेशुभांशके दर्शाहेसौम्यावेदेनसंयुक्ते वीक्षितेपिवा त्रिषष्ठिलाभगैः क्रूरैः केंद्र
धीधर्मगैः शुभैः व्ययारिनिधनस्थेनचंद्रेणप्राशनंशुभं रुद्रीयेपंचमेवाथ सूक्ष्मकालानां
तेपिवात्मानां जन्मनक्षत्रे लेखकरेखाकविधानतः सौम्यायनेतास्तगयोः लग्नाश्विरमंदि
णे अपवीतिकान्तिथिशुभेत्वजेदुवासरे दृष्टादिनीयचहेदप्रथमान्तिशुभानिच वो
लकर्मणिप्रहस्तत्रीत्रीणि चत्त्विंशिमान पंचबंधनचौला त्रेयाशनेवोधनापने शुभ
देजन्मनक्षत्रमन्यं शुभं सत्यकर्मणि अष्टमेशुद्धिसंयुक्ते शुभलग्नेशुभांशके जन्मादृमेन
सीनामेषधेपृष्ठमविवर्जिते यनत्रिकोणकेंद्रस्थैः शुभैस्त्रायारिगैः परैः अन्यक्षेत्रस्य
यान्तरेनिशिमौक्के नचाहवे नोत्कटेभषितेनैवयानेननवमेद्विच तीरकर्ममहीनाचपं
चमेपंचमेदनि कर्णवेधोभनक्षत्रेपूर्वाषाढोदये शुभं त्रपविमुक्तपापत्तेमरणांवयमात
णे उद्वाहे खिलवारेवतिथिशुद्धौ रमिष्टदं कर्णवेधमंगलेषाढो मंगलायांकुरार्पणं नवमे
सप्तमेवापिपंचमेदिवसेपिवा रुद्रीयेवींजननक्षत्रे शुभवारे शुभोदये सम्यग्रहाणलेकाय

240

विनानधजनो रश्मौः आशिषो वाचनं कार्यं ब्राह्मणो गणादिभिः सहवादित्रनृत्याद्यैर्गत्वा
प्रागुत्तरां दिशं तत्र स्नात्वा हस्तो गृहीत्वा पुनरागतः आचार्यो ब्रह्मचारिणे पिपात्रे प्रहृष्ये
ना.प्र. न अनेकबीजसंयुक्तं तोयपूर्णमिति शोभिते आयातो वृद्धमेलर्षे तन्मनो वा प्रदेजन्मतो गत्वा
१२ मेकादशेऽब्दे जीवं यते हारे शेलिया जन्मतः पंचमे वर्षे वेदशास्त्रविशारदः अपवीतायनः
श्रीमान कार्यं तत्रोपनायनं बालस्य बलहीनो विसितजीवो शुभप्रदः यथोक्तवत्सरेका
ऽर्थमन्तेनोपनायनं इत्यष्टमानसंरोगकेशान्तिकोऽनरायणे वेदनामध्यापनीवश्यक
भौमबुधाः क्रमात शास्त्री भावमतेपुत्रस्य मानादिजन्मतो कालेसाधारणे तत्काल तपो
मासादि पंचके सफलाचार्यधर्मेतामाच मासेन फाल्गुने विधिना शोभनं वा सूत्रे वेदवेदा
गपारगः वैश्या विधनवान्वेदशास्त्रविद्याविशारदः उपनीतो बलान्यच्यते हावविधिवि
वः मूलेपते हस्तीयाबत्तनीयाय चमीतथा त्र्योदशीच दशमी सप्तमी त्रतनेब यवे
आष्टाद्वकादशभिर्धीहादशन्यायम्नमथमाः क्रमस्य द्वितीयकं वाच्यामूलियोत्पाद्यातने
दिताः यिम्पान्त के त्रयो त्वम हस्तादिस्त्र त्रयाणिच विस्मन्त्रयात्थमिन्त्रा यो निभाम यना
यैन नम्भादशमेकमेसंवानते त्वषोडशा अष्टादशेनामदयंत्रयो विंशातिनाथने मात
संपंच विंशतेनाचरेत्कुमसेपुम आचार्यमेध्यकायानांबारः शस्ताः शमीनयोः वारेत
मध्यम्ये वैवक्रतेन्यो निंदितो मतो विद्या निमत्य दिवसं तत्रादौ कर्मदैविकं द्वितीये मान
तकार्ये तृतीयंशेवये स्के एकीबगेनदशवामवाहिमेवानदशके गतो शिवोवाद्या १३

241

विशेषविद्यायत्नसमन्वितः शालाविधानिशाशस्त्रशालाधिपबलेशिशोः कालाधिपानिल
नचतुर्लेभस्त्रिनयंव्रते नम्रादिहिंभागेचंद्रेष्वतीविद्याविशारदः पाद्यांशेषितास्याशुभगोवादि
श्रेनिम्रद्धुः स्थितः अवणाह्विनिनत्यमेककोणाख्यनिशाकरे नराश्रमीवेदशास्त्रधनधा
ममस्मरहिमान शुभलग्नेश्वांशे वनेधनेसुहृद्दिमयुते लग्नेनतिथ्येनसौम्यैः संयुतेवानिरी
क्षिते श्रृंगीर्जीवार्कचंद्रमार्गैः पंचमिर्वलिभिर्ग्रहैः स्यानाचिह्नलसंरश्मीभ्युन मिर्याशुभालि
नैः स्त्रैकैवा त्रकोविधामहारेषु क्षितिर्जिते स्त्रत्वयः सकलाः श्रेष्ठाः शुभग्रहयुतेहिताः शु
भनेदेशककगनाग्राह्याद्यास्तेषुभगणायः नकन्यांविनकर्कटेषाः शुभेतिनयुतानापिवा नस्मा
ज्ञेमिथुनेत्स्यास्त्रनताकन्योशकाः शुभाः पर्वविधौलग्नगतेनवांशेश्रुतम्मीरिते त्रिषडा
यगतैः पापैः षडष्टांत्यविवर्जितैः शुभैः षष्ठाष्टलग्नास्ववर्जितेनहिमांशुना त्यौचसंख्या
पिप्रीतास्सुर्धुनितेनोयदिलग्नगाः नकरोतिविग्रहंतिस्वसर्वनत्लयशोभितां स्फुरितेकेंद्रे
भानौव्रतिनापितनापते पंचदोषाननिलग्नेशुभदेवोपनापते विभावसुमतरितनाक
स्यपतेगलग्रहे अनध्यायेविदित्यनलोनेतसंस्कारमर्हति त्रयोदशपर्वदिनतातिसप्तम्या
दिदिनत्रयं चतुर्थीकाशुभाप्रोक्ता ग्रहणांवेतगलग्रहाः तारिकाबंधनेवस्त्रलपणे प्राक
रग्रहात विवाहोत्केषुमासेषुभ्गनपते ध्यनल्लगे जीवेशुक्रेचभूमुत्रेचंद्रमाणवलान्विते
मौजीबंधदेतिथिशुक्लनवमीनवासरे नक्षत्रवेधाकेकर्णास्थ्योर्ध्यविवर्जिते सुहृत्संभविपो
लग्नेषष्ठेषाणविवर्जिते पनत्रिकोणकेंद्रस्थैः शुभैः स्यायाधसौः पापैः तारिकाबंधनंकार्यम

२५२

वंपितास्त्रगाम्बिरन अर्चयेत्त्वतिको समर्ये दिवसानां च सचियौ ततः स्वलग्नेवधीयाक
सालब्लग्नसंयुतो आद्याद्याद्यो प्रतिलिकाव्यभाहोनैले छेदयेत नके द्वादशात्यायाः सर्वे
ना १. ज्ञायेरिपुनाशानं पूर्ववायमरणां सिद्धेतयः ग्नानिचवेगजा पतला भोग्यभेनतइः स्त्रीम
१२८ वतिगाहैमो गजाद्येसंतसंक्रीनिर्ध्येलेचित्तविलाशानं स्वरूपचिकयोर्मातंमरणायस्वो
गलेनन मातंगलेपुपर्याद्यामे कादशामितांन्ते न शेषाणानामगलीना चफला
निस्वार्थ याक्रमे धनः लाभः शत्रुवधः स्त्रीलाभो गमनं शुभे अर्थहानिस्वार्थवृद्धिः प्री
तिः सिद्धिर्जयः ख्यातिः स्थितो धृजत्तपायेतान्तषाचे सर्वलग्नानां स्निहेगजेमध्यमागेस
नभागेषक्ष्माकयोः पूर्वगादेभयानैवक्रमाद्योयोग्भागम् अर्थानतरायाणिस्युकजौवियोदं
यमानयोः हित्वातीतां मरिगौहाविहत्तानायतामना वितोनरादितिसंगतहीमित्रवि
यानशुभे षकैंडुयेंनस्युकवारलग्नस्युके षच प्रतिपत्पर्वद्विकामा चाष्टमी चरितत्रयं
हित्वान्यदिवसेकार्यसमावर्त्तनमंडनं सर्वास्वमावास्याविप्रेंदुहृत्तमोर्यमरह्यास्त्रमः यत
न्तदपिभामिस्याशीलवत्या स्थितेततः नक्षत्रमध्ये लग्नस्थिते स्वलग्नवसतः स्वलः
पितामहेनकसर्वीसलग्नस्युहिप्रवस्याद गुप्तपदिलत्सोपवनेसस्वस्याशीनेहचेतनसं प्रणा
मादेववत्मलेदेवत्तभाक्तिपर्यंके तांबूलफलपुष्पाद्यैः पूर्णांजलिकृपाणतः नस्वेलग्नगः
कृत्स्वस्तान्नसममगः कुजः देयसोमरणंवाचवर्षाणामष्टकान्तरा यदिलग्नगतश्चंद्र १२८
स्वस्थात्सममगः कुजः वितेयंभर्तृमरणं अष्टवर्षान्तरेवधैः लग्नात्सचसमागः पापशान्त्रे

245

प्रश्नीवयः स्तनपुत्राप्यगाकन्याफलदाप्यानसंशयः रवीयं पंचसप्यायकर्मगो वा
निशाकरः लग्नाकरोति संबंधं हे पत्यो गीहवी क्षितिः नलाभो कर्के त्र लग्नसंस्थाः शु
क्रेंदुसंयुताः वीक्षिताः एछुना त्र लाभोकन्यालाभो भवेत्तदा स्त्रीदृक्षाणः ग्रहोनवांशुगमल
ग्नसंभागगते वीक्षिते चेत् स्त्रीग्रहैः कन्यालाभो भवेत्तदा पचंद्रो भार्या भवेदलब्धिः पुंलग्ने पुंन
वांशके एकस्यभवेल्लग्ने पुंग्रहैर्वलोकिते फलमपत्यप्रश्नलाभावस्परायोग्यायीय
स पापदृष्टो सुतांशे येन युतं यो भवेत्तदा भागे निमित्तशकुनैः प्रश्नकाले तमंगले दे
पत्योरस्तु मेरैनैः स्तुभसर्वतो भवेत् पंचांगशुद्धिदिवसे चंद्रताराबलान्विते विकहम
स्मारयेवाकन्यावरणमन्त्रयेः भषाणाः पुष्पतांबूलफलगंधाक्षतादिभिः शुक्लांवरौ
नवाद्यैर्विप्राशीर्वचनैः सह कारयेत्कन्यकागेहेवरः प्राग्वपूर्वकं नदाऊर्या पितातस्या
प्रदानेप्रीतिपूर्वकं कुलशीलवयोरूपवित्तविद्यायुतायच वरायरूपवतींकन्यां
दद्याद्यवीयसी संपूज्यपाद्यपितावरं वीक्ष्यैगणाग्र्यां त्रैलोक्यसुंदरीदिव्यगंधमा
ल्यानुलेपना सर्वलक्षणसंयुक्तांसर्वाभरणभूषितां अनर्घ्यमणिमालाभिर्भासयं
तीर्दिशोदश विलासिनीसहस्राद्यैः सेव्यमानामहर्निशं एवंविधांकुमारींतापूजांते
प्रार्थयेदिति देवीं मामिनमस्तेस्तु भद्रे देवीश्वरप्रियभामिनि विवाहेभाग्यमारोग्यंपुत्रलाभं
चदेहिमे शुभेषुरेतत्मनः स्त्रीणां प्रीतिं दत्वाशीपीठन्ते एतत्रमासमयुग्मेषुश्वावत्पनाश
नतयोः माघफाल्गुनवैशाखज्येष्ठमासाः शुभप्रदाः मध्यमः कार्तिको मार्गशीर्षोवै

ना.पु.
१२९

निंदिताः पौरे नक्षत्रविद्भार्गवप्रभानोराहौ प्रवेशनात् विवाहं देवतानां च प्रतिष्ठां चो
पनायने नाशं यान्ति सिते जीवे नतपाके लघुद्वयोः नष्टयोः सिंहगे सिंहस्थे सिंहांशके गते पि
वा पश्चात्प्रागुदितः शुक्रो ह्यायाति दिवसांस्त्रिभिः वृद्धः पंचदिनं पक्षं गुरुः पक्षं वसर्वतः प्र
प्रवृद्धो हृषीकेशो यावज्जाव न मंगले उत्सवे वा सदैवस्य दिवसेनात्र मंगले नजन्ममासे
नजन्मर्क्षे नजन्मदिवसे पि च आद्यगर्भे सुतस्याथ दुहितुर्वा करग्रहः नैवोद्वाहो ज्येष्ठ
योः पुत्रयोश्च परस्परं ज्येष्ठमासे नयोरेकं ज्येष्ठे श्रेष्ठश्च नान्यथा उत्पन्नस्य गृहोद्गामहं द्वंसमा
हृसमाखिलग्रहे नासिके विदिने नैशिके सकृत्करणे तथा शुभाशुभे विदिने प्रवे पश्चा
शुभास्त्वयथवा संध्यास्थानत्रिदिनं निशीथे सप्तम च नाशं तेषं च दिवसान सप्तजे दिक्रांतयो
र्हमी यानीयाति वै धनिचसप्तर्षो परिहाईके योगभम्युनरागमे प्रसमस्त्वचतुर्के पित्सभे
नमलभे रविर्दृष्टेः स्त्रीकरग्रहस्थाने विवाहे बलमावश्यंद्रपत्नी गीहस्पर्ययोः चेन्नजा
प लनः कार्यो दुर्बलप्रमदयोस्तयोः गोचरे वेधजं वाष्टवर्गजं रूपजं बलं यथोत्तरं बलाधि
कं स्थूलेष्टो वर्गीजं चेत्तस्माद्बलं बीजं तनः पंचांगजं बलं तिथिरेकगुणं वारो द्विगु
णस्त्रिगुणं च भं योगश्चतुर्गुणः पंचगुणस्तिथ्यर्धैः स्मृतिं ततो मुहूर्तो बलवांस्ततो बलग्न
बलाधिकं नृत्यो बलवती होरा द्रेष्काणो च बलवांस्ततः ततो नवांशो बलवान् द्वादशांशो बली
ततः त्रिंशांशो बलवांस्तस्मादीक्षणमेतुबलं बले क्रमेणात्तगुणाः शास्त्राद्दृहोर्विलग्नग
ः चंद्रकेन्द्रादयः पंचपञ्चाशेस्तु खेचराः स्पष्टाश्चक्रभदेलस्त्वचता रोपिवला विताः १२९

यामित्रशुद्धैकविंशत्महादोषविवर्जितं एकविंशतिदोषाणां नामरूपफलानि च वक्ष्ये
नेत्रसमासेन श्रूयतां नारदोक्तं यत् पंचांगशुद्धिराहित्यं दोषमाद्यः प्रकीर्तितः उदयास्त
शुद्धहानिर्द्वितीयः सूर्यसंक्रमः तृतीयः पापषड्वर्गो भृगुः षष्ठः कुजोऽष्टमः गंडांतं कर्त
रीति षष्ठाष्टरिःफगश्चन्द्रः दंपत्योरष्टमं लग्नं राशिर्विषघटी तथा दुर्मुहूर्त्तो वारदोषः खार्जूरि
कसमांघ्रिभं ग्रहणोत्पातभं क्रूरविद्धर्क्षं क्रूरसंयुतं कुनवांशो महापातो वैधृतिश्चैकविं
शतिः तिथिवारर्क्षयोगानां करणस्य च मेलनं पंचांगमस्य शुद्धिस्तत्पंचांगशुद्धिरी
ता यस्मिन् पंचांगदोषोऽस्ति तस्मिंल्लग्नं निरर्थकं तत्तेषां वैशिकं वापि विषसंयुक्तदुग्धव
वत् लग्नलग्नांशको स्वस्वपतिनावीक्षितौ युतौ न चेद्धान्योन्यपतिना शुभमित्रेण वा तन
या वरस्य मृत्युः स्यात् अंशसमसमोदयांशको एवं तौ न युतौ दृष्टौ मरणं कथ्यते करग्रहे
स्यात् मृत्युसंज्ञाते एवं तु परस्परं विवाहादिशुभकार्ये पुनायः षोडश षोडशः
षड्वर्गः शुभदः श्रेष्ठो विवाहस्थापनादिषु भगणस्य पादरूपो दोषो लग्नस्य चेत्स्थितेऽ
वर्गेशुभसंयुते नेत्रत्रसर्वदा त्यजेत् कुजोऽष्टमो महादोषो लग्नादष्टमगे कुजे शुभत्र
यशुक्ले लग्ने न त्यजेत् गोगो यदि सर्वानंदात्यायो लिखितः संपित्तोऽहि दयेषदा गंडांते
मृत्युरेव न स्यात् श्रेयोदयनादिषु कुलीरसिंहयोः कीटचापयोर्मीनमेषयोः गंडांतमं
तरालं स्यात् घटिकार्धमृतिप्रदं सार्पेन्द्रपौष्णभेषुच्चतुःघोटशांशा भसंधयः तदग्रिमेषाद्य
पादाभानां गंडांतसंज्ञकाः ज्येष्ठचंद्रश्चित्रयोग गंडांतं त्रिविधं महत् लग्नाद्विसप्तयोः

पापग्रहयोरंतरगतयोः साकं वैरीति निर्धनितेयाहं दंपत्योर्मीलक्ष्मीरी कर्त्तरीयोगदुष्टे यल्लग्ने
तल्लग्नं विवर्जयेत् अपि सौम्यग्रहैर्युक्तं गतोः सर्वैः समन्वितं षट्काष्टरिष्फोपचंद्रे लग्नात्तेष
ना.पु. समंतकः तल्लग्नं वर्जयेद्यत्नाज्जीवशुक्र समन्वितं शुक्रेणैवार्गलां पापिमित्रभेषाकुगाशीत
१८ अपि सर्वगुणोपेतं दंपत्योर्निधनप्रदं पापांके ग्रहसंयुक्ते दोषः संग्रहसंतकं तस्मिंस्त
ग्रहदोषेण तं विवाहे नैव कारयेत् सूर्येणासंयुते चंद्रे दारिद्र्यं भवति स्फुटं कुजेन मरणं वा
पि: सौम्येन तनयप्रजा दैर्भाग्यं गुरुणा युक्ते सापत्न्यं भार्गवेण तु तज्ज्यासूर्यपुत्रेण
राहुणाम्लसंतयः केतुनाशंयुते चंद्रे नित्यं कष्टं दरिद्रता पापग्रहयुते चंद्रे दंपत्योर्मर
णं भवेत् शुभग्रहयुते चंद्रे केवलं स्वामिभित्रराशिगे दोषाय न भवेल्लग्ने दंपत्योः श्रेयसेस
दा स्वोच्चगो वा स्वर्क्षगो वा मित्रक्षेत्रगतोऽपि वा पापग्रहयुतश्चंद्रः करोति मरणं तयोः
दंपत्योरष्टमं लग्नमष्टमो राशिरेव च यदि लग्नगतः सोपि दंपत्योर्मरणप्रदः स्वराशिः स्व
भसंयुक्तो लग्नवांश्च भसंयुतं लग्नेऽपि वर्जयेद्यत्नात्तदंशांश्च तदीश्वरान् दंपत्योर्द्वादशो
लग्नराशिर्वा यदि लग्नगः अर्थहानिस्तयोः यस्मात्तदंशं स्वामिनं त्यजेत् जन्मराशेर्ग्रहम
श्चैव जन्मलग्नोदयः शुभः तयोरुपचयस्थाने लग्नेऽसंतत्शुभप्रद स्वयाग्निमायेदपत्यास
राशावेत्थवाहकं पूर्णयरस्याः पूर्णचंद्रः शशी चंद्रराशिर्ईशः तर्कचंद्रावेदपतास्वरामा
स्याश्विमात्रमान् आस्यः परमत्तवैरिकास्युतस्योविषमंतिना: विवाहादिषु कार्येषु
विषनाडीं विवर्जयेत् भास्करादिषु वारेषु येऽमुहूर्ता अनिंदिताः विवाहादिषु नेवर्ज्या
१८

246

पिलत्वगरोर्थ्रुतः निहिनाला स्ते षाये कर्थ कातादिष्क मात अपि सर्वेगतो येनाले
वर्ज्याः सर्वमंगले एकार्गलो द्वि तलंप्यत्तलं श्च विसर्ज्जयेत अपि स्युः केस्म संयुक्तं वि
षसंयुक्तडुपवत् ग्रहणोत्पातभं त्याज्यं मंगलेष्वदि निश्चयं यावद्व वाशिना भमाश्र
कमेदग्धकाष्ठवत् मंगलेषु त्यजेत् वेधं विद्धं वक्रु संयुतं आलि लतयगावं वहरा
विद्धयुतंयथा पादरावस्थभेतिद्र मस्युभ्नैवकुकल्तमं कुरविद्धं युतं थिमिश्रंपानि खिलं
नैवमंगले नलामिश्रु नक्षत्रं भाधनं वंशा द्विसंयुताः एतेन वासुराः शुभदा न बध्नसंग
षुकावल अंशं भानि तिथिषु मध्याय दिवर्गे तमान्हयाः अन्येन वो पानग्रास्तायत
स्तेक नवांशकाः कनवांशकलंश्य यत्नां सर्वं गणा लितं यस्मिन्दिने महापातस्त
द्दिनं वर्जयेत् क्रमे अपि सर्वगुणोपेतं दंपत्योर्मृत्युदं यतः अनंकाल लत्पदोषाः स्पवि
युत्री हार स्तुभ्युः मन्वर्क परिवेषेंद्र चापो त्तुथ रजोजनाः लनोषग्रहपातात्यासास
न्ध्याह्यानिथि: स्यलग्नाथ वधिरपंगुसन्नाम्युगाश्रयः एवमाद्या नतम्न तत्संधीय
वस्याक्रियतेयुना अकालजा भवत्येतेविद्युन्नीहार स्तुभ्युः दोषाय मंगलेन नमस्ते
षायेवकालनः बृहस्पतिः केन्द्रगतः शुक्रो वा यदि वाबुधः एकोपिदोषनिचयं हरते
वनसंशयः नियंकचो दुगाः पंचरेखा ऊर्ध्वं वको णगाः द्वितीयेशंभकोणो त्रिषिद्ध
चक्रे प्रक्षिप्य सेत भान्यत्र साभिजि स्थे करेखा लिखेन विदिभं परतश्चन्द्रो कार्यादिन तं
लं नयेतियत अर्कोक्रान्तिगणाझगताणाहनवसंख्यभं सर्यभान्ताधीपि यास्यता

नाय.
१८१

248

हूमिशेष्ट्र विक्तिमं सालोया हिनभेताव हृथिभाग्यातद्भूहमं शौ गद्दे मालदेषे नलानतो
मविवृत्तयेत कलिश वेगादेशोषु यानितनघृभपूर्व कालिकेकरेषेवा नपस्मिन्देशेन हे
घत्ता नियोयामामदयाश्च द्रगलेशानयायापि मध्यदेशेविवर्मानिनडक्षानितरेषु
च पंचैथकाण्लग्नानिममसमनाश्च गणाः योद्गमा लक्ष्याक्ष्मा ज्ञाश्च मदेशेनना हि
नः शेषाडमसराकालः सविमार्दु नमावाते श्रपिथान रलो याद्यं हे घान्य वंश हृगा
षिपं एवंसलयेदपनो का रयेत्स्यगीत्वा इलोक्लिना चतर्ह सैव्यतरा सामन्तं
नः सामेश्वनभिः सस्लो तेसभागेनसम्नः समरुपा चनरितुमापानैगनियो
भिक्षा माग्रहकामवणार भक्ते मे हस्मुकारिभिः विपिनतो चिन्नक भोगीवियै ना पगा
कौः पापाप्यानिचयैवेषोके: समले न्नाविप्राणी वैचकैः आपन्नी भिवित्रिमेनार
मा चारित्र्यनगीताघोहदयाने दिनीयुभा पत्विथांसमारी हेम्मियुत्वतम्लामिवेस्कि
ग्रहथाताशिकूट्चल्लीहसगणागयायः गशीसथीनिवंगालापव्यनवः पुत्रपौत्रहाः पाक
गणोहशपियुक्तिदपनोः पाणिपीडने उनमंमध्यमभित्रेनसंपकर्षयोसयोः पक
हैतेकरणोहिविवाहः प्रापिहानिदः स्त्री पिष्टाराशनवके स्त्री हस्मातीनिदिने हि
तीयमध्यम श्रेष्ठं त्वमीयेन वकेत्सम निन्दः पूर्वोनरापातयाम्प माहेशानारकाः पति
मर्यागणे तेयः स्मारसर्वगणाः परः हुयोद्दिमा केवाद्यं गमित्राश्वेजेप्हनारकाः रलो १८१
गणाः पितृवाशूद्दिदेवांगीडनारकाः वस्तुतारी समुलाहितारका भिर्वेनास्तनः दंपत्ये

जन्मभे चैकनाडीगे प्रीतिरनेकथा मध्यमा देवमनुष्योर्ना राक्षसोर्नानपोर्मृत्युः स्त्रः षड्
ष्टके पंचनवाणि नन्दपञ्चना नेष्टा हि द्विद्वादशे मे शुभदंपत्योः प्रीतिरुत्तमाः एकाधिपत्ये मित्रभा
वेऽसु भद्रस्याथियोः नहि द्विद्वादशे त्रिकोणे च नकदाचिन्मृत्युषडष्टके अश्वभमेषसर्पहरि श्वानमे
षाखुमषकाः आखुगोमहिषव्याघ्रकलीव्याघ्रमृगाहयः स्मृताः कपिर्वभ्रुश्च गोकपिसिंहा
नरोमस्माः सिंहमोदंतिनोभता योनयः स्वर्धयाश्चिभान्‌ श्वेगो वभ्रु सर्प मेषवानरसिंह
वारणं गोव्याघ्रमार्जारमहिषव्याघ्रं च पाश्वे कथा सिकर्क हरा विप्रास्तु मृधाः तस्मि
दयः श्रेवर्णा राशयोः स्त्री राशौ स्तनिर्दीन यथा शुभ चलाश्चिद्रु द्विर्भोत्ये पापाः कन्यायाश्च
भात्तु मान वद्धिमादि भा नाडी त्रि वतः पंचपर्व स्यात्‌ गणा ये स्यषष्ठ्या यात्रा चैकनाडी स्य
नेपार्श्वयोः प्राजापत्यकाले दैवावापिवाहा प्रार्थे संयुताः इतःकालेन कन्या सुतारः
फलदायकः गंधर्वा सुरपैशाचराक्षसाख्यास्तु मध्यला चतुर्थ मभिजिलग्नमुदयात्‌
च सप्तम गोधूलिकं नतु मध्ये विवाहे शुभदौ विदं प्राच्यानां च कालिंगानां मुख्यं गो
धूलिकं स्मृतं अभिजित्सर्वदेशेषु मुख्यो दोषविनाशकृत्‌ मध्यं दिनगते भानौ मुहू
र्तोऽभिजिन्नामकः नाशयत्यखिलान्दोषान्पिनाकी त्रिपुरं यथा पुत्रोद्वाह त्र्यं पुत्री वि
वाहे नक्षत्र तृतीये नैनत पौर्वं नमुद्वाह मंगलेन समं गले विवाहश्चैकजन्मानां षण्मा
साभ्यंतरे यदि अवश्यं त्रिविधं विधेयं स्यात्त्रैकाधिपत्याभवेत मनुवाहे तैवकार्ये कसे
उरिति वृद्धं नचेकजन्मायत्रं भौरेकजन्मे तत्कन्यके नैव कदाचिद्वाहोनेकदामंडनद्वय

290

ना.प्र. ११२

रिक्ताजातस्तुपितरंगंडोत्थजननींतथा आत्मानंसंध्ययोर्हंतिनास्तिगंडेविपर्ययः स
न्तःसतत्कालियत्तेस्य सरहंतिमूलतः तस्यपादसोतैवतथाश्लेषाद्यपादतः ज्येष्ठांत्यपा
दजोज्येष्ठंबालोहंतिनबालिका नबालिकातुमूलर्क्षेमातरंपितरंतथा मैंद्रीयवाग्रजंहं
तिदेवरंतुद्विदैवजा आग्नेयोस्त्रीद्विदैवसान्यच्छेषांगच्छमादिने वधूप्रवेशसंपत्तेदशमेथ
समेदिने हायमर्क्षितयंजन्मभलग्नादेवतानपि संत्यज्यप्रतिष्ठकेपिपाशाकेषाहिको
शुभा श्रीपदंसर्वगीर्वाणानांस्थापनेचोत्तरायणे गीर्वाणाग्रहर्क्षगीर्वाणानांमतिविशोदेवप्रमा
नयोः विचैत्रेचैवमासेषुमाघादिषुचपंचसु शुक्लपक्षेप्रशस्तंतदारिष्टस्यशुभे
दिनेषुपवस्थदेवस्ययातिथिस्तत्रतस्यच द्वितीयादिदयोः पंचम्यादितस्तिस्रषुक्रमात
दशम्यादेश्चतस्रषुपौर्णमास्यांविशेषतः आरभ्यतिथिचांद्रंच्छदस्तत्रयाग्रकुंडषु साधि
धानजलार्थीशाटीसमिद्ववस्त्रघृषि कुशकर्वाजितकंषुकजंवरुधैवलमदे चंद्रताराबलो
पेतेपूर्वाह्नेशोभनेदिने शुभलग्नेशुभांशेचकर्तुर्नेधनविशेनोदये राशयःसकलाश्रेष्ठा
शुभग्रहयुतेक्षिताः पंचेष्टिकेशुभेलग्नेनैधनेशुद्धिसंयुते लग्नस्थाश्चसूर्यारगुक्रेश
सर्कस्तनवः कर्तुर्मृत्युप्रदाश्चामीधनेधान्यफलप्रदाः द्वितीयेनेष्टदाः पापाःसौम्याश्चेष्ट
प्रविश्रदाः तृतीयेनिखिलाःश्रेष्ठाः पुत्रपौत्रसुखप्रदाः चतुर्थेसुखदाःसौम्याःक्रूराः
विरहाश्चदुःखदाः स्थानदाः पंचमेक्रूराःसौम्याःपुत्रसुखप्रदाः षष्ठेशुभाःपात्रक्रूराःसु ११२
पापाःशत्रुक्षयंकराः व्याधिदाःसप्तमेपापाःसौम्याःशुभफलप्रदाः अष्टमस्थाःसवा

सर्वैकर्तृत्वसंस्तुप्रत्ययकाः धर्मेपापाः श्रोत्रिस्वैष्याः प्रमदाः भोगदाः कर्मदाः पापाः से
मास्थ्यस्य कीर्तिदः लाभस्थानगताः सर्वे भविलाभप्रदाग्रहाः व्ययस्थानगतास्त
देहव्ययकराग्रहाः हंपर्थे हीनाकर्जोस्मिन्न हीमानसूनिजे सिंयं लग्नगाहीनातनप्रति 251
ष्ठामभीतिषुः ग्रहाण्यधिकैर्भैनेरलयेदोषः कल्यानतेरायदि लग्नगोस्थापनेनवकर्ताशिष्टा
थे सिद्धिदे निर्माणेपतनग्रामनरहृता हीनोसमानतः हेवमाहो परीतेनानां यवनीरेशा
सकैः मधुपुष्पास्त्वपि पितेन यंविप्रान एवैके सितेरक्ते चहरितेकस्मवकैर्यणाक
म मधुरं कटु केतिक्ते कषायकरसंक्रमात् अन्ये नहस्तिदन्तोमीयानप्रासादस्वे
अन्यदितेलवंते षाशष्टदन्येन हानिदं समगर्ते इलिमादेस्वतितानवपूरयेत अन्येन
कुद्दिरयिकहीनेहानिः समेसमं तथानिपाहैतक्रतापातीयेन मपूरयेत प्रातर्होज
लेहविस्मयंकेतथः तये एवंलग्नसंयुक्ते समपक्वते स्वसमीक्ष्यते दिक्ख्यापनायत
न्मध्येसमंमंगलमालिकेन स्वादशापलके शंकस्थाप्यवेतन्तवरिक्रमे चतरवीकोनेते
त्रपञ्चगोपरिणेपिते रेखामार्गे चकर्तेषां प्राकारं हमनोहरं आपतिष्ठवतारिष्णा मारिष्व
चसत्त्वापि अप्रावहैप्रतिदिशेवहा तानिप्रयस्यपाकमं प्रदक्षिणक्रमानेषामस्तनिवक
लानिवे हानिनेलेधनेप्रामिरेपणजामहहने अनिचोर्यमतिक्रोधंभीतिर्दिशिश
वीपनेः निधनेबंधनं भीतिरयानिहंनवहने अनंतनकेव्याधिभयानिः सतदाहिता
दिशि प्रवहानिशान्तुःपदिलेत्सीप्रामिहेनागमः सौभाग्यमतिदैर्भोजिपदः विशोकस्य

ना.प्र.
१८२

252

पश्चिमे कलशहानिर्निः सर्वं हानिर्हेतोन्यथा लाभमः से पक्व द्विगीः सम्मीनि रामयं दिशि शीत
घ्रो एवं गृहादिषु द्वार विन्यासं हिम्रोणस्थिते पश्चिमे दक्षिणे वा पिक पाद स्थापयेद्गृहे प्र
कारांतः लिनिकर्धो देकाग्निनिपदं यथा मध्ये नव पदे ब्रह्मस्थानं तदति निंदितं द्वारि शेदं
पाप्रका रसम्भीपा पाश्वं मतनः पितामहो रोग महाभोङ्ः स्वशोकभयप्रद शेषशास्त्रस्थानि
मासो पुत्र पौत्र धन प्रदा शिवः स्वर्तास्त्व नीरसतादिभिर्दिशम पूर्वे भवाः वेदमासा पिशा
चांशाः शिवसोमपद्मस्य द्वाभिः न दरविजानीयाद्हात्तनो ममेस्थयः सर्वाशिनं यथोने
षुः स्वस्थयो वे निवेशने सोम्य फाल्गुन वैशाख माघश्रावणकार्तिकाः मासाः सुरहः
निर्मामोपकारोगधनप्रदाः अकारादिषु मागेषु दिक्षु प्रागादिषु क्रमात् स्वर्गोस्त्वायटीपा
ल्गु सर्पाव गजपाप सकाः दिग्वर्गाणां मिथो योनिः लवर्गाः पंच मोदिषुः सा एवं योगः स्या
ग्गृहस्य साधकं न मेतन् गृहस्थोनाशं ननस्य कर्तारमध्ये यताकुंभ आरभ्य कार्य कर्म विन्यसा
धं यावच्चतुष्कं विभजेत्सप्तभिः शेषं साधकस्य धनेनतदा विन्यासं यावत् सगणितेकस्य
पदमव्ये नस्मादनाधना पूर्व वाराशाः सत्त्वयात् क्रमात् धनाधिक गृहं नदो स्वामिनधिक
मशोभनं विषमापः शुभायैव समायो निर्धनाय च धनदयम्हनी यहं पंचमतैपशाः
तयः अल्लतयेमान मर्हं भवमेव हिमन्तमात् दिक्षो दक्षोत्तिर्धनायानि कोणमंतायव
यद्वा गृहकं मत्त्वे मघा कुंभ महामार्गायः यो सूर्योगास्ककातो धावेष्ठानरभयप्रदा इत्येषह
वात्रशास्त्रे वेकामार्थसिद्धिदाः नभस्यादि षमासेषु ॰ यथाक्रमे सर्वादिकं शिरोवाम १८२

पार्थेशापीप्रदक्षिणां वराहयोवास्तुपूमानवरश्चैवंमहोदहः यदिस्युर्लोकास्तत्कृत्सा
नकुर्यात्तदिस्युर्लेगृहंप्रतिकलशुलागेहेगोगवाक्षोकमयप्रदे सर्वलोकेनत्रगेहान्नासे
ल्वेतेघानविघ्ने होमादिकार्यंतेनधान्यपीठकलमंघ्रने गृहमध्येदक्षमार्गेणोमा
शापविनिर्मित वस्तोसाममदलेनाभिस्त्रमादभ्यगलत्रय कतितत्तास्मित्यसेदूकेपत्राणे
नविवर्धने चत्वविंशत्रमयोविशत्घोडशान्तुदक्षिणांगुलैः त्रिपादेनंकतिमानेस्वर्णेव
स्वायलेकृतने त्वदिरान्तेनशालोत्सृष्टापयत्नेकुहवे रजतेवदनपालाशरक्तपालवि
शालजे वांकेविधाभिभजपाद्येचनरसनतः पर ब्रह्मास्त्रंबहुस्तीयासोमसमस्तस्तुभ
व्रतां पश्चलत्रणंमेपुत्रकंपरिकल्पपुमेद्धिने षष्ठांगभ्युद्धिस्वेणस्त्रित्येयशांतिले
मस्तुध्रुवतिश्रमेपुरिकासामावर्जितेदिने वर्कारवारत्नप्रपापेवाष्टमवर्जिते ने
धनेष्वृद्धिसंयुक्तेशुभलग्नेशुभांशके शुभेतिनेषवायुकेलग्नेशकेविनिहितेपत
श्रायणइत्यावेकीर्त्तिः पुण्यपुण्याहनादिभि स्वस्तिकैश्चक्रिकोणाद्यैः शुभैस्तापारि
गैःपरैः लग्नोत्तणाग्नेचंद्रेणदेवताचनपूर्वकं एकाहिविवतशालाः सप्तशालादशा
कृयाः नाःपुनः षड्विधाः शालाप्रत्येकंदशधाष्टिया ध्रुवधान्यजपनंदंस्वकोतमनोर
मं सुमरवडमंपंकांस्त्रेनलाभएदेत्ततये आद्रेदेविपुलाख्यवविजयंषोडशगृहं ग
हाणिगाणपत्रेवनेधाग्रत्ता भेदनः गृहेरयोलबः स्यात्पुः उरस्तारध्वस्तसेने
गृहभिः प्ररथेपश्चात्त्वलत्वविधिर्विधिः कर्यालब्धेपदेलिंदगृहराणनष्टरातिण पू

253

णीदिशि घण्टिनिर्घोषगृहं मेरुवल्लभोऽपि शस्त्रागारं दिशि प्राच्यामाग्नेय्यां पाकमन्दिरं या-
म्यां च शयनागारं नैरृत्यां शास्त्रमन्दिरं प्रतीच्यां भोजनगृहं वायव्यां धान्यमन्दिरं कौबेर्यां
वा.शु. देवतागारं स्यादैशान्यां हीरमन्दिरं कोणवृक्षाः प्रतापार्थे नैरृते शयनमन्दिरं यथाक्रमाद्वास्तुनि
१८५ ष्ठेऽजनं मङ्गलायां च धान्यं स्त्रीभोगाविजयं शालाशयनानि च ईशान्यादिक्रमस्तस्माद्भाग-
स्थनिर्माणकेस्तम्भ पत्तेक्षेत्रालिशस्त्रागिन्दुसायतत्त्वविदिशापि ध्वजो धूम्रो पसिंहः श्वासो
रभेयः खरो गजः ध्वांक्षश्चैव भवन्त्यष्टौ पूर्वादीनां क्रमाद्दमी एतेषु ध्वजस्तु तास्वानि च
तुरदिविर्मानकाः येकस्थकादाय स्वतां तावद्धायस्य किंचिपकः श्रुतालिर्विधिताला
व्यतिनिर्डीकायानिदिना पितस्वाग्रजदेहस्यान्यञ्चिमे स्तिते तेन यथा गृहापादार
दलभागसमाः सताश्च तास्समा नामङ्कितेनातिनीवं क्रम्योऽस्य एव यथा हरि गृहापरी
गृहादीनामेवं सर्वेत्र विनियेत्तु गृहादीनां गृहस्यावं क्रमशो युक्तिर्यस्तं पाञ्चालमानवै
देहे कौरवं च कुजत्यके मानयेत् रसेनोत्तमाथा राजविकस्पते सचतुर्भागाविस्तारस्य
मैयपतेष्व्याते पाञ्चालमतेनान्ता हवश्च त्रितो नरहस्ति वैदेहादीति शषाणि मानाः
नियुच्यथाक्रमं पाञ्चसमानेसर्वेषां सा धारणमतः परं प्रवैतिमानेविप्राणां गाधारे
क्षत्रियस्य च कौलनमानवैश्यानां विप्रादीनां यथोत्तरं यथोत्तरं तज्जलस्तावद्धिहि
मूमिकवेश्मनां श्रृङ्कं जस्थानानां धुना येद्वाय वाराज पञ्चशालाश्च शालानां
ज्ञायोपयवागाजे हस्तशाय्यशनामण्डिधन्तास्ति हस्तधनाः वास्तुशास्त्रात्रिविदे १८५
२५४

नयेद्वेश्मप्रवेशने हस्तमात्रां लिखेद्रेखां दशपूर्वाग्रकाश्च ताः ग्रहमध्ये तु लोयमेका
दशैतिपदं भवेत् एकोनशतकोष्ठानां मध्ये स्थानानि लिखेत् यजेद्ब्रह्मादितः पूज्या
स्तत्राग्नेः स्थानस्य पोदश नेशास्थानानि तिलामानिवस्थानिकमशोधुना स्थानकेमणुबोम्मा
ष्टौ ह्यग्निं शाविरूपाक्षश्रमी शकोदयोनिः पर्जन्यो जयंतपाकशासन सूर्यसत्यो भृशमका
शोवायुः पूषा च वितथस्ततिः गृहक्षतो दंडधरो गंधर्वो भृंगराजकः मृगः पितृगणाधीश
स्ततो दौवारिकाह्वयः सोमसर्पादितिर्दितिश्चाग्निं षोडशकोष्ठकाश्रमी अर्थ्यशानादिकोणग
स्याश्चतानास्तनामीयगाः आपः सावित्रसंज्ञश्च जयो रुद्रः क्रमादमी एकैकपदभाजः प्रा
ग्याः पार्श्वतो ब्रह्मणः स्मृताः अर्यमा सविता विवस्वांश्च विबुधाधिपः मित्रोथ राजय
क्ष्मा च तथा पृथ्वीधराह्वयः आपवत्सोष्टमः एवं चत्वारिंशद्भवंत्यमी आपश्चैवापव
त्सश्च पर्जन्योग्निर्दितिः क्रमात् पदिकानां च वर्गोयमेवं कोणेषु शेषतः तन्मध्ये विंश
तिर्बाह्या द्विपदास्ते तु सर्वदा अर्यमा च विवस्वांश्च मित्रः पृथ्वीधराह्वयः ब्रह्मणः परितो
दिक्षु वस्तारस्त्रिपदास्स्मृताः ब्रह्माणं चतुष्कैकं दिग्विदिग्दशनैवेद्येन शान्ते वास्तुमंत्रेणवा
स्तितो रूक्षेदध्यन्नानादिभिः ब्रह्ममंत्रेण वा तेन वस्त्रयुग्मं समर्पयेत् आवाहनादिस
र्वोपचाराश्च क्रमशस्तथा नैवेद्यं विविधं पक्वान्नं वा घैः सह समर्पयेत् तांबूलं च ततः क
नीयाद्यं येदस्मन्पूरुषं वास्तुपुरुष नमस्तेस्तु भूशय्याभिरतप्रभो मद्गृहं धनधान्या
दिसमृद्धं कुरु सर्वदा इति प्रार्थ्य यथाशक्त्या दक्षिणां समर्पं कार्यच स्यात्तद्ग्रे विप्रे

ना.कृ. भोभोजनंचस्वशक्तितः अनेनविधिनासम्यक्कृत्वान्वरजोकरोतियः आरोग्यंपुत्र
लाभंचधनधान्यंलभेन्नरः अकृत्वावास्तुपूजांयःप्रविशेन्नवमंदिरं योगान्तरानावि
१८५ धान्देवान्स्थानेसर्वेभकरान् अकृपाप्यनवासमन्दिरबलिभोजनं गृहेनप्रविशे
देवंविघ्नामाकुर्वन्तितत अथोपाख्यानपाठेनाग्रभोज्यफलसिद्धये स्नातत्वान्तःपुव
स्याभिसमायुक्तानन्तलानां अन्नानजन्मनोरूपाणांफलानिसर्वाणिवर्णितत् अशो
दयनिमित्तार्थेनघासपिफलोदयः षष्ठ्यष्टमीद्वादशीचपूर्णिमामाघ्यमीमात्तव
पाक्षाशुक्लप्रतिदिनि हंकायपत्र्यायाच मैत्रादिभीहदोषाश्विहरिनिधावसरेदपु अम
स्यपंचराघेषुपञ्चभीष्फलप्रद नमदेउदिनेप्राचीनवजेदक्षिणगरो सितार्कयो
नमंत्रीचीनादीचीत्तरयोर्हिने इन्द्रजपार्श्वतरास्यार्थमद्वीप्यएवेनः मूलानिसर्वं
ह्यग्निमित्राकैज्याद्युभानिच क्रमादिन्द्रदर्भानिस्युसमसत्पाप्तिथिघातः पौ
र्णलेवयेदस्नानाग्निषुमनिर्हिस्वामं आग्नेयपूर्वधिष्ण्योर्थ्यविदिशःशेषमेवहि दिग्राण
पक्षक्रमयोमेघाघाष्टपुनःपुनः दिशीपूर्वललाटस्थेपातनंपुनरागमः लग्नस्था
भास्करःप्राच्यांदिशिपातनलेलाटगः द्वादशेकादशःप्युत्रीप्याग्नेय्यांनललाटगः द
शमस्थःकुजोलग्नाद्याम्यापातनलेलाटगः दशमस्थःकुजोलग्नाद्याम्यापातनलेला
टगः नवमीष्ठामगोराहुनैऋत्यांनललाटगः लग्नात्सप्तमगःसौरिःप्रतीच्यांनल
लाटगः षष्ठःपंचमस्थःशेवायव्यांचललाटगः चतुर्थस्थानगासौम्यस्योत्तरस्यांलला १८५

रगः ललाटेन संस्य स्तनौ विनिकुर्वीत नरः विलोमगो ग्रहो यस्य यात्रा लग्नोपगो यदि
तस्य भंगः प्रदेशात्तत्र दुर्गौ विविलग्ना रवीन्दुयुतयोर्यानमनकूलं शुभप्रदं नदमावे
दिवारात्रोर्याप्यत्रानवेधोन्यथा मन्त्रशुके कार्यहानिः प्रतिशुके पराजयः प्रतिशुक्र
कृते दोषे हंतं शत्रुग्रहास्यादि वासिष्ठकाश्यपप्रमुखा विभीषकाः सर्वोत्तमाः एतेषां
वर्गो यत्रापि प्रतिशुक्रो न विद्यते एकग्रामे पुरे वा हे चडर्मिले राजविग्रहे द्विजत्रो भैन्ल्य
तो भेष प्रतिशुक्रो न विद्यते नीव गोमि गृहस्थो वा व कन्मे वा पराजितः पातुभंगप्रदः शु
क्रः स्वोचस्थ शुक्र जयप्रदः लाघल नेष्टगा यैवात्र शुभान्वष्टमे पिवा नेधामीशस्य राशौ
वा पातनस्पृशनंसंशयः जन्मशाष्टमल ग्रेषौ मिथ्या मित्रे व्याघ्र वास्थितो जन्मराशु उमहौ
स्यदेशानशेषनिभावनः क्रूरग्रहे त्रितागुके हिंः ल भावोपि भंगदः पातोस्थिरोदयेनेष्टो
भवयुग्मे वितिनः स्वयः वर्गमाद्वोद्विपंचतैसंप्रहृष्टन्तरणाकाष्ट्यौ याम्यदिगामनेश्याम
नकुर्याज्जिहगोपने जन्मोदये जन्मभे वा तयोरीशाष्टमे पि वा नाम्ये तावणारिकेंद्रशुक
नशत्रतयोभवेत् शीर्षोदये लग्नगतेद्विग्न्मेलग्नगोपि वा शुभवर्गोथवा लग्ने यातुरश
त्रुतयस्तदा यात्रुजन्मोदयेजन्मराशेर्वा निधनोदये नपौरी शास्थितौ राषौ यात्रुशत्रु
तयोभवेत वक्रः पंथामीनलग्ने पातमीनापाके पिवा निषिद्धौ निखिलपाचासवर्टलग्ने
कपकुंकः नललग्ने नलांशो वा नलयाने शुभावहः मूर्तिः को शोय नित्र शोभाहृनेम
यसंतके यात्रुमार्गे तथा पुरुष मनोव्यापारसंततिं यामिरयामिरुदयाङ्गावासहर्षद

257

ये वंते ध्नंति क्रूरास्त्रिवर्गभावान्स्युर्यमहीसुतौ तानिघ्नतोहिकामपूर्वसौम्याः पुनः
न्यारिरिना ष्णुको त्ववलष्टमानि म्नूर्तिकर्म्भवचंद्रमाः यात्राद्दिग्गमनं स्यात्कासदेका
घान्यपार्थिनं अभिजिल्लग्नायो गोप्यं अभीष्टफलसिद्धदः पंचांगशुद्धिरहिते दिवसेपिफ
ज्ञा.प. लप्रदः पाप्रायोमा विचित्रा ला भोगान्ल्वेयनलनः फलसिद्धियोगलग्नाङ्कत्रयंविप्र
१२९ स्यापिस्मृतः मदूलेप्यां किमोन्येषां सकुलेस्मस्करसाच केंद्रत्रिकोणष्ठेकेन योगः पुन
श्मारिणां अधिपोलो भवेद्धार्मा विभिर्योगस्थितो मकः योगोपि पापतो हेममृत्यिगो
गेनयोभवेत् सौम्याधिपागेहेषु च वित्तयार्थविभूतयः कापारपात्रमनिष्टैश्च उ मदः
दिवाकरैः ग्रोगतस्यजन्पुलक्ष्मीप्रमाणिका शुक्रार्थतार्किभौमेषु लग्नाधस्तादिपान्
षु गतस्याग्रेवैरिचमर्वेसेनालाहेवलीयते लग्नस्थौ विदधाचवेंथतायशेषः पापग्रहः गत
स्यरामोरिसेनानीयतेप्रमर्मसरिं लग्नेशुक्रेरवौ लाभेचंद्रेवधस्थिते यदा गतोन्नपारिश
न्त्रतिकेसरीवेभसंहन्ति सौख्येसंस्थिते लग्नेसौम्येचंद्रेवलाभगे हंतिपातेगोरिक्षत
नोकेशवपन्ननाभिव त्रिकोणकेंद्रगाः सौम्याः क्रूराख्यापारिगाययदि यस्यवानर
लक्ष्मीस्तन्नयेनीवाभिसारिका जीवार्कचंद्रलग्नारीर्यगायदिगच्छतः तस्याग्रेलव
मेजीवन्तस्यरारिर्प्रवाहिनी त्रिषडायेषुसद्वारेवलवंतः शुभायदि यात्रायांलग्नपतेल
स्यहस्तस्याप्पाद्भुमादिनी सौख्येस्येलग्नगेजीवेचंद्रेलाभगतेयदि गतोराजारिएकांते १२९
पिनाकीवित्रपुरंयथा मस्तकोदयगेशुक्रेलग्नस्थेलाभगेयदि गतोराजारिपत्नंतिक

मारस्तारकेयथा जीवेलग्नगतेशुक्रे केंद्रेवापित्रिकोणगे गतोरहत्यरीनराजाक
ष्टवर्मायथावते लग्नगेतेशुभेकेंद्रेपिवापिकुलेगतः नृपाःप्रणामरीनथी
केन्द्रादितीवार्कश्चमयः शुभेत्रिकोणेकेंद्रस्थेलाभचंद्रेयथावाथौ यथाचंद्रेतिगतोराजा
ययकारयथारविः लग्नेजेगशुभेकेंद्रेत्रिकोणगतेनतः तिनाशयत्यरीनराजाननल
राशिमित्रानलः केतोस्थगतेकेंद्रेमनुसप्रणामगतः नृपोहंतिमिरिपून्सर्वान्पापासवा
तरीयथा वर्गोत्तमगतेशुक्रेयोकस्थितेबलग्नगोहरिसरतिर्ययायोवान्हतिशत्रू
गतोनृपः शुभेकेंद्रत्रिकोणस्थेचंद्रेवर्गोत्तमगतः सुगोवारिदल्पान्हंतियथागो 259
श्मगोत्तमित मित्रभस्थपरोकेंद्रेत्रिकोणस्थेथवासिते यथाचन्द्रेतिगतोराजाभवेगा
नगहेयथा शुभेकेंद्रेत्रिकोणस्थे चंद्रेवर्गोत्तमेगतः मेषोवाहिल्पान्हंति विनाय
यत्यरीनराजापापाभागीरथीयथा येत्वपापान्यराजेतेतेषायोगेर्नृपादृये: उप
तिपातिकोपाभिः शत्रुकोपाशुविड्भिः बलतयघलदपामीमासीघविजयामि
या जितवत्स्तत्रपान्त्यासंयिर्वानृपराजयः निमित्तशकुनादिमुख्यप्रधानंहिमनोदयः
तस्मात्त्र्यवसतोपलाम्फलहेतमनोदयः उत्सवोपनयोद्वाहप्रतिष्ठाशोचसूतके ग्र
समाप्तेनकुर्वीतयात्रांमत्स्योजितीविषुः महिषोंडरयोयुद्धेकलहकलहान्तेवे वन्द्यादेः
सवलितेक्रोयेदरूकेनयजेनृपः हत्वानेतिलपिष्टान्नमस्यान्नंघृतपायसं मागादि
क्रमशोभत्कायानिजायपत्यरीन मल्लिकापद्मान्नेचकोरिकेचपयोदधि तीर्त्ति

ना.प्र. लोदनेभक्ताभानवागदिषुक्रमात कृत्वा सांख्यनिलानंचदर्शिः लोदेनुनेपथः मृगांकं
चनस्कारंपापसंचयवर्गास्मं गशमानेचग्राहिकांश्रियंगकमपृथक् विज्ञानंजफलंकूर्म
१८० सानिक्षेपांसुपात्वकं हविर्याकपावानंवसूद्धानंयथवपिष्टकं मत्स्यानंचविचित्रान्नंदुग्ध
मंदस्थानक्रमात भक्षाराजेभास्करस्यनैवेद्यांनिजपत्नीन वृत्ताशानंतिलेंद्रनाय
नदिशीश्वरं मगामादेवभेदवानासीनोदेनैवाभजेत नदृशावस्तांगथाघेसन्मंचगावि
यानतः इंद्रमैरावतारूढंशाख्याराद्दविशिजितं वज्रपाणिमावर्णावर्णारिखाभगाभूषि
ते सन्महस्लमनजिह्वं घानस्वमेचवाहने स्वाहाप्रियंरक्तवर्णंस्त्रकवचागुथधारिणं
दंडायुधंलोहितातेयमंमहिषवाहनं श्यामलंसमहितंरक्तवर्णंमइंमंखगुमे खड्गवर्म
धरंनीलनिऋतिंनरवाहनं इंद्रकेशीनिरूपाटंती पीतवायुतंविभं नागपाशधरंपीन
वर्णंमकरवाहनं वरुणंकालिकानाथं हस्ताभरणभूषितं प्राणिनांप्राणिरूपंतद्दिवा
ईडंडपाणिकं वायुकेतनमाजिह्वं पूजयेदेनीपतिं ग्रमपारूढंकं भपाणिर्हिवाहनं
स्तनिभं कुबेरंचित्रलेखेयंयक्षगंधर्वनायकं पिनाकिनंयथारूढंगौरीपतिमनंतमं
षष्ठानवर्णंचंद्रमौलिनागयज्ञोपवीतिनं अमयाणिस्वयंकार्यीप्रेतयाभभजस्तथा
कार्यंनिगमनंकांचंधनशाल्वाहवाहनैः स्वस्थानानिर्दिशमस्थानेदत्तनोवपातहये व
नागिशाह्वादधैवप्राथिमः स्वस्वयानतः दिनाकेकयनवसेनसभयः परोजनतः पंचरावे
चपरनः पुनर्लेयांन्नरेवजेत चकालनेपुन्ययनिर्विघ्नहानिनसहिष्वउसानेषुविधिये

घृतमत्रां त्रं तत्तनवभूजेत शवा क्रौंचशिवाकाककपोतानां गिरस्तथा कर्कटभेकहेमवत्ती
रक्तवाणां वामनेत्राक्षिः पीतकौशभवस्त्राजपतिलिप्तदिशां गतिः चाषंत्वमकाचत
लातश्रृभद्रावामनेत्रामम कालिसर्पाप्रयाणोत्तककलासोनवीक्षितः वागहशशश्रमो
यानसर्पकाककीर्तेनशुभं कृतेनारिनेशुभं मधुरगण्डपंकपिश्वत्त्वोः मयूरस्याजनक
लचाषपाणातलाः शुभाः इष्टमार्गेप्रयाणेत्राख्याअस्तसर्वेप्रवेशने पाचासिद्धिर्भवेत्
हेमर्दवृषेदननर्जिते प्रवेशेरोदनश्रुतः शवः शवपदस्तथा पतितस्त्रीवलदीलम
नवालोषचूडादिभिः श्रमजलवसाक्षितमागारदाहगोतोभिः गजककर्णसलला
रिश्रपत्ररसोरसौः श्वगाकणककायापमस्ककेशविभवितिः प्रयाणेसमयेनस 261
हष्टः सिद्धिर्नजायते प्रज्वलाशीभूतवादनरूपामत्रपुरंगनाः गंधपुष्पादतनक्षत्रचा
मरायेलिकेनरपः भक्ष्यस्तफलमन्नस्नानुमधुस्वदधिगोद्भवाः मद्यमांससन्यायौ
नवस्त्रशस्त्रहयध्वजाः श्रृणाघोशाचकलशासलभृंगारगोद्विजाः भेरीमृदंगपट
हकंठवीणादिभिःस्वनाः वेदमंगलनिर्घोषस्त्रपादिनोकार्यसिद्धिदाः आदौविहङ्गम
कृतेहष्टापापोपहस्वता स्वनाहिनीयेतिश्चाणोमकमाप्रज्ञोविवर्जयेत सर्वदिक्षु
नेनेहगोत्रजननिधनेप्रद अफलेयप्रालहृदरोगिपीनसिकैः कृते परस्त्रीदिननेदेवतं
नस्यंशोद्दिग्गजाश्वकाल हन्यानरःपरग्रामेननोत्रिनिसेतिराजधानि आदौसौम्यायनेका
येतववास्तुप्रवेशनं विधायपूर्वेदिवसेवास्तुपूजाबलिक्रिया मासफालानवैशाख

ऽपिष्टमासे शुभो भवेत् प्रवेशो मध्यमो ज्ञेयः सौम्यकार्त्तिकमासयोः शशी जीवौ तेषु वा 262
ना.प्र. ज्ञौ वा पूर्णमित्रग्रहस्थितौ शुभः प्रवेशो दैवज्ञ शुक्रयो हेमानयोः वक्रास्ता रेनिधि
१९८ पूरिकामा वर्जितेषु च दिवावाथ रात्रौ गृहप्रवेशो मंगलप्रदः चेरतारा बलोपेते शू
बोल्के शोभनेदिने स्थिरलग्ने स्थिरांशे चवर्ने थ नेम्मुहूर्तके घृते त्रिकोण केन्द्र स्थैः शुभसौ
म्यस्मापाति गैः परैः लग्नाष्टमपमस्थव र्जितेन हि मासला कर्तव्यं जन्मभलग्नेना
भानपचये पि वा प्रवेश लग्नस्थावृहिंक भेशोकनिःलता दर्शनीय गृहं स्थावि
विधि मंगलस्वनैः कृत्वार्केन्द्रा सन्तो विहान्क गार्चाय नो विशेत वर्षाप्रवेशे समिनि
लरशिंगते पि वा केन्द्र गो वा शुक्र पत्रे वा तिह विष्णु मे हि ते अल्पवृष्टिः पापदृष्टेः शुभ
दृका लेचिरा द्रवेत चेंद्र वकर्णे मे सर्वमे वं विथ वर्णासान्ति ग्रहपीडः शिता सप्तमराशि
शिगः शुभ वीक्षितः मेघाश्चिकोण सप्तस्था यदि वा हि द्विकं द्रवेत सद्योवृष्टिकरः शुक्रो
पराशुध समीपगः नवमे वागते भानो भवेद्वृष्टिर्विनाशने सप्ताद्रि पंचयिस्थः प्र
वेतानि त्रयेपरे प्रवर्षणां स्थगुरु कर्याहि परीतेनवर्षणे श्च्युतः एकतो भानो ग्रहाप
दसमीपगाः तदा वृष्टिप्रकं वैनिनते वत्तिलो मगाः शुक्रो वृष्टिकर्त्ता व धापगाः
उदगास्थि वृष्टिः स्पात्कौ तोरा ज्ञो प्रवेशाने सूर्यात्रोः स्यवृष्टिः स्यात्सर्वे संपत्न्ना पाणि क्षिति
लोकसुष्टिरनर्थः स्यदृष्टिमस्यसंपदः आर्द्रास्य शुभमित्राचेद्र वेदिनि नसंपदाय चंद्रे
मेतेष्य वा शुक्रे किंहे विनि निविनिपगनि एवंचाकांक्षगानो भानवनी मूनेः परिवेषितः वर्षा १९८

३ यो हितत्वं यास्य वौलानां हरिहरेनव: पिपीलिकाशौणपठितगगयोनावहवस्तरा उमादिरहस्यपीठोग्री
निहठहिस्य वका: ३२ ३ ० ॥

न्याईहरिमलांतो पल्लवे पल्लवहेनया लक्ष्मीश्चैवमेनवामादशार्तं घनवर्षति सिंहे
मित्रेकृतेहरिरमित्रेकर्कटेनया कुंभोदरो प्रमित्रे वै सर्वदा हरिजन्मा ग्रहितेश्च
पर्वशरूपगम्या चरेव नी भवणी सर्वसम्याव सर्वनाशाय वा स्थिनी गर्तोसममराशि
स्थ: यन्त्रयोग्रामजओ यदा नदानिवृत्तिमभरिप्राहकालेवलोक्तिके ग्रामसमृद्धेन
शिन: प्रविशगामोन तत विद्युत्स्पर्शोमेरुकवनानाहरि अंबेनदा यदापद्मकेनामेधा
त्वमयोपरि स्थिता: पतंति दहति मस्या ये भवद्भूमिस्तदा विरात् नवैलिखितामा:
जीवस्थावानिलोह्य संयुते रथ्यो मासमये कालविनाशी की यका शी मथुराणि
वायुश्चैरनि वृक्षि मंवेनदा मासु विस्यलकुमेरुनवीग पृथगामिमा विभज्यनवधा
तेहेमंडलानि प्रदतिगा अंतर्वेदीव पांचालकासेनामिमंडले मागधामागधलारोरा
देशास्तम्यवमंडले स्त्रीकालिंगकिरातास्यादेशाकल्हादमंडले अवंती दक्षिणामिला
देशास्तन्यामंडले गौडकौंकणापमलोटपौंड्राकन्यादमंडले सिंधुकाशिमहाराष्ट्र
सौराष्ट्रा: पुष्करमंडले पुलिंदचीनयवनमद्रागकामंडले कुरुकाश्मीरमाहेयमत्स्या
सन्यामंडले खसेगावंगवाल्हीककांबोजा: यागिमंडले कार्तिकादीनितिथिमा
निधीगिरीनिकमात्पसेत नाभ्यादिषुनवांगेषु पापैर्देहमभै: शुभं देवता यवन
त्यतियतंनिप्रज्वलंतिच महृहदंतिगायंतिप्रविद्यतिहसंतिच वमंतप्सितयथा
यमैस्तेहरकंयायोजले श्रयो मयाविनिर्दिष्टा नित्यं स्थानं वजंतिच पवमाद्या

न २६३

हि दृश्यंते विकाराः प्रतिमासु च गंधर्वनगरं चैव दिवा नक्षत्रदर्शनं महोल्कापत
ना.पु. नं काष्ठतृणरक्तप्रवर्षणं गंधर्वदेहदिग्धूमं भूमिकंपं दिवानिशि अनग्नौ च स्फु
१२९ लिंगाश्च ज्वलनं च विनेंधनं निशीथे वापि मंडूके शिवारावेऽप्यवर्षके दृश्यंते विस्फु
लिंगाश्च गोगजाश्वोष्ट्रगाजतः जंतवो द्वित्रिशिरसो जायंते वापि योनिषु प्रतिसूर्याश्च
नभसि युगपद्दिनास्तु गदैवैः जंबूकग्रामसंवासः केतूनां च प्रदर्शनं काकानामाकुले
रात्रौ कपोतानां दिवा यदि अकाले पुष्पिता वृक्षा दृश्यंते फलिता यदि कार्यं तच्छेदनं
नगरतः शांतिर्मनीषिभिः एवमाद्या महोत्पाता बहवः स्थानतो नाशदाः केचिन्मृत्यु
प्रदाः केचिच्च व्याधिभयप्रदाः मध्याह्नं यत्र योग्यस्तु लग्नः कीर्तिस्तथा सर्वे शेषार्थे
धनहानिं च मध्युत्तरं च वाल्मिके इत्यादि ग्रहसर्वेशयाने पृच्छितं सत्तम शांतिकर्यावि
यत्नेन कल्पोक्तविधिना शुभा इत्येतत्कथितं विप्र ज्योतिषं ते समासतः अतःपरं प्र
वक्ष्यामि छंदःशास्त्रमनुत्तमं इति श्रीनारदीयपुराणे पूर्वभागे बृहदुपाख्याने द्विती
यपादे ध्यायः ५५ सनंदन उवाच वैदिकं लौकिकं चापि छंदो द्विविधमुच्यते मात्राव
र्णविभेदेन नवधापि द्विविधं पुनः मयौ रसौ तजौ भनौ गरू लेखरपि द्विज कारणं छंद
सि प्रोक्ता छंदःशास्त्रविशारदैः सर्वगस्तु मगणः प्रोक्तो मखलौ मनताः स्मृतः मध्यलोय
गणश्चैव मोत्यगः सगणो मतः नगणो नलघुर्ज्ञेयो मध्यगो जो भ आदिगः विलघु
र्नगणः प्रोक्ता त्रिकाव र्णगणा मने चतुर्लास्तु गणाः पंच प्रोक्ता आर्यादिसंमताः संयो १२९

गस्त्रिविसर्गोश्चानुस्वारो लघुतः परः लघोर्दीर्घत्वमाख्याति दीर्घो गो लो लघुर्मतः पादश्चान
र्धयातः स्याद्विच्छेदो यतिरुच्यते समसमर्द्धसमं चैव विषमं चापि नारद तत्र लक्षणतः पा
दचतुष्कसममुच्यते आदितृतीयके द्वितीयचतुर्थे समसमर्द्धसमं मतं लक्ष्मभिन्नं यस्य पादचतुष्के
विषमं द्विजत्तम एकादिसर्वगुर्वन्तैर्वर्णैकैकस्य वर्द्धितैः षड्विंशत्यन्तं यावत्पादं तावत्पृथ
क्पृथक् तस्यां च्छन्दस्युक्थादिकं कायंधिकल्पिताः त्रिभिः षड्भिः पदैर्गाथाः प्रोक्ताः संज्ञा यथो
तं उक्तात्युक्ता तथा मध्या प्रतिष्ठान्या सुपूर्विका गायत्र्युष्णिगनुष्टुप् च बृहती पंक्तिरेव च 265
त्रिष्टुब्जगती चैव तथातिजगती मता शक्वरी चातिपूर्वा च अष्ट्यत्यष्टी ततः स्मृते धृति
श्चातिधृतिश्चैव कृतिः प्रकृतिराकृतिः विकृतिः संकृतिश्चैव तथातिकृतिरुत्कृतिः इत्येता
श्छन्दसां संज्ञाः प्रत्ता शङ्ख भामिकाः पादेस्य पर्वते नैते एवं च पुंस्त्वात् पुनः रोपयतः यथोप
रि न्यासो ये दधृग्धे भगणान्ये स्यादपि एवं प्रस्तारउद्दिष्टो यावत्सर्वलघुर्भवेत् नष्टांकार्द्धे सम
मे लस्त्यादिषमे सैवसोर्द्धगः उद्दिष्टद्विगुणानाद्यादंकान्सैकी लस्य लक्ष्मितान् कुर्यादेका
नुदेशं मिथो मिश्रप्राहः पूर्व विदः वर्णान्सैकान्नवान्तरावरंतः स्थितान् एकादिकम
त्रकश्चैकापनयेत् परिशिष्टं समेत् ऊर्ध्वागतिस्म निवर्तेन समं सेके कसदंतः उपर्योद्यगंजीव
मेकसुल्यादिलगक्रिया लगक्रियांकसंदोह भवेत्संख्या विमिश्रिते उद्दिष्टांकसमाहारः सै
को वा जनयेदिमां संख्यैन द्विगुणैकोन सद्भिरध्वा प्रकीर्तिताः छन्दसां किंचिदाख्यातं लक्ष
णं छन्दसां मुने प्रस्तारोक्तप्रभेदानां नामानि स्युः परस्पराहते इति श्रीनारदीयपुराणे पूर्व

भागे बृहदुपाख्याने द्वितीयपादेऽध्यायः ५० नारद उवाच अनूचानप्रसंगेन वेदांगा
न्यखिलानि च श्रुतानि त्वन्मुखांभोजात्समासख्यातयो यतः शुकोत्पत्तिं समाचक्ष्व वि
स्तरेण महामते सनंदन उवाच मेरुशृंगे किल पुरा कर्णिकारवनायुते विजहार म
हादेवो भीमैर्भूतगणैर्वृतः शैलराजसुता चैव देवी तत्राभवत्पुरा तत्र दिव्यं तपस्तेपे
कृष्णद्वैपायनप्रभुः योगेनात्मानमाविश्य योगधर्मपरायणः धारयन्स तपस्तेपे
पुत्रार्थं मुनिसत्तम अग्नेर्भूमेरपां वायोरंतरिक्षस्य चाभिभोः वीर्येण संमतः पुत्रो म
म भूयादिति स्म ह संकल्पेनाथ सोऽनेन दुःप्रापमकृतात्मभिः वरयामास देवेशमा
स्थितस्तप उत्तमं अतिष्ठन्मारुताहारः शतं किल समाः प्रभुः आराधयन्महादेवं
बहुरूपमुमापतिं तत्र ब्रह्मर्षयश्चैव सर्वे देवर्षयस्तथा लोकपालाश्च साध्याश्च वसुभिरष्टभिः
सह आदित्याश्चैव रुद्राश्च दिवाकरनिशाकरौ विश्वावसुश्च गंधर्वः सिद्धाश्चाप्सर
सां गणाः तत्र रुद्रो महादेवः कर्णिकारमयीं शुभां धारयानः स्रजं भाति शशीव नि
शाकरः तस्मिन्दिव्ये वने रम्ये देवदेवर्षिसंकुले आस्थितः परमं योगं व्यासः पुत्रार्थ
मुद्यतः न चास्य हीयते वर्णो न ग्लानिरुपजायते त्रयाणामपि लोकानां तदद्भुतमिवाभ
वत् जटाश्च तेजसा तस्य वैश्वानरशिखोपमाः प्रज्वलंत्यः स्म दृश्यंते युक्तस्यामिततेजसः
एवंविधेन तपसा तस्य भक्त्या च नारद महेश्वरः प्रसन्नात्मा चकार मनसा मतिं उवाच चै
नं स वाक्यं त्र्यंबकः प्रहसन्निव यथाग्निर्यथा वायुर्यथा भूमिर्यथा जलं यथा खं च तथा

श्री प्र

सुदेशं विद्यानिस्वनसव तज्ञाव भयाधीनेहहि सत्यात्मा लङ्घ्य पाश्रयः तेजसा तस्य लो-
कास्त्रीन्व्याप्तः प्राप्य पाणिकेवलं सर्वं लब्ध्वा वरं देवाद्धामा सत्यवतीसुतः अरणीत्वथसं-
गृह्य ममन्थाग्निचिकीर्षया अथ रूपं परं विभ्रती स्वेन तेजसा घृताचीनामाप्सर-
सं दृष्ट्वा भगवानृषिः ऋषिरप्सरसं दृष्ट्वा सहसा काममोहितः अभवद्भगवान्व्यासो
वने तस्मिन्नृपोत्तमः सा तु कृत्वा तदा व्यासं कामसंविग्नमानसं शुकीभूत्वा महाराज घृ-
ताची समुपागमत् स तामप्सरसं दृष्ट्वा रूपेणान्येन संवृतां शरीरजेनानुगतः सर्व-
गात्रातिगेन ह स तु धैर्येण महता निगृह्णन् हृच्छयं मुनिः न शशाक नियन्तुं तद्व्यासः प्रवि-
सृतं मनः भावित्वाच्चैव भावस्य घृताच्या वपुषा हृतः यत्नान्नियच्छतश्चापि मुनेरग्नि-
चिकीर्षया अरण्यामेव सहसा तस्य शुक्रमवापतत् शुक्रे निर्मथ्यमाने तु शुको जज्ञे
महातपाः परमर्षिर्महायोगी अरणीगर्भसंभवः यथैव हि समिद्धोग्निर्भाति हव्यमु-
पात्तवान् तथारूपः शुको जज्ञे प्रज्वलन्निव तेजसा बिभ्रत्पितुश्च कौरव्य रूपवर्णमनुत्त-
मं तं गङ्गा सरितां श्रेष्ठा मेरुपृष्ठे स्वरूपिणी अभ्येत्य स्नापयामास वारिणा [illegible] नारद
[illegible] कौतुकात् [illegible] जगौ तत्र च गन्धर्वो ननृतुश्चाप्सरोगणाः
देवदुन्दुभयश्चैव प्रावाद्यन्त महास्वनाः विश्वावसुश्च गन्धर्वस्तथा तुम्बुरुनारदौ हाहा
हूहूश्च गन्धर्वौ तुष्टुवुः शुकसंभवं तत्र शक्रपुरोगाश्च लोकपालाः समागताः देवा देव-
र्षयश्चैव तथा ब्रह्मर्षयोपि च दिव्यानि सर्वपुष्पाणि प्रववर्ष च मारुतः जंगमं स्थाव-

ना.प्र.
२८१

रं चैव प्रहृष्टमभवज्जगत् तेन महात्मा स्वयं प्रीतात्मा व्यासः सह महामुनिः जातमात्रं मुनेः
पुत्रं विधिनोपानयत्तदा तस्य देवेश्वरः शक्रो दिव्यमद्भुतदर्शनं दिव्यं कमंडलुं प्रादा
द्देवावासांसि चाभितः हंसाश्च शतपत्राश्च सारसाश्च सहस्रशः प्रदक्षिणमवर्त्तन्त शु
कास्तापाश्च नारद आरणेयस्तु सद्दिव्यं प्राप्य जन्म महामतिः तत्रैवोवास मेधावी व्रत
चारी समाहितः उत्पन्नमात्रं तं वेदाः सरहस्याः ससंग्रहाः उपतस्थुर्महेन्द्रयथास्य
पितरं तथा बृहस्पतिं स वव्रे वै वेदवेदाङ्गभाष्यवित् उपाध्यायं द्विजश्रेष्ठ धर्ममेवा
नुचिन्तयन् सोऽधीत्य वेदानखिलान् सरहस्यान् ससंग्रहान् इतिहासं च कार्त्स्न्येन राजशा
स्त्राणि चाभितः गुरवे दक्षिणां दत्वा समावृत्तो महामुनिः उग्रं तपः समारेभे ब्रह्म
चारी समाहितः देवतानामृषीणां च बाल्येऽपि स महातपाः संमन्त्रणीयो मान्यश्च ज्ञानेन त
पसा तथा न त्वस्य रमते बुद्धिराश्रमेषु नराधिप त्रिषु गार्हस्थ्यमूलेषु मोक्षधर्मानुदर्शिनः
स मोक्षमनुचिन्त्यैव शुकः पितरमभ्यगात् प्राहाभिवाद्य च तदा श्रेयोर्थी विनयान्वितः मोक्ष
धर्मेषु कुशलो भगवान्प्रब्रवीतु मे यथा मे मनसः शान्तिः परमा संभवेत्प्रभो श्रुत्वा पुत्रस्य व
चनं परमर्षिरुवाच तं अधीष्व मोक्षं वै पुत्र धर्मांश्च विविधानपि पितुर्निदेशाज्जग्राह शुको ब्र
ह्मविदां वरः योगशास्त्रं च निखिलं कापिलं चैव नारद स तं ब्राह्म्या श्रिया युक्तं ब्रह्मतुल्यपराक्र
मं मेने पुत्रं यदा व्यासो मोक्षविद्याविशारदं उवाच गच्छेति तदा जनकं मिथिलेश्वरं स ते वक्ष्यति मो
क्षार्थं निखिलेन नराधिपः पितुर्नियोगादगमन्मैथिलं जनकं नृपं प्रष्टुं धर्मस्य निष्ठां वै मोक्षस्य च २८१

268

परायणं उक्तश्चमातृषेणत्वंतयागच्छेत्वविस्मितः तत्प्रभावेणगंतव्यमेततिरत्नवरेणवै श्री
तेवेनैवगंतव्यंतत्त्वावायेत्ताणानया तुष्टत्वादिविशेषादिविशेषादिप्रसंगिनः प्रहंकारेणकर्त
कोपाम्येतस्मिन्नराधिपे ख्यातव्यंवसथेनसम्मतेत्वेनस्मिंसंशयं सधर्मकुशलोराजामोत्त
मास्त्वविशारदः पृथायथावत्तेनूपातत्कार्यंनविशंकया एवमुक्तेसधर्मात्माश्रज्जगामसमिधि
लामुनिः षडशाशकोतरितेणकोलेमर्मिमकागरो तगिरीश्वराप्यतिक्रम्यभारतेवर्षमासदत्
तदेशाक्किवियास्फीताननिक्रम्यमहामुनिः विदेहात्मेसमामाघजनकेनसमागमत् राजद्वा
रेसमासाद्यद्वारपालेर्निवारितः तस्थौतत्रमहायोगीत्वविषाद्विवर्जितः अतवेस्नानिरुद्र
तोध्यानयुक्तश्चनारद तेषांतद्वारपालानामेकत्वत्रावस्थितः सर्वंगतमिवासिदिसरस्थाशुक
मवस्थितं पूजयित्वायथान्यायं अभिवाद्यकृतांजलिः प्रावेशयत्ततःकेताद्वितीयाराजवेश्मनः
ततःपुरसंवद्धंसदृश्चैश्वरयोपमं सर्वविभक्तजलाक्रीडरम्येउध्धितएतच्यं दर्शयित्वाससेस्था
प्यराज्ञानेचविजित्तयत् स्त्रनाराश्चकाणैप्रासेवारस्तीसंयुक्तंच सेवायेतस्यभावस्यताताया
मतिसतम तंचानुकेषपःस्त्रश्रीणपत्तुहूएपःप्रियदर्शनाःत्तत्त्वरक्ताबरधरात्तम्पकांचनभूष
णांसलापा लापकशलाभावन्ताःसर्वकोविदाःपरेपंचाशतसस्रपाद्यादीनिप्रकल्पयत् दे
शकालोपपन्नेननसाधनेनाप्यतर्पयत् तस्यभुक्तवतस्तानतदंतःपुरकानतं सरम्यदर्शी
यामासवैकैकश्चेननारद क्रीडैश्चसर्वैदंसंतस्थागायतस्त्रेवताणुके उदासंसमक्ताः सर्वाःपा

ना.पु.
१६२

यं वंशलदा आरणेयस्तु शुकनामा जितक्रोधो जितेन्द्रियः ध्यानस्थ एव सततं तेनास्य तितकृष्णति
पादयोर्गत्वा तु कृत्वा वै शुकः सं ध्यानमयास्तव त्रिषष्ठा हात्मनेऽरण्ये तमेवार्थं विचिन्तयन् सर्वराजो
तत्र गासो भूत्वा ध्यानपरायणः मध्यरात्रे यथान्यायं निद्रामाहारयत्प्रभुः ततः प्रातः समुत्थाय कृ
त्वा शौचमनन्तरं स्नाभिः परिहृतो धीमान् ध्यानमेवान्वपद्यत अनेन विधिना तत्र तद्देहः शोषा
मप्युत तो चरा त्रिंशत्यकृत्स्ने वत्सरा मासनारद इति श्री नारदीयपुराणे पूर्वभागे बृहदुपाख्याने द्विती
यपादेऽध्यायः ५८ सनन्दन उवाच ततः स राजा संतुष्टो हितोमे त्रिभिर्दिनैः मतम प्रपुरः प्रोदितेन कृ
तासवारंतः पुराणि च शिवसानाव्यमादाय गुरुपुत्रं समभ्यगात् सद्दासनमादाय स सर्वं
र्लविभूषिते प्रदरो गुरुपुत्राय शुकाय परमो वितं तत्रोपविष्टं तेकासिंहासनमाहृष्टेन कर्म
णा पाद्यं निवेद्य प्रथमं साध्यं गां च तस्मै न्यवेदयत् स च तां मंत्रवत् पूजां प्रतिगृह्य द्विजोत्तमः पर्यपृच्छ
न्महातेजा राजानं कुशलमव्ययं उदारसत्वाभिजनो राजापि गुरुनन्दने आवेद्य कुशलं भूमौ निष
साद तदाज्ञया सोऽपि वैयासिकिं भूयः दृष्ट्वा कुशलमव्ययं किमागमनमित्येवं पर्यपृच्छद्धिया
न्वितः शुक उवाच पित्राहमुक्तो भद्रं ते मोक्षधर्मार्थकोविदः विदेहराजा याज्यो मे जनको नामा
विश्रुतः तत्र गच्छस्व तूर्णं वै स ते हृदयसंशयं प्रवृत्तौ च निवृत्तौ च सर्वं छेत्स्यत्यसंशयं सोऽहं पितु
र्नियोगात्त्वामुपप्रष्टुमिहागतः तन्मे धर्मभृतां श्रेष्ठ यथावद्वक्तुमर्हसि किं कार्यं ब्राह्मणेनेह
मोक्षार्थश्च किमात्मकः कथं च मोक्षः कर्तव्यो ज्ञानेन तपसापि वा जनक उवाच यत्कार्यं ब्राह्म १६२

णेनेद्जन्मप्रभृति तत्कृतम् कृतोपनयनस्नानमवेदैदपारायणः नपनातगृहस्थाचब्रह्मचर्येणचाभि
तः देवतानांपितृणांश्च स्वाध्यायानृषीकेः वेदानधीत्यनियतोदक्षिणामपवर्ज्यच अप्रभृत्ताम
नप्राप्यसमावर्तनेवेद्विजः समाहृतत्वताद्स्येसदारोनियतोवसेत् अनस्यैर्ययात्मायमादि
ताग्निरनाहृते उत्पाद्यपुत्रपौत्रांश्चवन्याश्रमपदेवसेत् तानेवाग्नीन्यथान्यायंहुत्वयन्नतिथिप्रियः
हुत्वीनग्नीन्यथान्यायमात्मन्यारोप्यधर्मवित् निर्द्वन्द्वोवीतरागात्माब्रह्माश्रमपदेवसेत् एकउवा
च उपेन्द्रेज्ञानवित्तानेप्रपत्तेतदहिशास्यते नवितागुरुसंवहाहानस्मापिरामलया आचार्यः
स्नावितातस्यत्तानेसवद्दोव्यते वित्तायकृत्यस्कृतीर्थस्तश्रमयापनेत् अनुच्छेदायलोकानाम
नुच्छेदायकर्मणां कृत्वाशुभाशुभंकर्मनोत्तोनामेदलभ्यते भाविनेकारणोश्रायंवज्रसहार
योनिषु आसादयन्तिशुद्धात्मानोतेद्विप्रथमाश्रमे तमासाद्यतवमकस्पृहार्थस्वविद्याश्रितः त्रि
साश्रमेषुकोन्वर्योभवेत्परमभीप्सतः राजसंतामसंश्चैवनित्यदोषान्विसर्जयेत् सात्विकमार्ग
मास्थायपरंपदात्मानमात्मनासर्वभूतेषुचात्मानंसर्वभूतानिचात्मनि संपश्यन्नैवलिप्येतजले
वारिचरोयथा यत्तीचल्पवनाहूर्ध्वमनसानंत्यमश्नुतेनिद्रापदेहंनिर्मुक्तोनिर्द्वन्द्वः सुभसंगतः अग्रगा
याः पुरागीताः स्मृणुराजापयातिना धार्यतेयोद्विजैस्नातनेमोक्षशास्त्रविशारदेः ज्योतिरात्मनी
नान्यत्ररक्तंनत्रैवचैवतत् स्वयंचशक्यंतद्दृष्टुंसुसमाहितचेतसा नविभेतिपरोयस्मान्तविभे
तिपराच्चयः यश्चनेच्छतिनद्वेष्टिब्रह्मसंपद्यतेसतु यदाभावंनकुरुतेसर्वभूतेषुपापकं कर्मणा
चरितोधर्मश्चतुराश्रमसंकट अनेनक्रमयोगेनवक्ष्ज्ञातिस्वकर्मणां कर्मणामनसावाचाश्र

ह्मसंपद्यतेतदा संयोज्यतपसात्मानमीर्ष्यामत्सरमोहिनी त्यक्त्वाकामंचलोभंचततोब्रह्मत्व
मश्नुते यदाश्रव्येचदृश्येचसर्वभूतेषुचाप्ययं समोभवतिनिर्द्वंद्वोब्रह्मसंपद्यतेतदायदास्तुतिं
चनिंदांचसमत्वेनचपश्यति कांचनंचायसंचैवसुखदुःखेतथैवच शीतमुष्णंतथैवार्थमनर्थं
प्रियमप्रियं जीवितंमरणंचैवब्रह्मसंपद्यतेतदा प्रसार्येहयथांगानिकूर्मःसंहरतेपुनः तथेंद्रि
याणिमनसासंयंतव्यानिभिक्षुणा तमःपरिगतंवेश्मयथादीपेनदृश्यते तथाबुद्धिप्रदीपेन
शक्यआत्मानिरीक्षितुं एतत्सर्वंप्रपश्यामित्वयिबुद्धिमतांवर यच्चान्यदपिवेत्तव्यंतत्वतोवेत्तितद्भवा
न् ब्रह्मर्षेविदितश्चासिविषयान्तमुपागतः गुरोश्चैवप्रसादेनतवचैवोपशिक्षया तस्यैवचप्रसा
देनप्रादुर्भूतंमहामुने ज्ञानंदिव्यंममादीप्तंतेनासिविदितोमम अधिकंतवविज्ञानमधिका
चगतिस्तव अधिकंचतवैश्वर्यंनचत्वंनावबुध्यसे बाल्याद्वासंशयाद्वापिभयाद्वापिविरोधजात्
उत्पन्नेचापिविज्ञानेनाधिगच्छंतितांगति व्यवसायेनशुद्धेनमद्विधैश्छिन्नसंशयाः विमुच्यहृ
दयग्रंथीनातीसाकारयंतिता भवाश्चासन्नविज्ञाननिस्थिरबुद्धिरलोलुपः व्यवसायादृतेब्रह्मन्ना
सादयतितत्पदं नास्तितेसुखदुःखेषुविशेषोनास्तिवस्तुषु नौत्सुक्यंनृत्तगीतेषुनरागउपजाय
ते नबंधुषुनिबंधस्तेनभयेष्वास्तितेभयं पश्यामित्वांमहाभागतुल्यनिंदात्मसंस्तुतिं अहंचत्वा
नुपश्यामियश्चान्येपिमनीषिणः आस्थितंपरमंमार्गमव्ययंवाप्यनामयं यत्फलंब्राह्मणस्येह
मोक्षार्थश्चयदात्मकः तस्मिन्वैवर्तसेविप्रकिमन्यत्परिपृच्छसि सनंदनउवाच एतच्छ्रुत्वातुव १९२
चःकृत्स्नाकृतनिश्चयः आत्मनात्मानमास्थायदृष्ट्वाचात्मानमात्मना कृतकार्यःसुखीशा

272

तस्तस्मिन्प्रयाते दस्युर्विः शैशिरं गिरिमासाद्य पाराशर्यं ददर्श ह शिष्यानध्यापयन्तं च पैला
दीन्वेदसंहिताः आरणेयो विशुद्धात्मा दिवाकरसमप्रभः पितुर्जग्राह पादौ च साष्टांगं शुकानघः
ततो निवेदयामास पितुः सर्वं महामतिः शुको जनकराजेन संवादं मोक्षसाधने तच्छ्रुत्वा वेदकर्ता
सौ प्रहृष्टेनान्तरात्मना समालिंग्य सुतं व्यासः स्वपार्श्वस्थं चकार ह ततः पैलादयो विप्रा वेदानां
व्यासादधीत्य च शैलशृंगात्तु ते जग्मुर्याजनाध्यापनेरताः इति श्रीनारदीयपुराणे पूर्वभागे बृहद
दुपाख्याने द्वितीयपादे ऽध्यायः ५९ सनंदन उवाच अथ तेष्वपि विप्रेषु व्यासः पुत्रसहायवान्
तस्मिन्ध्यानपरो धीमानेकांते समुपाविशत् तमुवाचाशरीरा वाग्व्यासं पुत्रसमन्वितं भो भो
महर्षे वासिष्ठ ब्रह्मघोषो न वर्तते एको ध्यानपरस्तूष्णीं किमास्से चिंतयन्निव ब्रह्मघोषैर्विरा
हितः पर्वतोऽयं न शोभते तस्मादधीष्व भगवन्साई पुत्रेण धीमता वेदान्वेदविदां चैव सुप्रस
न्नमनाः सदा तच्छ्रुत्वा वचनं व्यासो नभोवाणीसमीरितं शुकेन सह पुत्रेण वेदाभ्यासमथाक
रोत् तयोरभ्यसतोरेवं बहुकालं द्विजोत्तम वातोऽतिमात्रं प्रववौ समुद्रानिलवीजितः ततोऽनध्या
य इति व्यासः पुत्रमवारयत् शुको वारितमात्रस्तु कौतूहलसमन्वितः अपृच्छत्पितरं तत्र कु
तो वायुरभूदयं आख्यातुमर्हति भवान्सर्वं वायोर्विचेष्टितं शुकस्यैतद्वचः श्रुत्वा व्यासः परमवि
स्मितः अनध्यायनिमित्तेऽस्मिन्निदं वचनमब्रवीत् दिव्यं ते चक्षुरुत्पन्नं स्वस्थं ते निर्मलं मनः
तमसा रजसा चापि त्यक्तः सत्वे व्यवस्थितः तस्मात्त्वं निस्तयं वेदाज्ञया समवचिंतयदेवयानव

रोर्विष्णोः पितृयानस्य चांतरम्ः द्वावेतौ प्रेत्यपंथानौ दिवं वाधश्च गच्छतः पृथिव्यामंतरिक्षे च या
नः संयांति वायवः सप्तैते वायुमार्गा वै तान्निबोधानुपूर्वशः तत्र देवगणाः साध्याः समभूवन्महा
बलाः तेषामप्यभवत्पुत्रः समानो नाम दुर्जयः उदानस्तस्य पुत्रोभूद्व्यानस्तस्याभवत्ततः अपा
नश्च ततो ज्ञेयः प्राणश्चापि ततः परं अनपत्योभवत्प्राणो दुर्धर्षः शत्रुमर्दनः पृथक्कर्माणि तेषां
तु प्रवक्ष्यामि यथातथा प्राणिनां सर्वतो वायुश्चेष्टा वर्तयते पृथक् प्राणनाच्चैव सत्त्वानां प्राणा
इत्यभिधीयते प्रेषयत्यभ्रसंघातान्धूमजांश्चोष्मजांश्च या प्रथमः प्रथमे मार्गे प्रवहो नाम सो
निलः अंबरे स्नेहमात्रेभ्यस्तडिद्भ्यश्चोत्तमद्युतिः आवहो नाम सोभ्येति द्वितीयः श्वसनो नदन्
उदयं ज्योतिषां शश्वत्सोमादीनां करोति यः अंतर्देहेषु चोदानं यं वदंति मनीषिणः यश्चतुर्भ्यः
समुद्रेभ्यो वायुर्धारयते जलं तद्धृत्य ददते चाद्यो जीमूतेभ्यो वहेनिलः योद्भिः संयोज्य जीमूतान्पर्ज
न्याय प्रयच्छति उद्वहो नाम बंहिष्ठस्तृतीयः स सदागतिः संनीयमाना बहुधा येन नीला महाघ
नाः वर्षमोक्षकृतारंभास्ते भवंति घनाघनाः योसौ वहति देवानां विमानानि विहायसा चतु
र्थः संवहो नाम वायुः स गिरिमर्दनः येन वेगवता रुग्णा रूक्षेणारुजता रसान् पंचमः स महा
वेगो विवहो नाम मारुतः यस्मिन्पारिप्लवा दिव्या वहंत्यापो विहायसा पुण्यं चाकाशगंगायास्तो
यं विष्टभ्य तिष्ठति दूरात्प्रतिहतो यस्मिन्नेकरश्मिर्दिवाकरः योनिरंशुसहस्रस्य येन याति व १६५
सुंधरा यस्मादाप्यायते सोमो निधिर्दिव्योमृतस्य च षष्ठः परिवहो नाम स वायुर्जयतां वरः सर्व

प्राणभृतां प्राणान्येन कालेन निरस्यति यस्य वर्त्मानुवर्तेते मृत्युवैवस्वतावुभौ सम्यगन्वीक्षतां सू
क्ष्मं ध्यायतामात्मवेदिनां ध्यानाभ्यासाभिरामाणां योऽमृतत्वाय कल्पते यं समासाद्य वेगे
न दिशामंतं प्रपेदिरे दक्षस्य दशपुत्राणां सहस्राणि प्रजापतेः येन स्पृष्टाः पराभूता यान्ति नैव
न निवर्तते एष वहो नाम परो वायुः स दुरतिक्रमः एवमेते दितेः पुत्रा मारुताः परमाद्भुताः अनार
मन्तः सर्वत्र सर्वगाः सर्वधारिणः एतत्तु महदाश्चर्यं यदयं पर्वतोत्तमः कंपितः सहसाने
न पवमानेन वायुना विष्णोर्निःश्वासवातोयं यदा वेगसमीरितः सहसोदीर्यते तात जग
त्प्रव्यथते तदा तस्माद्ब्रह्मविदो ब्रह्म नाधीयन्तेऽतिवायति वायोर्वेदभयं युक्तं वेदस्तेन पीडि
तं भवेत् एतावदुक्त्वा वचनं पराशरसुतः प्रभुः उक्त्वा पुत्रमधीष्वेति व्योमगंगामगात्तदा
ततो व्यासे गते स्नातः शुको ब्रह्मविदां वरः स्वाध्यायमकरोद्ब्रह्मन्वेदवेदाङ्गपारगः तथा
स्वाध्यायसंसक्तं शुकं व्यासात्मजं मुने सनत्कुमारो भगवानेकान्ते समुपागतः उत्थाय सत्कृ
तस्तेन ब्रह्मपुत्रोऽपि काश्चिना ततश्चोवाच विप्रेन्द्र शुकं वेदविदां वरः किं करोषि महाभाग
व्यासपुत्र महाद्युते शुक उवाच स्वाध्यायसंप्रवृत्तोऽहं ब्रह्मपुत्राधुनास्थितः त्वद्दर्शनमनुप्रा
प्तं केनापि सुकृतेन च किंचित्तां प्रष्टुमिच्छामि तत्त्वं मोक्षार्थसाधनं तद्वदस्व महाभाग यथा
तज्ज्ञानमाप्नुयां सनत्कुमार उवाच नास्ति विद्यासमं चक्षुर्नास्ति विद्यासमं तपः नास्ति
रागसमं दुःखं नास्ति त्यागसमं सुखं निवृत्तिः कर्मणः पापात्सततं पुण्यशीलता सद्वृत्तिस

ह

275

ना॰ शु॰ सदाचारः श्रेय एतदनुत्तमं मानुष्यमसकृत्प्राप्य यः सज्जति स मुह्यति नालं स दुःखमोक्षा
१५५ य संगो वै दुःखलक्षणं सक्तस्य बुद्धिर्भवति मोहजालविवर्द्धिनी मोहजालावृतो दुःखमि
हामुत्र चाश्नुते सर्वोपायेन कामस्य क्रोधस्य च विनिग्रहः कार्यः श्रेयोर्थिना तौ हि श्रेयो
घातार्थमुद्यतौ नित्यं क्रोधात्तपो रक्षेच्छ्रियं रक्षेत मत्सरात् विद्यां मानापमानाभ्यामात्मा
नं तु प्रमादतः आनृशंस्यं परो धर्मः क्षमा च परमं बलं आत्मज्ञानं परं ज्ञानं सत्यं हि परमं हि
तं येन सर्वं परित्यक्तं स विद्वान्स च पंडितः इंद्रियैरिंद्रियार्थेभ्यश्चरत्यात्मवशैरिह अ
सज्जमानः शांतात्मा निर्विकारः समाहितः आत्मभूतैरतद्भूतः सह चैव विनैव च स वि
मुक्तः परं श्रेयो न चिरेणाधिगच्छति अदर्शनमसंस्पर्शस्तथासंभाषणं सदा यस्य भूतैः स
ह मुने स श्रेयो विंदते महत् न हिंस्यात्सर्वभूतानि मैत्रायणगतश्चरेत् नेदं जन्म समासा
द्य वैरं कुर्वीत केनचित् आकिंचन्यं सुसंतोषो निराशीस्त्वमचापलं एतदाहुः परं श्रेय आ
त्मज्ञस्य जितात्मनः परिग्रहं परित्यज्य भव तात जितेंद्रियः अशोकस्थानमातिष्ठ इह चामु
त्र चाभयं निरामिषा न शोचंति त्यजेदामिषमात्मनः परित्यज्यामिषं सौम्य दुःखतापा
द्विमोक्ष्यसे तपोनित्येन दांतेन मुनिना संयतात्मना अजितं जेतुकामेन भाव्यं संगेष्वसं
गिना गुणसंगेष्वनासक्त एकचर्यारतः सदा ब्राह्मणो न चिरादेव सुखमायात्यनुत्तमं १५५
द्वंद्वारामेषु भूतेषु य एको रमते मुनिः किंचित्प्रज्ञानतृप्तं तं ज्ञानतृप्तो न शोचति शुभै

276

लेभेन देवत्वं व्यामिश्रैर्न्न समानषं प्रत्येकश्राप्यपोत्तन्नकर्मभिर्ल्लभते पुमः तत्रस्मस्त्वज्जराङः
हैमवतत्तेसमभिडुते मेसारंपप्यनेजेत्तुल्कक्यंनावडुथ्यमे ग्रहितेहितमेत्तत्स्वमफ्रवेफ्रव
मेत्तकः भनर्थेचार्युमेत्तक्वकिमर्थेनाप्तडुथ्यमे मेवेष्टमानेवडुभिमोद्दनेनभिरान्मजैः
कोशाकारवदात्मानेवेष्टपन्नावडुथ्यमे भ्रलंपविग्रहेणोद्दहोषवान्हिपविग्रहः क्रिमिर्दि
कोशाकारस्तुवध्यनेस्वपरिग्रहान् पुत्रदारकुटुंवेषुसमकालीदंतिजंतवः सापेक्षाणिवेमत्र्मा
जीर्णावत्तगजाइव मोहज्वालसमाकृष्टानुपप्पजेनदुःखितान् कुटुंबपुत्रदारेषुशरीरे
दुःखसंचयः पापकायमफ्रवंसर्वं किंस्वकृतदुःकृते यदाम्रवंपरित्यज्यगंतव्यमवशेनवै प्र
नर्थैकिंप्रसक्तस्त्वंस्वमर्थेनानुतिष्टसि अविश्रान्तमनालंवमपाथेयमदैशिकं तमःकान्तारम
ध्वानेकथमेकोगमिष्यसि नहिनाम्प्रस्थितेकश्चित्स्वृजनोनुगमिष्यति स्वकृतेदुःकृतेचलोग
छंतमनुयास्यतः विद्याकर्मचशौर्यंचज्ञानंचवडुविस्तरं अर्थायैमनुसारेतेसिद्धार्थेनवे
मष्पते निर्वेपिनीरज्ञरेपापग्रामेवसनोरतिः छिन्नैनामहकुतोयांतिनैनाछिंदंतिदुःकृतेः
तल्पनातिवयोरूपात्जात्सपसतिमल्मना नचकामासित्निर्वेदोलोदहिरूद्यंतव रूपकुलो
मतः श्रोतांस्पर्शाहोपारसावदो गंधपंकाशाल्वलास्वर्गमार्गदुर्गादुद्दान्तमाश्रिपांसमयमयी
धर्मस्थैर्यकराकरा त्यागवानावध्यगाशीर्लत्तुडिहिनावेतदांतरेन स्पजयर्ममपर्मेचउभेसन्ता
त्तेसत्यजसपजयर्मममसंकल्पादयर्मचाप्यहिंसया उभेसत्यानृतेत्यक्ताडुद्धिपरमनिश्चयात् प्र

स्थिस्थूणं स्नायुयुक्तं मांसशोणितलेपनं चर्मावनद्धं दुर्गंधि पूर्णं मूत्रपुरीषयोः जराशोकसमा
विष्टं रोगायतनमस्थिरं रजस्वलमनित्यं च भूतावासमिमं त्यजेत् इदं विश्वं जगत्सर्वमजगच्चापि या
द्भवेत् महाभूतात्मकं सर्वं महद्यत्परमाणुमत् इंद्रियाणि च पंचैव तमः सत्वं रजस्तथा इत्येष स
प्तदशको राशिरव्यक्तसंज्ञकः सर्वैरिहेंद्रियार्थैश्च व्यक्ताव्यक्तैर्हि संहितं पंचविंशक इत्येष व्यक्ता
व्यक्तमयो गणः एतैः सर्वैः समायुक्तं पुमानित्यभिधीयते त्रिवर्गं तु सुखं दुःखं जीवितं मरणं तथा
य इदं वेद तत्वेन स वेद प्रभवाप्ययौ इंद्रियैर्गृह्यते यत्तद्व्यक्तमभिधीयते अव्यक्तमिति विज्ञेयं लिंग
ग्राह्यमतींद्रियं इंद्रियैर्नियतैर्देही धाराभिरिव तर्प्यते लोके विततमात्मानं लोकं चात्मनि पश्य
ति परावरदृक्शक्तिर्ज्ञानवेलां न पश्यति पश्यतः सर्वभूतानि सर्वावस्थासु सर्वदा ब्रह्मभूतस्य
संयोगो नाशुभेनोपपद्यते ज्ञानेन विविधान्क्लेशानतिवृत्तस्य देहजान् लोकबुद्धिप्रकाशेन
लोकमार्गो न रिष्यति अनादिनिधनं जंतुमात्मनि स्थितमव्ययं अकर्तारममूर्तं च भगवानाह
तीर्थवित् यो जंतुः स्वकृतैस्तैस्तैः कर्मभिर्नित्यदुःखितः स दुःखप्रतिघातार्थं हंति जंतूननेका
न्ततः कर्म समादत्ते पुनर्बहुविधं बुधः तप्यतेऽथ पुनस्तेन भुक्त्वापथ्यमिवातुरः अजस्रमेव मोहांधो
दुःखेषु सुखसंज्ञितः वध्यते मथ्यते चैव कर्मभिर्मंथवत्सदा ततो निवृत्तबंधस्तु स्वकर्मण
मुदयादिह परिभ्रमति संसारं चक्रवद्बहुवर्जिताः संयमेन च संवेद्यान्निवृत्यान्तपसो बलात्
संप्राप्ता बहवः सिद्धिमव्याबाधां सुखोदयां इति श्रीनारदीयपुराणे पूर्वभागे बृहदुपाख्याने द्विती १९६

278

येऽध्यायः ९० सनत्कुमार उवाच अशोकं शोकनाशार्थं शास्त्रं शांतिकरं शिवं निशम्य लभते
बुद्धिं लब्ध्वा तां सुखमेधते हर्षस्थानसहस्राणि शोकस्थानशतानि च दिवसे दिवसे मूढमाविशंति
न पंडितं अनिष्टसंप्रयोगाच्च विप्रयोगात्प्रियस्य च मानुषा मानसैर्दुःखैर्युज्यंते येल्पबुद्धयः इष्टे
ष्वसमतीतेषु ये गुणास्तान्न चिंतयेत् तानना‍दृयमाणस्य स्नेहबंधाद्विमुच्यते दोषदर्शी भवेत्त
त्र यत्र रागः प्रवर्तते अनिष्टवर्द्धितं पश्येत्तथा क्षिप्रं विरज्यते नार्थो न धर्मो न यशो योऽतीतमनु
शोचति अप्यभावेन युज्येत तच्चास्य न निवर्तते गुणैर्भूतानि युज्यंते वियुज्यंते तथैव च सर्वाणि
नैतदेकस्य शोकस्थानं हि विद्यते मृतं वा यदि वा नष्टं योऽतीतमनुशोचति दुःखेन लभते दुःखं
द्वावनर्थौ प्रपद्यते दुःखोपघाते शारीरे मानसे वाप्युपस्थिते यस्मिन्न शक्यते कर्तुं यत्नस्तन्ना
नुचिंतयेत् भैषज्यमेतद्दुःखस्य यदेतन्नानुचिंतयेत् चिंत्यमानं हि न व्येति भूयश्चाभिप्रवर्द्ध
ते प्रज्ञया मानसं दुःखं हन्याच्छारीरमौषधैः एतद्विज्ञानसामर्थ्यं न बालैः समतामियात् अ
नित्यं जीवितं रूपं यौवनं द्रव्यसंचयं आरोग्यं प्रियसंवासं न गृध्येत्तेषु पंडितः कश्चित् न जानपदि
कं दुःखमेकं शोचितुमर्हति अशोचन् प्रतिकुर्वीत यदि पश्येदुपक्रमं सुखात्प्रियतरं दुःखं जी
विते नात्र संशयः जरामरणदुःखेभ्यः प्रियमात्मानमुद्धरेत् भजंति हि शरीराणि रोगाः शारीर
मानसाः सायका इव तीक्ष्णाग्राः प्रयुक्ता दृढधन्विभिः व्याधितस्य चिकित्साभिस्त्रस्यतो जी
वितैषिणः आमयस्य विनाशाय शरीरमनुकृष्यते स्रवंति न निवर्तंते स्रोतांसि सरितामिव

२७९

ना॰पु॰ वंशानुगतादायमर्त्यानां राज्यदानि पुनः पुनः अपत्येष्यस्मिन्मतं पुत्रयोः शुक्लकृष्णयोः जातं सर्वजगद्यतिते
१८० मिथुनावतिष्ठते सावद्गुःखाभिमतानां नरो जरयत्यमन् आदितो मुखकम मध्ये निपुनः पुनरुद्देतिच २८०
ग्रहस्पर्शानादायभावानबोक्तितात् इष्टानिष्टामनुष्याणां अनेकशो निराश्रयः योयदिच्छेद्यथाका
मं कामानां ततदाप्नुयात् यदि स्यान्नपरीधीनं पुरुषस्य क्रियाफलं संयतोऽपि वृद्धोऽपि मतिमन्त
अमानवाः दृश्यन्ते निःफलाः सन्तः प्रहीनाः सर्वकर्मभिः अपरे निःफला सन्तो निर्गुणाः पुरुषाधमाः
आशीर्भिरुपपन्नेषु काहृश्यन्ते सर्वकामिनः भूतानामपरः कश्चिद्धिंसायां सततोऽस्थितः चंचनाय
चलोके सुखमेवेषु वर्तते अद्वेष्टा मानुमासीनेश्रीकेविद्यपतिष्ठति कश्चित्कर्माणि कुरुते
नप्राप्यमधिगच्छति अपराधान्समाचरन् पुरुषस्य स्वभावतः शुक्लमन्यत्र संभूतं पुनरन्यत्र गच्छ
ति तस्ययोनौ प्रसक्तस्य तभोभवतिमानवः आम्रपुष्पोपमायस्य निवृत्तिरुपलभ्यते केषांचि
त्पुत्रकामानामनुसंतानमिच्छतां सिद्धौप्रयतमानानां नैवांडमुपजायते गर्भाद्विजमाना
नां क्रुद्धादाशीविषादिव आयुष्मान् जायते पुत्रः कथं प्रेतः पितेवसः देवानिष्ठातपस्तप्त्वा कृपणैः
पुत्रेप्सुभिः दशमासान्परिधृता जायन्ते कुलपांसनाः अपरेधनधान्यानि भोगांश्च पितृसंचिता
न् विपुलानभिजायन्ते लब्धानैरेव मंगलैः अन्योन्यं समभिप्रेत्य मैथुनस्य समागमे उपद्रव १८०
स्वादृष्टो योनिं गर्भः प्रपद्यते स्त्रिग्धा दिक्षिणार्थैः मोहात्मरणमप्रियं परिमज्जति यो दुःखेस
खमस्तु भयं नरः अन्येति ब्रह्मसोमं तेऽखममप्यसुक्तेनयं दुःखमथादिसञ्जं ते पालने च नतेम

त्वाः एकत्वेवनाथिगमंतेनासमेयांनचिंतयेत् अन्यामयांथनावस्थांआप्यवैवोसिकीनराः अन्त
स्यायांतिविध्वंसंसंतोषयातिपंडिताः सर्वेसयानानिचयाःपतनांताःसमुछयाः संयोगाविप्रयो
गांतामरणांतेहिजीवितं अंतेनात्तिपियासायाहृष्टिस्तपरमेसरवं तस्मात्संतोषमेवेदा 281
यनेसांसंतिपंडिताः निमेषमात्रमपिहियोषिदात्वन्तनिष्ठति समागोदेवसितेषुनिसेकां
मनचिंतयेत मनेष्वभावमंचिंतयेद्ज्ञानतमसःपरं नयोचेतिगताधानःपश्यंतिपरमांगतिं
संचिन्त्वन्तेकमेवेनंचिंतयेद्व्याकामानाम्वबिदमके व्याघ्रःपशुमिवासाद्यमृत्युरादायग
छति अयाप्युपायंसंपश्येद्दुःखस्यास्यविमोक्षणे अयोमन्त्रारभेनैवयुक्तश्चायसतोभवेत् व
यातुस्पर्शरसेरूपेगंधेचपरमंतथा नोपभोगात्परंकिंचिद्धनिनोयाधनस्पृहा वाकप्रयोगात्
हुतानानाक्लिदुःखसमनामयं विप्रयोगश्वसर्वेस्यनवाचानचविषया प्रणयुंपरिसंहृत्यसं
त्यनेषितरेषुच विचरेदसमन्नद्धःसमुवीसर्वपंडितः अध्यात्मगतमालीनोनिरपेक्षोनि
रामिषः आत्मनैवसहायेनयश्चरेत्ससुखीभवेत् सुखदुःखविपर्यासोयदासमपपद्यते नै
नंप्रज्ञास्वनियतंत्रायतेनापिपौरुषं स्वभावबलमानिहेषुलवान्नावसीदति उपद्रवश्चाने
ष्टोयोनिगर्भःप्रपद्यते जीर्णंस्वंशरीराणिनिळवीकेशरीरिणां प्राणिनाप्राणसंरोधमासा
र्मेषमविचेष्टितं निर्दग्धंपरदेहंनपरदेहंचलाचलं विनश्यतिविनाशांतेनाविनावमिवाच
ला संगसात्यवेमस्तवेतोविडुमवेतनं केनयत्नेनजीवंतेगर्भेत्वमिहपश्यसि अन्नपाना

निर्जीर्यन्ते यत्र भस्त्रा श्च मलिनाः तस्मिन्नेवोदरे गर्भः किन्नाम निर्जीर्यते गर्भस्य शरीरेण गोस्वभा
व नियता गतिः यावत् गेहं विसर्गो वनकर्तं विद्यते वसः स्वं जिह्वोदरे गर्भा तापमाना स्तथा परे श्वा
मेन महान्तो विनाशमुपपद्यते यत्न माचेन निसर्वथा जीवन्ति मुच्यते प्रजानन्ति लक्षते काचि
त्सनं दुःखमन्ते ति गर्भस्य महतो नरस्य समर्थो दशा प्राप्नुवन्ति नन्तः यौवनं भवति रोगाश्च चः नास्ति
त्यान मनुष्याणां योगाः स्थानोत्र संशयः व्याधिभिश्च विविधैर्ये व्याधैः दुर्दन्तगाश्च व्याधिभिर्भस्
माणानां मज्जनो विप्रलंघने वेदनानापकर्षे ति यतमानास्त्रि किंत्सकाः ते चापि विविधा वै
द्याः कुशलाः संमतौषधाः व्याधिभिः परिकृष्यन्ते मृगा व्याघ्रैरिवार्दिताः ते पिबन्ति कषायांश्च
सर्पींषि विविधानि च दृश्यन्ते जरया भग्ना नागा नागैरिवोत्तमाः के वा भुवि चिकित्सन्ते रोगार्ता
न्मृगपक्षिणः श्वापदाश्च दरिद्राश्च प्रायो नार्ता भवन्ति ते घोरानपि दुराधर्षान्नृपतीनुग्रतेजसः
आक्रम्य रोग आदत्ते पशून्पशुपचो यथा इति लोकमनाक्रन्दं मोहशोकपरिप्लुतं स्रोतसा
सहसा क्षिप्तं ह्रियमाणं बलीयसा न धनेन न राज्येन नोग्रेण तपसा तथा स्वभावा व्यतिवर्त
न्ते नियमकाः शरीरिषु उपर्युपरि लोकस्य सर्वो भवितुमिच्छति यतते च यथाशक्ति न च तद्वर्त
ते तथा न म्रियेरन्न जीर्येरन् सर्वे स्युः सार्वकामिकाः नाप्रियं प्रतिपश्येयुः उत्थानस्य फलं प्रति
ऐश्वर्यमदमत्ताश्च मत्तान्मद्येन च अप्रमत्ताः शठाः क्रूरा विक्रान्ताः पर्युपासते क्षीणाः प्रति
निवर्तन्ते केषांचिदनाहूतानि ते स्वं स्वं च पुनरन्ये ज्ञानके विदन्ति गच्छन्ति महच्च फलवैषम्यं दृश्य २८२

कर्मसंचयिषु वर्द्धंति शिबिकामनयेयां मन्येशिबिकारुहा सर्वेषां न्द्रिका मानाममेरयपुरः
सरा मनुजाश्वगतश्रीकाः शानशीविविधास्त्रियः हस्तिनामेषु मत्तेषु गच्छत्येकैकशो नराः ३
दमन्यत्परं पश्यनाशमोदेकरिष्यति यंमेजापि मुनिनाथमेन्यत्त समान्तनोपियं सर्वमन्नक्कास्वटु
पश्यास्तखीभवतिरामयः एतत्तेपरमं गुह्यमाख्यानमृषिसत्तमः येन देवाः परित्यज्य मर्त्यलो
के दिवं गताः सनंदन उवाच इत्युक्तामासतनयं समापृच्छ्य महामुनिः सनत्कुमारं प्रययौ
पूजितस्तेन सादरं शुकोपियोगिनां श्रेष्ठः सम्यग्ज्ञात्वा स्वरूपस्थितिं ब्रह्मणःपदमन्वेष्टुमत्या
कः पितरं ययौ ततः पित्रा समागम्य प्रणम्य च महामुनिः शुकः प्रादक्षिणीकृत्य ययौ कैला
सपर्वतं व्यासस्तत्क्षिरहाहूतः पुत्रस्नेहसमाहृतः तत्रोकुस्थीयत्तो पुत्र इति शुको प्राहमेनाः नि
रपेक्षः शुको भूत्वा निःस्नेहो मुक्तबंधनः मोक्षमेवानुसंचिंत्य गतः परमं पदं इति श्री नारदपुरा
णे पूर्वभागे बृहदुपाख्याने द्वितीयपादे ध्यायः ६२ सूत उवाच एतच्छ्रुत्वा तु वचनं नारदो भगवा
न् ऋषिः पुनःपप्रच्छतं विप्रसकाभियत्तनंमुनिः नारद उवाच भगवन्सर्वमाख्यानं त्वया ति
करुणात्मना पृच्छतो मानसम्मं संशान्ति मध्यात्मपारगे पुनश्चमोक्षशास्त्रं ते समादिश
महामुने नहि संतृप्तिनामेति स्वल्पा कल्पगुरुस्वामिणे येन संसारनिर्मुक्तो मोक्षशास्त्रपरा
यणः कुत्रे निवसंतीह संसारे यो मे महाभयं तेद्विपिह महाभागवतो नान्यो विदांवरः
पारयामासचात्मानं यथाशास्त्रं महामुनिः पादात्मभूति गोत्रेषु कर्मणाक्रमयोगवित् न

ना·पु· ततः सप्ताहे त्वेकविंशत्यादि दिने न विशेषविते पाणिपादं समाधाय विनीतश्च प्राविशत् ततश्च पलिसंचातो
१५५ न प्राहेन च दर्शनं पश्चैः साक्षकिशोमेयोक्तं क्रमपूर्वक्रमे सदर्शनदा न्मानं सर्वसंगविनिःसृतः
प्रसन्नहा सन्नतो दासं शुक्रं संप्रेक्ष्य भास्करं सपुनर्योगमास्थाय स्वात्मागोपलब्धये महायोगीश्व 284
रो भूत्वा मोनिकामं हित्वाय सं अंतर्वित्तवः श्रीमान् व्यासपुत्रः समास्थितः तस्मिन्गते द्विजश्रेष्ठे
वैनतेयसमद्युतिं दृष्ट्वा सर्वभूतानि विस्मिताः कृतं हृदं यथाशक्तियथान्यायं पूजयांचक्रिरे त
था पुष्पवर्षं सुदिव्यैस्तं समवरक्रादिवौकसः ततः सुविस्मिताः सर्वे गंधर्वाप्सरसां गणाः अथ
यश्चैवं सिद्धाः कोयं सिद्धिमुपागतः ततोसौ व्याहृतं तेभ्यः कथयामास नारद इवाव चमहा
तेजास्तान्त्रषीन्संप्रदर्शिनः पितायथानुगच्छन्मां क्रोशमान्स्वः शुकेति वै तस्मै प्रतिवचो देयं
भवद्भिस्तु समाहितैः वाढमुक्ते ततस्ते तु लोकान् दिवा च तद्विधान् नमो द्रष्टुं ति धन्यकान्त
डो पंचविधं रजः ततः सर्वं जटोयोगी मोक्षदत्तं डुतमिवाभवत् ततस्तस्मिन्नदे तिमेनिगेणालि
गेश्रंज्जिते ततस्तेषो प्रतिमे हिमवन्मेरुसंनिभे संश्लिष्टे श्वेतपीते द्वे रुक्मरूप्यमये शुभे
शतयोजनविस्तारे तिर्यगूर्ध्वं च नारद सो विशंकेन मनसा तथैवाभ्यपतत् शुकः ततः शैलेन
संश्लिष्टः सहसैव द्विधाकृते प्रदृश्यते द्विजश्रेष्ठ तदद्भुतमिवाभवत् ततः पर्वतसंगाभ्यास
दसौ च विनिःसृतः नवप्रतिजन्नानास्य समतिपर्वतोत्तमः ततो मंदाकिनीं दिव्यामुपरिष्टाद १५५
भिव्रजन् शुको ददर्श धर्मात्मा पुष्पितद्रुमकाननं तस्यां क्रीडाभिरताः स्नान्ति वै वाप्सरोग

णाः निराकारेण साकारादेहस्थ्लेविवासवः तं शुक्रमेवं तमाज्ञाय पिता स्नेहसमन्वितः उत्तमां
गतिमास्थाय प्रस्थितोनुसकातरः शुक शुकममाहत्वा हुंकारं गतिं कृतवांस्तद्विलग्णां दर्शयित्वा प्रभावं स्वं
सर्वभूतोभवत्तदा अथ योगगतिं व्यासः समास्थाय महातपाः निमेषांतरमात्रेण शुकाभि
पतनेपरो महद्दर्शी द्विधा कृत्वा स्ववेताग्रं शुकेगते प्रांशुश्रुंगं नयः शैलगतितं स समंततस्ततो
ततः शुकेति शब्देनादीर्घेणाक्रंदितं तदा स्वयं पित्रा स्वरेणोच्चैः लोकांस्त्रीनानुनाद्य वै शुकः स
र्वगतिर्भूत्वा सर्वात्मा सर्वतोमुखः प्रत्यभाषत धर्मात्मा भोः शब्देनानुनादयन् ततएकाक्षरं
नादं भोरित्येवमुदीरयन् प्रत्याहरज्जगत्सर्वमुच्चैः स्थावरजंगमं ततः प्रभृति चाद्यापि शब्दानु
च्चारितान्पृथक् गिरिगह्वरपृष्ठेषु व्याजहार शुकं प्रति अंतर्हितप्रभावं तं दर्शयित्वा शुकस्त
दा गुणान्संत्यज्य शब्दादीन्पदमभ्यगमत्परं महिमानं तु तं दृष्ट्वा पुत्रस्यामिततेजसः सोनुनीतो
भगवता व्यासो देवेनानारद किमनेनात्मपाणिभ्यां पुत्रं प्रति समाकुलः तपस्यस्मि समाधायं तं
ब्रह्मभूतं नितांतिके इत्येवमनीतो सौ व्यासः स्वानरूपां व्रजन् स्वाश्रमं सत्र कोऽब्रह्मभूतोलो
कोऽभवायत् ततः कालांतरे व्यासः सत्यवतीसुतः नरनारायणौ दृष्टुं ययौ बदरिकाश्र
मे तत्र दृष्ट्वा नतौ देवौ तप्यमानौ महत्तपः स्वयं च तत्र तपसि स्थितः शुकमनुस्मरन् या
वत्तपः स्थितो व्यासस्तावत्स शुकः परमयोगवित् स्वेन दीपं गतस्तत्र यत्र तु भगवानीश्वरः तत्र
दृष्टप्रभावस्तेश्रीमान्नारायणप्रमदृष्टश्रुतिविमृग्यो हि देवदेवो जनार्दनः स्वतत्रश्रुकदे

285

ना.पु. वेनप्रसन्नंप्राहनारदः श्रीभगवानुवाच त्वयाहंतोषितोयोगिन् सर्वदेवहृः स्थितःसनत्कुमारदिष्टे

नसिद्धोयोगेनवाउवनेसंप्राप्तोसिमामृषे लोकानामस्यपश्येत्वया इत्युक्त्वावासुदेवेननंनवार

२०० णिसंभवः वैकुंठेपरयौविप्र सर्वलोकनमस्कृते वैमानिकैःसर्वजुष्टे विरजापरिवेष्टिते

यंभांतमनुभावानेनलोकाः सर्वापिनावद यत्रविष्णुसमोद्भवाः सर्वेशरत्नविचित्रिताः वाप्य

उत्पउत्पलसंछन्नाः स्वरसोक्रीडनाकुलाः दिव्यैर्हंसकुलैर्जुष्टाः सर्वदाप्रतिमाः सदानंदाः सेव्य

सुरदेवैर्मिर्नानाभरणभूषितैः विष्वक्सेनादिभिःसिद्धैः कुमुदाद्यैश्चवारितैः प्रविश्याभ्यंतरंतत्र

देवदेवंचतत्रमेने शांतंप्रसन्नवदनंपीतकौशेयवाससं शंखचक्रगदापद्मैर्मूर्तिमद्भिरुपासिते

वक्षस्थलस्थयालक्ष्म्याकौस्तुभेनविराजिते कटिसूत्रब्रह्मसूत्रकटकांगदभूषिते भ्राजत्

किरीटवलयमणिनूपुरशोभिते दृष्ट्वासिद्धनिकरैःसेव्यमानमहर्निशं तं दृष्ट्वाभक्तिभावेन

तुष्टावमधुसूदनं शुकउवाच नमस्तेवासुदेवायसर्वलोकैकसाक्षिणे जगद्बीजस्वरूपायप्र

णायनिर्मलात्मने हरयेवासुकिस्थायक्षीरोदद्वीपनिवासिने हंसायमत्स्यरूपायवाराहतनुधा

रिणे नृसिंहायध्रुवेज्यायसांख्ययोगेश्वरायच ततःसनायकूर्माययज्ञायवेदरूपात्मने

नाभेयायजगद्धात्रेविधात्रेनरकायच भार्गवेंद्रायरामायराघवायबलायच कृष्णायवेदकर्त्रे

चबुद्धकल्किस्वरूपिणे चतुर्व्यूहायवेद्याय ध्येयायपरमात्मने नरनारायणाख्यायशिपि २००

विष्टायविष्णवे अजयायत्रिविधात्रेचसुपर्णायसर्वोविषेकर्मवेदस्वनाख्यायसहपार्श्वचजिताय

च विश्वरूपायविश्वायसृष्टिस्थित्यंतकारिणे यज्ञाययज्ञभोक्त्रेचयज्ञविघ्नविनाशिने आ

दित्यसोमनेत्रायसत्वरूपौजोबलायच ब्रह्मायमादिरूपायबडमीषौंऽहिवादवे श्रीपतयश्रीनिवा।

सायभक्तवश्यायशार्ङ्गिणे ब्रह्मपंकजस्थायब्रह्मणोनेतशामये बृहदारण्यवेद्यायहृषीके।

शायवेधसे पुंडरीकनिभाक्षायपीतवाससेविभाविने गोविंदायजगद्धर्त्रेजगन्नाथाययोगिने

सत्यायसत्यसंधायवैकुंठायाच्युतायच अधोक्षजायधर्मायवामनायत्रिधातवे घृतार्चिषेवि

वेनंतायकपिलायच विरंचयेत्रिककुभेब्रह्मगर्भःसामरूपिणे एकशृंगायचशुचिश्रवसे

णस्तुयोनये वृषाकपयेऋहायप्रभवेविश्वकर्मणे भूर्भुवःस्वःस्वरूपायदैत्यघ्नेनिर्गुणायच ।

निरंजनायनित्यायशाश्वतायाप्रमेयायच नमस्तेपाहिमामीशशरणागतवत्सल इतिस्तुतः

सभगवानशंखचक्रगदाधरः आबभाषेमहावाचेदेवःशरणागतवत्सलः श्रीभगवानुवाच व्यास

पुत्रमहाभागप्रीतोस्मितवसुव्रतविद्यामामृहिभक्तिंचज्ञानीत्वंममरूपधृक यद्रूपंममसंदृष्टं

प्राकस्वनदीपेनयाद्विजसोहमेवावतारार्थंस्थितोविश्वंभरात्मकः सिद्धोसितेमहाभाग

मोत्तयमीनुचिंतयाचेद्वेलोकामयावाद्ययंयास्वत्यविनानया नित्यमुक्तस्वरूपस्त्वंदृष्ट्वामा

नसेर्वेर्न्वैः भक्तिर्दृढलेभालोकेमयिसर्वपरायणे तोलब्ध्वानापरंकिंचिल्लभ्यमवशि

ष्यते आकल्पांततपःसम्यगनरनारायणाश्रमे नयातिदेशतोव्यासोजनकस्तवसुव्रतः

कर्ताभागवतेशास्त्रेत्वमथोषमवेद्वतः सतप्ततितपस्त्वयपर्वतेगंधमादने नहियोगेन

२८८

ना॰ पु॰ ग्विन्नात्मानं प्रसादय यथेप्सितं एवमुक्तः शुको विप्र नमस्कृत्य चतुर्भुजं यथागते निवृत्तो सोपित
२०१ रंतिकमागमत् अथ तं स्वांनिकेते दृष्ट्वा पाराशर्यः प्रतापवान् पुत्रं प्राप्य प्रहृष्टात्मा तपसे निववृते
हू नारायणं नमस्कृत्य नरं चैव नरोत्तमं आराध्य समाधुकः स्वाश्रमे समुपागमत् नारायण
नियोगात्तु तत्स्वेन मुनीश्वर वकार संहितां विप्रा नानाख्यानसमन्वितां वेदतत्वार्थभागव
नीं हरिभक्तिविवर्द्धिनी निवृत्तिनिरतः पुत्रं शुकमध्यापयच्च तां आत्मारामोपि भगवान्व्यासात्म
यो न्मत्तः शुकः अधीतवान् संहितां वै नित्यं विस्मितमानसः एवमेतत्समाख्यातं मोक्षधर्मोत्त
वानस्य परतो स्वरूपत्वतो वापि हरिभक्तिविवर्द्धनाः इति श्रीनारदीयपूर्वभागे बृहदुपाख्याने
द्वितीयः पादः समाप्तः २ शौनक उवाच सूत साधो चिरं जीव सर्वशास्त्रविशारद यत्त्वयापि
नाविहत्वयं शुकस्य कथामृतं कृत्वा मोक्षधर्मान्वै नारदो भगवान्प्रियः सनंदनमुखाद्गीतां किं
पप्रच्छ ततः परं मानसा ब्रह्मणः पुत्राः सनकाद्या मुनीश्वराः चरंति लोकान्संसिद्धा लोको
हाश्रमानवराः नारदोपि महाभागो नित्यं कृष्णपरायणः तेषां समागमे भद्राः सुः कथा तो
कृपावनोः सूत उवाच साधु पृष्टं महाभागा नयालोकोपकारिणं कथयिष्यामि तत्सर्वं य
स्पष्टं नारदर्षिणा श्रुत्वा सनंदनप्रोक्तान्मोक्षधर्मान्सनातनान् नारदो भार्गवश्रेष्ठ पुनः प
प्रच्छतान्मुनीन् नारद उवाच सर्वदेवेश्वरो विष्णुर्वेदैर्वेदांतैश्चैव कीर्तितः समाराध्यः सदाराध्यः सर्वे २०१
सर्वार्थकांतिभिः केमंत्रैर्भगवान् विष्णुः समाराध्यो मुनीश्वराः के देवाः पूजनीयाश्च विस्पा

दपरायणैः तंत्रं भागवतं विप्रा गुरुशिष्यप्रयोजकं दीक्षाणां प्राप्तनायै चक्रांकस्याधनं तदुच्यतां
यैर्मोक्षैककर्मभिर्यैर्वा तत्प्रेद्दीमादिभिस्तथा प्रीयेत परमात्मा वै तद्वदन्तमानदाः सूत उवा
च एतत् श्रुत्वा वचस्तस्य नारदस्य महात्मनः सनत्कुमारो भगवानुवाचार्कसमद्युतिः स
नत्कुमार उवाच शृणु नारद वक्ष्यामि तंत्रं भागवतं तव यज्ज्ञात्वामलया भक्त्या प्राप्स्यन्ति 284
स्तमव्ययं त्रिपदार्थं चतुःपादं महातंत्रं प्रचक्षते भोगमोक्षक्रियाचर्याह्वयाः पादाः प्रकीर्ति
ताः पदार्थास्त्रयः प्रोक्ताः पतिपशुपाशाख्यास्त्रयः प्रावदि पतिस्तत्र शिवो ह्येको जीवास्त्वपशवः स्मृ
ताः यावन्मोहादिसंयोगस्त्वपरूपाणो पलन्ततः तावत्पशुत्वमेतेषां हेतवस्तत्र नारद पा
शाः पंचविधास्तेषामनेकेलेषु लक्षण एतद्विविधश्चापि विज्ञानाकलसंज्ञितैः प्रलया
कलसंज्ञितश्च सकलश्चेति नामतः तत्राद्यो मलसंयुक्तो मलकर्मयुतः परः मलमायाकर्म
युतः स्तृतीयः परिकीर्तितः आद्यस्तु द्विविधस्तत्र समासकलुषस्तथा असमाप्तमल
श्चेति द्वितीयोपि पुनस्तथा पक्वापक्वमलत्वेन द्विविधः परिकीर्तितः शुद्धेध्वनिगता वैतो
विज्ञानप्रलयाकल्पौ कलादिनतनियतः सकलः पर्यटन्नयं कर्मानुगशरीरेषु नत
द्भुवनगेषु च पाशाः पंचतथा तत्र प्रथमो मलकर्मजो मायेयश्चापि रोधानशक्तिजोपि
दुजः पराः एकोप्यनेकशक्तिर्दृक्क्रियाच्छादनको मलः तुषकंचुकवद्देहनिमित्तं चात्मनामि
ह धर्माधर्मात्मकं कर्म विचित्रफलभोगदं प्रवाहनित्यं तद्बीजांकुरन्यायेन संस्थितं इत्ये

नोप्रथमोचायथा यानस्याणुद्विजोत्तम सच्चिदानंदविभवः परमात्मा सनातनः पतिर्जपति
सर्वेषामेकोनीजो विभुः परं मनस्यति न चोदेति निहृतिं च प्रयच्छति वर्वर्ति दक्रिया रूपेण तेजः
शोभवंपूर्णं शक्तो यथा हृदो भक्तो मुक्तो पञ्चगुणस्सहि तत्त्वक्लिमाया मेकानो चिद्रूपाख्यं
पदे निहि नयोवो ज्ञभिन्नो विद्वर्हे क्रियान्वाशिवाभिधः अशेषतत्वनात स्यकारणं विश्व
मयः अस्मिन्ल्लीनानि खिलाडुज्ञायाः शाक्तयस्तके क्रमं कुर्वंति तेनेदं सर्वानुग्राहकंम
ने चित्तडानुग्रहार्थीय यस्य विश्वं क्षिपत्ततः आद्याशक्ति वाल्मे वोस्मिनादात्मा शान्त्यादिभव
नात्मकः तत्वक्तिततनेविंदुश्योकेशावयवेपरं ततो ज्ञानक्रियाशक्त्योस्तयो क्षोपकुर्य
योः प्रसरस्याप्यभावेन तत्वंतेनसदाशिवं इकशक्तिर्यत्र सम्भूताक्रियाशक्तिविशिष्य
ते ईश्वरास्वितत्वं तत्वं प्रोक्तं सर्वार्थकृत्त्वकं यत्र क्रियाहि तत्त्वस्मृता ज्ञानाख्योद्रेकमसुते त
त्वं चैवविद्याख्यं ज्ञानरूपं प्रकाशकं नाद्विंदुश्च सकलः सदाख्यतत्वमाश्रितो विषयाः
युनत्वैशानमेवाविद्याश्रियेपुनः इमानिचैवतत्वानि शुद्धानीतिप्रकीर्तितं मातान्विमित
मीयोत्र सपादानस विंडुवाड् पंचानांकालरादिमा तत्क्रमान्नास्तीतिनिश्चितं व्यापार
वसतो ह्येषां विदितावलकल्पना तत्वं वस्तुतः शक्तेतशिवाख्यं चित्रशक्तिकं शाकेयार
ति भेदात्तविदिताखलकल्पना चित्तडानुग्रहार्थीय कृत्वा रूपाणि वै प्रभुः अनादिमलरु २०२
द्धानोकरुतेनुग्रहं चिता मर्तिमक्तिं च विषयेषु च व्यापारे समर्थतां विथतेज्ञवर्गस्सर्वा

नुग्राहकशिवः शिवसामान्यरूपोदिमोलिखजित्वरग्रहः सोनादिनात्कर्मणोदितत
द्भोगविनाभवेत तेनानुग्राहकयोभस्तद्रूमैप्रभवव्ययः ऊरुतेस्तत्त्वकरणभवनोत्पत्ति
मेजसा कर्तोपादानकरणैर्विनाकार्यंनदृश्यते शक्तयकरणंवाग्रमायोपादानमिष्यते
निमित्तकारणशिवाशक्त्यादिनादिनियतात्मनी मायाप्राणिनरागाणांवैभवनानांचकारणा
स्वाभावात्मोदजनीस्वचित्ताजनककर्मभिः विम्बोमूर्त्तापरामायाविकृतैःपरतत्त्वसा
कर्मणपवेत्त्वविषमोमायांविलोभ्यशक्तिभिः वियतेजीवभोगार्थंवपूंषिकरणानिच
स्तजन्यादौकालनतेनानाशक्तिमयीवसा भाविभूतेभवत्त्वेदंजगत्कलपतिलयं स्तु
तेस्वनेनतेमायाशक्तिनियमतात्मिका सर्वंनियमयत्येषातेनेयंनियतिःस्मृताः अ
नेनतेचसामायानित्याविम्बविमोहिनी अनादिनियतात्मतंकलाव्यंजनवमपि एक
तस्त्वन्दणांयेनकलयित्वामलंततः कर्तृशक्तिंव्यंजयतितेनेदंतत्कलाभिधं कालेन
चनिपत्येयसर्गान्तासमुपेतया व्यापारंविदथात्येषाभूपर्यंतेस्वकीयकं प्रदर्शनार्थंवैपुंसो
विषयाणांचसापुनः प्रकाशरूपविद्याख्यंतनतेस्तेकलैवहि विद्यानावरणभित्तान
शक्तेस्वकर्मणा विषप्रादर्शयत्येषात्मनाशकारणैस्ततः करोतिभोग्यपेनासौकर
णेनपरेणवै उद्बुद्धशक्तिःपुरुषःप्रवोधमहदादिकान् भोग्यभोगेचपुनःतस्यैकवर्ण
तसा भोग्यस्यभोग्यनिर्भासाचिद्युक्तिभोगउच्यते स्त्र्यादिरूपाविषयाकाराबुद्धिःसमा

291

ना.पु. सतः भोगं भोक्तुश्च येनैव विषयान् करणैस्ततः यद्यकेवलस्य कार्यार्थीः कर्मवाञ्च तथापि
२.३ हि करणैतरस्यापेक्षा शक्ताग्राहयितव्यं सर्वथा कारणाश्चेत्तद्भोगोत्कश्चेन नचोदनात्
नचेष्टफलयोगात्तु स्वसिद्धाकर्तृता स्यात् प्रकृतेर्वाभ्युपगमे भोक्तृता स्यादितिवृयास्तत किं
चप्रधानस्य विनैवार्थमर्थभवेततः कर्तृत्वादिनैपुणिकरणाद्यप्रयोजके भोगस्यासंभवस्त
स्मात्सप्रवाचप्रवर्तकः करणादिप्रयोक्ता तु विषयेवास्यसंमतं अनेनरक्तलागस्तेभि
संगरूपके येन भोग्याय जनिताभिस्सेषु रूपेषु नः क्रियाप्रवृत्तिर्भवन्तीति नैनेंद्रागसंज्ञि
के पभिस्तन्नेश्च भोक्तृत्व दशायां कल्पितो यदा नीतस्तदापमात्मा न लभते पुरुषाभिधा
कर्तैवपश्चाद्व्यक्तस्तनेभोग्या सवासना सम्यग्रंथिर्द्विविधान स्यात्रैगुण्यस्य कारणं गु
णानामविभागोऽव्यक्ताथाविल्मादिभागवत् अथाराणिपिचयत्वेषांतदव्यक्तं चगीयते त्र
यवावगुणास्तेषामव्यक्तादेवसंभवः सत्वं रजस्तमः प्रख्याप्रवृत्तिनियमात्मिका गुणाश्च
धीश्चविषयाध्यवसायस्वरूपिणी गुणानस्त्रिविधा सापिभोक्तृकर्मानुसारतः मदन्त
तादहंकारो जातस्तु प्रवृत्तिमान् सभेदादस्यविषयः प्राणेन निश्चवदार्यते सत्वादिगुण
भेदेन सपुनस्त्रिविधो भवेत् तैजसो राजसश्चैव तामसश्चेति नामतः तत्रतैजसतोजातानि
न्द्रियाणि मनसा सह प्रकाशान्वयतस्तस्माद्बोधकानि भवन्तिहि राजसात्तु क्रियाहेतो
स्तथा कर्मेन्द्रियाणि तु तामसाच्चैव जायन्ते तन्मात्राणि अतयोनयः शब्दाद्यपंचसंकल्पव्या २.३

पारतंत्र्यैवमनः क्रियायिकारीतच्चितेभोक्तृभोगोपपादकं बहिःकरणाभावेनसोचितेनतय
तःसदा इंद्रियाणांवशामर्थसंकल्पेनात्मवृत्तिना करोत्यंतःस्थितेमूयस्ततोकरणकेम
नः मनोहंकारबुद्ध्याख्यमस्यांतःकारणंत्रिधा इत्थमंतरंभवेबाह्यावृत्तयःक्रमतोस्यत
ज्ञानेंद्रियाणिश्रोत्रत्वक्चक्षुर्जिह्वाघ्राणनासिकाग्राह्यास्त्वविषयास्तेषांज्ञेयाःशब्दादयोमते
शब्दस्पर्शरूपरसगंधाशब्दादयोमताःवाक्पाणिपादपायूपस्थाख्यकर्मेंद्रियाण्यपि ति च
वचनादानागमनोत्सर्गानंदेषुकर्मसुकरणानिचलिखितानिनकृतिःकरणैर्विना दृष्टाथा
करणैरुद्दिष्टाकार्यमात्रविशिष्टकार्यनेचेष्टनेकार्यमात्रलब्धाविभवात्करणानित तन्मात्रेभ्यः
खपवनतेजोभःक्ष्मातिपंचवृत्तेभ्योमूर्तानामेकगुणाहृद्यातानिभवंतिहि इतिपंचमहा
भूतयस्यशोभूतबतष्ट्येरूपंत्रिगुणरसस्त्रवृद्धयोग्रयःक्ष्मितौतथा कार्याणिपंचधाक्रमेणवाव
काशोवृद्धकत्वनेपाकसंग्रहस्त्रवधारणंचेतिकथ्यते आसीताख्योमहावायुःशीतोष्णो
वारितेजसोभास्वदग्रौजलेशुक्लोदितोशुक्लायनेकधा रूपंत्रिगुणसोभसमधुरःषड्विधःक्षि
तौगंधदितावसरभिःसुरभिश्चप्रकीर्तितः तन्मात्रेतद्गुणाकरणपोषणेतथा भूतस्य
तविशेषोयंविशेषरहितंततततत इमानिपंचभूतानिसंनिविष्टानिसर्वतः पंचभूतात्मकंस
र्वंजगत्स्थावरजंगमम शरीरसंनिविष्टनमेघानावन्निरूप्यते देहस्थितासकेसितकेन
स्वदन्तास्थपार्थिवाः मज्जरक्तकफस्वेदशुक्रादिजलस्थिताः हृदयंकोहर्षोपितेनेजा

293

ना॰पु॰ स्त्रहमेदर्शनात् प्राणादिहृतिभेदेन वायुश्चैवात्रसंस्थितः विपत्सवोमन्नाडीषुगर्भदश्चानुषंगतः
२॰५ प्रयोत्स्यादिमर्दीप्रांतमेतदेशस्त्रसाधनं प्रथमात्मनिपततेभोगभङ्गोव्यवसीयते ततात्येवकला।
यानिप्रतिपुमिपतानिहि देहेष्वेकमेवसतः सर्वेषुविचरंतिहि मायेमश्चैवपापोग्यायेनाहृतनि
देहजगत् प्रश्नहाधामतोप्येवप्राणादिकलावपि तत्रभूतेङलस्थोसौस्थावरोजंगमात्मकः
स्थावरागिरिवृक्षाद्याजंगमाश्चविधायिनः स्वेदजाश्चांडजाश्चैवतथैवचजरायुजाः चराचरे
षुलताणांचतरशोतियोनयः स्वकर्मात्मात्सेषुजीवकदाचित्मानुषंवपुः प्राप्नोतिकर्मव
शात्तःपरंसर्वार्थसाधकं तत्रापिभावतेखंडेब्राह्मणादिकुलेषुच महापुण्यवशेनैवजन्मलिर्भवा।
तिदुर्लभा ननिस्त्रपुंस्त्रियोयोगेषुक्लोणितयोगतः पिंडैकःप्रविशतियदागर्भेहृया।
त्मकः तदारजोधिकेनारीभवेद्रेतोधिकेपुमान् मलकर्मादिपाशेनकश्चिदात्मानियंत्रितः
जीवभावंतदातस्मिन्सकलःप्रतिपद्यते अथतत्राहृतैर्मात्रापानान्नाद्यैश्चयोषितः एतमा।
सादिकालेनवर्धतेदेहमत्रहि: दुःखैश्चैवःपीडितश्चैवाल्पन्नदेहोजरायुणा एवंतत्रस्थितोग
र्भेप्राग्जन्मोत्थशुभाशुभे स्मरंस्तिष्ठतिदुःखात्मापीड्यमानोमरुद्गणैः कालक्रमेणवा
लोसोमानरंपीडयन्नपि सेपीडितोनिसरतियोनियंत्राद्वाङ्मवः तत्रातिष्ठतिनिश्चेष्टन
तोरोदितमिच्छति ततःक्रमेणशिशुर्वर्धमानोदिनेदिने बालयौवनभेदेनएवंतेप्र २॰५
निपद्यते एवंक्रमेणलोकेस्मिन्देहिनांदेहसंभवः मानुष्यंदुर्लभंप्राप्यसर्वलोकोपकारकं

यस्तस्य तिनात्मानं न स्मान्याप तरोचकः आहारश्चैव निद्रा च भयं मैथुनमेव च पश्वादीनां च स
र्वेषां साधारण्यमितीरितं चतुर्थं कातुरकोयः सम्मृतोहात्मकात्मकः मानुष्याणामयं धर्मः स्वर्वे
पच्छेदनात्मकः पाशावंधनविच्छेदो दीक्षयैव प्रजायते अतो बंधनच्छित्यै मंत्रदीक्षां समाचरेत्
दीक्षाज्ञानात्त्वया पाशान्यापाशबंधैर्मिन बंधनः मुहान्तनं नामासौ निर्वाणपदमश्नुते स्वशक्त्या
त्मिकया दृष्ट्वा शिवं पश्यापनिपश्यति यत्तेनैव शिवमंत्रैः स्वस्वपरेष्टादि नायकः शिवार्कशक्तिदी
पिमात्समर्थीकृतचिद्दृशा शिवेशान्यादिभिस्सहैव पश्यत्यात्मगतान्यकृतिः अतः कवणाद्
तिर्यावोथा दृष्टोमदेष्वरं नप्रकाशयितं शक्ता पाशना त्रिगडादिवत् दीक्षैव परमोदेतः
पाशविच्छेदनेपुनः अतः शास्त्रोक्तविधिना मंत्रदीक्षां समाचरेत् दीक्षितमंत्रविधिना स्वव
र्णाचारतत्परः अनुष्ठानं प्रकुर्वीत नित्यनैमित्तिकात्मकं निजवर्णाश्रमाचारान् मनसा
पि न लंघयेत् यो यस्मिन्नाश्रमे तिष्ठन् दीक्षां प्राप्नोति मानवः स तस्मिन्नाश्रमे तिष्ठन् त
द्धर्माननुपालयन् कृतान्यपि न कर्माणि बंधनाय भवंति हि एकैवफलदं कर्म मंत्रानुष्ठान
संभवं दीक्षितो निखिलं पद्मगात्यलोकगतानसौ मंत्राराधनसामर्थ्यात् तद्भुक्त्वामोक्षम
श्नुते नित्यनैमित्तिकं दीक्षाप्राप्य योनाचरेन्नरः किं चिकाले पिशाचत्वं प्राप्यांते मोक्षम
ते तस्मात्तदीक्षितः कुर्यान्नित्यनैमित्तिकादिकं अनुष्ठानं च तेनास्य दीक्षा प्राप्य न मीयते

२९५

ना॰पु॰ नित्यनैमित्तिकाचारपालकस्यनरस्यच दीक्षाहैकल्पविद्दानस्यशोभक्तिस्तुजायते तथापिगुरु
१०५ भक्तस्यरतिर्भवतिनान्यथा दीक्षयागुरुमन्त्रस्थःसर्वानुग्राहकःशिवः इत्थंयथार्थतयायस्यगुरु
भक्तिस्त्वकृत्रिमा कुर्वीतविफलंतस्यप्रायश्चित्तंपदेपदे कायेनमनसावाचागुरुभक्तिप
रस्यच प्रायश्चित्तेभवेन्नैवसिद्धिस्तस्यपदेपदे गुरुभक्तियुतेशिष्येसर्वस्वविनिवेदके मिथ्याप्रयु
क्तमंत्रस्तप्रायश्चित्तीभवेद्गुरुः इतिश्रीनारदीयपुराणेपूर्वभागेबृहदुपाख्यानेतृतीयपादेध्यायः
६३ सनत्कुमारउवाच अथजीवस्ययायौगवैदृहनायेष्टसिद्धिदं दीक्षाविधिंप्रवक्ष्यामिमंत्र
णामर्थदायकं दिव्यंभावंयतोदद्यात्क्षपयेडुरितानिच अतोदीक्षेतिसाप्रोक्तासर्वागमवि
शारदैः मननंसर्ववेदित्वंत्रियाणीदेवतामताः षट्कर्मस्वप्रयोक्तालेमनवस्त्रिविधापुनः
नारांत्सवेफःस्वाहान्तआग्नेयास्समीरिताः सौम्यास्तुभृगुपीयूषवीजाद्याःकथितास्सनेः
अग्नीषोमात्मकाश्चैवंमंत्राग्नेयामनीषिभिः बोधमायांतिवाग्नेयास्सर्वेपिंगलाश्रिते सौ
म्याश्चैवप्रबुध्यंतेवामेवहतिमारुते सर्वेमंत्राःप्रबुध्यंतेवायौनाडिद्वयाश्रिते स्वापका
लेतुमंत्रस्यजयोनर्थफलप्रदः प्रत्येकंमंत्रमुच्चार्यनासालानान्तस्सवरेण अनुलोमविलो
मयुक्तानिलोमंसर्गसंयुतान् जपोयदिस्यवेदेवंप्रबुद्धःसिद्धिदः मनयामालयाजपोऽ
ष्टमंत्रोपिसिध्यति क्रूरकर्मणिचाग्नेयाःसौम्यास्सौम्यफलप्रदाः शान्तात्मेतितिरोद्वेपिशा

296

२५

तिंन्नातिसमलितः यांनोपिरोद्धतामेतिजं फलपल्लवबीजनात् छिन्नादिदोषयुक्ताले
नैवरक्षंतिसाधकं छिन्नोरुद्धःशक्तिहीनस्तनखेवपराङ्मुखः कर्णहीनोनेत्रहीनकीलितस्त
भितस्तथा दग्धस्त्रस्तश्चभीतश्चमलिनश्चतिरस्कृतः भेदितश्चसुषुप्तश्चमदोन्मत्तश्चमूर्छितः
हतवीर्यश्चभ्रांतःप्रध्वस्तोबालकस्तथा कुमारोयुवाप्रौढोवृद्धोनिस्त्रिंशकस्तथा
निर्बीजःसिद्धिहीनश्चमंदःकूटोनिरंशकः सत्वहीनकेकरश्चवीजहीनश्चधूमितः आलिं
गितोमोहितश्चतथानेश्चातिहकसकः अंगहीनोतिक्रुद्धश्चातिक्रोधीतस्तथा प्रशांत
मानसंस्थानभ्रष्टश्चविकलस्तथा अतिवृद्धोतिनिस्नेहपीडितश्चतथापुनः दोषास्तेतेस
मास्थानावत्ताश्वेषांचलक्षणं संयुक्तेवावियुक्तेवास्थिथावास्वरसंयुते मनोर्यस्यादिमध्या
वह्निवीजंतेयोच्यते वनर्हापिवथावापिसमंत्रश्छिन्नसंज्ञकः मनोर्यस्यादिमध्यांतेवह्निवी
जंतयोच्यते चतुर्थापिवथावापिसमंत्रश्छिन्नसंज्ञकः मनोर्यस्यादिमध्यांतिमवीजहयम
चते सतरुद्धोमनुर्ज्ञेयोयातिक्लेशेनसिद्धिदः तारत्वममंत्रपालक्ष्मीपवहीनस्तयोमनुः
शक्तिहीनःशक्तिहीसंवित्तेयश्चिरकालफलप्रदः कामवीजंस्यादिमायाश्चांतेचेवांकुशांत
या असौपराङ्मुखोज्ञेयोभजतांविरसिद्धिदः आदिमध्यावसानेषुसकाराहस्वरातेयदि
समंत्रोवधिरःप्रोक्तःकष्टेनाल्पफलप्रदः पंचार्णोयदिरेफार्कविंदुवर्जितविग्रहः नेत्रही
नस्तुविज्ञेयक्लेशेनापिनसिद्धिदः आदिमध्यावसानेषुहंसःप्रासादवाग्भवौ हसौंडवांस।

कारो वा फकारो वसेवाऽन्तः मायानमामिचयदंनास्ति यस्मिन्स कीलितः पूर्वं मध्येदयंनद्विं
यस्मिन्नस्त्रलकारकौ नविद्येते समंत्रस्तंभितो भिर्हितो यकात अग्निपवनसंयुक्तो मनोयो
स्मतभवेद्दनि सप्तार्णो हृदयनेयस्त्र मंत्रोदग्धसंज्ञकः अस्त्रद्वाभ्यां त्रिभिः षड्भिरष्टाभिर्हृदयंतेन
वैः त्रस्तः स मंत्रो विज्ञेयो मस्वेनार्वविवर्जितः हकारःशक्तिरयवा भीतो मंत्रःसपवदि मनोये
स्यादिमध्यांतेस्वान्नकारचतुष्टयं मलिनस्स वविज्ञेयोस्यातिके योन्नसिद्विदः दाणीयस्मन्
नोर्मध्ये मद्विंक्रोधयुग्नतयो अस्तंचालिम मंत्रस्त्रातिरस्कृतस्तउदीरितः स्रोदयंहृदयमेवीर्वेव
षट्टेषट्कमथमः यस्य स्याद्दिनो मंत्रस्मात्सक्रिष्टफलप्रदा सप्तवर्णेदंसदीनोयः सुषुप्तः
कीर्तितस्तस्सः विप्रायत्राप्य त्वा मंत्रो मदोन्मत्तम्दशान्तरः पञ्चकारपंचकादियो मदोन्मत्तस्त्रस
स्ततः यस्य मध्ये स्थितेचास्त्रं स मंत्रो मूर्छितः स्मृतः विरामस्थान गंचास्त्रं हृतवीर्यस्तउच्यते
मंत्रस्यादौ च मध्ये च मूर्ध्नि चास्त्रचतुष्टयं ज्ञानवोस्मांतरश्चेयथः स्यादष्टादशान्तरः पुनर्विंशतिव
र्णोर्वाथो मंत्रः स्मरसंयुतः हृल्लेखांकुशबीजाद्यः प्रध्वस्तः स कथ्यते सप्तार्णो बालमंत्रस्तुकु
मारोस्तु वर्णावान षोडशार्णोयुवा प्रौढश्चत्वारिंशतिवर्णकः त्रिंशद्वर्णाश्चतः षष्टिवर्णाश्चा
पिशतान्तरः चतुःशतात्तवोमंत्रो वृद्ध इत्यभिधीयते नवार्णस्तारसंयुक्तो मंत्रो निस्त्रिंश उच्यते य
स्यान्ते हृदयं प्रोक्तं शिरो मंत्रोथमध्यगः शिखावर्मचयस्यान्ते नेत्रमस्त्रं चहृदयपने शिवशक्तयाग
हीनो वा निर्बीजः समनर्थनः आद्यंतमध्येफट्कारषोढा यस्मिन् प्रदृश्यते समन्तुसिद्धिहीनस्या २०९

298

मेदः पंक्त्यन्तरो मन्त्रः कूटवाकालतोमन्त्रः सपवोक्तोनिरंशकः द्विवर्णःसत्वहीनस्यात्केकरश्च
तुरक्षरः षडुर्णोवीजहीनोवासार्द्धसप्तमन्त्रोपिवा सार्द्धद्वादशवर्णोवाधूमितोनिंदितस्तथा सा
र्द्धवीनत्रयधुतोमंत्रोविंशतिवर्णवान् त्रिंशद्वर्णश्चैकविंशद्वर्ण आलिंगितस्तथा योमंत्रोदंत
वर्णास्तमोहितमनुकीर्तितः चतुर्विंशतिवर्णोवा ..... सप्तविंशतिवर्णवान् क्षुधार्तःसतुविज्ञेयोमं
त्रसिद्धिविवर्जितः एकादशाक्षरोवापि पंचविंशतिवर्णकः त्रयोविंशतिवर्णोवासमनुदेशसं
ज्ञकः षड्विंशत्यक्षरोवापि षट्त्रिंशद्वर्णकोपिवा एकोनत्रिंशदर्णोवामंत्रोहीनांगकःस्मृतः
अष्टाविंशतिवर्णोवानथैकत्रिंशदर्णकः अतिक्रूरःसविज्ञेयोखिलकर्मसुगर्हितः चत्वारिंश
त्समारभ्यत्रिषष्ट्यन्तस्तयोमनुः व्रीडितःसतुविज्ञेयःसर्वकर्मसुनन्तमः पंचषष्ट्यक्षरामन्त्रास्तेयावे
शांतमानसाः पंचषष्ट्यर्णमारभ्यनवनंदान्तरावधि येमंत्रास्तेनविज्ञेयाःस्थानभ्रष्टामनीषि
व त्रयोदशार्णायेमन्त्रास्तिथ्यर्णाश्चतथापुनः विकलास्तेसमाख्याताःसर्वतन्त्रविशारदैः शा
ते सार्द्धशतेवापिशतद्वयमथापिवा द्विनवत्येकहीनोवाशतत्रयमथापिवा येमंत्रावर्णसंख्य
कानिःस्नेहास्तेप्रकीर्तिताः चतुःशतंसमारभ्यसहस्राणिवपिद्विज अतिवृद्धाःप्रयोगेषुशि
थिलास्तेसमीरिताः सहस्रवर्णादधिकामंत्रास्तेपीडिताह्वयाः तदर्द्धंचैवयेमंत्रास्तोत्ररूपा
स्ततेस्मृताः एवंविधासमाख्यातामानवादोषसंयुताः दोषानेताननविज्ञायमंत्रमेतानजपं
तिये सिद्धिर्नजायतेतेषांकल्पकोटिशतैरपि छिन्नादिदोषदुष्टानांमंत्राणांसाधनेषवे योनि

299

ना॰पु॰
२०३

महामनेस्थितात्मजपेशुः समाहितः पंकं विद्धि वामेशं तस्य स्युः सर्वसिद्धयः सर्वपापविशुद्धस्यापि
दक्षिणांचधृजोपरि योनिमुद्रा बधृत्वं भवेल्लतत्वतस्त्वमे मुद्रोयासमूकायोस्ति योनिमुद्रानिवेदने
तवैशेस्वरदस्तेनेकथयिष्यामि नारद पारंपर्यक्रमप्राप्तो नित्यानुष्ठानतत्परः गुर्वनुज्ञानतः श्रीमा
नभिषेकसमन्वितः संदर्शसमत्वः शांतः कुलीनः सुलभो वशी मंत्रतंत्रार्थतत्त्वज्ञो निग्रहानु
ग्रहक्षमः निरपेक्षो मुनिर्दान्तो हितवादी विचक्षणः तत्वनिष्ठालने दक्षो विनयी च सुवेषवा
न् ग्रामसीध्याननिरतः संशयच्छित्सुबुद्धिमान् नित्यानुष्ठानसंयुक्तस्त्वाचार्यः परिकीर्तितः
शांतो विनीतः शुद्धात्मा सर्वलक्षणसंयुतः शमादिसाधनोपेतः श्रद्धावान्सुस्थिराशयः शुद्ध
देहोऽन्नपानाद्यैर्धार्मिकः शुद्धमानसः दृढव्रतसमाचारः कृतज्ञः पापभीरुकः गुरुध्यानस्तुतिक
यासेवनासक्तमानसः एवंविधो भवेच्छिष्यस्त्वन्यथा गुरुदुःखदः इति श्रीनारदीयपुराणे पूर्व
वेभागेबृहदुपाख्याने तृतीयपादे ध्यायः ६४ सनत्कुमार उवाच अथो त्वशिष्यत्तगुहमंत्रशोध
नमाचरेत् प्रकृत्य मंडलं रम्यं हस्तपंचसमायातिपातयेत् चतस्रश्चतस्रोरेखाः सादेवं तु पकोष्ट
के तत्राद्यप्रथमतायां द्वितीयायां द्वितीयकं तृतीयायां तृतीयं स्याच्चतुर्थ्यां चतुरीयकं ततस्त
ग्रमकोष्टे तत्तन्मंत्रमनुक्रमात् विलिख्य क्रमतोधीमान्मंत्रशोधयेत्ततः नामायत्तरमारभ्यया
वत्साद्विवर्णकं चतुष्कं चतुर्ना मार्णांस्ततस्तान्विद्धिचतुष्ककं प्रादक्षिण्यात द्वितीयं साध्यादि
परिकीर्तितं ततस्तृतीयं सिद्धिसाध्यं चतुरीयपरिसंज्ञकं द्वयोर्वर्णोकंकोष्टे सिद्धसिद्धेतितन्म

300

२०३

ह्रिक्रोरटदगोसेदांतेविडूर्वीयाः विभूतिपंजरंन्यासेक्रमोदितं ह्यातपेततः मनोदेशाद्गुतिमपंक
लसांतिव्यकावकं आधारेचध्वजेनाभौतहृदिके हेमलेखायोः उर्वोश्चकेधरायोचनाभोरूतौतया
हृदिलतपोपार्श्वयोः आयामेलके बहनेनतथा नेत्रयोकर्णयोर्नासावयोश्चकयोजयोः एवेदति
एणदोर्मूलसंध्यग्रेष्वंगुलीषुच ततः शिरसितन्वाघालाक्षरेवकलात्मन दोस्तेमककयोः शि
रोन्यासकेदेहनेषुचमूलाधारे लिंगदेशोजानतोपादयोस्तथा श्रोत्रगंडामवदोनपार्श्वेति
गेषुविन्यसेत् उर्वोर्जान्वोर्जंघयोश्चपादयोर्विन्यसेत्क्रमात् विभूतिपंजरन्यासःपमासमवीर्य
सिद्धिदः अनेनन्यासवर्येणसान्नान्हसनतम्भवेत् मूर्तिपंजरन्यासमानेन्यासेष्टवीदितेनमसे न
तोदशांगपंचांगौन्यासवर्यौन्यसेत्क्रमात् हृदिमूर्ध्निशिखायांचसर्वांगेदिक्षुयाश्र्वयोः कसा
दृष्टेनयामहूंविन्यसेद्दृमवेतनमः पंचांगान्निन्यसेद्दृपश्चके आववन्तमाहितः अयोप्पतादशा
ङ्गोक्तः कर्तव्योन्यासस्तेचयः ततः किरीटमेत्रेणव्यापकंवचयेन्सधीः वेणविल्वादिमद्दांश्चदर्श
येत्साधकोत्तमः मदर्शनस्यमेत्रेणकुर्यादिग्बंधनेततः अतेगुष्टाश्चसन्नवःकोणखामवतिवेन
हृन्मद्देर्पसमारव्यानाशिरोमध्यतयाभवेत् अर्योगुष्टानष्टावयामहिः शिखामद्देपमीरिता
प्रसारितेकमल्पोवर्मन्मद्देपमीरिता नाराचमुष्टाधृतवाडुयवमकोगुमनजेन्यदितो धनिल्व
विश्वविमुक्तः कथिता न्वमुद्रायत्रादिरागीतर्जेनिमथेमेच श्रोष्टवामकरोगुष्टोल्यवलस्यक
निष्टका इतिगांगुष्ठसंस्कानमकनिष्टामसारिता तर्जनीमध्यमानामाकिंचिन्नकुच्यवाले

ना.पु. तावेणमहेषमदिताक्षगुमापेपमोहरेः नोगं तेनश्रसिद्दनाम्नालाश्रीवत्सकौस्तुभाः वामांगुष्ठं
२८१ समदंडीनमपरकरोगुष्ठकेनायवहासंपाशाग्रेचदक्षोगुलिभिःपिचतावामदक्षोगुलीभिःगा
टंवधास्वकीयेहृदयमस्जित्येथ्यापयेन्कामबीजंपीज्ञायेधानगोप्यासकलमखकरीविल्वमडाम
नीहेः कापेनमतमावाचायत्पापेनसमपार्जितं मनुप्रपादानमात्रेणसर्वंनाशमपैयते ध्यानंजपा
त्वाकालावौः कार्यस्त्वोदिदिनामनोमर्वेष्मकक्रमः प्रोक्तोदशाणगोष्ठादशाणोयाः एवंसिद्धेमनो
मंत्रीप्रयोगाकर्तुमर्हति उद्दंडबाऊदोर्दडश्टनगोवर्द्धनान्रतं प्रसन्नंदक्षागुलीमक्तस्पर्धंवर्णपिना
ननं ध्यायन्कृष्णंजपेल्लक्षंत्रजेत्ळंविनास्वथीः वर्षवाताशनिभ्योपिभयंतस्यनजायते मोच
मेघौवपतापगतेहेनंस्मर—नेत् लोकेरपुनमंडोषैः स्फुरनाहृष्टिनंगसयः क्रीडनमर्कजा
नीवेमजनस्नापनादिभिः तवोकस्जलानावेः मितमानेमिपाजनेथ्यानापुतपपः मिकोऽ
नेहानीरलपेगोः हृषिमेवमकालेपिमहतीनाशयंसयः सदाहमेदिष्पर्नसचिलोटकज्वरादि
भिः ग्रस्तमेवसमन्तार्द्धिजपेक्षांतिर्भवेन्नणाम् अथवानकडारुदंप्रयमत्रवलसंयुतं निजज्वर
निष्प्रुष्टज्वराभिष्टतमयुतं ध्यात्वामर्द्धिजपेन्मंत्रंज्वरमत्कोभवेज्वरी भावेदमग्रावभ्यर्वयेद्यो
केषमतरंगलेः जऊपादम्नलावितेवत्रतंमरयंतपे शिलीमुखविनिर्भिन्नभीष्मतापदरंदारां रा.
ध्यात्वाजपन्स्वशन्नातंपाणिभ्योरोगजवयांतपेसोदीयानापदत्तंपुत्रंध्यात्वापुतंऊनेन यथो २८१
केवम्नताखंडेरपम्मनिहृतनये समाथेम्नतपुत्रापापर्यंतचद्धिजन्मते सतताध्यात्वाजपेल्लक्षं